

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง

พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้
มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

Developing Database and Electronic Book for
cultural heritage learning in the context of Buddhism

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม
ในบริบทพระพุทธศาสนา

Digital Innovation for Developing World Cultural Heritage Learning
System in the Context of Buddhism

โดย

ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม

ดร.กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์

นายเพชรวิรุ์ ทองประยูร

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800764008

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง

พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้
มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

Developing Database and Electronic Book for
cultural heritage learning in the context of Buddhism

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม
ในบริบทพระพุทธศาสนา

Digital Innovation for Developing World Cultural Heritage Learning
System in the Context of Buddhism

โดย

ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม

ดร.กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์

นายเพชรวีร์ ทองประยูร

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800764008

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub - Research Report 1

Developing Database and Electronic Book for cultural heritage learning
in the context of Buddhism

Under Research plan

Innovation of Central Information for Enhancing
Smart Buddhist Tourism

BY

Asst. Prof. Dr.Kritsana Raksachom

Dr.Kunnikar Tangtulanont

Mr.Patcharawee Thongprayoon

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E.2564

Research Project Funded

by Science Research and innovation Promotion Fund

MCU RS 800764008

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บทสรุปของผู้บริหาร (Executive Summary)

คำถามหลักของงานวิจัยชิ้นนี้คือ ต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาควรมีลักษณะอย่างไร พื้นที่ศึกษาคืออุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา จำนวน 27 แห่ง ประกอบด้วยจังหวัดสุโขทัย มี 15 วัด คือ วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดช้างล้อม (ศรีสัชนาลัย) จังหวัดกำแพงเพชร มี 4 วัด คือ วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มี 8 วัด คือ วัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพนัญเชิงวรวิหาร วิหารพระมงคลบพิตร วัดหน้าพระเมรุ วัดไชยวัฒนาราม

ผลการวิจัยพบว่า อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง มีองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาอยู่ 5 ด้าน คือ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม เป็นหลักฐานแสดงถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและได้สืบทอดจากยุคสุโขทัยสู่ยุคอยุธยา และต่อเนื่องถึงยุครัตนโกสินทร์ ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสะท้อนถึงวัฒนธรรม ประเพณี คติการสร้าง และเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งมีคุณค่าเชิงรูปธรรมคือศาสนสถานเจดีย์ประธานทรงระฆัง ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ทรงปรางค์ ศาสนวัตถุคือพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางลีลา นาคปรกปางสมาธิ ปางไสยาสน์ พระอัฐมรทศ ศาสนบุคคลผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาคือพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ พระเถระ และประชาชน ศาสนพิธีคือพิธีสังฆกรรม กุศลพิธี บุญพิธี ทานพิธี พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และคุณค่าเชิงนามธรรมคือหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ส่งเสริมจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์และมีความสุข

สถานที่มรดกโลกทางวัฒนธรรมทั้ง 27 แห่ง สามารถแบ่งออกเป็น 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ สำหรับเส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา จำนวน 22 วัด คือ วัดมหาธาตุ (สุโขทัย) วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดช้างล้อม (สุโขทัย) วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดช้างล้อม (ศรีสัชนาลัย) วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุ (พระนครศรีอยุธยา) วัดราชบูรณะ วัดศรีสรรเพชญ์ วัดไชยวัฒนาราม (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา จำนวน 1 วัด คือ วัดพระสี่อิริยาบถ (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ จำนวน 4 วัด คือ วัดศรีชุม วัดพนัญเชิงวรวิหาร วัดหน้าพระเมรุ วิหารพระมงคลบพิตร

เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา วิเคราะห์ผ่านศาสนวัตถุของวัดที่เป็นเจดีย์ประธานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า จำนวน 22 วัด ประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงระฆัง จำนวน 12 วัด เจดีย์ประธานทรงปรางค์ จำนวน 6 วัด เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ จำนวน

3 วัด เจดีย์ประธานเหล่านี้สะท้อนพุทธปรัชญาทางพุทธศาสนา คือ ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศีล ภาวนา ปฏิบัติตามโอวาทธรรมของพระศาสดา 3 ประการ คือ การไม่ทำความชั่ว การทำความดี การทำให้บริสุทธิ์ผ่องใส เส้นทางสายมหาสติปัญญา วิเคราะห์ผ่านศาสนวัตถุของวัดที่เป็นพระสี่อิริยาบถ จำนวน 1 วัด คือ พระพุทธรูปประทับยืน พระพุทธรูปประทับเดิน พระพุทธรูปประทับนั่ง พระพุทธรูปประทับไสยาสน์ สะท้อนพุทธปรัชญาทางพระพุทธศาสนา คือ พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทษด้วยการปฏิบัติตามมหาสติปัญญา 4 คือ ยืน เดิน นั่ง นอน อย่างมีสติสัมปชัญญะ เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ วิเคราะห์ผ่านศาสนวัตถุของวัดที่มีพระพุทธรูปประธาน จำนวน 4 วัด สะท้อนพุทธปรัชญาทางพระพุทธศาสนา คือ สัจจธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน ด้วยการปฏิบัติตามโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ประกอบด้วย มหาสติปัญญา 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 นำไปสู่การรู้ความจริงอันประเสริฐ คือ อริยสัจ 4 ได้แก่ รู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดทุกข์ ทุกข์ดับแล้ว รู้วิธีการดับทุกข์

การนำฐานข้อมูลวัดโบราณทั้ง 27 แห่งไปจัดทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ มีองค์ประกอบเป็นรูปภาพเล่าเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์ ผ่านเส้นทางมรดกโลกทางวัฒนธรรม 3 สายและนำเสนอฐานข้อมูลเป็นสารสนเทศ 6 เรื่อง ได้แก่ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ ประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทเส้นทาง (4) สถานที่สำคัญ (5) ชุมความรู้ (6) คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา ซึ่งองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

รัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณให้เพียงพอในการขุดค้นโบราณสถานแห่งใหม่และบูรณะโบราณที่มีอยู่แล้ว รัฐบาลควรสนับสนุนอัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อการส่งเสริมและการทำกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวที่มาเยือนอุทยานประวัติศาสตร์ นอกจากนี้อุทยานประวัติศาสตร์แต่ละแห่งควรอนุญาตให้ชุมชนและผู้ประกอบการนำนักท่องเที่ยวเข้าไปทำกิจกรรมเพื่อสืบสานวัฒนธรรมประเพณีและการเรียนรู้อุทยานประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามอุทยานประวัติศาสตร์ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พร้อมทั้งผู้ประกอบการควรประชุมร่วมกันทุกไตรมาสเพื่อวางแผนในการจัดทำตารางส่งเสริมการท่องเที่ยวมรดกโลกทางวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ฐานข้อมูลในงานวิจัยนี้ สามารถเป็นแบบเรียนแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ได้เรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมผ่านหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เรื่องมรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ชื่อรายงานการวิจัย:	พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย :	ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม
ส่วนงาน:	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ:	2564
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ (1) เพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา (2) เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา (3) เพื่อพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยทำวิจัยแบบผสมผสานประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview)

ผลการวิจัยพบว่า ความโดดเด่นในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา มีองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาอยู่ 5 ด้าน คือ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม ซึ่งสร้างขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและได้สืบทอดพระพุทธศาสนาจากยุคสุโขทัยสู่ยุคอยุธยาและต่อเนื่องถึงยุครัตนโกสินทร์ การสร้างศิลปวัตถุหรือพุทธศิลป์แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาและสะท้อนถึงวัฒนธรรมประเพณี คติการสร้าง เอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งมีคุณค่าเชิงนามธรรมและรูปธรรมของอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม ตามกฎเกณฑ์ข้อที่ 1 คือเป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลป์ และข้อที่ 3 คือเป็นสิ่งยืนยันถึงหลักฐานการมีอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือประเพณีที่ยังคงเหลืออยู่หรือได้สาบสูญไป

คุณค่าเชิงรูปธรรม ปรากฏในศาสนสถานที่เป็นเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ทรงระฆังหรือทรงลังกา ทรงปราสาท และศาสนวัตถุที่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางลีลานาคปรกปางสมาธิ ปางไสยาสน์ พระอัฐารศ โดยเจดีย์ประธานสร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ของการตั้งมั่นพระพุทธศาสนาในอาณาจักร ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการและหลักโอวาทธรรม 3 ประการ ส่วนพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือหลักอริยสัจ 4 และหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ในสมัยสุโขทัยนิยมสร้างพระพุทธรูปสี่ริยาบถเพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่า

พุทธปรัชญา คือหลักมหาสติปัฏฐาน หลักธรรมสำคัญสรุปได้เป็นองค์ความรู้นวัตกรรมดิจิทัลในรูปแบบของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ได้เป็นเส้นทาง 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา “ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศีล ภาวนา” (2) เส้นทางสายมหาสติปัฏฐาน “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ “สัจธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” การนำข้อมูลโบราณสถาน 27 แห่ง จัดทำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

Research Title: Developing Database and Electronic Book for cultural heritage learning in the context of Buddhism

Researcher: Asst. Prof. Dr. Maechee Kritsana Raksachom

Department: Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Fiscal Year: 2564/2021

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

In this research, an attempt was purposely made: (1) to develop the prototype of database and e-book for learning world cultural heritage in the context of Buddhism, (2) to develop the database for learning world cultural heritage in the context of Buddhism, and (3) to develop the e-book for learning world cultural heritage in the context of Buddhism. The research employed mixed-methods research combining of documentary research, qualitative research and participatory action research including in-depth interview.

The results of the study were clearly that the historical park's remarkableness of Sukhothai, Si Satchanalai, Kamphaeng Phet, and Phra Nakhon Si Ayutthaya basically encompass five kinds of Buddhist sites, the religious places, religious objects, religious persons, rituals and Buddha's teachings which somehow stem from strong faith in Buddhism and thereby being constantly passed down from Sukhothai to Ayutthaya till Rattanakosin period. In these respects, the creation of artistic objects or Buddhist arts was considerably regarded as the representation of the Buddhist prosperity and the reflection of the traditional culture, the ideal principle of creation and national characteristics whereby they provide the abstract and concrete value for such Historical Parks of World Cultural Heritage accorded with the 1st criterion that it represents the formation of human beings' creativity through the artworks and the 3rd criterion that it genuinely reflects upon the evidences on the existence of regional cultures or traditions which still remain or completely lost.

The concrete values manifesting in the religious places which are the main pagoda hold the funnel being like float filled with rice used as offerings or shape of younger lotus, of bell or what is called 'Song Lanka', of pagoda, and religious objects manifesting in the Buddha image called 'Pang Mara Vijaya', 'Pang Leela', 'Phra

Aṭṭhārasa’, ‘Pang Nak Prok’, and ‘Pang Sai Yasa’, for instance, where the chief pagoda for were deliberately established to keep the relic of Buddha by which they were symbolized as stability of Buddhism in the kingdoms resulting in the realization of the Buddhist philosophical values: the three meritorious acts and three admonitions or exhortations of the Buddha. As regards the Buddha images, they were symbolically represented as the Buddha leading to the realization of Buddhist philosophical values: the principle of Four Noble Truths and Thirty-seven Requisites of Enlightenment or Bodhipakkhiya-dhamma. In Sukhothai period, the four postures of Buddha images were highly created in order to provide the awareness of the Buddhist philosophical values: *Mahāsatiṭṭhāna*. Therefore, the most important principles of Dhamma gained from the research can be concluded as the three meritorious routes so as to provide the body of knowledge concerning the digital innovation in the e-book platform in order to develop the learning processes of the cultural heritage in the context of Buddhism as follows: (1) the cosmology of Buddha’s relic route means “the paying respect to the relic of Buddha for Dāna (generosity), Sīla (morality) and Bhāvanā (meditation)”, (2) *Mahāsatiṭṭhāna* route means “the development of wisdom to reduce the anger”, and (3) the Four Noble Truths route means “the life is led by the ultimate truths by which knowing, awakening and exhilarating could be made” respectively. The databases collected from these 27 religious places are published on the E-book platform.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ผ่านทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คณะผู้วิจัยขอขอบคุณกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (ววน.) มา ณ โอกาสนี้ ขอกราบขอบพระคุณพระธรรมวชิรบัณฑิต, ศ.ดร.อธิการบดี มจร. พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร. พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มจร.

ขอกราบขอบคุณพระพิศาลวิหารกิจ เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุราชิการามวรวิหาร เจ้าคณะตำบลท่าสาวกีรี เขต 3 พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าอาวาสวัดพญางิ้วหวารวิหาร รองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระครูภาวนาภักทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธไธศวรวรย์ ผู้ให้ข้อมูล

ขอขอบคุณ รศ.ดร.โยธิน แสงวดี สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล รศ.ดร.กุหลาบ รัตนสังข์ธรรม คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา นายสถาพร เทียงธรรม ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดี กรมศิลปากร นายประภาส แก้วสุวรรณค์ ผู้อำนวยการกลุ่มส่งเสริมงานคุณธรรมจริยธรรม ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิ

ขอขอบคุณนายประทีป เพ็งตะโก อธิบดีกรมศิลปากร คุณสุกัญญา เบาเนติ ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา คุณวิรัตน์ แข็งขัน ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวและกีฬาประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงคลบพิตร คุณโสฬส ปริยดิษฐ์พันธ์ มัคคุเทศก์พระนครศรีอยุธยา คุณสฤณี เอกยะติ นายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง มัคคุเทศก์มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา คุณทวีวัฒน์ คุ่มสุข ผู้นำชุมชนปราสาทนครหลวง

ขอขอบคุณ คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย คุณธีระ ฐปทอง ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์ ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย คุณจรัส มั่นเหมือน ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร ไวยาวัจจรวัตตระพังทอง และมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

ขอขอบคุณ คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร คุณปฎิภากรณ์ ชันพันธ์ หัวหน้าสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร คุณอัฉรา แสงจันทร์ ประธานชมชนท่องเที่ยวนครชุม คุณกฤตย์พัฒน์ จันทร์เชื้อ ผู้ช่วยประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง ดร.วิชา จันทร์เชื้อ นายกสมาคมสหพันธ์ท่องเที่ยวภาคเหนือจังหวัดกำแพงเพชร มัคคุเทศก์เมืองมรดกโลก และผู้ประกอบการท่องเที่ยว

ขอขอบคุณ คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย คุณมณฑาทกาญจน์ อินทร์ทอง นักโบราณคดีปฏิบัติการศรีสัชนาลัย คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์มรดกโลกศรีสัชนาลัย คุณอัญชัญ อินหันทน์นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าवासูกกรี หอสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วังน้อย หอสมุดปรีดีพนมยงค์ ท่าพระจันทร์ สำนักงานโบราณคดี ที่ให้ความช่วยเหลือในเรื่องการ
ค้นหาข้อมูล และขอขอบคุณเจ้าของผลงานวิจัยและหนังสือทุกเล่มที่ได้ใช้อ้างอิงในการทำวิจัยนี้

ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม
หัวหน้าโครงการวิจัย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญ	ญ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญรูปภาพ	ฏ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฒ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 คำถามวิจัย	3
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.4 ขอบเขตการวิจัย	3
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ	6
1.6 ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	6
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาฐานข้อมูล.	8
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับมรดกโลกทางวัฒนธรรม	10
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Books)	12
2.4 แนวคิดการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย	20
2.5 ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม	29
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	121
2.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย	134
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	135
3.1 รูปแบบการวิจัย	135
3.2 พื้นที่ในการศึกษาวิจัย	139
3.3 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	139
3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	141
3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย	142
3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล	142
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	144

4.1 องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลก ทางวัฒนธรรม	144
4.2 พุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม	150
4.3 ถอดบทเรียนข้อมูลประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา	155
4.4 คุณค่าเชิงนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลก ทางวัฒนธรรม	165
4.5 องค์ความรู้ได้จากฐานข้อมูลเพื่อพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์	202
4.6 บทสรุปฐานข้อมูลพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทาง วัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา	206
4.7 หนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบท พระพุทธศาสนา	215
4.8 องค์ความรู้จากการวิจัย	229
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	232
5.1 สรุปผลการวิจัย	232
5.2 อภิปรายผล	235
5.3 ข้อเสนอแนะ	237
บรรณานุกรม	239
ภาคผนวก	248
ภาคผนวก ก. หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย	248
ภาคผนวก ข. หนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัย	255
ภาคผนวก ค. รูปภาพเจดีย์ประธานของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ มรดกโลกทางวัฒนธรรม	257
ภาคผนวก ง. รูปพระพุทธรูปปางต่าง ๆ	261
ภาคผนวก จ. รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก	265
ภาคผนวก ฉ. รูปภาพการลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึก	266
ภาคผนวก ช. หนังสืออนุญาตให้เข้าบันทึกภาพและคลิปวิดีโอทัศนด้วยการ	273
บทความวิจัย	274
ประวัตินักวิจัย	291

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ 1 ชื่อวัด 27 แห่งในงานวิจัยเรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา”	4
ตารางที่ 2 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	117
ตารางที่ 3 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย	118
ตารางที่ 4 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	119
ตารางที่ 5 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	120
ตารางที่ 6 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 23 รูป/คน	137
ตารางที่ 7 รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิของการสนทนากลุ่ม จำนวน 5 ท่าน	137
ตารางที่ 8 แสดงการทำงานของทีมงานถ่ายทำภาพนิ่ง	138
ตารางที่ 9 สังเคราะห์: จัดกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา	201
ตารางที่ 10 แสดงเส้นทางเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา	205
ตารางที่ 11 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	206
ตารางที่ 12 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย	207
ตารางที่ 13 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	209
ตารางที่ 14 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	210
ตารางที่ 15 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	211
ตารางที่ 16 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย	212
ตารางที่ 17 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	213
ตารางที่ 18 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	214
ตารางที่ 19 องค์ความรู้จากการวิจัย “HAR” MODEL	231

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 1 ปกนอกหนังสืออิเล็กทรอนิกส์	216
ภาพที่ 2 ปกในหนังสืออิเล็กทรอนิกส์	218
ภาพที่ 3 สารบัญหนังสืออิเล็กทรอนิกส์	221
ภาพที่ 4 อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง	223
ภาพที่ 5 นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่	225
ภาพที่ 6 การแบ่งเส้นทางและการนำเสนอคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา	227
ภาพที่ 7 ที่ปรึกษาโครงการและคณะนักวิจัย	227
ภาพที่ 8 ภาพปกหลังหนังสืออิเล็กทรอนิกส์	228

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

1. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในงานวิจัยนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2556 เป็นหลักโดยใช้ระบบย่อคำ

2. การใช้หมายเลขย่อ

ในงานวิจัยนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 เป็นหลักอ้างอิง โดยพระไตรปิฎกภาษาไทยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ส.ข. (ไทย) 17/100/191 หมายความว่า ระบุถึงสุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ฉบับภาษาไทย พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 ข้อที่ 100 หน้าที่ 191 เป็นต้น

สำหรับอรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2556 รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 10/7/100 หมายถึง ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดกอรรถกถา ฉบับภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 7 หน้าที่ 100 เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ฉก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนินบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนินบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนินบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานินเทส	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
---------	---------------------	---------	--	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สั.ม.อ.	(ไทย) = สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	มหานินบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) เป็นมรดกโลกอยู่ 5 แห่ง¹ คือ เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และผืนป่าดงพญาเย็น-เขาใหญ่นครโลกทั้ง 5 แห่งนี้ เป็นความภาคภูมิใจของประเทศไทยและสามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยว ทำให้เกิดอาชีพหลากหลายในพื้นที่ ตั้งแต่ธุรกิจท่องเที่ยว ที่พัก และมัคคุเทศก์ เป็นต้น นับเป็นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ยังเป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชุมชน กลายเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เน้นเรื่องการให้ความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม บอกเล่าเรื่องพัฒนาการทางสังคมและมนุษย์ผ่านประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการให้คุณค่าทางสังคมโดยสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยในยุคนั้น ๆ ซึ่งการอนุรักษ์และรักษาวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่เป็นเรื่องสำคัญ

มรดกโลกทางวัฒนธรรมของประเทศไทย ประกอบด้วยเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา นับเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ที่มีโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นเจดีย์ โบสถ์ วิหาร และพระพุทธรูปที่ปรักหักพังตามกาลเวลา แต่ยังมีเรื่องราวของอารยธรรมและความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาไว้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์อันรุ่งเรืองและความเป็นรากเหง้าของชาวไทยผ่านมุมมองนครประวัติศาสตร์ทั้งสองแห่ง โดยสามารถใช้เทคโนโลยีออนไลน์หลายช่องทางในการค้นหาข้อมูลเพื่อตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมและอื่น ๆ สำหรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้นำการท่องเที่ยวอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Tourism: E-Tourism) มาใช้ในการให้บริการเพื่อสร้างรายได้และลดค่าใช้จ่ายโดยเฉพาะเทคโนโลยีดิจิทัลและอินเทอร์เน็ตที่มีความสามารถในการให้ข้อมูลได้มาก

กระแสดิจิทัลและการเติบโตของอินเทอร์เน็ตส่งผลให้คนทั่วโลกสามารถเชื่อมต่อถึงกันได้โดยสะดวกและเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย แนวโน้มของเทคโนโลยีและโลกดิจิทัลส่งผลกระทบด้านบวกต่อการท่องเที่ยว ทำได้ง่ายและสะดวกขึ้นในการเข้าถึงผู้บริโภค เพื่อศึกษาเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ด้วยการผลิตเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์และแอปพลิเคชันที่สามารถให้

---

¹ กองการต่างประเทศ, กระทรวงวัฒนธรรม, **มรดกโลกของเมืองไทย**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [https:// www.m-culture.go. th/international/ewt_news.php?nid=121&filename=index](https://www.m-culture.go.th/international/ewt_news.php?nid=121&filename=index) [2 เมษายน 2564].

มักคุเทศก์หรือเยาวชนในพื้นที่เรียนรู้และใช้งานเพื่อเตรียมความพร้อมในการนำเสนอต่อนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมมรดกโลกทางวัฒนธรรมและแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา อีกทั้งพร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศในปัจจุบัน

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีส่งผลให้เกิดโลกไร้พรมแดน มีการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และอื่น ๆ ผ่านการเผยแพร่รูปแบบพึงประสงค์ ทำให้ผู้บริโภคเข้าถึงแหล่งข้อมูลจากสารสนเทศต่าง ๆ ได้ง่าย โดยเฉพาะการค้นหาข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่ค้นหาข้อมูลได้สะดวกและรวดเร็ว ผู้บริโภคมีแนวโน้มต้องการการตอบสนองที่มีลักษณะเฉพาะตัว การตอบสนองด้านจิตใจ การค้นหาความหมายสิ่งต่าง ๆ รอบตัว รวมถึงความคาดหวังที่จะได้รับประสบการณ์ที่แปลกใหม่จากมุมมองหรือวิธีคิดใหม่มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้หรือการศึกษาข้อมูลออนไลน์ก่อนการเดินทางท่องเที่ยว

การพัฒนาฐานข้อมูลของมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นการรวบรวมข้อมูลที่พบได้ตามสื่อต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อมูลด้านประวัติความเป็นมาและศิลปะที่สามารถสืบค้นถึงยุคสมัยได้ และเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ ส่วนข้อมูลทางพระพุทธศาสนามีไม่มากนัก ทั้งที่เมืองประวัติศาสตร์ทั้งสองแห่งในอดีตมีวัดมากมายที่เป็นศูนย์รวมจิตใจชาวพุทธที่ศรัทธาในพระพุทธเจ้า ความสำคัญในบริบททางพระพุทธศาสนาเป็นข้อมูลที่ต้องศึกษาเพิ่มเติม รวมทั้งการลงพื้นที่จริงเพื่อทำการสำรวจและสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้อง เพื่อรวบรวมข้อมูลการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าทางรูปธรรมและนามธรรม เป็นการพัฒนาฐานข้อมูลให้ผู้สนใจและผู้เกี่ยวข้องได้เข้ามาท่องเที่ยวผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ รวมถึงหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ที่นำเสนอข้อมูลความรู้เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนมาท่องเที่ยวเยี่ยมชมมรดกโลกทางวัฒนธรรมของไทย ซึ่งมีมูลค่าตลาดค่อนข้างสูงก่อนมีวิกฤติการณ์โควิด 19 และคาดว่าจะมีอัตราการเติบโตถึงร้อยละ 15 ต่อปีในระยะ 10 ปีข้างหน้า

2 คำถามวิจัย

1. ต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ควรมีลักษณะอย่างไร
2. ฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ควรมีลักษณะอย่างไร
3. หนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ควรมีลักษณะอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

2. เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

3. เพื่อพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้จะดำเนินการในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมจำนวน 2 แห่ง คือเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีโบราณสถานเป็นวัดโบราณจำนวนมาก และคณะผู้วิจัยได้คัดเลือกวัดโบราณ จำนวน 27 แห่งในจังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยวัดที่เลือกส่วนใหญ่อยู่ในเขตกำแพงเมืองหรือภายในเมือง มีความสำคัญในด้านประวัติความเป็นมา ความโดดเด่นในด้านศิลปกรรม และความศรัทธาในด้านพระพุทธศาสนา โดยเข้าเกณฑ์คัดเลือกมรดกโลกทางวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโกในข้อที่ 1 คือเป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลปะและข้อที่ 3 คือเป็นสิ่งยืนยันถึงหลักฐานการมีอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือประเพณีที่ยังคงเหลืออยู่หรือได้สาบสูญไปแล้ว มีรายชื่อวัดโบราณตามตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 1 ชื่อวัด 27 แห่งในงานวิจัยเรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา”

ชื่อจังหวัด	ชื่ออุทยานประวัติศาสตร์	จำนวนวัด	ชื่อวัด
สุโขทัย	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	7	วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม วัดช้างล้อม
	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย	8	วัดเจติยเจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง วัดช้างล้อม
กำแพงเพชร	อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	4	วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ
พระนครศรีอยุธยา	อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	8	วัดพุทไธศวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพนัญเชิงวรวิหาร วิหารพระมงคลบพิตร วัดหน้าพระเมรุ วัดไชยวัฒนาราม

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้ ศึกษาฐานข้อมูลของวัดทั้ง 27 แห่งในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม 2 แห่ง คือเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและ

กำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โดยศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับสารสนเทศ 6 ข้อ ได้แก่

- สารสนเทศที่ 1 เป็นที่ตั้ง การติดต่อ และช่องทางประชาสัมพันธ์
- สารสนเทศที่ 2 เป็นประวัติความเป็นมา
- สารสนเทศที่ 3 เป็นประเภทเส้นทาง (Route) ของสถานที่
- สารสนเทศที่ 4 เป็นสถานที่สำคัญภายในสถานที่นี้
- สารสนเทศที่ 5 เป็นชุดความรู้
- สารสนเทศที่ 6 เป็นคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา

3. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลเพื่อนำมาจัดการด้านเอกสาร คือ

- 1) ผู้ให้ข้อมูลพื้นฐาน คือผู้อำนวยการและหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ เจ้าอาวาสวัดเจ้าหน้าทีการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด มัคคุเทศก์มรดกโลกและท้องถิ่น ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวและผู้นำชุมชน จำนวน 23 ท่าน ได้แก่

ผู้อำนวยการหรือหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์

- คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
- คุณมนทกาญจน์ อินทร์ทอง นักโบราณคดีอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
- คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
- คุณสุกัญญา เบาเน็ด ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

เจ้าอาวาสวัดหรือผู้ดูแล

- พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ
- พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าอาวาสวัดพญูเชิงวรวิหาร
- พระครูภาวนาภักทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธไธสวรรย์
- คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงกุฎเกล้า

การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด

- คุณวิโรติ แข็งขัน การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- คุณปฎิภากรณ์ ชันพันธ์ การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร
- คุณธีระ ฐูปทอง การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย

มัคคุเทศก์มรดกโลกและมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

- คุณวิชา จันทร์เชื้อ มัคคุเทศก์มรดกโลกกำแพงเพชร
- คุณจำรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น สุโขทัย

คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์มรดกโลกศรีสัชชาลัย
 คุณโสฬส ปรียัตินทรพันธ์ มัคคุเทศก์ มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา
 คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง มัคคุเทศก์มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา

ผู้ประกอบการท่องเที่ยวและผู้นำชุมชน

คุณกฤตย์พัฒน์ จันทร์เชื้อ ประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอน

ล่าง 2

คุณอัจฉรา แสงจันทร์ ประธานชุมชนท่องเที่ยววนครชุม กำแพงเพชร
 คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์ ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย
 คุณอัญชัญ อินหันทน์ นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย (ศรีสัชชาลัย)
 คุณทวีวัฒน์ คุ่มสุข ผู้นำชุมชนปราสาทนครหลวง อยุธยา
 คุณสฤณี เอกยะติ ผู้ประกอบการและนายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา

2) ผู้ทรงคุณวุฒิของการสนทนากลุ่มเฉพาะเพื่อปรับปรุงฐานข้อมูลและหนังสือ
 อิเล็กทรอนิกส์ จำนวน 5 ท่าน ได้แก่

พระสุธีรัตนบัณฑิต รองศาสตราจารย์ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
 รองศาสตราจารย์ดร.โยธิน แสงวงดี
 รองศาสตราจารย์ดร.กุหลาบ รัตนสังข์ธรรม
 นายประภาส แก้วสุวรรณ ผู้อำนวยการกลุ่มส่งเสริมงานคุณธรรมจริยธรรมส่วนภูมิภาคและ
 ท้องถิ่น กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
 นายสถาพร เทียงธรรม ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีกรมศิลปากร

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

มรดกโลกทางวัฒนธรรม หมายถึง พื้นที่เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร
 (ศรีสัชชาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นโบราณสถานในด้าน
 สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือโบราณคดี ซึ่งมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ
 มานุษยวิทยา หรือวิทยาศาสตร์

บริบททางพระพุทธศาสนา หมายถึง คุณค่าที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเชิงพุทธปรัชญา
 ที่ได้จากการเรียนรู้

ระบบฐานข้อมูล หมายถึง แหล่งของข้อมูล ระบบของการจัดเก็บข้อมูล การประมวลผล
 ข้อมูล หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม และชุดความรู้ด้าน
 พระพุทธศาสนา ในพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชชาลัยและกำแพงเพชร)
 และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ หมายถึง สื่อการเรียนรู้ที่สามารถแสดงผลในรูปแบบที่สามารถ
 อ่านผ่านทางหน้าจอคอมพิวเตอร์หรือโทรศัพท์เคลื่อนที่ ทั้งในระบบออนไลน์และออฟไลน์ อีกทั้งยัง
 สามารถแทรกภาพ เสียง และสิ่งพิมพ์ออกทางเครื่องพิมพ์ได้ ในที่นี้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์จะมีเนื้อหา

เกี่ยวกับพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

1.6 ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1. ได้ฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา จำนวน 1 ชุด ประกอบด้วยชุดข้อมูล 2 แหล่ง คือ เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

2. ได้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา จำนวน 1 เล่ม ประกอบด้วยข้อมูล 2 แหล่งคือ เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร) และประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 หัวข้อ ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาฐานข้อมูล แนวคิดเกี่ยวกับมรดกโลกทางวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Books) แนวคิดการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ เพื่อนำมาประมวลเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยศึกษาตามลำดับดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาฐานข้อมูล

1. ความหมายของฐานข้อมูล

คำว่า ข้อมูล (Data) หมายถึง ข้อเท็จจริงที่เป็นสิ่งของ ตัวเลข ข้อความ หรือรายละเอียดในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ภาพ เสียง วิดีโอ หรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ส่วนคำว่า ฐานข้อมูล (Database) หมายถึง การจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ ทำให้ผู้ใช้สามารถใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้โดยไม่เกิดความซ้ำซ้อนและหลีกเลี่ยงความขัดแย้งของข้อมูล อีกทั้งข้อมูลในระบบต้องเชื่อถือได้และเป็นมาตรฐานเดียวกัน เมื่อผ่านการประมวลผลจะกลายเป็นสารสนเทศ (information) ที่เป็นประโยชน์และมีความหมายสำหรับผู้ใช้เฉพาะรายในการช่วยงานด้านวางแผนและตัดสินใจ ฐานข้อมูลจึงเป็นแหล่งสะสมข้อเท็จจริงที่ถูกจัดเก็บเป็นเรื่องที่เข้าใจตรงกัน เป็นการรวบรวมข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กัน และสามารถนำไปทำเป็นตาราง รูปแบบ คำถาม และรายละเอียดอื่น โดยระบบจัดการฐานข้อมูลเป็นผู้สร้างและจัดเก็บข้อมูลเกือบทุกชนิด¹ นอกจากนี้การจัดเก็บข้อมูลให้มีความสัมพันธ์กันระหว่าง

---

¹ สรุปรวบรวมจาก (1) ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับระบบฐานข้อมูล, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://sot.swu.ac.th/portals/156/sot/cp342/lesson01/cs2t2.htm> [3 พฤษภาคม 2564] (2) Rothwell, David M. (1993), *Databases: An Information*, London: Mc Graw Hill, pp 10 (3) ยืน ภู่วรรณ, *บรรยายพิเศษ METADAMA/XM กับบทบาทของบรรณารักษ์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 1 กันยายน, 2543).

แฟ้มข้อมูลต่าง ๆ ยังช่วยลดความซ้ำซ้อนโดยทำการจัดเรียง ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลง ด้วยการใช้โปรแกรมระบบจัดการฐานข้อมูล²

สรุปว่า การจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ ควรมีการจัดเรียง ปรับปรุง ค้นหาข้อมูลเพิ่มเติม และลบข้อมูลที่ซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งออก เพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือได้ เป็นมาตรฐานเดียวกัน และมีเนื้อหาเหมาะกับการใช้งานหรือการเรียนรู้

2. ประเภทของฐานข้อมูล

ฐานข้อมูลสามารถแบ่งตามเนื้อหาและการใช้งานได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) ฐานข้อมูลตามความมุ่งหมายของการจัดฐานข้อมูล³ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) ฐานข้อมูลอ้างอิง (Reference Database) ให้ข้อมูลที่ชี้หรือแนะไปยังแหล่งที่ให้ข้อมูลที่ต้องการได้ โดยไม่มีเอกสารฉบับเต็ม เมื่อเปรียบเทียบกับเครื่องมือช่วยค้นในรูปสิ่งพิมพ์แล้วก็เหมือนกับดัชนีหรือสารระสังเขป (2) ฐานข้อมูลต้นแหล่ง (Source Database) ให้ข้อมูลหรือเนื้อหาโดยตรงกับผู้ใช้มากกว่าที่จะชี้แนะไปยังแหล่งอื่น ข้อมูลที่อยู่ในฐานมีทั้งตัวเลขและข้อความ

2) ฐานข้อมูลตามประเภทของข้อมูล⁴ แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ (1) ฐานข้อมูลบรรณานุกรม (Bibliographic Databases) รวบรวมรายการอ้างอิงของบทความ วารสาร หนังสือ รายงาน สิทธิบัตร และเอกสารอื่น ซึ่งส่วนมากจะระบุชื่อเรื่อง ผู้แต่ง และแหล่งรวมเรื่องย่อของเนื้อหา (2) ฐานข้อมูลข้อเท็จจริง (Factual Databases) ข้อมูลที่ไม่ใช่ตัวเลข เช่น นามานุกรมของหน่วยงาน โครงการวิจัย เป็นข้อมูลที่มีความจำเป็นต้องการปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัยอยู่เสมอ (3) ฐานข้อมูลเนื้อหาเต็ม (Full-text Databases) ให้เนื้อหาทั้งหมดของเอกสาร เช่น บทความฉบับเต็มของวารสาร เป็นต้น (4) ฐานข้อมูลตัวเลข (Numeric Databases) รวบรวมข้อมูลเป็นตัวเลข

3) ฐานข้อมูลตามรูปแบบของฐานข้อมูล⁵ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ (1) ฐานข้อมูลแบบทรัพยากรสารสนเทศ เป็นฐานข้อมูลที่จัดเก็บโดยหน่วยงานหรือองค์กรสารสนเทศนั้น ๆ กำหนดจัดทำขึ้นเองเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ใช้ในการค้นหาหนังสือ บทความ วารสาร สื่อโทรทัศน์ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ และฐานข้อมูลในอินเทอร์เน็ต (2) ฐานข้อมูลแบบไม่เชื่อมกัน (Off-line) หรือฐานข้อมูลซีดีรอม เป็นฐานข้อมูลที่หน่วยงานหรือองค์กรสารสนเทศจัดหาบริการ เป็นฐานข้อมูลที่มีความนิยมมาก พัฒนาขึ้นแทนสิ่งพิมพ์และวัสดุย่อส่วน เพราะสามารถเก็บได้จำนวนมากและเก็บได้ทั้งข้อมูลที่เป็นอักษรภาพและเสียง (3) ฐานข้อมูลแบบเชื่อมต่อตรง (On-line) หรือฐานข้อมูล

² พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธิ์, ฐานข้อมูลบรรณานุกรม: การสร้างและการใช้, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 3.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁴ East, Harry, (1986), *Designing & Marketing Databases*, Boston Spa: the British Library Board, pp 16.

⁵ สมชาย วรปัญญาไกร, เทคนิคการค้นคืนสารสนเทศเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2545), หน้า 12-14.

ออนไลน์เป็นฐานข้อมูลที่สามารถค้นหาผ่านระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้ในเวลาเดียวกันหลายคนในต่างสถานที่กัน ปัจจุบันการค้นหาฐานข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้โดยใช้เครื่องระยะไกลหรือเทลเน็ต (Telnet) หรือการค้นหาผ่านเว็บไซต์ไวด์เว็บได้โดยตรง เช่น ฐานข้อมูล ทรัพยากรสารสนเทศระบบโอแพก (Online Public Access Catalog: OPAC)

3. ลักษณะและประโยชน์ของฐานข้อมูลที่ดี

ฐานข้อมูลที่ดีควรมีลักษณะที่นำเสนอและตอบสนองความต้องการของผู้ใช้งานได้ในหลายระดับ ผู้ใช้สามารถเรียกข้อมูลขึ้นมาใช้ได้หลายวิธีตามความเหมาะสมของแต่ละหน่วยงานและควบคุมการทำงานของหน่วยเก็บรักษาข้อมูลทั้งหมดที่เก็บอยู่ในแฟ้มข้อมูลต่าง ๆ ในฐานข้อมูล⁶ สำหรับประโยชน์ของฐานข้อมูล คือ (1) ลดความซ้ำซ้อนในการจัดเก็บข้อมูลเบื้องต้นและการแยกแฟ้มข้อมูล (2) หลีกเลี่ยงปัญหาข้อมูลที่ไม่ถูกต้องหรือขัดแย้งกัน (3) ใช้ข้อมูลร่วมกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่นโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและเทคนิควิธีการเชื่อมโยงข้อมูล (4) กำหนดความปลอดภัยในการจัดเก็บและเข้าถึงข้อมูล (5) รักษาข้อมูลให้ถูกต้อง โดยระบุหลักเกณฑ์ในการควบคุม บ้อน และปรับปรุงข้อมูลให้ถูกต้องตลอดเวลา (6) นำข้อมูลมาสรุปผลหรือออกรายงานตามความต้องการโดยอาศัยคำสั่งในการกำหนดรูปแบบของการสรุปผล

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับมรดกโลกทางวัฒนธรรม

คำว่า มรดกโลก (World Heritage) หมายถึง มรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติที่โดดเด่นระดับสากลและได้รับการยอมรับให้เป็นแหล่งมรดกโลกของมนุษยชาติ เป็นมรดกอันทรงคุณค่าที่มนุษย์ได้รับจากอดีต ใต้ใช้ และได้ภาคภูมิใจในปัจจุบัน ถือเป็นหน้าที่ที่ต้องทำบำรุงและรักษาดูแลเพื่อส่งต่อไปให้คนรุ่นหลังต่อไป มรดกโลกแบ่งเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม (World Cultural Heritage) และมรดกโลกทางธรรมชาติ (World Natural Heritage) สำหรับเกณฑ์คัดเลือกมรดกโลกทางวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก คือ (1) เป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลปะ (2) เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลช่วยผลักดันให้เกิดการพัฒนาต่อไปในด้านการออกแบบทางสถาปัตยกรรม อนุสรณ์สถาน ประติมากรรม ภูมิทัศน์ สวนและพัฒนาศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง และการตั้งรากฐานของมนุษย์ในช่วงเวลาหรือบนพื้นที่หนึ่งบนโลก (3) เป็นสิ่งยืนยันถึงหลักฐานการมีอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือประเพณีที่ยังคงเหลืออยู่หรือได้สาบสูญไปแล้ว (4) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของสิ่งก่อสร้างแสดงถึงความก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์มนุษย์ในด้านวัฒนธรรม สังคม ศิลปกรรม อุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี (5) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของวัฒนธรรมมนุษย์ ขนบธรรมเนียมประเพณีของการใช้พื้นที่ทางบก ทางทะเล หรือทางธรรมชาติของมนุษย์ในแต่

⁶ จรณิต แก้วกัจจาล, การออกแบบและจัดการฐานข้อมูล, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดดูเคชั่น, 2536), หน้า 28.

ละยุคสมัยที่เสื่อมสลายได้ง่ายจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (6) เป็นส่วนเกี่ยวข้องในด้านความคิดหรือความเชื่อโดยตรงกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์⁷

ประเทศไทยมีอุทยานประวัติศาสตร์ (Historical Park)⁸ ที่เข้าเกณฑ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโกในเกณฑ์ข้อที่ 1 คือเป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลปะ และเกณฑ์ข้อที่ 3 คือเป็นสิ่งยืนยันถึงหลักฐานการมีอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือประเพณีที่ยังคงเหลืออยู่หรือได้สาบสูญไปแล้ว ได้แก่ (1) เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) คือ กรุงสุโขทัยที่เคยเป็นราชธานีแห่งแรก ๆ ของราชอาณาจักรสยามในศตวรรษที่ 13-14 และได้รับการขึ้นทะเบียนจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมเมื่อปี พ.ศ. 2534 พร้อมเมืองบริวารคือเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองกำแพงเพชร (2) นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (Historic City of Ayutthaya) คือ กรุงศรีอยุธยาที่เคยเป็นราชธานีเก่าของไทย มีความรุ่งเรืองถึง 417 ปีและได้รับการขึ้นทะเบียนจากองค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมเมื่อปี พ.ศ. 2534 นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญ เช่น พระราชวังหลวงโบราณที่เคยเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่เป็นวัดต้นแบบของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวัดมหาธาตุ เป็นต้น⁹

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Books)

หนังสือโดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ด้วยกระดาษ ความเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีทำให้มีการคิดค้นวิธีการใหม่โดยใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์เข้ามาช่วย จึงได้นำหนังสือดังกล่าวเหล่านั้นมาทำคัดลอก (scan) โดยที่หนังสือยังคงสภาพเดิม แต่ได้ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่เป็นแฟ้มภาพขึ้นมาใหม่ หลังจากนั้นได้นำแฟ้มภาพตัวหนังสือมาผ่านกระบวนการแปลงภาพเป็นตัวหนังสือ (text) ด้วยการนำ OCR (Optical Character Recognition) คือ การใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อแปลงภาพตัวหนังสือให้เป็นตัวหนังสือที่สามารถแก้ไขเพิ่มเติมได้ การถ่ายทอดข้อมูลในระยะต่อมาจะถ่ายทอดผ่านทางแป้นพิมพ์ และประมวลผลออกมาเป็นตัวหนังสือและข้อความด้วยคอมพิวเตอร์

⁷ ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก กระทรวงวัฒนธรรม, **หลักเกณฑ์การขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลก**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://164.115.22.96/convention.aspx>[28 กุมภาพันธ์ 2564].

⁸ อุทยานประวัติศาสตร์ หมายถึง สภาพแวดล้อมหรือสวนสาธารณะ เมืองหรือชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของเมือง มีองค์ประกอบ คือ (1) อาคารสถาปัตยกรรม ซากโบราณ ที่อยู่อาศัย และวัด (2) สภาพแวดล้อมของโบราณสถานที่อยู่รอบอาคาร เช่น สระน้ำ คลอง ถนน หรือสวนป่าที่ใช้ประโยชน์เป็นร่มเงามากกว่าเหตุผลอื่น (3) การผสมผสานระหว่างการก่อสร้างและธรรมชาติแวดล้อม; นิคม มุสิกคามะ, **แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถานโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504** แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2548), หน้า 23-24.

⁹ รชตะ ปิววัฒนพานิช, **มรดกโลกในประเทศไทย**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://ngthai.com/travel/17354/worldheritagesitesinthailand/>[28 กุมภาพันธ์ 2564].

ดังนั้นหน้ากระดาษก็เปลี่ยนรูปแบบไปเป็นแฟ้มข้อมูล (files) แทน ทั้งยังมีความสะดวกต่อการเผยแพร่และจัดพิมพ์เป็นเอกสาร (documents printing) รูปแบบของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ยุคแรกๆ มีลักษณะเป็นเอกสารประเภท .doc, .txt, .rtf, และ .pdf ไฟล์ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาภาษา HTML (Hypertext Markup Language) ข้อมูลต่าง ๆ ก็จะถูกออกแบบและตกแต่งในรูปของเว็บไซต์ โดยในแต่ละหน้าของเว็บไซต์ที่สามารถเปิดดูเอกสารเหล่านั้นได้ด้วยเว็บเบราว์เซอร์ (web browser) ซึ่งเป็นโปรแกรมประยุกต์ที่สามารถแสดงผลข้อความ ภาพ และการปฏิสัมพันธ์ผ่านระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต โดยที่บริษัทไมโครซอฟต์ (Microsoft) ได้ผลิตเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ขึ้นมาเพื่อคอยแนะนำในรูปแบบ HTML Help ขึ้นมา มีรูปแบบของไฟล์เป็น .CHM โดยมีตัวอ่านคือ Microsoft Reader (.LIT) หลังจากนั้น ต่อมาบริษัทผู้ผลิตโปรแกรมคอมพิวเตอร์จำนวนมากได้พัฒนาโปรแกรมจนกระทั่งสามารถผลิตเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ออกมาเป็นลักษณะเหมือนกับหนังสือทั่วไปได้ เช่น สามารถแทรกข้อความ แทรกภาพ จัดหน้าหนังสือได้ตามความต้องการของผู้ผลิต และที่พิเศษกว่านั้นคือหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เหล่านี้ สามารถสร้างจุดเชื่อมโยงเอกสาร (Hypertext) ไปยังเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกได้ อีกทั้งยังสามารถแทรกเสียง ภาพเคลื่อนไหวต่าง ๆ ลงไปในหนังสือได้ โดยคุณสมบัติเหล่านี้ไม่สามารถทำได้ในหนังสือทั่วไป สามารถสรุปได้ว่าหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Book; E-Book) หนังสือที่สร้างขึ้นด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ มีลักษณะเป็นเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ โดยปกติมักจะเป็นแฟ้มข้อมูลที่สามารถอ่านเอกสารผ่านทางหน้าจอคอมพิวเตอร์ ทั้งในระบบออฟไลน์และออนไลน์ คุณลักษณะของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สามารถเชื่อมโยงจุดไปยังส่วนต่าง ๆ ของหนังสือ เว็บไซต์ต่าง ๆ ตลอดจนมีปฏิสัมพันธ์และโต้ตอบกับผู้เรียนได้อีกทั้งสามารถแทรกภาพ เสียง ภาพเคลื่อนไหว แบบทดสอบ และสามารถส่งพิมพ์เอกสารที่ต้องการออกทางเครื่องพิมพ์ได้อีก นอกจากนี้ยังสามารถปรับปรุงให้ทันสมัยได้ตลอดเวลา¹⁰

2.3.1 รูปแบบของ E-Books (หนังสืออิเล็กทรอนิกส์)

รูปแบบ E-Books ที่พบในปัจจุบัน และใช้กันบ่อย ซึ่งมีความแตกต่างกันสามารถแบ่งออกได้ 5 ประเภท ดังนี้¹¹

1. EPUB รูปแบบนี้กลายเป็นมาตรฐานอย่างเป็นทางการของ International Digital Publishing Forum (IDPF) ในเดือนกันยายน 2550 เพื่อแทนที่รูปแบบ OEB รูปแบบ EPUB สามารถอ่านได้บนอุปกรณ์พกพา และรองรับซอฟต์แวร์การอ่านส่วนใหญ่ ยกเว้น Kindle ในหลายกรณี E-Books จำนวนมากที่เรารวบรวมออนไลน์อยู่ในรูปแบบ EPUB

2. MOBI เป็นชื่อที่กำหนดให้กับรูปแบบที่พัฒนาขึ้นสำหรับ Mobi Pocket Reader MOBI เป็นรูปแบบกรรมสิทธิ์ของ Amazon E-Books การพัฒนารูปแบบ MOBI ขึ้นอยู่กับ Amazon

¹⁰ ไพฑูรย์ ศรีฟ้า, หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-Book), [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://oknation.nationtv.tv/blog/freeday888/2009/08/25/entry-1>

¹¹ Christina Grace, 5 รูปแบบ E-Book ที่แตกต่างกันซึ่งดีที่สุด, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <https://www.easepdf.com/th/topics/ebook-formats.html>

และความนิยมของ Kindle มีแหล่งหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ MOBI มากที่สุดสองแห่งบนอินเทอร์เน็ต คือ MOBI แปลงจาก EPUB, PDF หรือ TXT

3. IBA เป็นรูปแบบที่ใช้สำหรับรูปแบบของหนังสือที่สร้างในแอปพลิเคชัน iBooks Author ของ Apple รูปแบบนี้คล้ายกับรูปแบบ EPUB มาก รูปแบบ IBA สามารถรองรับวิดีโอไม่เพียงเสียงภาพและองค์ประกอบแบบโต้ตอบ ในขณะที่เดียวกันรูปแบบ IBA เหมาะสำหรับ E-Books การแสดงสินค้าของบริษัทโบรชัวร์บริษัท และอื่น ๆ มีข้อแตกต่างคือเนื้อหาที่สร้างโดย IBA จะถูกเผยแพร่ในร้าน iBooks แทนที่จะเป็นแอปประเภทต่าง ๆ

4. AZW รูปแบบ AZW จะมาแทนที่ MOBI เป็นรูปแบบหลักสำหรับ Kindle E-Books รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่เป็นกรรมสิทธิ์ใน Amazon ดังนั้นจึงไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางใน E-Reader เช่น รูปแบบ EPUB และ MOBI ผลิตภัณฑ์ Amazon Kindle ทั้งหมดสามารถอ่านรูปแบบ AZW ได้ แต่ไม่สามารถอ่านรูปแบบ AZW ในอุปกรณ์อื่น ๆ เช่น Nook และ Kobo E-Reader ไฟล์ AZW สามารถจัดเก็บเนื้อหาที่ซับซ้อน เช่น บัญชีรายการคำอธิบายประกอบและไฮไลต์

5. PDF เป็นหนึ่งในรูปแบบ E-Book ที่ใช้กันมากที่สุด โดย Adobe ซอฟต์แวร์สำหรับการสร้างและการเรียงพิมพ์ PDF นั้น ใช้งานได้ดี E-Books ในรูปแบบ PDF นั้นหาได้ง่ายบนอินเทอร์เน็ต สื่อการเรียนการสอนส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบ PDF เท่านั้น และเกือบทุกแพลตฟอร์มรองรับการอ่านไฟล์ PDF รูปแบบ PDF สามารถแทรกแผนภูมิรูปภาพแบบอักษรฝังตัว ฯลฯ และยังมี การเรียงพิมพ์ที่ซับซ้อนหลากหลาย นอกจากนี้ยังสามารถรักษารูปลักษณะดั้งเดิมของหนังสือกระดาษ ซึ่งทำให้ PDF เป็นรูปแบบ E-Books ที่มีความสำคัญมาก สามารถดาวน์โหลด PDF E-Books ได้อย่างสะดวกบนอินเทอร์เน็ต

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ เป็นรูปแบบการให้การศึกษาแก่ประชาชนตามแนวทางการปฏิรูป การศึกษารูปแบบหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงการศึกษาได้ตามความต้องการและสภาพ ของตนเอง E-Book เป็นนวัตกรรมที่จะส่งเสริมให้ประชาชนเรียนรู้ได้อย่างกว้างขวางตามความ ต้องการและสภาพของตนเอง ตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษาไทย ซึ่งรูปแบบ EPUB, MOBI, AZW, IBA ไม่สามารถรองรับอุปกรณ์ส่วนใหญ่ ต้องแปลงรูปแบบเหล่านี้เป็นรูปแบบอื่น ซึ่งใช้เวลานาน ส่วน รูปแบบ PDF E-Books สามารถทำงานได้กับอุปกรณ์ส่วนใหญ่และยังสามารถจัดบันทึกบนอุปกรณ์ได้ ฟังก์ชันนี้ช่วยในการเรียนรู้และอ่านได้อย่างมาก

2.3.2 บทบาทของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

บทบาทของ E-Book ทำให้สามารถอ่านที่ไหนและอ่านเมื่อไหร่ได้ตลอดเวลา เนื่องจาก สามารถพกติดตัวไปได้ตลอด จากอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูลหรือเก็บไฟล์ไว้ในรูปแบบออนไลน์ ซึ่งเป็นการเก็บที่รักษาง่าย ประหยัดเนื้อที่ในการจัดเก็บ ใช้พื้นที่น้อยในการจัดเก็บ (cd 1 แผ่นสามารถเก็บ E-Book ได้ประมาณ 500 เล่ม) นอกจากนี้เพื่อลดการผลิตกระดาษ ลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ โดยไม่ต้องตัดไม้เพื่อนำมาทำผลิตกระดาษ ค้นหาข้อความได้ ใช้พื้นที่น้อยในการจัดเก็บ (cd 1 แผ่น สามารถเก็บ E-Book ได้ประมาณ 500 เล่ม) เป็นส่วนที่สำคัญและเป็นประโยชน์สำหรับห้องสมุดที่ สะดวกในการให้บริการหนังสือ ไม่ต้องใช้สถานที่มากในการจัดเก็บหนังสือ และไม่เสียค่าใช้จ่ายใน

ส่วนนี้นอกจากนี้ยังช่วยลดภาระงานของเจ้าหน้าที่ในการซ่อม จัดเก็บ จัดเรียงหนังสือ และไม่เสียค่าใช้จ่ายในการจ้างพนักงานมาดูแลและซ่อมแซมหนังสือ อีกทั้งสามารถจัดทำรายงานหรือสถิติตัวเลขแสดงการอ่านหนังสือได้อีกด้วย บทบาทที่เป็นประโยชน์สำหรับสำนักพิมพ์และผู้เขียนคือช่วยลดขั้นตอนในการจัดทำหนังสือ ลดค่าใช้จ่ายและความเสี่ยงในการจัดพิมพ์หนังสือ ลดค่าใช้จ่ายในการจัดจำหน่ายผ่านช่องทางอื่น เพิ่มช่องทางในการจำหน่ายหนังสือ และสามารถเพิ่มช่องทางในการประชาสัมพันธ์ถึงผู้อ่านโดยตรง

E-Book เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลความรู้จากสื่อต่าง ๆ นำเสนอออกมาทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ในรูปแบบหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ สามารถแสดงผลด้วยภาพ ข้อความ เสียง สี สัน และภาพเคลื่อนไหวได้ ทำให้ผู้ใช้บริการได้รับความบันเทิงในการศึกษาข้อมูลมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถพกพาไปอ่านได้ทุกที่ โดยไม่ต้องคำนึงถึงแสงมากหรือน้อย เพราะอุปกรณ์ E-Book มักมีแสง Backlight ของตัวเอง E-Book ยังทำให้อ่านหรือทำความเข้าใจได้ง่ายกว่าหนังสือ นอกจากนี้ยังสามารถเก็บข้อมูลได้เป็นจำนวนมากอีกด้วย

2.3.3 หลักการออกแบบหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

หลักการออกแบบหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ เป็นการนำองค์ประกอบต่าง ๆ มาจัดหรือรวบรวมเข้าด้วยกันอย่างมีระบบไม่ว่าจะเป็นตัวอักษร ภาพ หรือพื้นที่ว่าง เพื่อออกแบบสิ่งพิมพ์หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการก่อนการออกแบบมีการวางแผน ดังนี้

1. ศึกษาและทำความเข้าใจหนังสือ ก่อนที่จะทำการออกแบบ นักออกแบบจะต้องพยายามหาข้อมูลจากผู้เขียนหรือสำนักพิมพ์เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการเขียนหรือจัดทำหนังสือ ลักษณะของผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายใด คนกลุ่มนี้มีพฤติกรรมและความชอบไม่ชอบอย่างไร ผู้เขียนมีความคิดหลักหรือแนวคิดเบื้องหลังของหนังสืออย่างไร รวมทั้งเป็นหนังสือประเภทใดและควรมีบุคลิกภาพแบบไหน

2. หลักความสมดุล (Balance) เป็นการกำหนดและการจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตัวอักษร ภาพ หรือพื้นที่ว่างให้มีน้ำหนักและขนาดในสัดส่วนที่เท่ากันหรือเคียงกันทั้ง 2 ข้าง

3. ความมีเอกภาพ (Unity) หมายถึง การจัดองค์ประกอบให้มีการรวมตัวเป็นหนึ่งเดียวกันโดยไม่แตกแยกกระจัดกระจาย สะเปะสะปะ ซึ่งถ้างานออกแบบขาดความเป็นเอกภาพจะทำให้ชิ้นงานไม่น่าสนใจ

4. การเน้นจุดความสนใจ (Emphasis) เป็นการสร้างจุดสนใจให้เกิดขึ้นในงานออกแบบโดยการกำหนดบริเวณใดบริเวณหนึ่งในชิ้นงานที่เหมาะสม ให้มีลักษณะพิเศษกว่าบริเวณอื่นเพื่อให้ดึงดูดความสนใจแก่ผู้อ่าน

5. ความเรียบง่าย (Simplicity) คือการวางองค์ประกอบในการจัดภาพ ควรเน้นที่ความเรียบง่าย ไม่รกรุงรัง เพราะแม้ว่าผู้ออกแบบจะสามารถออกแบบงานให้หรูหรา แต่หากไม่สามารถสื่อความหมายได้ตามที่ต้องการก็สูญเปล่า

6. สี (Color) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญสำหรับการผลิตงานกราฟิกทุกประเภท แต่ควรรู้จดจำ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เนื่องจากการใช้สีจะช่วยในการเน้น การแยกแยะ หรือเสริมความเป็นเอกภาพของกราฟิกนั้นได้เป็นอย่างดี การออกแบบกราฟิกโดยใช้คุณสมบัติของสี พิจารณาได้จากวงล้อสีเพื่อใช้แนะนำช่วยให้ผู้ดูเกิดการเรียนรู้เนื้อหาได้อย่างถูกต้อง

การออกแบบปกและเนื้อหา ปกหน้าของหนังสือเป็นหน้าที่สำคัญ หน้าปกจะต้องทำหน้าที่ดึงดูดความสนใจของผู้พบเห็นให้อยากหยิบขึ้นมาดูจากชั้นหนังสือ ในขณะที่เดียวกันปกหน้าหนังสือจะต้องทำหน้าที่สื่อสารให้เห็นลักษณะของเนื้อเรื่องภายในหนังสือ ชื่อหนังสือหรือชื่อเรื่องเป็นองค์ประกอบในส่วนของตัวอักษรที่จะต้องได้รับการออกแบบให้โดดเด่นกว่าตัวอักษรอื่น ๆ ขนาดของตัวอักษรที่ใช้ เป็นตัวหนังสือมักมีขนาดใหญ่เพื่อให้ผู้อ่านเห็นได้ชัดเจน โดยที่รูปแบบของตัวอักษรจะต้องสะท้อนบุคลิกภาพของหนังสือว่าเนื้อเรื่องมีลักษณะเป็นประเภทใด เช่น ใช้ตัวอักษรที่มีรูปแบบโค้งมนและมีหางลากยาว ๆ เป็นต้น การวางตำแหน่งของชื่อหนังสือ อาจอยู่ที่ใดในปกหน้าก็ได้แต่ส่วนใหญ่นิยมวางไว้ในส่วนบนของหน้า เพราะเป็นตำแหน่งที่ผู้พบเห็นจะมองก่อนส่วนอื่น ๆ ส่วนชื่อผู้แต่งหรือชื่อผู้แปล เป็นองค์ประกอบในส่วนของตัวอักษรที่มีความสำคัญรองลงมาจากชื่อหนังสือและขนาดของตัวอักษรควรมีขนาดเล็กกว่าชื่อหนังสือหรือชื่อเรื่องอย่างน้อยครึ่งหนึ่ง เพื่อไม่ให้แย่งกันเด่น ส่วนรูปแบบตัวอักษรมักใช้ตามลักษณะบุคลิกภาพของหนังสือ

ปกหนังสือแทบทุกเล่มจะมีภาพประกอบ บางภาพก็บ่งบอกถึงเนื้อหาได้ดี บางภาพก็ทิ้งปริศนาไว้ให้ครุ่นคิด หรือบางภาพก็ดูจะไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาข้างในเลย แต่นั่นก็เป็นเสน่ห์ของหนังสือที่ดึงดูดใจให้ผู้อ่านหยิบขึ้นมาอ่านได้เช่นกัน ในส่วนข้อความประกอบหน้าปกอาจมีในหนังสือบางเล่มเพื่อเพิ่มรายละเอียดที่สำคัญ เช่น หนังสือในชุดนี้มีหลายเล่ม ข้อความเหล่านี้ควรได้รับการออกแบบให้มีความสำคัญรองจากชื่อหนังสือและชื่อผู้แต่งหรือผู้แปลทั้งในด้านขนาด รูปแบบ ส่วนตำแหน่งก็มักวางอยู่เหนือชื่อหนังสือ เช่น มุมขวาบน สำหรับตราสัญลักษณ์ของสำนักพิมพ์ (ถ้ามี) อาจอยู่ในหน้าปกหรือในส่วนอื่น ๆ เช่น สันหนังสือ โดยมักไม่ให้มีขนาดใหญ่มากนักและวางอยู่ในตำแหน่งที่แยกออกจากองค์ประกอบอื่น ๆ อย่างชัดเจน ส่วนของปกหลังอาจเว้นว่างไว้หรือใส่ข้อมูลเกี่ยวกับผู้เขียนหนังสือ เช่น ประวัติหรือผลงานในอดีต ซึ่งอาจจะมีไว้ในปกด้านในก็ได้

การออกแบบส่วนของเนื้อหา สำหรับหัวข้อของเนื้อหา ควรมีความโดดเด่น สวยงามกว่าข้อความของเนื้อหาเพื่อให้เกิดความน่าสนใจ ซึ่งสามารถตกแต่งให้โดดเด่นได้ คือ เติมนด้วยขนาดคือต้องมีขนาดใหญ่กว่าเนื้อหาทั่วไป เติมนด้วยสี คือ ควรเป็นสีที่สวยงามและเด่นจากพื้นหลัง เนื้อหาเด่นด้วยตำแหน่ง คือ ไม่จำเป็นต้องอยู่ตรงกลางหน้ากระดาษหรือด้านบนเสมอไป สามารถวางไว้ในตำแหน่งที่เอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง การสร้างหน้าเนื้อหานั้น ๆ ควรมีทั้งรูปและข้อความ ไม่ควรวางตำแหน่งข้อความให้ชิดขอบเกินไป ไม่ว่าจะเป็นขอบด้านบน ชิดขอบด้านล่าง ชิดด้านซ้าย หรือชิดด้านขวา ไม่ควรมีแต่ตัวอักษรเพียงอย่างเดียว เพราะจะทำให้หน้านั้นขาดความน่าสนใจไม่น่าอ่านควรมีรูปที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาเพื่อช่วยในการอธิบายข้อความ อีกทั้งยังทำให้เกิดความสวยงามหากต้องการเน้นเนื้อหาที่เป็นข้อความ ควรหลีกเลี่ยงการนำรูปภาพมาเป็นพื้นหลังให้กับข้อความ เนื่องจากจะทำให้ตัวหนังสือไม่ชัดเจน หากต้องการนำรูปภาพนั้นเป็นพื้นหลัง ควรเพิ่มรูปร่างให้เป็นกรอบข้อความ

และเพิ่มค่าความโปร่งใส จะทำให้ได้ทั้งรูปภาพพื้นหลังและได้ตัวเนื้อหาที่ชัดเจน สวยงาม อีกทั้งควรจัดวางตำแหน่งของข้อความที่หลากหลายในแต่ละหน้า เพื่อไม่ให้เกิดความจำเจจนน่าเบื่อ

การสร้างสรรค E-Book จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่เนื้อหาที่อยู่ในรูปข้อความ ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว กราฟ สื่อมัลติมีเดีย ตลอดจนกระบวนการพัฒนาการเผยแพร่และสื่อจัดเก็บ¹² ดังนี้

1. อักษร (Text) หรือข้อความ เป็นองค์ประกอบของโปรแกรมมัลติมีเดีย สามารถนำอักษรมาออกแบบเป็นส่วนหนึ่งของภาพหรือสัญลักษณ์ กำหนดหน้าที่การเชื่อมโยง นำเสนอเนื้อหาเสียง ภาพกราฟิก หรือวีดิทัศน์ เพื่อให้ผู้ใช้เลือกข้อมูลที่จะศึกษาการใช้อักษร เพื่อกำหนดหน้าที่ในการสื่อสารความหมายในคอมพิวเตอร์และการสื่อความหมายให้ชัดเจน เพื่ออธิบายความสำคัญที่ต้องการนำเสนอส่วนของเนื้อหา สรุปแนวคิดที่ได้เรียนรู้ การเชื่อมโยงอักษรบนจอภาพสำหรับการมีปฏิสัมพันธ์ในมัลติมีเดีย การเชื่อมโยงทำได้หลายรูปแบบจากจุดหนึ่งไปจุดหนึ่งในระบบเครือข่ายด้วยแฟ้มเอกสารข้อมูลเดียวกันหรือต่างแฟ้มกันได้ทันที ในลักษณะรูปแบบตัวอักษร (Font) เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ (Symbol) การเลือกใช้แบบอักษร เครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ และการให้สีแบบใดให้ดูองค์ประกอบการจัดวางองค์ประกอบด้านศิลป์ที่ดูแล้วมีความเหมาะสม ต้องกำหนดความยาวของเนื้อหาให้เหมาะสม อ่านไม่ยาก และการดึงข้อมูลมาศึกษา ผู้ผลิตโปรแกรมสามารถใช้เทคนิคการแบ่งข้อมูลออกเป็นส่วนย่อย แล้วเชื่อมโยงข้อมูลเข้าด้วยกัน หากต้องการศึกษาข้อมูลส่วนใดก็สามารถเข้าถึงข้อมูลส่วนต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกันอยู่ได้ การเชื่อมโยงเนื้อหาสามารถกระทำได้ในลักษณะเส้นตรง ลักษณะสาขา และลักษณะผสมผสาน

ในการสร้างการเคลื่อนไหวให้อักษร เพื่อสร้างความสนใจก่อนนำเสนอข้อมูล สามารถทำได้หลายวิธี เช่น การเคลื่อนย้ายตำแหน่ง การหมุน การกำหนดให้เห็นเป็นช่วงจังหวะ แต่มีข้อสำคัญคือควรศึกษาถึงจิตวิทยาความต้องการรับรู้กับความถี่ของการใช้เทคนิค การเคลื่อนไหวของผู้ศึกษา โปรแกรมแต่ละวัยให้เหมาะสม และกลุ่มเป้าหมาย ในการใช้เครื่องหมายและสัญลักษณ์ เป็นสื่อกลางที่สำคัญ การนำเสนอหรือออกแบบสัญลักษณ์ เครื่องหมาย ควรให้สัมพันธ์กับเนื้อหา สามารถทำความเข้าใจกับความหมายและสัญลักษณ์ต่าง ๆ นั้นได้อย่างรวดเร็ว อักษรเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อการเรียนรู้ การทำความเข้าใจ การนำเสนอความหมายที่ก่อประโยชน์กับผู้อ่าน อักษรมีประสิทธิผลในการสื่อข้อความที่ตรงและชัดเจนได้ดี ในขณะที่รูปภาพ สัญลักษณ์ภาพ ภาพเคลื่อนไหว และเสียงช่วยทำให้ผู้อ่านนึกและจำสารสนเทศได้ง่ายขึ้น มัลติมีเดียเป็นเครื่องมือที่มีความสามารถในการประสมประสานอักษร สัญลักษณ์ ภาพ รวมถึงสี เสียง ภาพนิ่ง และภาพวีดิทัศน์เข้าด้วยกัน ทำให้ข้อมูลข่าวสารมีคุณค่าและน่าติดตามเพิ่มขึ้น

2. ภาพนิ่ง (Still Image) เป็นภาพกราฟิก เช่น ภาพวาด ภาพถ่าย ภาพลายเส้น แผนที่ แผนภูมิที่ได้จากการสร้างภายในด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ และภาพที่ได้จากการสแกนจากแหล่ง

¹² องค์ประกอบของ E-Book, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <https://sites.google.com/site/satawatkhom/xngkh-prakxb-khxng-e-book>

เอกสารภายนอก ภาพที่ได้เหล่านี้จะประมวลผลออกมาเป็นจุดภาพ (Pixel) แต่ละจุดบนภาพจะถูกแทนที่เป็นค่าความสว่าง (Brightness) ค่าสี (Color) ส่วนความละเอียดของภาพจะขึ้นอยู่กับจำนวนจุดและขนาดของจุดภาพ ภาพที่เหมาะสมไม่ใช่อยู่ที่ขนาดของภาพ หากแต่อยู่ที่ขนาดของไฟล์ภาพ การจัดเก็บภาพที่มีขนาดข้อมูลมาก ทำให้การดึงข้อมูลได้ยากและเสียเวลา แต่สามารถทำได้โดยการลดขนาดข้อมูล การบีบอัดข้อมูลชนิดต่าง ๆ ด้วยโปรแกรมในการจัดเก็บ บีบอัดข้อมูล (คลายข้อมูล) ก่อนที่จะเก็บข้อมูลเพื่อประหยัดเนื้อที่ในการเก็บไฟล์ (File)

3. ภาพเคลื่อนไหว (Animation) เกิดจากชุดภาพที่มีความแตกต่างกันนำมาแสดงเรียงต่อเนื่องกันไป ความแตกต่างของแต่ละภาพที่นำเสนอ ทำให้มองเห็นเป็นการเคลื่อนไหวของสิ่งต่าง ๆ ในเทคนิคเดียวกับภาพยนตร์การ์ตูน ภาพเคลื่อนไหวจะทำให้สามารถนำเสนอความคิดที่ซับซ้อนหรือยุ่งยากให้ง่ายต่อการเข้าใจ และสามารถกำหนดลักษณะและเส้นทางที่จะให้ภาพนั้นเคลื่อนที่ไปตามต้องการ คล้ายกับการสร้างภาพยนตร์ขึ้นมาตอนหนึ่ง การแสดงสี การลบภาพ โดยทำให้ภาพเลื่อนจางหายหรือทำให้ภาพปรากฏขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ กันนับเป็นสื่อที่ดีอีกชนิดหนึ่งในมัลติมีเดีย โปรแกรมสนับสนุนการสร้างภาพเคลื่อนไหว ซึ่งมีอยู่หลายโปรแกรมตามความต้องการของผู้ใช้

4. เสียง (Sound) เป็นสื่อช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในเนื้อหาได้ดีขึ้นและทำให้คอมพิวเตอร์น่าสนใจมากขึ้น ด้วยการเพิ่มการ์ดเสียงและโปรแกรมสนับสนุนเสียง อาจอยู่ในรูปของเสียงดนตรี เสียงสังเคราะห์ปรุงแต่ง การใช้เสียงในมัลติมีเดียนั้น ผู้สร้างต้องแปลงสัญญาณเสียงไฟฟ้าเป็นสัญญาณเสียง analog ผ่านจากเครื่องเล่นวิทยุ เทปคาสเซ็ท หรือแผ่นซีดี การอัดเสียงผ่านไมโครโฟนต่อเข้าไลน์อิน (Line-In) ที่พอร์ต (Port) การ์ดเสียงได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านไมโครโฟน และการ์ดเสียงที่มีคุณภาพดี ย่อมจะทำให้ได้เสียงที่มีคุณภาพดีด้วยเช่นกัน ไฟล์เสียงมีหลายแบบ ได้แก่ ไฟล์สกุล WAV และ MIDI (Musica Instrument Digital Interface) ไฟล์ WAV ใช้เนื้อที่ในการเก็บสูงมาก ส่วนไฟล์ MIDI เป็นไฟล์ที่นิยมใช้ในการเก็บเสียงดนตรี

5. ภาพวีดิทัศน์ (Video) ภาพวีดิทัศน์เป็นภาพเหมือนจริงที่ถูกเก็บในรูปของดิจิทัลมีลักษณะแตกต่างจากภาพเคลื่อนไหวที่ถูกสร้างขึ้นจากคอมพิวเตอร์ในลักษณะคล้ายภาพยนตร์การ์ตูน ภาพวีดิทัศน์สามารถต่อสายตรงจากเครื่องเล่นวีดิทัศน์หรือเลเซอร์ดิสก์เข้าสู่เครื่องคอมพิวเตอร์ด้วยวิธีการ Capture ระบบวีดิทัศน์ที่ทำงานจากฮาร์ดดิสก์ที่ไม่มีการบีบอัดสัญญาณภาพวีดิทัศน์ที่มีความต้องการพื้นที่ฮาร์ดดิสก์จำนวนมาก จึงต้องมีการบีบอัดข้อมูลให้มีขนาดเล็กเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความเร็วในการส่งสูงสุด แต่ยังคงคุณภาพของภาพวีดิทัศน์ที่ต้องอาศัยการ์ดวีดิทัศน์ในการทำหน้าที่ดังกล่าว การนำภาพวีดิทัศน์มาประกอบในมัลติมีเดียต้องมีอุปกรณ์สำคัญคือ ดิจิทัลวีดิทัศน์การ์ด (Digital Video Card) การทำงานในระบบวินโดวส์ ภาพวีดิทัศน์จะถูกเก็บไว้ในไฟล์ตระกูลเอวีไอ (AVI: Audio Video Interleave) มูฟวี่ (MOV) และเอ็มเพ็ก (MPEG: Moving Pictures Experts Group) ซึ่งสร้างภาพวีดิทัศน์เต็มจอ 30 เฟรมต่อวินาที ข้อเสียของการดูภาพวีดิทัศน์ในหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ คือ ไฟล์ของภาพจะมีขนาดใหญ่ตั้งแต่ 500 กิโลไบต์หรือมากกว่า 10 เมกะไบต์ ทำให้เสียเวลาในการดาวน์โหลดที่ต้องใช้เวลา

การเชื่อมโยงข้อมูลแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Links) เป็นการที่ผู้ใช้มัลติมีเดียสามารถเลือกข้อมูลได้ตามต้องการโดยใช้ตัวอักษร ปุ่ม หรือภาพ สำหรับตัวอักษรที่จะสามารถเชื่อมโยงได้จะ

เป็นตัวอักษรที่มีสีแตกต่างจากอักษรตัวอื่น ๆ ส่วนปุ่มก็จะมีลักษณะคล้ายกับปุ่มเพื่อชมภาพยนตร์หรือคลิกลงบนปุ่มเพื่อเข้าไปหาข้อมูลที่ต้องการหรือเปลี่ยนหน้าข้อมูล ส่วนมัลติมีเดียปฏิสัมพันธ์ (Interactive Multimedia) เป็นการสื่อสารผ่านคอมพิวเตอร์ที่มีลักษณะการสื่อสารไปมาทั้งสองทางคือการโต้ตอบระหว่างผู้ใช้คอมพิวเตอร์และการมีปฏิสัมพันธ์ ผู้ใช้เลือกได้ว่าจะดูข้อมูล รูปภาพ ฟังเสียง หรือดูภาพวีดิทัศน์ ซึ่งรูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์อาจอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง เป็นการใช้เมนู (Menu Driven) ลักษณะที่พบเห็นได้ทั่วไปของการใช้เมนู คือ การจัดลำดับหัวข้อ ทำให้ผู้ใช้สามารถเลือกข่าวสารข้อมูลได้ตามต้องการและสนใจ การใช้เมนูมักประกอบด้วยเมนูหลัก (Main Menu) ซึ่งแสดงหัวข้อหลักให้เลือก และเมื่อเลือกไปยังแต่ละหัวข้อหลักก็จะประกอบด้วยเมนูย่อยที่มีหัวข้ออื่นให้เลือกหรือแยกไปยังเนื้อหาหรือส่วนนั้น ๆ ทั้งนี้ นอกจากนี้ มีการใช้ฐานข้อมูลไฮเปอร์มีเดีย (Hypermedia Database) เป็นรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่ให้ผู้ใช้งานสามารถเลือกไปตามเส้นทางที่เชื่อมค่าสำคัญ ซึ่งอาจเป็นคำ ข้อความ เสียง หรือภาพ คำสำคัญเหล่านี้จะเชื่อมโยงกันอยู่ในลักษณะเหมือนใยแมงมุมโดยสามารถเดินทางและถอยหลังได้ตามความต้องการของผู้ใช้

6. การจัดเก็บข้อมูลมัลติมีเดีย เนื่องจากการพัฒนาสื่อแบบมัลติมีเดียที่เป็นการพัฒนาแบบใช้หลายสื่อผสมกัน (Multimedia) และเทคโนโลยีสื่อมัลติมีเดียมีจำนวนมาก ทำให้จำเป็นต้องใช้เนื้อที่เก็บข้อมูลเป็นจำนวนมาก สื่อที่ใช้จัดเก็บต้องมีขนาดความจุมากพอที่จะรองรับข้อมูลในรูปแบบวีดิโอ รูปภาพ และข้อความ ปัจจุบันแผ่นซีดีรอม (CD-ROM : Compact Disk Read Only Memory) และแผ่นดีวีดี (DVD) ได้รับความนิยมแพร่หลาย สามารถเก็บข้อมูลได้สูงมาก จึงสามารถเก็บข้อมูลเพิ่มข้อมูลอื่น ๆ ได้มากเท่าที่ต้องการ

7. ระบบมัลติมีเดีย ได้แก่

ระบบอุปกรณ์อินพุต (input device) ระบบที่สามารถนำข้อมูลจากระบบ analog สู่อุปกรณ์ดิจิทัล โดยใช้ฮาร์ดแวร์คอมพิวเตอร์เป็นตัวกลาง เช่น การอินพุตด้วยภาพ ภาพเคลื่อนไหวด้วยอุปกรณ์กล้องวีดิโอ กล้องภาพนิ่งดิจิทัล เครื่องสแกนเนอร์ ซึ่งรับภาพทั้งที่เป็นแบบภาพ สไลด์ หรือจากฟิล์ม อุปกรณ์ตัดต่อภาพ การอินพุตด้วยเสียง การ์ดเสียง ไมโครโฟน และอุปกรณ์อื่น คีย์บอร์ด เมาส์ ซีดีรอม หรือดีวีดีรอม

ระบบการประมวลผลการจัดเก็บมัลติมีเดีย การใช้ซอฟต์แวร์ที่มีระบบสัมพันธ์กับเครื่องคอมพิวเตอร์ชนิดส่วนบุคคลหรือชนิดเวิร์คสเตชัน (Workstation) ซอฟต์แวร์ที่รันบนไมโครซอฟท์ วินโดวส์ ใช้ปฏิบัติการในการแปลงสัญญาณ การบีบอัด การเปลี่ยนมาตรฐานและฟอร์แมต เช่น MPEG, AVI, Sound Processing

ระบบอุปกรณ์เอาต์พุต (output device) เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลที่ติดกับอุปกรณ์แสดงวีดิโอ เสียงหรือเครื่องพิมพ์ เช่น จอแสดง ผลแบบสัมผัส จอภาพที่มีคุณสมบัติรองรับการแสดงผลภาพข้อความ กราฟิก ภาพเคลื่อนไหว และภาพวีดิทัศน์ได้ที่มีความละเอียดสูง ลำโพงแบบรอบทิศทางที่ให้เหมือนสมจริง

ระบบการสร้าง (Production) กระบวนการออกแบบเนื้อหาการเรียนรู้ (context creation) ที่อยู่ในรูปแบบข้อความ ภาพ เสียง วิดีโอ โดยใช้ซอฟต์แวร์ที่เกี่ยวกับ Authoring, Composer, Painting, Editing, Simulating เพื่อสร้างสรรค์ผสมผสานให้เป็นสื่อที่น่าเรียนรู้

จากที่กล่าวมาข้างต้น สิ่งสำคัญที่สุด คือ บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย ผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหา ซึ่งเป็นบุคลากรที่มีความรู้ประสบการณ์ทางการออกแบบและการพัฒนา รวมถึงการกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ นอกจากนี้ยังต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญด้านโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เป็นผู้ทำงานด้านคอมพิวเตอร์หรือผู้ที่เชี่ยวชาญโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ใช้สร้างสื่อมัลติมีเดีย กระบวนการผลิตสื่อมัลติมีเดียก็คล้ายกับอุตสาหกรรมภาพยนตร์ที่ต้องมีคนมาเกี่ยวข้อง จำนวนบุคลากรที่จำเป็นในการผลิตงานจะนำมาซึ่งทักษะและความเชี่ยวชาญในแต่ละด้าน และต้องมีการติดต่อสื่อสารกันในกลุ่มทำงาน เพื่อให้ผลงานออกมามีความกลมกลืนกันกับกลุ่มคนดังกล่าว ได้แก่ ผู้ออกแบบกราฟฟิก โปรแกรมเมอร์ ผู้ออกแบบตกแต่งเสียง ผู้ถ่ายวิดีโอ ผู้ออกแบบภาพเคลื่อนไหว เป็นต้น

2.4 แนวคิดการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ความเจริญรุ่งเรืองและการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มีปัจจัยมาจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในยุคต่าง ๆ และการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจนถึงปัจจุบันนี้ มีรายละเอียดดังนี้

2.4.1 การเผยแพร่พระพุทธศาสนา

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ได้กล่าวไว้ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ โดยแบ่งพระพุทธศาสนาเป็น 4 ยุค คือ ยุคหินยานแบบเถรวาท ยุคมหายาน ยุคหินยานอย่างพุกาม และยุคลังกาวงศ์¹³ มีรายละเอียดดังนี้

1. ยุคหินยานแบบเถรวาท พระเจ้าอโศกมหาราช โปรดให้ทำสังคายนาครั้งที่ 3 พ.ศ. 303 และอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระให้ส่งสมณทูตไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศรวม 9 สายมีพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระเป็นผู้นำสายที่ 8 เดินทางมาสุวรรณภูมิประเทศ¹⁴ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบดั้งเดิมนี้นำให้ชาวไทยเกิดความศรัทธาและพากันออกบวชเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างสถูปเจดีย์รูปพองน้ำไว้สักการบูชา ซึ่งคล้ายสถูปสาญจีสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ศิลปะในยุคนี้ชื่อว่าศิลปะทวารวดี

¹³ สรุปลจาก (1) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร: เจริญธรรม, 2517), หน้า 94-110 (2) พระกวีรญาณ (จันทน์ ชุตินธโร), *วิชาศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556), หน้า 117-132.

¹⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, *พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 2.

2. ยุคมหายาน กษัตริย์วงศ์สุริยวรมัน เป็นใหญ่ในประเทศกัมพูชาเมื่อปี พ.ศ. 1545 และทำให้เขมรมีอำนาจไปทั่ว มีการแผ่ขยายครอบครองดินแดนไทย ทรงตั้งราชธานีเพื่ออำนาจการปกครองโดยให้ลพบุรีปกครองเมืองในอาณาจักรทวารวดีตอนใต้ สุโขทัยปกครองเมืองในอาณาจักรทวารวดีตอนเหนือ ศรีเทพปกครองเมืองในลุ่มแม่น้ำ สักพิมายปกครองเมืองในแผ่นดินสูงตอนเหนือ และตั้งเมืองลพบุรีเป็นเมืองสำคัญที่เรียกว่าสมัยลพบุรี พลเมืองจึงนับถือพระพุทธศาสนาตามแบบเกาะสุมาตรา งานศิลปกรรมได้ประดิษฐ์ตามอย่างช่างเขมรที่ดูแตกต่างจากอินเดียและสุมาตรา มีการสร้างวัดและเทวสถานแบบปราสาทหินเพื่ออุทิศในแบบมหายานที่รุ่งเรืองในสมัยศรีวิชัยและเขมร

3. ยุคหินยานอย่างพุกาม พระเจ้าอโนรุธมหาราชกษัตริย์พม่า ทรงตั้งราชธานีที่พุกามเมื่อปี พ.ศ. 1600 หลังจากตีประเทศรามัญและขยายอำนาจมายังประเทศล้านนา ได้รวมเมืองลพบุรีและเมืองทวารวดีเข้าด้วยกัน ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกของพระพุทธศาสนาหินยานแบบเถรวาทเรียกว่าหินยานอย่างพุกาม และเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศล้านนาและล้านช้าง แต่ชุมชนที่อาศัยอยู่ตอนล่างตั้งแต่เมืองสุโขทัยลงไปยังนับถือพระพุทธศาสนาตามแบบเดิม

4. ยุคลังกาวศ์ พระเจ้าปรักรมพาทุมหาราช กษัตริย์ลังกาได้อารธนาพระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการทำสังคายนาพระธรรมวินัยในปี พ.ศ. 1698 เพื่อจัดระเบียบการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาและสังฆมณฑล ทำให้พระสงฆ์จากพม่า มอญ ไทย และเขมร มีศรัทธาเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาแบบปรับปรุงใหม่ที่ลังกาทวีปแล้วนำกลับมาปฏิบัติในประเทศตนเอง ในปี พ.ศ. 1800 พระสงฆ์ลังกาวศ์เข้ามาในนครศรีธรรมราช กิตติศัพท์ของพระสงฆ์เลื่องลือไปถึงเมืองสุโขทัย ทำให้กษัตริย์วงศ์พระร่วงเกิดความเลื่อมใส จึงอารธนาพระเถระผู้ใหญ่ไปที่เมืองสุโขทัย ทำให้เกิดพระสงฆ์ 2 นิกาย คือ พระสงฆ์สุโขทัยเดิมและพระสงฆ์ที่อุปสมบทตามแบบลังกาวศ์ ต่อมาทรงให้รวมพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย แต่มีการสมานานุสัที่ต่างกันคือ พวกคณฤชระศึกษาพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก จำวัดในเมือง เรียกว่าพระสงฆ์คามวาสี และพวกวิปัสสนาธุระ อยู่วัดในป่า เรียกว่าพระสงฆ์วนวาสี สมัยนั้นมีการสร้างพระสถูปอย่างเจดีย์ลังกาและมีการจำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏในลังกาทวีปมาสร้างที่เขาพระบาทใหญ่ มีการใช้ภาษามคธเป็นหลักศาสนาและภาษาสันสกฤตเป็นภาษาสามัญ มีการสร้างวัดมหาธาตุขึ้นที่ริมพระราชวังและพระมหากษัตริย์ทรงเสด็จออกผนวชชั่วคราวถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติจนถึงปัจจุบัน

สรุปว่า พระพุทธศาสนาหินยานแบบเถรวาทได้เผยแผ่เข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในสมัยทวารวดี ต่อมาในสมัยศรีวิชัย เขมรมีอำนาจเหนือไทย ได้นำพระพุทธศาสนาแบบมหายานเข้ามาเผยแผ่ ซึ่งพลเมืองนับถือพระพุทธศาสนาตามผู้ปกครอง ในสมัยเชียงแสน พระเจ้าอโนรุธมหาราชทรงมีอำนาจเหนือประเทศล้านนา พลเมืองจึงพากันนับถือพระพุทธศาสนาหินยานอย่างพุกาม ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาลังกาวศ์ ได้อารธนาพระเถระผู้ใหญ่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชและตั้งอยู่ในเมืองสุโขทัย ทรงรวมพระสงฆ์ทั้งสองนิกายเข้าด้วยกัน ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวศ์เจริญรุ่งเรืองจนถึงปัจจุบัน

2.4.2 พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ตั้งแต่สมัยโบราณ พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นพุทธมามกะและอัครศาสนูปถัมภกใน พระพุทธศาสนา ทรงบริหารบ้านเมืองแบบพ่อกปกครองลูกในสมัยสุโขทัย ทรงบริหารบ้านเมืองแบบ สมมุติเทพในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงบริหารบ้านเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ และทรงบริหารบ้านเมืองแบบประชาธิปไตยในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ไทยทรง เป็นแบบอย่างที่ดี ทำนุบำรุง และสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน¹⁵

1. สมัยสุโขทัย พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชอาณาจักรอิสระใน ปี พ.ศ. 1792 หลังจากอาณาจักรพุกามและกัมพูชาเสื่อมอำนาจลง ต่อมาพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงสืบทอดเกียรติคุณของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ได้นิมนต์พระมหาเถระสังฆราชชาวลังกาจาก นครศรีธรรมราชขึ้นมาตั้งสังฆมณฑลที่กรุงสุโขทัย และได้บวชแปลงพระสงฆ์ไทยทั้งหมด ทำให้ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองในกรุงสุโขทัย สมัยนั้นมีการสร้างพุทธศิลป์เป็นสถูป วิหาร และ ปฎิมากรรมจากอิทธิพลศิลปะลังกา ต่อมาได้ดัดแปลงเป็นพุทธศิลป์แบบไทยเรียกว่าช่างสกุลสุโขทัย¹⁶ เช่น พระเจดีย์แบบลอมฟางตามริ้ววัดเจดีย์ พระพุทธรูปที่รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปหินขอมมีเปลวรัศมี สูงและสง่าภูมิเป็นฉากเขียว เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานในสำนักพระลังกาวงศ์และทรงแต่งหนังสือเทมิภูมิภิกขา เป็นวรรณคดี เล่มแรกที่รวบรวมข้อความจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และ ปกรณ์พิเศษ แล้วย่อความให้ผู้อ่านเข้าใจหลักธรรมชั้นสูงได้ง่ายขึ้น ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงบาป บุญคุณโทษและนรกสวรรค์ ทรงอาราธนาพระสุมนะพระสวามีสังฆราชจากลังกาทวิปมาช่วยจัดสังฆ- มณฑลให้เรียบร้อย โดยแบ่งคณะสงฆ์เป็น 2 คณะ คือ คามวาสีและอัญญาวาสี ทรงออกผนวชชั่วคราว ที่วัดอรุณญิก ต่อมาในปี พ.ศ. 1921 กรุงสุโขทัยได้ตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา¹⁷

2. สมัยล้านนา พระเจ้าเม็งราย ทรงสร้างราชธานีที่ลุ่มแม่น้ำปิง ชื่อหนองศรีนครินทร์ เชียงใหม่ในปี พ.ศ. 1839 ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ทรงสร้างวัดฝ้ายคามวาสีและ อรัญญวาสี สมัยนั้นอาณาจักรล้านนาประกอบด้วยเมืองเชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และพะเยา มีความเจริญรุ่งเรืองด้านพระพุทธศาสนา พิธีกรรม และความเชื่อ ในสมัยพระเจ้ากือนา ทรงสืบทอด เกียรติคุณของพระอุทุมพรบุพผามหาสวามีพระชาวลังกา จึงส่งราชทูตไปอาราธนามาเชียงใหม่แต่ท่าน ส่งพระอานันทเถระมาแทน เนื่องจากท่านชราภาพมากแล้ว และได้ทูลแนะนำให้พระองค์ส่งราชทูตไป กรุงสุโขทัยเพื่ออาราธนาพระสุมนเถระมาอุปสมบทกุลบุตรชาวลำพูน โดยให้พระอานันทเถระเป็น พระกรรมวาจาจารย์ ต่อมาทรงสถาปนาพระสุมนเถระเป็นสังฆราชองค์แรกของล้านนา โปรดให้สร้าง

¹⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, หน้า 32, ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์, “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, วารสาร ศาสนาและวัฒนธรรม, ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2550): 113-137.

¹⁶ เสถียร โพธิ์นันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, หน้า 36-37.

¹⁷ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540), หน้า 147, และเสถียร โพธิ์นันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, หน้า 38-40.

พระธาตุเจดีย์ที่วัดบุบผารามและพระธาตุดอยสุเทพ ในสมัยพระเจ้าแสนเมือง โปรดให้สร้างวัดพระสิงห์ที่เชียงใหม่เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ทนต์ ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราชมหาทรขณาภรณ์ ทรงทำสงครามกับพระเจ้าบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงขยายอำนาจถึงเชียงใหม่และหลวงพระบาง สมัยนั้นอาณาจักรล้านนามีเขตแดนกว้างไกล ทิศเหนือจรดยูนนาน ทิศใต้จรดกำแพงเพชร ทิศตะวันออกจรดริมฝั่งโขง และทิศตะวันตกจรดพม่า ส่วนด้านพระพุทธรูปศาสนา มีสงฆ์คณะหนึ่งได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ให้ไปศึกษาพระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวีปและกลับมาพร้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงโปรดให้สร้างวัดโพธารามหรือวัดเจดีย์เจ็ดยอด ในปี พ.ศ. 2020 ทรงให้จัดทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทยที่วัดโพธาราม ต่อมาในสมัยพระเมืองแก้ว ทรงศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาและเป็นยุควรรณคดีบาลีทางพระพุทธรูปศาสนาเจริญที่สุด ภิกษุชาวล้านนาที่แตกฉานในการแต่งปกรณ์บาลี เช่น พระสิริมังคลาจารย์แต่งมังคลัตถทีปนี จักรวาททีปนี และเวสสันดรทีปนี พระญาณกิตติแต่งโยชนาอภิธรรม 7 คัมภีร์ และพระรัตนปัญญาแต่งชินกาลมาลีและปัญญาสาตก

3. สมัยอยุธยา ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเป็นราชธานีของไทย เคยอยู่ในอำนาจกรุงสุโขทัย และนับถือพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์มีศรัทธาและทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาลังกาวงศ์ให้เจริญรุ่งเรือง สมัยนั้นอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ได้ปะปนอยู่ในพิธีกรรมทางพระพุทธรูปศาสนา เนื่องจากความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ และไสยศาสตร์ยังอยู่ในความเชื่อของชาวอยุธยา สมัยอยุธยานี้แบ่งเป็น 4 ช่วง คือ

3.1 สมัยอยุธยาช่วงที่ 1 (พ.ศ. 1991-2031) พระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนาวัดพุทธไสยวรรคเป็นปฐมอารามในสมัยอยุธยา ในปี พ.ศ. 1998 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสร้างสถูปแบบลอมฟางและอุทิศพระราชวังเดิมเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทรงผนวชที่วัดจุฬามณีพร้อมพระราชโอรส พระราชนัดดา และข้าราชการบริวารจำนวนมาก และในปี พ.ศ. 2025 ทรงรณนาหนังสือมหาชาติคำหลวง เพื่อใช้สำหรับการเทศนาตามวัดต่าง ๆ

3.2 สมัยอยุธยาช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2034-2173) พระมหากษัตริย์และประชาชนนิยมสร้างวัดทั่วไปและวัดประจำตระกูล ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้สร้างมณฑปครอบพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี โปรดให้ชุมชนราชบัณฑิตแต่งกาพย์มหาชาติ และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎก ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ทรงอุทิศบ้านเดิมของมารดาสร้างเป็นวัดไชยวัฒนารามและให้จำลองแบบปราสาทเขมรมาสร้างที่วัดนี้

3.3 สมัยอยุธยาช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2173-2275) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมีบทบาททั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร ทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาและมีพระราชโองการให้พลเมืองมีสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา ทรงส่งเสริมพระพุทธรูปศาสนาอย่างมาก ในขณะที่ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาติดต่อกับไทยพยายามเผยแพร่คริสต์ศาสนาและทูลขอให้พระองค์เข้ารีต แต่ทรงมั่นคงในพระพุทธรูปศาสนาและนำพาประเทศไทยให้รอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติ

3.4 สมัยอยุธยาช่วงที่ 4 (พ.ศ. 2275-2310) พระเจ้าบรมโกศ ทรงบวชเรียนและเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อมา โดยกำหนดให้ขุนนางชั้นสูงต้องบวชเรียนก่อนเข้ารับราชการ ในปี พ.ศ. 2296 ลังกาทวีปเกิดการจลาจลจนสูญสิ้นสมณวงศ์ เมื่อพระเจ้ากิตติสิริราชสีห์ทรงกอบกู้อิสรภาพได้

จากพวกทมิฬและมีพระราชประสงค์จะตั้งสังฆมณฑลขึ้นใหม่ ได้ส่งราชทูตมาขอพระมหาเถระและคณะสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ที่ลังกา โปรดให้ส่งพระอุบาลีและพระอริยมุนีพร้อมคณะสงฆ์ 12 รูป เดินทางไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปในลังกาทวีป พระสงฆ์ที่บวชกับคณะสงฆ์ไทยเรียกว่าสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์

4. สมัยกรุงธนบุรี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 บ้านเมืองถูกทำลาย ชาวเมืองและพระสงฆ์ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย วัตถุประสงค์เพื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้เอกราชจากพม่าได้แล้ว ทรงตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงธนบุรีและประกอบพิธีปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ โปรดให้รื้อฟื้นงานด้านศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนา ทรงปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน บูรณปฏิสังขรณ์วัดแล้ว ให้พระสงฆ์กลับมาจำวัด กำจัดพวกสงฆ์อลัชชี และส่งเสริมบำรุงภิกษุผู้ปฏิบัติดี โปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองมาคัดลอกเป็นฉบับหลวง อัญเชิญพระไตรปิฎกฉบับเมืองนครมาเป็นแม่แบบเพื่อคัดลอกพระไตรปิฎกแล้วพระราชทานไปตามวัดใหญ่ ๆ โปรดให้สร้างสมุดภาพไตรภูมิขนาดคลี่ได้ยาว 34 เมตรในปี พ.ศ. 2319 นอกจากนี้ยังโปรดให้พระเทพกวีไปค้นหาต้นฉบับคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เขมร สมัยนั้นพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและการศึกษาของพระสงฆ์ก็ก้าวหน้า¹⁸

5. สมัยรัตนโกสินทร์ (เริ่มจากปี พ.ศ. 2325) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีในวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2328 ทรงอุปถัมภ์และสนับสนุนพระพุทธศาสนาต่อจากสมัยกรุงธนบุรีที่ได้รับเริ่มไว้ให้สำเร็จในสมัยของพระองค์ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ทรงเป็นพุทธมามกะและอัครศาสนูปถัมภกตลอดมา¹⁹ มีรายละเอียดดังนี้

5.1 สมัยรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2383) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายพระนครมายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ใช้ฝั่งเมืองกรุงศรีอยุธยาเป็นแม่แบบสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม และวัดสระเกศ โปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปโบราณที่ถูกทิ้งไว้ตามวัดร้างในกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และหัวเมืองมาประดิษฐานในวัดที่ปฏิสังขรณ์ โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกให้ถูกต้องครบถ้วนและคัดลอกแจกให้พระอารามต่าง ๆ ส่วนการศึกษาของคณะสงฆ์มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านาย บ้านเรือนข้าราชการผู้ใหญ่และ

¹⁸ เสถียร โพนันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, หน้า 49-50.

¹⁹ สรุปลจาก (1) พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, หน้า 159. (2) สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 61-135. (3) พระกวีวราญาณ (จันทน์ ชุตินธโร), วิชาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556), หน้า 138-156. (4) อริยวิส บำเพ็ญบุญบารมี, ความเป็นไปทางพระพุทธศาสนา: ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 44-62. (5) เสถียร โพนันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, หน้า 44-65.

ตราภุมหายคณษงฆ์เพื่อจัดระเบียบการปกครองสงฆ์ให้เรียบร้อย ส่วนวรรณกรรมทางศาสนามีเรื่อง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เรื่องสังคีตยวงค์ของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม เป็นต้น

5.2 สมัยรัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352-2367) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปรับปรุงการปกครองของคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพและตราเป็นพระราชกำหนด โปรดให้แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนีเพื่ออธิบายหลักธรรมวินัย ให้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ฉบับรองทอง และฉบับทองชุบ จัดการศึกษาพระปริยัติธรรม 9 ประโยค เริ่มสร้างวัดแบบสถาปัตยกรรมจีนหรือศิลปะแบบฝรั่งที่พระตำหนักปั้นหย่าในวัดบวรนิเวศวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม และวัดอรุณราชวราราม ส่งเสริมการผลิตหนังสือวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา คือ มหาชาติคำหลวงฉบับสมบูรณ์และหนังสือรวบรวมบทสวดมนต์ภาษาบาลีพร้อมคำแปลไทย ส่งผลให้การสวดมนต์แพร่หลายมากขึ้น

5.3 สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2354) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างและบูรณะพระอารามเป็นจำนวนมาก สถาปนาวัดใหม่ คือวัดเทพธิดา วัดราชนันทา วัดราชโอรส และโลหะปราสาท ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ให้ประชุมภิกษุ ช่างหลวง หมอหลวงเพื่อแต่งตำรา โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ตำรายา สมุนไพร และตำราเล่นแร่แปรธาตุ โดยทำเป็นแผ่นศิลาประดับไว้ตามวิหารเพื่อการศึกษา โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงเพิ่มอีกหลายฉบับ ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อสอนหนังสือไทย ส่วนการเรียนพระปริยัติธรรม ทรงอุทิศพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นที่บอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณร และเกิดพระพุทธศาสนานิกายธรรมยุติก โดยพระวชิรญาณเถระ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) มีศรัทธาในจริยาวัตรของพระมอญเชื้อชาย ฉายาพุทธวิโสจิงทรงอุปสมบทใหม่เมื่อ พ.ศ. 2372 และตั้งคณะธรรมยุติกขึ้นในปี พ.ศ. 2376 ทรงเสด็จไปประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในเวลาต่อมาเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุติก

5.4 สมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชอยู่ 27 พรรษา ก่อนขึ้นเสวยราชย์ ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก ได้เสด็จจาริกธุดงค์ไปตามหัวเมือง มีโอกาสใกล้ชิดราชฎรและทราบเหตุการณ์บ้านเมือง ทรงรู้ภาษาอังกฤษ รุ้นิสัยใจคอชาวฝรั่งที่มาติดต่องาน โปรดให้สร้างวัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดพุทธวนาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตยมหาสิมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์และโปรดให้มีประเพณีมาฆบูชาเป็นครั้งแรกที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในปี พ.ศ. 2394 แม้ว่าทรงนับถือธรรมยุติกนิกาย แต่ก็วางพระองค์เป็นกลาง เมื่อมีราชพิธีหลวงก็โปรดให้นิมนต์พระทั้งฝ่ายมหานิกาย และฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาร่วมงาน ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาหายาน และนิมนต์พระญวนมาทำพิธีกึ่งเต็กเจ้านายสำคัญ เมื่อมีการสร้างวัดญวนที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม ทรงพระราชทานนามว่าวัดสมณานัมบริหาร

5.5 สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2483) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่เสด็จเยือนสังเวชนียสถาน ทรงนำพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยา มาปลูกที่วัดเบญจมบพิตร ทรงสร้างวัดเทพศิรินทราวาส วัดอัมพวันนมิตร วัดราชบพิตร วัดจุฬาทิศราชธรรมสภา วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และบูรณะวัดมหาธาตุ โปรดให้เริ่มต้นการศึกษาแบบใหม่คือวัดเป็นโรงเรียน มีพระราชอาณัติและพระครูฐานานุกรมเป็นครูสอนพระเณรและศิษย์วัดซึ่ง

เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ในปี พ.ศ. 2427 ให้จัดตั้งโรงเรียนราษฎรขึ้นที่วัดมทรณพาราม โปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยจบละ 39 เล่ม มีพื้นจบ และพิมพ์คัมภีร์เทศนาพระราชทาน แก่พระอารามหลวงและวัดราษฎร์ ในปี พ.ศ. 2432 ให้ย้ายราชบัณฑิตบอกพระปริยัติธรรมจากวัด พระศรีรัตนศาสดารามไปที่มหาธาตุวิทยาลัยและพระราชทานนามว่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูง ในปี พ.ศ. 2436 ให้เปิดมหามกุฏราชวิทยาลัยที่วัดบวรนิเวศ วิหารเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่รัชกาลที่ 4 ในปี พ.ศ. 2441 อินเดียได้ทูลถวายพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดพบที่ เมืองกบิลพัสดุ์ โปรดให้บรรจุไว้ในพระสถูปเจดีย์บนยอดเขาสุวรรณบรรพต วัดสระเกศ ทรงตรา พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อรวมคณะสงฆ์ทั้งฝ่ายใต้คือเถรวาท (มหานิกาย ธรรมยุติกนิกาย รามัญนิกาย) และคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือคือมหายาน (อานันนิกาย จินนิกาย) เพื่อให้พุทธจักรมีการปกครองคู่กับอาณาจักร ทำให้การปกครองคณะสงฆ์มีความเป็นเอกภาพมากขึ้น

5.6 สมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-2468) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง นิพนธ์หนังสือเรื่องเทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นต้น ทรงให้เปลี่ยนรัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) เป็นพุทธศักราช (พ.ศ.) โปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เปลี่ยนวิธีการ สอบบาลีสนามหลวงจากปากเปล่าเป็นข้อเขียนและเริ่มหลักสูตรศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ เรียกว่า นักธรรม มีโรงเรียนนักธรรมเกิดขึ้นมากมาย โปรดให้พิมพ์คัมภีร์อรรถกถา อรรถกถาชาดก คัมภีร์ วิสุทธิมรรค และคัมภีร์มิลินทปัญหา เพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระพันปีหลวงและบำเพ็ญ พระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

5.7 สมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468-2477) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ของไทยในปี พ.ศ. 2468-2473 ถวายเป็นพระราชกุศลแด่รัชกาล ที่ 6 และจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐชุดละ 45 เล่ม จำนวน 1,500 ชุด มีตราข้างเป็น เครื่องหมายอยู่หน้าปกและอาราธนาพระวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเป็น ประธานในการสอบชำระก่อนแจกจ่ายให้วัดต่าง ๆ เป็นพระไตรปิฎกที่พิมพ์ได้เรียบร้อยกว่าชุดก่อน ๆ และโปรดให้พิมพ์คัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินี ฎีกา วิสุทธิมรรค เป็นต้น ทรงมีพระราชดำริว่าการศึกษา กับ วัดไม่ควรแยกจากกัน ในปี พ.ศ. 2471 กระทรวงธรรมการได้ประกาศหลักสูตรจริยศึกษาสำหรับ นักเรียนและเปิดโอกาสให้ฆราวาสเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมได้ เรียกหลักสูตรธรรมศึกษา ในปี พ.ศ. 2475 การปกครองถูกเปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย

5.8 สมัยรัชกาลที่ 8 (พ.ศ. 2477-2489) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงเปลี่ยนพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เป็นการปกครองแบบสังฆสภา มีสังฆนายกและสังฆ- มนตรีเป็นผู้บริหารงานคณะสงฆ์ ในปี พ.ศ. 2484 ประเทศไทยมีประชาธิปไตยฉบับสมบูรณ์ โปรดให้ ราชบัณฑิตยสภาเปิดประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา และหนังสือเล่มแรกที่ได้รับรางวัล ชื่อว่าศาสนาคูณของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล ต่อมารัฐบาล ได้สร้างวัดพระศรีมหาธาตุขึ้นที่เขตบางเขน เพื่อให้พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ จำวัดร่วมกัน ภายหลังฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ครองวัดสีมา ส่วนการแปลและชำระพระไตรปิฎกตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 7 แปลเป็นภาษาไทยได้ไม่ครบทุกปิฎก ในปี พ.ศ. 2483 สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีเสสเทว) วัดสุทัศน์เทพวราราม พร้อมด้วยคณะรัฐบาลได้ร่วมมือกันแปล

พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) พระไตรปิฎกแปลโดยอรรถ พิมพ์เป็นเล่ม สมุด 80 เล่ม เรียกว่าพระไตรปิฎกภาษาไทย (2) พระไตรปิฎกแปลโดยสำนวนเทศนา พิมพ์ใบลาน แบ่งเป็น 1,250 กัณฑ์ เรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับหลวง ซึ่งใช้เวลาแปล 12 ปี และได้แล้วเสร็จสมบูรณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 9

5.9 สมัยรัชกาลที่ 9 (ตั้งแต่ พ.ศ. 2489-2559) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้าขึ้น ได้จัดตั้งยุวพุทธิกสมาคมในปี พ.ศ. 2493 ทำให้พุทธเยาวชนหันมาศึกษาและปฏิบัติธรรมมากขึ้น ได้ฟังธรรมเทศนาในวันพระและวันอาทิตย์ ทรงเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและต้องการเผยแผ่พุทธธรรมไปทั่วโลก โปรดให้สร้างวัดพุทธประทีปในกรุงลอนดอน ส่วนด้านการศึกษาของพระเถระ สภาการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดหลักสูตรระดับอุดมศึกษาสาขาวิชาพระพุทธศาสนา และวิชาการชั้นสูง ในปี พ.ศ. 2500 มีการเฉลิมฉลอง 25 พุทธศตวรรษที่มณฑลพิธีท้องสนามหลวง และได้จัดตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้นที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ต่อมาได้ขยายไปตามวัดและสถาบันต่าง ๆ ในปี พ.ศ. 2505 รัฐบาลไทยออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เพื่อบริหารงานแบบรวมศูนย์อำนาจโดยสมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาการคณะสงฆ์สูงสุดทั้งสองนิกาย ในปี พ.ศ. 2508 องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกได้มาตั้งสำนักงานใหญ่ในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2542 ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่องพระมหาชนก เป็นหนังสืออิงธรรมะ เน้นวิริยะบารมี และจัดพิมพ์เป็น 2 ภาษา

สรุปว่า พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีพัฒนาการตามยุคสมัย โดยการส่งต่อและรักษาไว้ด้วยความศรัทธา ดังจะเห็นได้จากการสูญสิ้นของอาณาจักรหนึ่งแต่ยังได้สืบต่อไปยังอีกอาณาจักรหนึ่งจึงส่งผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาถึงกวางศและเผยแผ่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ตั้งอยู่ได้ในยุคสมัยต่อมา พระมหากษัตริย์ไทยทรงส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา พิธีพุทธกรรมสำคัญ ๆ อาทิ มาฆบูชาและวิสาขบูชา โปรดให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ มีการสร้างวัดและพุทธศิลป์ภายในวัดเพื่อเป็นสื่อการสอนศาสนา ทรงทำหน้าที่ป้องกันอันตรายและขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์

2.5 ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม

คณะผู้วิจัยจะศึกษาฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ในประเด็นประวัติศาสตร์และโบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์รวม 27 วัด ซึ่งประกอบด้วยเรื่องประวัติวัดและโบราณสถานสำคัญภายในวัด มีรายละเอียดดังนี้

2.5.1 อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

สุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรก ๆ ของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งพบข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองสุโขทัยในปี พ.ศ. 2450 ได้ทอดพระเนตรโบราณสถาน โบราณวัตถุ และได้จัดพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” เป็นบันทึกเรื่องราวระหว่างการเสด็จและพระราชวิจารณ์ในด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีแสดงถึงอารยธรรมของชาติไทยที่มีผู้อยู่อาศัยสืบเนื่องตั้งแต่นั้นในอดีต

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานภายในเมืองสุโขทัยจำนวน 75 แห่งในปี พ.ศ. 2478 ต่อมามีการบูรณปฏิสังขรณ์ทำลายโบราณสถานเพื่อลักลอบเอาโบราณวัตถุไปขายจนเมืองสุโขทัยกลายเป็นเมืองร้างที่เต็มไปด้วยโจรผู้ร้าย ในปี พ.ศ. 2494 กรมศิลปากรได้จัดตั้งหน่วยศิลปากรประจำจังหวัดสุโขทัยเพื่อดูแลรักษาโบราณสถานที่ยังไม่มีบูรณปฏิสังขรณ์ทางโบราณคดี²⁰

ในปี พ.ศ. 2496 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้พิจารณาให้เมืองสุโขทัยเป็นเมืองโบราณสำคัญทางประวัติศาสตร์และแต่งตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัยให้เป็นศูนย์กลางทางการศึกษาด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี²¹ ในปี พ.ศ. 2501 กรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณะและขุดแต่งโบราณสถาน²² ต่อมาในปี พ.ศ. 2508-2512 จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะจังหวัดสุโขทัย ให้ปรับปรุงบูรณะเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมและโบราณคดี และเป็นแหล่งเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยว²³ โดยให้สำรวจและจัดทำแผนผังโบราณสถานเพิ่มอีก 35 แห่ง ในปี พ.ศ. 2519 กรมศิลปากรได้จัดทำโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเมืองสุโขทัยตามแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2521 ได้เสนอโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยสำรวจ ขุดค้น ขุดแต่ง บูรณะ และจัดภูมิทัศน์ให้ใกล้เคียงกับประวัติศาสตร์มากที่สุด เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความภูมิใจในประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และเกิดการเรียนรู้ เพื่อนำไปพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ให้ชุมชนและประเทศ²⁴ โดยองค์การเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาตรวจสอบ การดำเนินงาน และเสนอแนะ เพื่อเป็นไปตามมาตรฐานการอนุรักษ์ระดับสากล²⁵ และอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้เปิดในวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2531 และต่อมาได้รับการประกาศเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ในนามเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร ได้แก่ เมืองศรีสัชนาลัยและเมืองกำแพงเพชร จากการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ 15 ณ กรุงคาร์เธจ ประเทศตูนิเซีย เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 นับเป็นมรดกโลกตามบัญชีในลำดับที่ 576 โดยมีคุณสมบัติการเป็นมรดกโลกตรงตามหลักเกณฑ์ข้อที่

²⁰ วริศรา ตั้งคำวานิช, “รุ่งอรุณแห่งความสุข: การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2450-2534”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (2555), หน้า 224.

²¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.26.1.1/12 เอกสารสำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ **เรื่องกรรมการบูรณะสุโขทัย**, (พ.ศ. 2496-2501), หน้า 29-30.

²² ธนิต อยู่โพธิ์, **งานบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย**, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), หน้า 36-39.

²³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.26.1.1/58 เอกสารสำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ **เรื่องคณะกรรมการที่ปรึกษาในการปรับปรุงบูรณะเมืองสุโขทัยเก่า**, 2510, หน้า 5.

²⁴ กรมศิลปากร, **โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย แผนแม่บท เมษายน 2521**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 8.

²⁵ โชชิโกะ ยามาตะ และฮิโรชิ ทานากะ, **รายงานการปฏิบัติการรณรงค์นานาชาติสำหรับโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย**, (สุโขทัย: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 2529).

1 คือเป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลปะและข้อที่ 3 คือ เป็นที่ยืนยันถึงหลักฐานของวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันหรือว่าที่สาบสูญไปแล้ว ในแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยระหว่างปี พ.ศ. 2550-2559 จัดทำโดย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร เพื่อพัฒนาความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่เมืองสุโขทัย และพื้นที่เกี่ยวข้องอื่น²⁶

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศตะวันออก 12 กิโลเมตร บนพื้นที่ลานตะพัก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงเมืองสลับกับคูน้ำล้อมรอบ 3 ชั้น มีแนวเทือกเขาประตักษ์อยู่ทางทิศตะวันตก ส่วนทางทิศตะวันออกมีคลองแม่ลำพันไหลผ่านไปลงสู่แม่น้ำยมที่อยู่ห่างประมาณ 12 กิโลเมตร กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองเก่าสุโขทัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 ต่อมาในปี พ.ศ. 2502 ได้ประกาศเขตโบราณสถานมีเนื้อที่ 2,050 ไร่ และในปี พ.ศ. 2518 ได้ประกาศเขตเพิ่มเติมเป็นเนื้อที่ทั้งสิ้น 43,750 ไร่หรือประมาณ 70 ตารางกิโลเมตร

ส่วนรายละเอียดในด้านบริการ สิ่งอำนวยความสะดวก และกิจกรรมต่าง ๆ ภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย²⁷ มีดังนี้

1) การเดินทางมาอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เดินทางได้หลายช่องทาง คือ (1) รถโดยสารสาธารณะจากสถานีขนส่งหมอชิต ใช้เวลาเดินทางประมาณ 6-7 ชั่วโมง (2) รถยนต์ส่วนตัวเข้าทางพิษณุโลกหรือกำแพงเพชรแล้วผ่านเข้าทางสุโขทัย (3) รถไฟลงที่สถานีสวรรคโลกหรือสถานีพิษณุโลกแล้วต่อรถรับจ้างอีกต่อหนึ่ง (4) เครื่องบินลงที่สนามบินพิษณุโลกหรือสนามบินสวรรคโลกแล้วเดินทางด้วยรถรับจ้าง รถโดยสารประจำทาง หรือรถบริษัทขนส่งของเอกชนมายังสุโขทัย

2) เวลาเปิดทำการ วันจันทร์-วันศุกร์และวันอาทิตย์ เปิดตั้งแต่ 6.30 น.-19.30 น. ส่วนวันเสาร์ เปิดตั้งแต่ 6.30 น.-21.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชม ชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานราชการ นักบวช และผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เข้าชมฟรี

3) สิ่งอำนวยความสะดวกภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีห้องสุขาในศูนย์บริการ ข้อมูลนักท่องเที่ยว มีคฤหาสน์ที่ทรงถิ่น ร้านขายสินค้าที่ระลึกและร้านอาหาร นักท่องเที่ยวชมรถจักรยานยนต์ และจักรยาน เข้าชมวัดโบราณต่าง ๆ ได้เอง โดยทางอุทยานได้ติดตั้งป้ายชี้ทางเข้าถึงวัดและป้ายสื่อความหมายต่าง ๆ

4) ข้อมูลการติดต่อ สามารถติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 055-697-527

เว็บไซต์: <http://www.comingthailand.com/sukhothai/wat-mahathat-sukhothai.html>

อีเมลล์: sukhothai_his@hotmail.com

²⁶ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2880-2559), (พิษณุโลก: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2559), หน้า 2-3.

²⁷ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ตำแหน่งนักโบราณคดีชำนาญการพิเศษ ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

เฟสบู๊ค: Sukhothai Historical Park

5) กิจกรรมของอุทยาน มีบริการวิทยากรบรรยายแก่ผู้เข้าชมเป็นหมู่คณะหรือทัศนศึกษา และจัดให้มีงาน “ประเพณีลอยกระทง เผาเทียนเล่นไฟ จังหวัดสุโขทัย” ขึ้นทุกปีในวันเพ็ญเดือน 12 หรือเดือนพฤศจิกายนของทุกปี เพื่อเป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงาม และเห็นวิถีชีวิตของความเป็นไทย โดยมีกิจกรรม คือ (1) พิธีรับรุ่งอรุณแห่งความสุข (2) การแสดงแสงและเสียง ณ วัดมหาธาตุ (3) การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือหมู่บ้านวิถีไทย (4) กิจกรรมลานเทศน์ ลานธรรม ณ บริเวณดงตาล (5) กิจกรรมประกวดกระทงใหญ่ กระทงเล็ก และจัดแห่ขบวนนางนพมาศ (6) การประกวดนางนพมาศ ซึ่งสร้างความครึกครื้นสนุกสนานแก่ผู้ร่วมงาน นอกจากนี้ยังเป็นการฟื้นฟูประวัติศาสตร์ประเพณีลอยกระทงและส่งเสริมการเดินทางท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย

2.5.1.1. ประวัติศาสตร์กรุงสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยมีบทบาทสำคัญทางประวัติศาสตร์ มีอำนาจขึ้นแทนอาณาจักรแถบเอเชียอาคเนย์ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19 เมืองสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่เผยแผ่ไปยังอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับอาณาจักรตอนล่างและทางตะวันตก เช่น อาณาจักรละโว้ สุพรรณภูมิ นครศรีธรรมราช เมาะตะมะ โดยมีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นกษัตริย์ที่สร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักรสุโขทัย ได้ขยายอาณาเขตการปกครอง การทหาร เศรษฐกิจ และการประดิษฐ์อักษรไทย ส่วนความรุ่งเรืองทางศาสนาและวัฒนธรรมเห็นจากการนับถือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์และมหายาน ศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผี นอกจากนี้ยังสะท้อนผ่านสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของช่างสุโขทัยคือเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม พระพุทธรูปสุโขทัย เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธสิหิงค์ พระศรีศากยมุนี และพระพุทธชินสีห์ ส่วนความเจริญด้านเทคนิคเชิงช่างอื่น ๆ ได้สะท้อนผ่านผังเมืองที่มีกำแพงล้อม 3 ชั้นเพื่อใช้ป้องกันศัตรูและเป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้อุปโภคบริโภค การขุดสระน้ำเพื่อการชลประทาน การทำคันดินเป็นถนนเชื่อมต่อกับชุมชน เครื่องปั้นดินเผาเป็นสินค้าส่งออก และเทคนิคการหล่อโลหะ เป็นต้น²⁸

อาณาจักรสุโขทัยมีอายุกว่า 700 ปี อติตราชาที่รุ่งเรืองด้านการเมือง เศรษฐกิจ การค้า การศาสนา ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และเทคโนโลยีที่ได้สร้างสรรค์ สัมสม และสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในศิลาจารึกหลักที่ 2 เล่าเรื่องช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีพ่อขุน 2 องค์คือพ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนบางกลางหาวได้ร่วมต่อสู้ขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพงออกจากเมืองสุโขทัย ซึ่งแสดงเป็นนัยว่าไม่ยอมรับอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมแบบขอมที่มีอยู่เดิม และต้องการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นเอกลักษณ์ของสุโขทัย โดยพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นครองราชย์ มีพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงที่ปกครองเมืองสุโขทัย ในเวลาเกือบ 200 ปี (พ.ศ. 1792-1981) สุโขทัยมีกษัตริย์ทั้งสิ้น 9 พระองค์ คือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ.ศ. 1792-1822) พ่อขุนบานเมือง

²⁸ กรมศิลปากร, โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย แผนแม่บท เมษายน 2521, หน้า 2-6.

(พ.ศ. 1822-1822) พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. 1822-1841) พระยาเลอไทย (พ.ศ. 1841-1866) พระยาจ๋วนำถุม (พ.ศ. 1866-1890) พระมหาธรรมราชาที่ 1 (พ.ศ. 1890-1911) พระมหาธรรมราชาที่ 2 (พ.ศ. 1911-1942) พระมหาธรรมราชาที่ 3 (พ.ศ. 1943-1962) และพระมหาธรรมราชาที่ 4 (พ.ศ. 1962-1981)²⁹

ในช่วงเวลาที่มีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมเกิดขึ้น คือในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ช่วงสร้างบ้านเมืองภายใต้วัฒนธรรมพระพุทธรูปเถรวาท มีการสร้างมหาธาตุเจดีย์ไว้ใจกลางเมือง วางผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สร้างคันดิน ขุดคูน้ำล้อมรอบ สร้างป้อมปราการและประตูเมืองทั้งสี่ด้าน ต่อมาในสมัยพ่อขุนบานเมือง ได้สร้างบ้านเมืองสืบต่อจากรัชกาลก่อนและในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและทรงประดิษฐ์อักษรไทย (ลายสือไท) สร้างदानหินมนังศิลาบาตรให้พระสงฆ์นั่งเทศนาธรรม เพื่อให้ไพร่ฟ้าได้ยึดมั่นศรัทธาในพระพุทธรูปโปรดให้สร้างกระดิ่งไว้บ่าบัดทุกซีกให้แก่ราษฎร บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข อุดมสมบูรณ์ ผูกไมตรีกับแคว้นอื่น ๆ เมื่อถึงสมัยพระยาเลอไทยและพระยาจ๋วนำถุม เมืองสุโขทัยร่วมมือกับเมืองสองแควยกทัพไปตีพระศรีศรียราชจุฬามณี กระทำยุทธหัตถีมีชัยเหนือข้าศึกชื่อนจัน ในตำนานมูลศาสนาได้กล่าวถึงพระภิกษุชาวสุโขทัยคือพระสุมนะและพระอโนมทัสสี เดินทางไปศึกษาพระไตรปิฎกที่นครพินแล้วกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัย³⁰

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงรวบรวมเมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุโขทัยและได้ใช้ศาสนาสร้างพันธมิตรทางการเมือง ทรงออกผนวชและจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วงนอกเมืองสุโขทัยและทรงรอบรู้ด้านพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งทรงเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย ทรงนิพนธ์เตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง ว่าด้วยเรื่องจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนา ส่วนศิลปกรรมที่งดงาม เช่น รอยพระพุทธรูป พระพุทธรูป เจดีย์ และวัดหลายแห่งสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) สมัยนี้อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้เกิดขึ้นแล้ว และมีกำลังอำนาจและอิทธิพลเหนือแคว้นสุโขทัย โดยพระเจ้าอู่ทองทรงยกทัพมายึดเมืองพิษณุโลกและทูลเชิญให้พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 7 ปี เมื่อสิ้นสมัยพระองค์ สุโขทัยได้ดำรงฐานะเป็นเมืองที่มีพระมหากษัตริย์ในตำแหน่งพระมหาธรรมราชาสืบต่อมา บ้านเมืองไม่มั่นคง แต่ชาวสุโขทัยยังยึดมั่นในพระพุทธศาสนามีการสร้างวัดข้างล้อมและวัดอื่น เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 4 สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โปรดให้พระรามศูว พระราชโอรสมีมารดาสืบเชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยไปปกครองเมืองพิษณุโลกและเมืองอื่นในสุโขทัย ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐได้กล่าวถึงพระพุทธรูปชินราชมีน้ำพระเนตรเป็นโลหิต แสดงถึงการสูญเสียเอกราชของกรุงสุโขทัยให้แก่กรุงศรีอยุธยาและเป็นการยุติอำนาจทางการเมืองของกรุงสุโขทัยลง³¹

²⁹ สัมภาษณ์คุณชานดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

³⁰ กรมศิลปากร, **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร**, พิมพ์ครั้งที่ 4, (สุโขทัย: บริษัทบางกอกอินเฮาส์ จำกัด, 2561), หน้า 22-23.

³¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, **สุโขทัยเมืองพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (นครสวรรค์: บริษัท เดอะ เบสท์ เพรส แอนด์ ครีเอชั่น จำกัด, 2562), หน้า 50, 62.

ด้านศาสนาในกรุงสุโขทัย พระพุทธศาสนาถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวสุโขทัยและมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมด้านการปกครอง ประเพณี เป็นต้น ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงส่งเสริมให้พระพุทธศาสนามั่นคงถาวร ชาวเมืองมีโอกาสศึกษาศาสนาและฟังเทศน์จากพระสงฆ์ที่อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราชในทุกวันธรรมสวนะ นอกจากนั้นทรงอุปถัมภ์ศาสนาโดยการสร้างวัดจำนวนมาก ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) พระพุทธศาสนาเจริญที่สุดโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่ผ่านเข้ามาทางเมืองนครพิน โดยพระสงฆ์จำนวนหนึ่งเดินทางจากสุโขทัยไปศึกษาพระธรรมวินัยแล้วกลับมาเผยแผ่ยังกรุงสุโขทัย นอกจากนี้ทรงสร้างพระพุทธรูปสำริด มีความงดงามหลายองค์ และสร้างวัดในเขตและนอกเขตกำแพงเมือง มีการส่งคณะสงฆ์จากกรุงสุโขทัยไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังเมืองเชียงใหม่ เมืองน่าน และเมืองหลวงพระบาง³²

ส่วนประเพณีสำคัญที่ชาวสุโขทัยปฏิบัติเป็นประจำ คือ (1) ประเพณีทำบุญตักบาตรทุกวันตอนเช้าและการทำบุญที่วัดในวันธรรมสวนะหรือวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันทอดกฐิน และการฟังธรรมเทศนาที่วัด (2) ประเพณีการบวช โดยเชื่อว่าการบวชเป็นการอบรมสั่งสอนตนให้เป็นคนดี ทดแทนพระคุณพ่อแม่ และเป็นการศึกษาพระธรรมวินัย (3) ประเพณีการสร้างวัดในเขตพระราชวังที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา ใช้เพื่อประกอบพระราชพิธีทางศาสนาสำคัญ เช่น วัดมหาธาตุ เป็นวัดใหญ่ที่สุดในเขตพระราชวังของกรุงสุโขทัย ส่วนพระราชพิธีสำคัญ ได้แก่ (1) พระราชพิธีจองเปรียงลอยพระประทีปหรือพิธีลอยกระทง (2) พระราชพิธีวันวิสาขบูชา ชาวสุโขทัยจะพร้อมใจกันทำบุญตักบาตร ถี้อุโบสถ และรักษาศิล (3) พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ³³

ศิลปะและวัฒนธรรมในกรุงสุโขทัย ช่างสุโขทัยมีฝีมือและชำนาญในด้านสถาปัตยกรรมด้านประติมากรรม และด้านจิตรกรรม โดยสร้างสรรค์งานที่มีเอกลักษณ์และงดงามตามแบบศิลปะสมัยสุโขทัยที่มีปรากฏให้เห็นตามโบราณสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร ชากปรักหักพังนี้เป็นมรดกอันล้ำค่าที่ตกทอดมาถึงคนไทยยุคปัจจุบันให้ช่วยกันอนุรักษ์ให้คงอยู่ตลอดไป ศิลปะสมัยสุโขทัยที่เหลือให้ได้เห็นด้านสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา³⁴ ได้แก่

1. เจดีย์ สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระมหาธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ก่อด้วยอิฐ หิน หรือศิลาแลง มีรูปทรงเป็นยอดแหลม สมัยนั้นนิยมสร้างเจดีย์เป็น 3 รูปทรง คือ (1) เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม มีส่วนฐานสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมบนยอดเจดีย์เป็นรูปดอกบัวตูม เช่น เจดีย์วัดมหาธาตุ เจดีย์วัดตระพังเงิน เป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบเฉพาะของศิลปะสมัยสุโขทัยแท้ (2) เจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา มีลายกลีบบัวประกบบริเวณส่วนล่างขององค์ระฆัง เช่น เจดีย์วัดสระศรี เจดีย์วัดช้างล้อม เป็นเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย (3)

³² สัมภาษณ์คุณจารย์ส แม้นเหมือน ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร ไวยาวัจกรวัดตระพังทอง และมัคคุเทศก์ท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

³³ ศาสนาและประเพณี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/prawatisassukhothay/dan-sasna> [14 มีนาคม 2564].

³⁴ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

เจดีย์ทรงเรือนธาตุ เป็นสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างศิลปะศรีวิชัยและลังกา มีฐานเป็นสี่เหลี่ยม สกูปเป็นแบบศรีวิชัย ตอนบนเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา เช่น เจดีย์ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย

2. วิหาร นิยมสร้างวิหารขนาดใหญ่กว่าอุโบสถ เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีอุปสมบท ประกอบสังฆกรรมของสงฆ์ ประดิษฐานพระพุทธรูป และเป็นที่ให้พุทธศาสนิกชนมานั่งฟังธรรม ลักษณะของวิหารมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วัสดุที่ใช้ในการสร้างวิหารคือศิลาแลง อิฐ และไม้ วิหารที่เหลือให้เห็นในปัจจุบัน ได้แก่ วิหารหลวงในวัดมหาธาตุ สุโขทัย

3. มณฑป เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีหลังคาสูง ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่กว่าพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในวิหารหลวง ได้แก่ มณฑปวัดศรีชุม

2.5.1.2 โบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

การวิจัยนี้จะศึกษาโบราณสถานหรือวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้แก่ โบราณสถานกลางเมือง คือ วัดมหาธาตุ วัดศรีสวย วัดสระศรี และวัดตระพังเงิน โบราณสถานนอกกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ คือ วัดพระพายหลวง และวัดศรีชุม โบราณสถานนอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออก คือ วัดช้างล้อม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. วัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ เป็นวัดสำคัญของสุโขทัยที่เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย มีมหาธาตุเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ตั้งอยู่กลางวัด ส่วนแผนผังการตั้งวัดเป็นแบบคติจักรวาล มีเจดีย์ประธาน วิหาร มณฑป อุโบสถ และเจดีย์ราย 200 องค์ โดยเจดีย์ทิศ 8 องค์ตั้งอยู่ตรงมุมทั้งสี่ เป็นเจดีย์ที่ได้อิทธิพลของศิลปะทวารวดีหรือล้านนา เจดีย์กึ่งกลางด้านทั้ง 4 เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยมีลวดลายปูนปั้นแบบอิทธิพลศิลปะลังกา รอบเจดีย์ประธานมีปูนปั้นรูปพระสาวกในท่าอัญชลีเดินประทักษิณรอบมหาธาตุ³⁵

1) ประวัติวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุเป็นวัดขนาดใหญ่ที่สุด สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนต้น จากหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 ได้กล่าวไว้ว่า “กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม” วัดมหาธาตุมีเจดีย์เป็นประธานและมีเจดีย์อื่นอีกมาก วิหารหลวงทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดแบบสุโขทัย หน้าตักกว้าง 6.25 เมตร พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) โปรดให้หล่อขึ้นในปี พ.ศ. 1904 ตามความในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร วัดมหาธาตุนี้มีกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองสุโขทัย และเป็นศูนย์รวมงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ได้พบจารึก 3 หลัก คือ (1) ศิลาจารึกปูนจืดขุนจืด พบที่ริมเสาเบ็องขวาหน้าวิหารหลวง ด้านหลังวิหาร

³⁵ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข 8/2530, หน้า 9-11.

สูง (2) ศิลจารึกเจดีย์น้อย พบที่เจดีย์น้อย ด้านหน้าเจดีย์ 5 ยอด (3) จารึกลานทองสมเด็จพระมหา
 เถรจุฑามณี พบที่ฐานพระประธานในอุโบสถ³⁶ ในพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงของรัชกาลที่
 6 เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้ทรงบรรยายว่าวัดมหาธาตุเป็นวัด
 สำคัญมีกำแพงและคูล้อมรอบ มีสระใหญ่ 3 สระ มีสระเล็กหลายสระ เป็นวัดติดกับวัง เป็นวัด
 คู่บ้านคูเมืองตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ เป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชหรือปู่อุมา
 เถร³⁷

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดมหาธาตุ

2.1) เจดีย์มหาธาตุ เป็นเจดีย์ประธานของวัด ลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอก
 บัวตูมที่ถือเป็นสถาปัตยกรรมแสดงถึงเอกลักษณ์ศิลปะสุโขทัยแท้ สะท้อนถึงความเป็นอิสระจาก
 อำนาจเขมร เจดีย์นี้ตั้งอยู่บนชั้นแนวฟ้า 3 ชั้น รอบฐานชั้นล่างสุดมีปูนปั้นรูปพระสาวกในท่าอัญชูลี
 เดินประทักษิณโดยรอบจำนวน 168 รูป มีขนาดของฐานเจดีย์กว้างยาวด้านละ 27 เมตร สูง 29 เมตร
 บนฐานอันเดียวกันมีปราสาท 4 องค์แสดงถึงอิทธิพลศิลปะเขมร มีปูนปั้นประดับเรื่องพุทธประวัติที่
 ได้รับอิทธิพลศิลปะลังกาคือเจดีย์บริวารของเจดีย์ประธาน และมีเจดีย์ประจำมุม 4 องค์ เป็นเจดีย์
 ทรงปราสาทห้ายอดที่ได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนา นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ห้ายอดตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของ
 เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ที่พบจารึกลานทองมีข้อความระบุว่า เป็นที่บรรจุอัฐิพระมหาธรรมราชาที่ 1
 (ลิไท) และมีเจดีย์รายแบบต่าง ๆ ตั้งรอบบริเวณวัด จำนวน 200 องค์

2.2) ฐานวิหาร 10 แห่ง มีขนาดต่างกัน ตั้งอยู่ในบริเวณวัด วิหารสำคัญคือวิหาร
 พระศรีศากยมุนี ตั้งอยู่ด้านหน้าของเจดีย์ประธาน ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่หรือ
 พระพุทธรูปทองที่ปรากฏชื่อในศิลาจารึกหลักที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 โปรดให้อัญเชิญไป
 ประดิษฐาน ณ วิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ยังมีวิหารสูงที่ตั้งอยู่
 หน้าวิหารหลวง สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา

2.3) มณฑป 2 หลัง ตั้งขนานสองข้างเจดีย์ประธาน ภายในประดิษฐานพระอัฐิราช
 ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืน สูง 18 ศอก และมีซุ้มคูหา 8 ซุ้ม เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปตั้งอยู่ที่วัด

2.4) ฐานอุโบสถ ตั้งอยู่ด้านเหนือของเจดีย์ประธาน มีขนาดกว้าง 14 เมตร ยาว 25
 เมตร ก่อด้วยอิฐ มีสระน้ำ 4 สระ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตกของเจดีย์ประธาน มีกำแพงแก้ว
 ก่อด้วยอิฐล้อมรอบวัด มีความกว้างยาวด้านละ 200 เมตร³⁸

ความโดดเด่นของวัดมหาธาตุ คือแผนผังวัดจัดวางตำแหน่งตามคติจักรวาล ประกอบด้วย
 เจดีย์ประธาน วิหาร มณฑป อุโบสถ และเจดีย์ราย 200 องค์ โดยเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือ
 ทรงดอกบัวตูม เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงเจดีย์จุฬามณีตามคติทางพระพุทธศาสนาที่ว่าพระอินทร์ทรง

³⁶ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 11-13.

³⁷ สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, 2539), หน้า 139-141.

³⁸ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 11.

สร้างพระธาตุเจดีย์นี้ไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อประดิษฐานพระเกศาและพระเขี้ยวแก้วของ พระพุทธเจ้า ดังนั้นเจดีย์ประธานของวัดมหาธาตุจึงบ่งบอกถึงคุณค่าทางรูปธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรม ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม เอกลักษณ์ศิลปะสุโขทัยที่สะท้อนถึงความเป็นอิสระจากอำนาจ ของเขมร ส่วนคุณค่าทางนามธรรมนั้น ผู้ชมจะได้สัมผัสถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์มหาธาตุที่ครูช่าง โบราณใช้จิตศรัทธา ความมุ่งมั่น เพื่อสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่นี้ให้ดังตามอภินิหาร³⁹

2. วัดศรีสวาย

วัดศรีสวาย มีสิ่งก่อสร้างสำคัญคือโบราณสถานทรงแท่งคล้ายปราสาท ก่อเรียงกัน 3 องค์ใน แนวตะวันออกไปตะวันตก มีผู้สันนิษฐานว่าศิลาแลงที่ใช้ก่อสร้างเป็นของเดิมที่เขมรสร้างไว้เพื่อ เป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ แต่งานสร้างไม่เสร็จ ต่อมาช่างสุโขทัยได้ดำเนินการต่อเติมให้สำเร็จ ด้วยอิฐแล้วดัดแปลงเป็นวัดในศาสนาพุทธ⁴⁰ รูปแบบขององค์ปราสาทค่อนข้างเพรียว ตั้งบนฐานเตี้ยมี ลวดลายปูนปั้นบางส่วนเหมือนลายบนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน แตกต่างจากปราสาทศิลปะแบบ ลพบุรี นอกจากนี้ยังพบทับหลังสลักเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ มีชั้นเทวรูปและศิวิลิ่งที่แสดงว่า เคยเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดูมาก่อน

1) ประวัติวัดศรีสวาย

วัดศรีสวาย สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 18 มีการบูรณะในสมัยอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่าวัดนี้เดิมเป็นเทวสถานเรียกว่าศรีศิวายะ หมายถึงพระศิวะ ต่อมา ในปี พ.ศ. 2450 สมัยรัชกาลที่ 6 ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประพาสวัด ศรีสวายนี้ พบรูปพระสยาม (พระศิวะ) ในวิหารและหลักไม้ปักอยู่ในโบสถ์ จึงสันนิษฐานว่าเดิมคงเป็น โบสถ์พราหมณ์ใช้ในพิธีโล้ชิงช้า ส่วนบริเวณรอบนอกองค์ปราสาทมีคูน้ำล้อมรอบด้านหลังเรียกว่า สระลอยบาปตามลัทธิพราหมณ์ และแปลงเป็นวัดทางพระพุทธศาสนาในภายหลัง กรมศิลปากรได้ขึ้น ทะเบียนให้วัดศรีสวายเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 และเริ่มทำการขุดแต่งและบูรณะในปี พ.ศ. 2496⁴¹

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดศรีสวาย

2.1) ปราสาท 3 องค์ ฐานก่อด้วยศิลาแลง ส่วนบนก่อด้วยอิฐ ตั้งหันหน้าไปทิศใต้ ฐาน กว้างด้านละ 6.50 เมตร ปราสาทนี้มีแรงบันดาลใจมาจากปราสาทปราสาทแบบเขมรแต่ดัดแปลงให้ เข้ากับคตินิยมและรสนิยมของช่างสุโขทัย เช่น ชุ่มชื้นซอสนลตลั่นเหนือเรือนธาตุ มีระเบียบต่างจาก ปราสาทแบบเขมร คือรูปนอกคล้ายส่วนประดับตำแหน่งเดียวกับปราสาทแบบเขมรคือบันแถลงแต่ ช่างสุโขทัยได้ปรับให้ดูเรียบง่ายเป็นรูปกลีบขนุน และงานปูนปั้นประดับที่กลีบขนุนมีรูปครุฑยุคนาค รูปเทวดาลักษณะแบบไทย รวมทั้งลวดลายร่วมประดับเป็นแบบอย่างที่ไม่มีการประดับแบบเขมร

³⁹ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 3 กุมภาพันธ์ 2564.

⁴⁰ สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539), หน้า 219.

⁴¹ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 18.

นอกจากนี้รูปแบบและลักษณะของปราสาทวัดศรีสวายยังต่างจากปราสาทในศิลปะอยุธยาที่มีวิวัฒนาการมาจากต้นแบบศิลปะเขมร ทำให้ระเบียนแบบแผนและรายละเอียดของปราสาททั้ง 2 ยุคนี้มีศิลปะเฉพาะตัวคือปราสาทวัดศรีสวายเป็นศิลปะแบบสุโขทัย ปราสาทสมัยอยุธยาที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์⁴²

2.2) วิหาร 2 ตอน ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือทิศใต้ของปราสาท 3 องค์ วิหารก่อด้วยอิฐและเสาศิลาแลง ฐานกว้าง 14 เมตร ยาว 22 เมตร และมีฐานวิหารอีกหลัง ก่อด้วยศิลาแลงอยู่นอกกำแพงแก้ว (กว้าง 34 เมตร ยาว 44 เมตร) ทางทิศตะวันตก กว้าง 8 เมตร ยาว 20 เมตร และมีกำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบโบราณสถาน พื้นที่กว้าง 106.50 เมตร ยาว 117.50 เมตร มีซุ้มประตูทางเข้าทางทิศใต้หรือหน้าวัด และมีสระน้ำอยู่ภายในเขตกำแพงวัด เป็นสระกว้างยาวโอบล้อมกลุ่มปราสาท 3 องค์ และวิหารที่อยู่ทางทิศเหนือและตะวันออก⁴³

ความโดดเด่นของวัดศรีสวายคือปราสาทประธาน 3 องค์ ซึ่งส่วนล่างองค์ปราสาทเป็นศิลปะเขมรและส่วนบนเป็นฝีมือครูช่างโบราณสมัยสุโขทัยที่รังสรรค์ต่อเติมให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนาตามคตินิยมและรสนิยมแบบไทย โดยวัสดุที่ใช้ก่อสร้างฐานเป็นศิลาแลงและส่วนบนเป็นอิฐ มีชั้นของซุ้มลดหลั่นเหนือเรือนธาตุที่รูปภายนอกปรับให้ดูเรียบง่ายเป็นรูปกลีบขนุน มีรูปครุฑขุคนาคและรูปเทวดา เป็นลักษณะแบบไทย สันนิษฐานว่าการหันหน้าวัดไปทางทิศใต้ อาจหันไปทางเขาหลวงหรือพระกระพุงผีหรือเมืองพระนครหรือเมืองลพบุรี⁴⁴

3. วัดสระศรี

วัดสระศรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ ในเขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นโบราณสถานที่ยังคงเหลืออยู่เพียงแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่กลางสระน้ำขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองสุโขทัย ชื่อว่าสระพังตระกวน มีพื้นที่ประมาณ 70 ไร่เศษ และสิ่งสำคัญภายในวัดสระศรี คือเจดีย์ทรงระฆัง วิหาร และอุโบสถกลางน้ำ

1) ประวัติวัดสระศรี

วัดสระศรี ไม่ปรากฏในหลักฐานทางด้านเอกสารและศิลาจารึก แต่เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดกลางที่ตั้งอยู่บนเกาะกลางสระพังตระกวน กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดสระศรีให้เป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2498 ได้ขุดแต่งและบูรณะในปี พ.ศ. 2496-2498 และยังได้บูรณะต่อในปี พ.ศ. 2508 และปี พ.ศ. 2525⁴⁵ ในปี พ.ศ.

⁴² สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539), หน้า 221-222.

⁴³ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 17-18.

⁴⁴ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 3 กุมภาพันธ์ 2564.

⁴⁵ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 21.

2521 มีถนนจรดวิถีถ่องตัดผ่านกลางวัด ทำลายคุณค่าและเป็นอันตรายต่อโบราณสถาน กรมศิลปากร จึงได้ปรับทัศนียภาพเพื่อรักษาโบราณสถานด้วยการขุดรื้อถนนออกและสร้างถนนเลียบสระน้ำแทน⁴⁶

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดสระศรี

2.1) เจดีย์ทรงระฆังหรือเจดีย์ทรงลังกา เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาขนาดใหญ่ที่มีรูปทรงสมบูรณ์ถึงส่วนยอด ฐานชั้นล่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูงเป็นฐานทักษิณ มีระเบียงคตอยู่โดยรอบฐาน กว้างยาวด้านละ 17.20 เมตร ก่อด้วยอิฐ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในสมัยสุโขทัย⁴⁷ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ขนาดเล็กแบบศรีวิชัยผสมลังกาตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของเจดีย์ประธาน ก่อด้วยอิฐ ฐานกว้างด้านละ 4 เมตร มีซุ้มพระพุทธรูปอยู่ 4 ทิศ สภาพสมบูรณ์ และมีฐานเจดีย์รายขนาดเล็ก 5 องค์ตั้งอยู่รอบวัด

2.2) ฐานวิหาร กว้าง 16 เมตร ยาว 31 เมตร ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยประดิษฐานที่ฐานชุกชี ส่วนฐานอุโบสถกว้างด้านละ 10 เมตร ตั้งอยู่บนเกาะกลางสระน้ำด้านทิศตะวันออก มีเสมาหินปักโดยรอบ ซึ่ง “น้ำ” ที่อยู่รอบอุโบสถ หมายถึง ความบริสุทธิ์ของเขตสังฆกรรม เรียกว่านทีสีมา⁴⁸

ความโดดเด่นของวัดสระศรีคือเจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงลังกา มีความสมบูรณ์ตลอดองค์ ก่อด้วยอิฐทั้งองค์ ถือเป็นสถาปัตยกรรมชั้นเยี่ยมที่แสดงถึงการเข้ามาและตั้งมั่นอย่างถาวรของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในสมัยสุโขทัย มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนา และศิลปกรรม นอกจากนี้ยังบ่งชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ด้วยสัญลักษณ์ของเจดีย์ประธานทรงระฆังที่เป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ทรงลังกาและคติอุทกสีมาหรือนทีสีมาของอุโบสถที่ตั้งอยู่กลางสระน้ำ ถือเป็นคติแบบพุทธอย่างหนึ่งใช้น้ำในความหมายของความบริสุทธิ์ในเขตสังฆกรรมเพื่อให้พระสงฆ์ได้ทำศาสนกิจอย่างสงบ⁴⁹

4. วัดตระพังเงิน

วัดตระพังเงิน เป็นโบราณสถานอยู่ในกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุหรือตั้งอยู่โดยรอบตระพังเงินหรือสระน้ำขนาดใหญ่ ในเขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย วัดนี้ไม่มีกำแพงกัน ประกอบด้วยเจดีย์ประธาน วิหาร และอุโบสถกลางน้ำ⁵⁰

1) ประวัติวัดตระพังเงิน

วัดตระพังเงิน ไม่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ในพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงเมื่อปี พ.ศ. 2451 มีข้อความกล่าวถึงริมวัดมหาธาตุด้านตะวันออกมีที่ดินว่างแปลงหนึ่งเป็นรูป

⁴⁶ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 31.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

⁴⁸ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 20-21.

⁴⁹ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 3 กุมภาพันธ์ 2564.

⁵⁰ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 23-24.

สี่เหลี่ยม ส่วนด้านเหนือและใต้มีเนินดินและคูต่อไปประจบกับคูวัดมหาธาตุ ด้านตะวันตกติดวัดมหาธาตุมีกำแพงแต่ไม่มีคู ด้านตะวันออกมีคู ซึ่งคูด้านเหนือและด้านใต้ยาวต่อจนจรดคูด้านตะวันตก เข้าใจว่าน้ำในตระพังทองด้านตะวันออกกับตระพังเงินด้านตะวันตก มีทางไขให้น้ำเดินเข้าสู่คูวัดกับที่แปลงนั้นได้ตลอด กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดตระพังเงินให้เป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2498 และทำการขุดแต่งและบูรณะในปี พ.ศ. 2499 และยังได้บูรณะต่อในปี พ.ศ. 2508-2510 และปี พ.ศ. 2526⁵¹

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดตระพังเงิน

2.1) กลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่ริมขอบตระพังเงินด้านทิศตะวันตก ประกอบด้วย (1) เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ตั้งอยู่บนฐานสูงหลายชั้นซ้อนกัน โดยเรือนธาตุมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนทั้ง 4 ทิศ สถาปมสมบูรณ์ ฐานกว้างด้านละ 10.50 เมตร (2) ฐานวิหาร 7 ห้อง ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือทิศตะวันออกของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ก่อด้วยอิฐ มีเสาศิลาแลง ฐานซุกซีมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ ฐานกว้าง 12 เมตร ยาว 20 เมตร (3) เจดีย์ทรงวิมาน ยอดหัก มีซุ้มพระพุทธรูปทั้ง 4 ทิศ ก่อด้วยอิฐ กว้างด้านละ 7.50 เมตร ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ (4) ฐานเจดีย์รายขนาดเล็ก 3 องค์ (5) บ่อน้ำโบราณ ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของวิหาร (6) คูน้ำเป็นแนวยาวโอบล้อมกลุ่มโบราณสถานไว้ 3 ด้าน คือทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ โดยคูน้ำกว้าง 10 เมตร ล้อมรอบพื้นที่กว้างยาวด้านละ 100 เมตร

2.2) กลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่ริมขอบตระพังเงินด้านทิศเหนือ ประกอบด้วย (1) ฐานวิหารก่ออิฐ เสาก่อด้วยศิลาแลง มีฐานซุกซีประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดกว้าง 8 เมตร ยาว 14 เมตร ตั้งอยู่กลางกลุ่มโบราณสถาน (2) ฐานกลุ่มเจดีย์ราย มีขนาดและรูปทรงต่าง ๆ ตั้งอยู่โดยรอบฐานวิหารก่อด้วยอิฐ ซึ่งได้รับการบูรณะแล้ว 8 ฐาน (3) ซุ้มประตูและแนวกำแพง 1 แห่ง อยู่ด้านทิศใต้ของฐานวิหารต่อไปริมขอบตระพังเงิน (4) ฐานวิหาร ขนาดกว้าง 4 เมตร ยาว 6 เมตร ก่อด้วยอิฐอยู่ริมตระพังเงินด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกของกลุ่มโบราณสถาน

2.3) กลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่บริเวณเกาะกลางตระพังเงิน ประกอบด้วย (1) ฐานอุโบสถ ก่อด้วยอิฐและเสาศิลาแลง ขนาดกว้าง 11 เมตร ยาว 19 เมตร มีเสมาหินปีกกรอบแปดทิศ (2) ฐานเจดีย์รายขนาดเล็ก 1 แห่ง ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของอุโบสถ (3) บ่อน้ำโบราณ 1 บ่อ ตั้งอยู่ด้านตะวันตกของฐานอุโบสถ⁵²

ความโดดเด่นของวัดตระพังเงินคือเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมที่มีรูปทรงสูงโปร่งสง่างาม ฐานชั้นล่างมีแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานแว่นฟ้าซ้อนกันค่อนข้างสูงรองรับเรือนธาตุ มีกระจหน้าต่าง 4 ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนและปางลีลา สถาปมสมบูรณ์และงดงาม ซึ่งเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ของวัดนี้ดูสูงเพียวต่างจากที่อื่น⁵³

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

⁵² กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 23-24.

⁵³ สัมภาษณ์คุณจำรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย, 2 มีนาคม 2564.

5. วัดพระพายหลวง

วัดพระพายหลวง ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองสุโขทัยด้านทิศเหนือประมาณ 1 กิโลเมตรมีถนนพระร่วง 2 ผ่านหน้าไปกับคูน้ำชั้นนอก ในเขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นโบราณสถานสำคัญ มีสิ่งก่อสร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัยตอนต้นและก่อสร้างเพิ่มเติมจนถึงสมัยสุโขทัยตอนปลาย⁵⁴ โบราณสถานเก่าแก่ที่สุดของวัดคือปราสาท 3 องค์ และมีองค์ที่สมบูรณ์ที่สุดอยู่ด้านทิศเหนือ มีลวดลายปูนปั้นประดับเล่าเรื่องพุทธประวัติเหมือนปราสาทในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปราสาทปาลิไลย์ในเมืองหลวงของเขมร ซึ่งเป็นที่ยืนยันว่าในกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ชุมชนสุโขทัยมีวัฒนธรรมร่วมกับเขมรในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และมีความเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้ในที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางของประเทศไทย⁵⁵

1) ประวัติวัดพระพายหลวง

จากหลักฐานที่ค้นพบปรากฏ 3 องค์ของวัดพระพายหลวง เดิมเป็นเทวสถานเพราะได้พบชิ้นส่วนเทวรูปและฐานศิวิลิ่งค์ ต่อมากงดัดแปลงเป็นวัดทางพระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ 18 เนื่องจากพบหินสลักเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกและหน้าวิหารได้พบพระพุทธรูปปางสมาธิสลักด้วยศิลาที่ชำรุดเหลือแต่ส่วนล่าง เป็นพระพุทธรูปลักษณะเหมือนพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างเพื่อประดิษฐานตามเมืองต่าง ๆ ตรงกับสถานที่ในจารึกหลักที่ 1 ระบุไว้ว่ามีปราสาท คือเป็นปราสาทหินของเขมร ฝีมือเขมรเพราะกระบวนแบบของการก่อสร้างตลอดจนแผนผังและลวดลายต่าง ๆ เป็นแบบอย่างฝีมือช่างเขมรทั้งสิ้น⁵⁶ ต่อมาพระพุทธรูปในสุโขทัยเป็นแบบหินยาน ดังที่ปรากฏหลักฐานและสิ่งก่อสร้างในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังสันนิษฐานจากขนาดของวัดมีขนาดใหญ่ น่าจะเป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปศาสนาที่มีมาก่อนการสร้างวัดมหาธาตุ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดพระพายหลวงให้เป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2498 และทำการขุดแต่งและบูรณะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 เป็นต้นมา⁵⁷

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระพายหลวง

2.1) ปรากฏ 3 องค์ ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน เป็นรูปปรากฏสามยอดแบบลพบุรี แต่ยกฐานสูงขึ้นไป องค์ด้านทิศใต้และองค์กลางได้พังลงเหลือแต่ฐาน ส่วนองค์ที่เหลืออยู่มีฐานกว้างยาว 12.50 เมตร มีซุ้มประตู 4 ทิศ และบันปูลวดลายประดับตามซุ้มงดงามมาก ประตูทางเข้าภายในปรากฏเป็นประตูหลอก 3 ด้าน มีประตูเข้าได้จริง 1 ประตู บนยอดซุ้มมีลายปูนปั้นเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณฝีมืองามมาก ภายในปรากฏมีฐานศิวิลิ่งค์อันหนึ่งทำเป็นรางรับน้ำสรง⁵⁸ และมีฐานอุโบสถ ก่อด้วยอิฐ กว้าง 14 เมตร ยาว 20 เมตร อยู่ด้านหลังปรากฏ 3 องค์

⁵⁴ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 125-126.

⁵⁵ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 35.

⁵⁶ สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป), หน้า 43.

⁵⁷ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 127.

⁵⁸ สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป), หน้า 43.

2.2) กลุ่มวิหาร ได้แก่ (1) ฐานวิหาร 5 ห้อง ก่อด้วยอิฐ กว้าง 25.50 เมตร ยาว 49 เมตร เสากลมก่อด้วยศิลาแลง และถัดไปทางทิศตะวันออก มีเจดีย์สี่เหลี่ยมยอดหัก ก่อด้วยอิฐ ฐานกว้างด้านละ 10 เมตร รอบเจดีย์มีระเบียงคต กว้าง 23 เมตร ยาว 40 เมตร ซึ่งมีรอยตั้งพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งลดหลั่นอยู่ในซุ้มเจดีย์ 4 ด้าน และมีฐานเจดีย์รายอีก 88 องค์ตั้งรอบวัด (2) ฐานวิหารขนาดเล็ก 4 ฐาน ตั้งกระจายอยู่รอบวัด โดยมีเจดีย์รายล้อมอยู่ คือ กลุ่มทิศเหนือขององค์ปรางค์ กลุ่มทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเจดีย์สี่เหลี่ยม และกลุ่มทิศใต้ของวิหาร 5 ห้อง (3) วิหารพระนอน อยู่ถัดจากมณฑปไปทางทิศตะวันออก มีขนาดกว้าง 7.5 เมตร ยาว 16 เมตร ก่อด้วยอิฐ และให้เห็นร่องรอยพระนอนที่ชำรุดเหลือแต่ฐาน

2.3) มณฑป ตั้งอยู่ถัดจากเจดีย์สี่เหลี่ยมออกไปทางทิศตะวันออก เป็นมณฑปก่อด้วยอิฐมีพระพุทธรูปปูนปั้นยืนติดผนังด้านนอกมณฑป 5 องค์ ตั้งอยู่ที่ผนังทิศเหนือ 2 องค์ ที่ผนังทิศใต้ 2 องค์ และที่ผนังทิศตะวันตก 1 องค์ ภายในมณฑปมีพระพุทธรูปปางลีลา⁵⁹

ความโดดเด่นของวัดพระพายหลวงคือปรางค์ 3 องค์ ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน องค์ปรางค์สามยอดมีการยกฐานสูงกว่าปรางค์สามยอดที่ลพบุรี ปัจจุบันเหลือองค์เดียวที่สมบูรณ์ ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือ องค์ปรางค์มีลวดลายปูนปั้นประดับเล่าเรื่องพุทธประวัติเหมือนกับปราสาทपालิไลย์ในเขมร ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าชุมชนสุโขทัยมีวัฒนธรรมร่วมกับเขมรในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และมีความเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้⁶⁰

6. วัดศรีชุม

วัดศรีชุม ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของกำแพงเมือง ห่างจากมุมกำแพงเมืองไป 500 เมตร ในเขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นกลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่ในพื้นที่มีคูน้ำล้อมรอบ 4 ด้าน พื้นที่กว้าง 100 เมตร ยาว 150 เมตร เป็นแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบคูน้ำ 1 ชั้น ภายในมีสระน้ำโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่ด้านเหนือสุด ถัดมาทางทิศใต้เป็นมณฑปก่ออิฐขนาดเล็ก ด้านหน้าเชื่อมติดกับวิหารขนาดเล็ก ถัดมาทางทิศใต้เป็นแนวเจดีย์รายก่ออิฐ 1 แถว ถัดมาทางทิศใต้ของบริเวณวัดคือสิ่งก่อสร้างที่เป็นประธานของวัด ภายในประดิษฐานพระอจนะ มีปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงพระอจนะคือพระพุทธรูปองค์ใหญ่เต็มพื้นที่ที่ประดิษฐานภายในอาคารของวัด⁶¹

1) ประวัติวัดศรีชุม

วัดศรีชุมเป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ในสมัยสุโขทัย มีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835 ได้กล่าวไว้ว่า “เบื้องตั้นนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว มีป่าหมากกลาง” พระอจนะนี้คงหมายถึงพระพุทธรูปในมณฑปวัดศรีชุม

⁵⁹ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 126-127.

⁶⁰ สัมภาษณ์คุณจรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย, 2 มีนาคม 2564.

⁶¹ สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป), หน้า 210.

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. 1884-1910 ด้าน 2 บรรทัดที่ 39-42 ความว่า “พระเจดีย์สูงใหญ่ รอบนั้นฉลักรหินห้าร้อยชาติดิเรกเทศามพิจิตรหนักหนาแก่กม ตรุกมล้างเอาทองตรธานสมเด็จพระมหาสามีจากแต่สีหลมา” ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) กล่าวถึงเมื่อพระนเรศวรมหาราช เสด็จขึ้นมาปราบกบฏเมืองสวรรคโลกในปี พ.ศ. 2128 ก่อนจะยกไปเมืองสวรรคโลก ได้แวะมาพักพลที่ตำบลฤาษีชุม เมืองสุโขทัย อันเป็นต้นตอของตำนานเรื่องพระ (อจนะ) พุดได้ที่เล่าขานกันต่อมา วัดศรีชุมนี้มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สุโขทัยคือได้ค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 2 ที่เรียกว่าจารึกวัดศรีชุม เล่าเรื่องการก่อตั้งราชวงศ์สุโขทัยและที่เพดานของช่องผนังมณฑป มีภาพจิตรกรรมลายเส้นบนแผ่นหินชนวนเป็นภาพเล่าเรื่องชาดก บางภาพมีลักษณะคล้ายศิลปะลังกา มีอักษรสมัยสุโขทัยกำกับบอกเรื่องชาดกไว้บนแผ่นภาพ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดศรีชุมเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 ได้ทำการขุดแต่งและบูรณะในปี พ.ศ. 2496 และบูรณะมณฑปเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2510⁶²

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดศรีชุม

2.1) มณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 32 เมตร ยาว 150 เมตร ผนังหนา 3 เมตรมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 11.30 เมตร ตรงประตูทางเข้าเจาะเป็นช่องสูงและผนังด้านซ้ายมีทางเดินเข้าไปภายในผนังเพื่อขึ้นถึงหลังคา บนเพดานผนังทางเข้ามีภาพสลักบนหินชนวนกว่า 50 ภาพเขียนเล่าเรื่องชาดกและทุกภาพมีอักษรไทยสมัยสุโขทัยกำกับอยู่

2.2) กลุ่มวิหาร ได้แก่ (1) ฐานวิหาร 6 ห้อง ขนาดกว้าง 12.50 เมตร ยาว 22 เมตร ผนังก่ออิฐเจาะช่องเป็นรูปกากบาท ตั้งอยู่ด้านหน้าของมณฑป (2) วิหารเล็ก ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของมณฑป ก่อด้วยอิฐ ขนาดกว้าง 9.50 เมตร ยาว 14 เมตร (3) เจดีย์ราย 9 องค์ ตั้งอยู่ด้านข้างวิหารใหญ่และมณฑปใหญ่ด้านทิศเหนือ (4) มณฑปขนาดเล็ก ตั้งอยู่ด้านหลังวิหารเล็ก ก่อด้วยอิฐ กว้างด้านละ 9.50 เมตร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

2.3) สระน้ำ 3 สระ คือ สระที่ 1 อยู่ในแนวคูน้ำล้อมรอบโบราณสถานและอยู่ด้านทิศเหนือติดกับวิหารและมณฑปเล็ก สระที่ 2 อยู่นอกคูน้ำทางทิศใต้ติดกับศาลาฤาษี และสระที่ 3 อยู่ทางทิศตะวันตกนอกคูน้ำ มีขนาดกว้าง 6 เมตร เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 100 เมตร ยาว 150 เมตร มีศาลาฤาษีอยู่นอกคูน้ำทางทิศใต้ และอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑปใหญ่

ความโดดเด่นของวัดศรีชุมคือมณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ ชื่อว่าพระอจนะ ประทับขัดสมาธิราบปางมารวิชัย ตรงประตูทางเข้าได้เจาะเป็นช่องสูงและผนังด้านซ้ายมีทางเดินแคบ ๆ เข้าไปภายในผนังเพื่อขึ้นไปถึงหลังคา และบนเพดานผนังด้านในมีภาพสลักบนหินชนวนกว่า 50 ภาพเขียนเล่าเรื่องชาดกและมีอักษรไทยสมัยสุโขทัยกำกับ ซึ่งเป็นรูปธรรมจัตตองได้ที่เป็นสถาปัตยกรรมมณฑป ประติมากรรมพระอจนะพระประธาน และจิตรกรรม

⁶² กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 119 และกรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 36.

ฝาผนังภายในช่องทางเดินไปถึงหลังคามณฑปเป็นภาพสลักหินชนวนที่ทรงคุณค่า⁶³ มณฑปนี้ไม่มีหลังคาคลุมองค์พระอนนะ ซึ่งกล่าวกันว่าศักดิ์สิทธิ์ สามารถพุดได้ตามตำนานพระนเรศวรมหาราช ทำให้มีผู้ชมแวะเวียนมาสักการบูชาเพื่อเป็นที่พึ่งให้จิตใจเบิกบานแจ่มใส เป็นนามธรรมที่สัมผัสได้⁶⁴

7. วัดช้างล้อม

วัดช้างล้อม ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออก จากประตูกำแพงหักไปตามถนนจรดวิถีถ่อง อยู่ทางฝั่งซ้ายห่างถนนออกไปราว 100 เมตร และอยู่ทางฝั่งเหนือของคลองแม่ลำพัน ในเขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่สุดในเขตนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก มีแนวคูน้ำล้อมรอบวัดทั้ง 4 ด้าน เป็นพื้นที่กว้าง 100 เมตร ยาว 157 เมตร ปัจจุบันคูน้ำด้านทิศใต้ลบเลือนมาก เหลือชัดเจนเพียง 3 ด้าน⁶⁵

1) ประวัติวัดช้างล้อม

วัดช้างล้อม เป็นชื่อที่ตั้งในภายหลัง ไม่ปรากฏชื่อในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย อาจเป็นชื่อที่ราษฎรเรียกตามลักษณะของเจดีย์ ในจารึกหลักที่ 10 ศิลาจารึกวัดช้างล้อม ด้านที่ 1 เล่าถึงเหตุการณ์สำคัญที่พอนมโสดำ ขุนนางที่จงรักภักดีต่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) มีจิตศรัทธาออกบวชตามในปี พ.ศ. 1927 และอุทิศที่ดินสร้างวิหาร พระพุทธรูป หอพระไตรปิฎก ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์อุทิศบุญกุศลถวายเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) สวรรคต และสร้างพระพุทธรูปหินอุทิศบุญกุศลถวายเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงสันนิษฐานว่าบริเวณวัดช้างล้อมเดิมน่าจะเป็นบ้านของพอนมโสดำซึ่งเป็นคตินิยมในสมัยสุโขทัยและล้านนาที่ผู้มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจะถวายที่ดินหรือบ้านเดิมของขุนนางเพื่อสร้างเป็นวัด วัดช้างล้อมนี้มีพื้นที่กว้างขวาง ก่อสร้างอย่างเป็นระเบียบโดยวางแผนผังที่เหมาะสมคือ มีเจดีย์ทรงกลม ฐานสี่เหลี่ยมประดับช้างล้อมรอบ ภายในวัดประกอบด้วยวิหาร อุโบสถ เจดีย์ราย คูน้ำล้อมรอบเจดีย์ช้างล้อมที่มีการประดับช้างปูนปั้นโผล่ออกมาครึ่งตัว จำนวน 32 เชือก ถัดขึ้นไปเป็นฐานกลม 4 ชั้น ต่อด้วยมาลัยลูกแก้ว 3 ชั้น องค์กระฆัง บัลลังก์ ก้านฉัตร และปลียอด กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดช้างล้อมเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 และทำการขุดแต่งและบูรณะระหว่างในปี พ.ศ. 2511-2512⁶⁶

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดช้างล้อม

2.1) เจดีย์ทรงกลมแบบลังกาองค์ใหญ่ ก่อด้วยอิฐ ฐานกว้างยาวด้านละ 18 เมตร สภาพสมบูรณ์ ฐานมีช้างปูนปั้นโผล่ครึ่งตัวอยู่รอบฐานเจดีย์ 32 เชือก มีระเบียงและเสาเป็นศิลาแลงรอบเจดีย์ ขนาดฐานระเบียงรอบเจดีย์กว้างยาวด้านละ 35 เมตร ความกว้างของระเบียง 4 เมตร

⁶³ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 3 กุมภาพันธ์ 2564.

⁶⁴ สัมภาษณ์คุณจรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น, 2 มีนาคม 2564.

⁶⁵ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 47.

⁶⁶ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 227.

2.2) กลุ่มวิหารและเจดีย์ราย ได้แก่ (1) ฐานวิหารใหญ่ อยู่ต่อจากเจดีย์ใหญ่ไปทางทิศ ตะวันออก เป็นวิหารก่อด้วยอิฐ เสาวิหารทำด้วยศิลาแลง 6 แถว 6 ห้อง และ 4 แถว ตรงด้านหน้ามี มุขยื่น 1 ห้อง บนฐานวิหารมีแท่นชุกชีและพระประธานที่ชำรุด ขนาดของฐานวิหาร กว้าง 18 เมตร ยาว 25 เมตร มีฐานเจดีย์ราย 8 องค์ตั้งอยู่ด้านข้างวิหาร และมีกำแพงแก้วกว้าง 60 เมตร ยาว 80 เมตร ก่อด้วยอิฐ เป็นฐานกำแพงเตี้ย ๆ อยู่รอบเจดีย์และวิหาร ประตูทางเข้า 4 ประตู และมีคูน้ำล้อม โบราณสถานทั้งกลุ่มเจดีย์และวิหาร กว้าง 15 เมตร โดยมีพื้นที่กว้าง 100 เมตร ยาว 150 เมตร⁶⁷

ความโดดเด่นของวัดช้างล้อมคือเจดีย์ประธานทรงระฆังที่มีฐานเจดีย์ประดับข้างปูนปั้น ครั้งตัวจำนวน 32 เชือก ซึ่งข้างเป็นสัญลักษณ์ของการค้ำจุนพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไปตาม คติแบบลังกา และมีลานประทักษิณโดยรอบสำหรับประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา⁶⁸

กล่าวโดยสรุป ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อการ เรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม และได้ศึกษาภาคสนามโดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้อง ในประเด็น “ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ซึ่งมีความสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ ดังนี้

คุณธาดา สังข์ทอง⁶⁹ ได้กล่าวถึงหลักศิลาจารึกหลักที่ 2 ในอุโมงค์วัดศรีชุมบันทึกไว้ว่า เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถม เจ้าเมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัยสวรรคต ขอมสบาดโขลญลำพง เขมรป่าไต่ยก ทัพมายึดสุโขทัยและศรีสัชชนาลัย ต่อมาพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองรัตกับพ่อขุนบางกลางหาว ได้รวมพล จากเมืองบางยางเข้ายึดสุโขทัยและศรีสัชชนาลัย และพ่อขุนผาเมืองได้ยกเมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัย พร้อมพระขรรค์ชัยศรีและมอบชื่อของตนที่กษัตริย์เขมรได้พระราชทาน “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” และพระธิดาศิขรเทวีให้กับพ่อขุนบางกลางหาวผู้เป็นพระสหายขึ้นเป็นกษัตริย์ มีพระนามว่าพ่อ ขุนศรี-อินทราทิตย์

คุณธีระ ฐปทอง⁷⁰ ได้กล่าวถึงประวัติอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและศรีสัชชนาลัย ซึ่งหา ข้อมูลได้จากเว็บไซต์ของอุทยานประวัติศาสตร์และแหล่งอื่น ๆ ส่วนสำนักงานการท่องเที่ยวมีหน้าที่ พัฒนาให้ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพมีมาตรฐาน ปลอดภัย ให้บริการระดับสากล เน้น เอกลักษณ์และวัฒนธรรมไทยควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งเสริมการตลาดท่องเที่ยว เชิงรุกทั้งในและต่างประเทศ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวคุณภาพเดินทางมาแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม ในประเทศไทย ประกอบด้วยสุโขทัย ตาก กำแพงเพชร และพิษณุโลก เป็นเขตเชื่อมโยงตาม แผนพัฒนา 4 จังหวัด และเกี่ยวข้องกับโครงสร้างพื้นฐาน กิจกรรมส่งเสริม พัฒนา และการรักษา มรดกโลกให้คงอยู่

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 226-227.

⁶⁸ สัมภาษณ์คุณจรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น, 2 มีนาคม 2564.

⁶⁹ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁷⁰ สัมภาษณ์คุณธีระ ฐปทอง การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

คุณจำรัส แม้นเหมือน⁷¹ ได้กล่าวถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง ทรงนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาจำวัดที่สุโขทัย ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในสุโขทัย มีการสร้างเจดีย์แบบต่าง ๆ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โดยเฉพาะในสมัยพระยาลิไท ทรงนิมนต์พระสงฆ์จากนครพันทมาจำวัดที่สุโขทัย

คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์⁷² ได้กล่าวถึงอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่า ซึ่งได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่ได้สืบสานต่อกันมาที่มีเรื่องเล่าเรื่องน่าศึกษามากมายไว้บริการแก่นักท่องเที่ยว

2.5.2 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

เมืองศรีสัชนาลัยตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยม มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงสมัยสุโขทัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยา โดยเป็นศูนย์กลางการผลิตและส่งออกเครื่องสังคโลกที่สำคัญในสมัยสุโขทัย ในปี พ.ศ. 2444 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เดินทางไปสำรวจเมืองศรีสัชนาลัย ได้เขียนลายเส้นแผนผังโบราณสถานไว้ ในสมัยรัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองศรีสัชนาลัยในปี พ.ศ. 2450 ได้เห็นสภาพถูกทิ้งร้างของเมืองและโบราณสถานที่ทรุดโทรมจึงร้องเรียนราชบัณฑิตยสภาในปี พ.ศ. 2471 ถึงการถูกลักลอบขุดโบราณวัตถุและให้ผู้ว่าราชการจังหวัดสวรรคโลกช่วยดูแลรักษาโบราณสถานต่าง ๆ ต่อมากรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเมืองศรีสัชนาลัย 34 แห่งในปี พ.ศ. 2485 และทำการบำรุงรักษา ถางพื้นที่ป่าในโบราณสถาน⁷³

ในปี พ.ศ. 2496 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม กำหนดให้ฟื้นฟูเมืองศรีสัชนาลัย และแต่งตั้งเจ้าหน้าที่เข้าดูแลดำเนินการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานจนถึงปี พ.ศ. 2500 ซึ่งผลการดำเนินงานสามารถบูรณะได้เฉพาะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุุเชลียงที่เสียหายจากการกัดเซาะตลิ่ง การเสื่อมสภาพ และการลักลอบขุดขโมยโบราณวัตถุ⁷⁴ ในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ระหว่างปี พ.ศ. 2508-2512 กรมศิลปากรได้เสนอโครงการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัยต่อคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะจังหวัดสุโขทัยและขุดแต่งบูรณะโบราณสถานภายในและภายนอกเมืองศรีสัชนาลัยรวม 15 แห่ง เช่น วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดนางพญา วัดเขาสุวรรณคีรี วัดเขาพนมเพลิง บูรณะถนนที่มีอยู่เดิมและตัดถนนใหม่⁷⁵ ซึ่งมีงบประมาณจำกัดในแต่ละปีและการลักลอบขุดค้นในหลายพื้นที่ เมืองศรีสัชนาลัยจึงยังทรุดโทรม

⁷¹ สัมภาษณ์คุณจำรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁷² สัมภาษณ์คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์ ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁷³ กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีสัชนาลัย*, (กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดีกรมศิลปากร, 2533), หน้า 17-23.

⁷⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 30-44.

⁷⁵ กรมศิลปากร, *รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508-2512*, หน้า 30.

ในปี พ.ศ. 2525 กรมศิลปากรได้เสนอโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยและการเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) โดยขอความร่วมมือคณาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการส่วนกลางและท้องถิ่น ร่วมศึกษาและดำเนินการจนแล้วเสร็จเป็นแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2530-2539 ครอบคลุมโบราณสถาน 6 กลุ่ม คือ กลุ่มโบราณสถานภายในเขตกำแพงเมือง ภายนอกเขตกำแพงเมืองทางทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และนอกเขตกำแพงเมือง⁷⁶ คณะทำงานได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ และในปี พ.ศ. 2527 กรมศิลปากรได้อนุมัติงบประมาณการดำเนินงานขุดแต่งบูรณะโบราณสถาน การพัฒนาทางกายภาพและภูมิทัศน์พื้นที่⁷⁷ ควบคุมไปกับการจัดทำแผนแม่บทที่แบ่งเป็น 8 แผน คือ ศึกษาค้นคว้าด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ขุดแต่งและอนุรักษ์โบราณสถาน ใช้ที่ดินและการควบคุม พัฒนาชุมชนและส่งเสริมรายได้ พัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และก่อสร้างอาคาร พัฒนาการท่องเที่ยวและบริการ พัฒนาบุคลากร และอัตรากำลัง⁷⁸ ในปี พ.ศ. 2531 กรมศิลปากรประกาศขอบเขตโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยให้ครอบคลุมพื้นที่เมืองศรีสัชนาลัย ขนาด 28,217 ไร่⁷⁹ หลังจากดำเนินงานบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยแล้วเสร็จ และเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2533 และกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมวันอนุรักษ์มรดกไทยประจำปี พ.ศ. 2533 และในปี 2534 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลกตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ในนามของเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย มีพื้นที่ครอบคลุมเขตตำบลศรีสัชนาลัย ตำบลสารจิตร ตำบลหนองอ้อ ตำบลท่าชัย โดยตัวเมืองโบราณศรีสัชนาลัยอยู่ในตำบลศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยไปทางทิศเหนือ 60 กิโลเมตร และอยู่บนที่ราบเชิงเขาริมแม่น้ำยมทางฝั่งตะวันตก ลักษณะของผังเมืองเป็นรูปหลายเหลี่ยมโค้งตามลำน้ำ มีกำแพงเมืองและคูเมืองล้อมรอบ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2478 และในปี พ.ศ. 2531 ได้ประกาศเขตโบราณสถาน⁸⁰

⁷⁶ กรมศิลปากร, แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, (กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533), หน้า 20.

⁷⁷ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีสัชนาลัย, หน้า 62-65.

⁷⁸ กรมศิลปากร, แผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, หน้า 45-47.

⁷⁹ ประกาศกรมศิลปากร, กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 105 ตอนที่ 57, (12 เมษายน 2531), หน้า 2476-2477.

⁸⁰ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย มรดกโลกทางวัฒนธรรม, กลุ่มเผยแพร่ฯ กรมศิลปากร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.silpa-mag.com/history/article_16730 [15 ธันวาคม 2563].

รายละเอียดในด้านบริการ สิ่งอำนวยความสะดวก และกิจกรรมต่าง ๆ ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย⁸¹ มีดังนี้

1) การเดินทางมาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย เดินทางได้หลายช่องทาง คือ (1) รถยนต์ส่วนตัวเข้าทางพิษณุโลกหรือกำแพงเพชรผ่านเข้ามาทางสุโขทัย ใช้ทางหลวงหมายเลข 101 เส้นสุโขทัย-สวรรคโลก-ศรีสัชนาลัย จนถึงกิโลเมตรที่ 17-19 เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานแม่น้ำยม แยกขวาเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ไป 1.50 กิโลเมตร เป็นระยะทาง 68 กิโลเมตรหรือใช้เส้นทางจากอำเภอสวรรคโลกไปตามทางหลวงหมายเลข 1201 จนถึงตำบลเมืองเก่า บริเวณเชิงสะพานข้ามแม่น้ำยมแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าอุทยานประวัติศาสตร์อีก 2 กิโลเมตร รวมระยะทาง 22 กิโลเมตร (2) รถโดยสารสาธารณะจากสถานีขนส่งหมอชิต-สุโขทัยใช้เวลาเดินทางประมาณ 6-7 ชั่วโมง ต่อรถโดยสารประจำทางสายสุโขทัย-ศรีสัชนาลัยที่ท่ารถตลาดเทศบาล (3) รถไฟมาลงที่สถานีสวรรคโลกหรือสถานีพิษณุโลกแล้วต่อรถรับจ้างอีกต่อหนึ่ง (4) เครื่องบินลงที่สนามบินพิษณุโลกหรือสนามบินสวรรคโลกต่อรถรับจ้างมาสุโขทัยแล้วต่อรถโดยสารประจำทางหรือรถบริษัทขนส่งของเอกชน

2) เวลาเปิดทำการ เปิดทุกวัน ตั้งแต่เวลา 8.00 น.-17.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชมชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานราชการ นักบวช และผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เข้าชมฟรี ในกรณีที่น่ายานพาหนะเข้ามาภายในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เสียค่าธรรมเนียม 10-50 บาท และมีบริการรถรางนำชมโบราณสถาน ค่าบริการชาวไทย 10 บาท ชาวต่างชาติ 30 บาท

3) สิ่งอำนวยความสะดวกภายในอุทยานประวัติศาสตร์ หองน้ำในศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว วิทยากรนำชมฟรี โดยให้ติดต่อล่วงหน้า ได้ติดตั้งป้ายชี้ทางเข้าถึงวัดต่าง ๆ ภายในอุทยานประวัติศาสตร์และป้ายสื่อความหมายต่าง ๆ

4) ข้อมูลการติดต่อ สามารถทำได้โดยติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 055-450-714
เว็บไซต์: <http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/sisatchanalai/index.php/th/>
อีเมล: Siat_pp@hotmail.com
เฟสบุ๊ก: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

5) กิจกรรมของอุทยาน มีบริการวิทยากรบรรยายแก่ผู้เข้าชมเป็นหมู่คณะหรือทัศนศึกษา และจัดให้มีงาน “ย้อนอดีตศรีสัชนาลัย นุ่งผ้าไทย ใส่เงินทองลายโบราณ” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ส่งเสริมอาชีพในท้องถิ่น ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวจำหน่ายสินค้า ตามนวัตวิถีชุมชน การแสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์สุโขทัย (แสง สี เสียง) ใส่ผ้าพื้นเมืองศรีสัชนาลัยและใส่เงินทองลายโบราณที่มีชื่อเสียงระดับโลก

⁸¹ สัมภาษณ์คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

2.5.2.1 ประวัติศาสตร์ของเมืองศรีสัชนาลัย

เมืองศรีสัชนาลัย (พุทธศตวรรษที่ 18-20)⁸² ตั้งอยู่บริเวณที่ราบริมแม่น้ำยมและที่ลาดเชิงเขาพระศรี เขาใหญ่ เขาสุวรรณคีรี และเขาพนมเพลิง เป็นพื้นที่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานเพราะมีแม่น้ำและภูเขาล้อมรอบ อุคสมสมบูรณ์ ทำให้เกิดชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ที่ทำเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ และมีชีวิตบนพื้นราบริมลำน้ำเป็นหลัก การได้พบขวานหินขัดที่บ้านท่าชัย ตำบลท่าชัย อำเภอศรีสัชนาลัย และบริเวณเขาเขนเขากา อำเภอศรีนคร และขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในบริเวณวัดชมชื่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง และวัดเจ้าจันทร์ พบว่าเมืองศรีสัชนาลัยมีชุมชนเข้ามาอยู่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 และยังพบโครงกระดูกมนุษย์ 15 โครง ลูกปัดแก้ว และแท่งดินเผารูปสี่เหลี่ยมปลายเรียวอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 แสดงถึงการเป็นชุมชนร่วมสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ถัดขึ้นไปเป็นชั้นวัฒนธรรมร่วมสมัยลพบุรีที่นิยมสร้างด้วยอิฐกระเบื้องเชิงชายดินเผาทำเป็นรูปนางอัปสรและกระเบื้องกาบกล้วย เป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะเขมรสมัยบายน หลักฐานนี้อาจร่วมสมัยกับชุมชนประตู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง เป็นปูนปั้นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 4 พักตร์ รูปเทพธิดา และนางอัปสรร้ายรำ เทียบได้กับศิลปะเขมรสมัยบายนในพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนเอกสารจีนที่พบในพุทธศตวรรษที่ 16 ได้กล่าวถึงชุมชนโบราณที่เรียกว่าเฉิงเหลียง เมื่อเทียบกับหลักฐานในพงศาวดารโยนกที่มีคำเรียกพื้นที่บริเวณหนึ่งว่าแดนเฉลียง ซึ่งสันนิษฐานว่าสมัยหลังนั้นเป็นเมืองเฉลียงหรือศรีสัชนาลัย

ในศิลาจารึกยืนยันว่า ในลุ่มน้ำยมนี้มีเมืองสุโขทัยและเมืองเฉลียงปรากฏอยู่ก่อนแล้วโดยมีพ่อขุนศรีนาวนำถมเป็นกษัตริย์ปกครองทั้งสองเมือง เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ ขอมสบาดโขลญลำพงใช้กำลังยึดเมืองสุโขทัย ต่อมาพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยางและพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราดร่วมมือกันยึดเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองบางขลัง นำทัพไปยึดสุโขทัยและสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย พระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์สุโขทัย ทรงพัฒนา ฟื้นฟู และบูรณะบ้านเมืองในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง การศาสนา และศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะการทำเครื่องปั้นดินเผาเคลือบหรือเครื่องสังคโลก ด้านศาสนาโปรดให้ขุดพระธาตุขึ้นมาสมโภชและสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้กลางเมือง พร้อมทั้งสร้างกำแพงล้อม สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์วัดช้างล้อมหรือปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง

ในปี พ.ศ. 1890 พระยาสิทธิเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย เสด็จนำพลยึดสุโขทัยและเสวยราชย์เป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย พระนามว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงเป็นนักปกครองและนักปราชญ์ ขณะที่ครองเมืองศรีสัชนาลัย ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเตภูมิกถา หนังสือสะท้อนถึงความคิดเกี่ยวกับภพภูมิหรือนรกสวรรค์ของคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อเสวยราชย์ได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุ และโปรดให้สร้างศาสนสถานเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะที่เมืองศรีสัชนาลัยที่เป็นเมืองลูกหลวงปกครองโดยเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงแห่งราชวงศ์พระร่วงก่อนถูกยึดครองโดยรัฐที่เข้มแข็ง

⁸² กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 96-100.

ในสมัยต้นอยุธยา เมืองศรีสัชชนาลัยหรือสวรรคโลกเป็นเมืองสำคัญในการผลิตภาชนะเครื่องเคลือบสังคโลกที่ส่งไปขายยังประเทศฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย เป็นต้น และเป็นแหล่งเศรษฐกิจสำคัญของกรุงศรีอยุธยา ภายหลังจากจัดระบบการปกครอง กรุงศรีอยุธยาได้แต่งตั้งเจ้าเมืองไปปกครองเมืองสวรรคโลกที่เป็นหัวเมืองชั้นนอกกระดบเมืองโท เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 เมืองสวรรคโลกถูกปล่อยทิ้งร้างจนเมื่อบ้านเมืองสงบ เมืองสวรรคโลกได้จัดตั้งขึ้นใหม่ในพื้นที่ใต้ลงมาจากเมืองเดิม ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านวังไม้ขอนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันคืออำเภอสวรรคโลกที่อยู่ฝั่งแม่น้ำยมตรงข้ามบ้านวังไม้ขอน ส่วนชื่อเมืองศรีสัชชนาลัยถูกนำไปใช้เป็นชื่ออำเภอโดยมีเขตการปกครองท้องที่ครอบคลุมส่วนที่เป็นเมืองศรีสัชชนาลัยโบราณ ปัจจุบันอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย

2.5.2.2 โบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย

การวิจัยนี้จะศึกษาโบราณสถานหรือวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัยภายในกำแพงเมือง คือ วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง และวัดช้างล้อม (ศรีสัชชนาลัย) มีรายละเอียดดังนี้

1. วัดเจดีย์เจ็ดแถว

วัดเจดีย์เจ็ดแถว ตั้งอยู่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย ภายในกำแพงเมือง พื้นที่บริเวณกลางเมืองที่อยู่แนวเดียวกับวัดช้างล้อม วัดนางพญา และวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ โดยวัดช้างล้อมตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ถัดมาเป็นวัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ และวัดนางพญาที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

1) ประวัติวัดเจดีย์เจ็ดแถว

ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ได้กล่าวถึงวัดเจดีย์เจ็ดแถวไว้ว่าเดิมชื่อวัดกัลยานิมิต เพราะนางพระยาศิตาแห่งพระมหารัชมหาราช (บาทรรมา) เป็นผู้สร้าง⁸³ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระวินิจฉัยว่าวัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นวัดที่สวยงามกว่าวัดอื่น เพราะอาจเป็นวัดของกษัตริย์ที่ครองเมืองนี้ ส่วนเจดีย์รายอื่น ๆ คงเป็นที่บรรจุพระอัฐิของเจ้านายในราชวงศ์สุโขทัย ได้แก่ เจดีย์ราย วิหารราย และมณฑป ตั้งเรียงเป็นแถวภายในวัด อยู่ตรงข้ามพระราชวังมีเจดีย์รายรวมทั้งอาคารขนาดเล็กแบบต่าง ๆ 33 องค์ เป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรลังกา และพุกาม⁸⁴

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว

⁸³ พนิดา อุตตะโมต, “ศึกษาวัดเจดีย์เจ็ดแถว”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519, หน้า 11.

⁸⁴ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 104.

2.1) เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม เป็นเจดีย์ประธานของวัด ฐานเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 13.50 เมตร มีระเบียงคดล้อมรอบ มีแท่นบูชา 4 ทิศ โดยเฉพาะทางด้านหน้าคือ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีแท่นบูชาขนาดใหญ่กว่าด้านอื่น ด้านหน้าเจดีย์มีวิหารเชื่อมออกไปจากตัวระเบียงที่ฐานเจดีย์ ลักษณะเป็นวิหารขนาด 11 ห้อง กว้าง 16 เมตร ยาว 47.80 เมตร กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะวิหารนี้ในปี พ.ศ. 2509 และพบว่าภายในวิหารมีร่องรอยถูกไฟไหม้บริเวณแท่นบูชาตรงบริเวณพระประธาน⁸⁵ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นี้มีลักษณะส่วนล่างฐานเชิงขนาดใหญ่ ตั้งซ้อนเป็นชั้นสอบขึ้นเพื่อรองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นแบบแผนเฉพาะของเจดีย์ มีชั้นบันได 2 ทางที่ด้านหน้าเริ่มสอบจากฐานเชิงชั้นล่างสุดขึ้นมาเกือบบรรจบกัน ส่วนบนของฐานบัวลูกแก้วอกไก่อมีเฉพาะเจดีย์ประธานของวัดนี้และวัดมหาธาตุที่สุโขทัย ส่วนชั้นบันไดคู่อาจตัดแปลงจากบันไดเดี่ยวของสถมหาปราสาทที่เมืองโปลลนารูวะประเทศศรีลังกาที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนบนของเจดีย์เป็นรูปกลีบขนุนและรูปกลีบบัวที่ประดับเหนือเรือนธาตุที่เป็นองค์ประกอบเชื่อมให้เกิดความต่อเนื่องระหว่างเรือนธาตุกับส่วนบนทรงดอกบัวตูมมีวงคล้ายวงแหวนเรียงซ้อนกันเรียวยาวขึ้นไปเป็นปลี

2.2) กำแพงศิลาแลง มีทางเข้า 4 ด้าน แบ่งเป็น 2 ชั้น คือ กำแพงชั้นนอกกว้าง 97.80 เมตร ยาว 145.50 เมตร ก่อด้วยศิลาแลง ลักษณะเป็นแท่งยาว ผังดินเรียงตั้งต่อเรียงเป็นแถวแล้วทับด้านบนด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยม ส่วนกำแพงชั้นในกว้าง 58.70 เมตร ยาว 94.80 เมตร ก่อด้วยศิลาแลงในลักษณะคล้ายการเรียงอิฐ ทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเจาะเป็นช่องกำแพงไว้แต่ไม่ทำซุ้มกำแพงทั้ง 2 ชั้น⁸⁶

2.3) ซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ อยู่ด้านหลังเจดีย์รายเป็นพระพุทธรูปที่ไม่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรได้ทำการจำลองไว้ในปี พ.ศ. 2501 ขณะนั้นยังไม่ได้จัดตั้งเป็นโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย เมื่อมีการลักลอบตัดเศียรพระ กรมศิลปากรจึงทำการถอดพิมพ์จากแบบจำลองและส่วนของนาคที่ชำรุด ได้ทำการบูรณะต่อเติมจนสมบูรณ์ตามหลักการอนุรักษ์เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างของเดิมกับของใหม่

2.4) เจดีย์ราย ลักษณะคล้ายเจดีย์ลังกา มีองค์ระฆัง บัลลังก์รูปสี่เหลี่ยม และทรงกรวยมีปล้องเอนต่อขึ้นไปเป็นปลีที่เหนือทรงดอกบัวตูม เมื่อเทียบกับลักษณะของเจดีย์รายขนาดเล็กบางองค์ เช่น เจดีย์รายหมายเลข 15, 22 ได้ตัดแปลงเพิ่มขึ้นด้วยการทำด้านทั้งสองส่วนล่างให้เป็นช่องลึก (จระนำ) เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งส่วนใหญ่ชำรุดหรือถูกเคลื่อนย้ายไปแล้ว ช่องลึกทั้ง 4 ด้านคล้ายห้องคูหาที่เป็นโครงสร้างคล้ายมีเสากลางรองรับน้ำหนักที่ตกลงจากส่วนบน ส่วนเจดีย์รายหมายเลข 3 ตั้งอยู่ทางทิศเหนือทแยงกับเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ประจํามุมทรงปราสาทยอด แสดงถึง

⁸⁵ กรมศิลปากร, พิทยา คำเด่นงาม และประโชติ สังขุนกิจ, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชชนาลัย พ.ศ. 2508-2512, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514), หน้า 35.

⁸⁶ พนิดา อุตตะโมต, “ศึกษาวัดเจดีย์เจ็ดแถว”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, หน้า 12.

อิทธิพลของศิลปะพุกามที่ประดับซุ้มลายผักเพกา ตกแต่งท้องไม้ลายกากบาท สลูปิกะทรงสี่เหลี่ยม ตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นลายกลีบบัว มีองค์ระฆังตกแต่งด้วยรัดอก เจดีย์นี้ทำเป็นซุ้มประดิษฐาน พระพุทธรูป 4 ด้าน คือ พระพุทธรูปปางเปิดโลก พระพุทธรูปลีลา และพระพุทธรูปปางประทานอภัย มีสภาพไม่สมบูรณ์ ไม่มีพระเศียร ไม่มีพระกร หรือไม่มีพระบาท⁸⁷

ความโดดเด่นของวัดเจดีย์เจ็ดแถวคือเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม และเจดีย์รายอื่น ๆ เกือบ 30 องค์ มีรูปแบบเป็นศิลปะลังกาและพุกาม ฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส และยอดเป็นทรงกลมหรือทรงปราสาท เป็นต้น ตั้งรายล้อมเจดีย์ประธาน ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นวัดของผู้ครองเมืองศรีสัชชนาลัย และมีเจดีย์รายใช้บรรจุพระอัฐิของเจ้านายในราชวงศ์สุโขทัย⁸⁸

2. วัดนางพญา

วัดนางพญา ตั้งอยู่ภายในเมืองศรีสัชชนาลัย แนวเดียวกับวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ ใกล้กับกำแพงเมืองด้านทิศใต้ วัดนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นโบราณสถานที่มีลวดลายปูนปั้นสวยงาม

1) ประวัติวัดนางพญา

ในหนังสือพระราชานิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง ได้กล่าวถึงบันทึกจดหมายระยะทางไป พิษณุโลกของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์เมื่อปี พ.ศ. 2444 วัดนางพญาในสมัยนั้น เรียกว่าวัดสมเด็จพระยา ทรงบันทึกไว้ว่า “วิหารนั้นเป็นวิหารมีฝาผนังโค้ง ทำอย่างวิจิตร เสาและฝาปั้นลายแบ่งเป็นช่องเป็นลูกปคน ในช่องลูกปักปั้นลายก้านชดดอกไม้ตรง กลางมีภาพลึงตัวหนึ่ง หน้าต่างทำเป็นลูกกรงที่มีส่วนกว้างมากกว่าส่วนสูง ลายกรอบหน้าต่างปั้นเป็น ลายลูกปัก ก้ามปูดอกไม้ ลายลูกกรงปั้นเป็นรักร้อยดอกไม้ มีประจำยอมอย่างอกเสา แต่ไม่เป็นเหลี่ยม เสาในประธานกลม อาจารย์เขียนว่ามีลายเหมือนกันแต่กะเทาะเสียหมดแล้ว เสานอกเหลี่ยม มุมเป็น รักร้อยดอกไม้ กลายเป็นลายรักร้อยใหญ่ ดูชอบกล จึงได้ถ่ายมาลงไว้ ลายนี้ดอกบัวใหญ่ ทำด้วยดินเผาแทรกปั้นด้วยปูน” ปัจจุบันนี้ ลายกระเบื้องดินเผาที่เคลือบประดับเสาได้สูญหายไปแล้ว คงเหลือ แต่ร่องรอยติดอยู่⁸⁹

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดนางพญา

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ เดิมมีซ่างปูนปั้นประดับสลักกับเสาประทีปปูนปั้นเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม ที่ชั้นมาลัยเกาถ่อซุ้มยื่นออกมาทั้ง 4 ทิศ

⁸⁷ ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), วาทีนี ถนอมพลกรังและทงศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล เรียบเรียงและดูแลฐานข้อมูล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://sac.or.th/databases/archaeology/archaeology/> [15 ธันวาคม 2563].

⁸⁸ สัมภาษณ์คุณมนทกาญจน์ อินทร์ทอง ตำแหน่งนักโบราณคดีชำนาญการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

⁸⁹ ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), วาทีนี ถนอมพลกรังและทงศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล เรียบเรียงและดูแลฐานข้อมูล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://sac.or.th/databases/archaeology/archaeology/> [15 ธันวาคม 2563].

โดยซุ้มทางด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นและเข้าไปภายในซุ้มได้ ภายในซุ้มคือส่วนที่เป็นห้องภายในองค์ระฆังเป็นที่ตั้งของเจดีย์องค์หนึ่ง ส่วนที่ปรากฏให้เห็นเป็นส่วนของเรือนธาตุเก็จ มีซุ้มพระพุทธรูป 4 ด้านเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทของล้านนาสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 22 โดยมีพื้นที่ว่างให้เดินรอบส่วนเรือนธาตุของเจดีย์องค์นี้ได้ และมีเจดีย์ราย 2 องค์ ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายของเจดีย์ประธาน

2.2) อุโบสถ ตั้งอยู่หลังเจดีย์ประธาน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ก่อด้วยศิลาแลง กว้าง 11.90 เมตร ยาว 14 เมตร มีแท่นเสมาตั้งอยู่โดยรอบ 8 แท่น เมืองศรีสัชชนาลัยนี้มีอุโบสถเพียง 2 วัด คือ วัดนางพญาและวัดเจดีย์เจ็ดแถว

2.3) วิหารก่อด้วยศิลาแลง มีมุขหน้าและมุขหลัง ผนังวิหารเจาะช่องแสง ผนังด้านทิศใต้มีลวดลายปูนปั้นทั้งดงาม มีลักษณะเด่นคือลวดลายปูนปั้นเป็นรูปกึ่งมนุษย์กึ่งวานรกำลังวิ่งแต่ถูกทำลายไปบางส่วน มีลวดลายพรรณพฤกษาและรูปเทพนม เป็นฝีมือช่างชั้นครูและเป็นรูปแบบศิลปะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนา ส่วนกำแพงวัด ก่อด้วยศิลาแลง กว้าง 58 เมตร ยาว 123 เมตร ล้อมรอบเจดีย์ประธาน วิหาร และอุโบสถ มีประตูทั้งหมด 4 ด้าน สามารถเข้าออกได้ 3 ด้าน ส่วนอีกด้านเป็นประตูหลอก⁹⁰

ความโดดเด่นของวัดนางพญาคือเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ได้รับอิทธิพลศิลปะอยุธยา ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระบรมไตรโลกนาถเมื่อมีอิทธิพลเหนือดินแดนศรีสัชชนาลัยหากสังเกตที่ฐานองค์ระฆังจะมีร่องรอยของช้างล้อมอยู่ แต่เป็นช้างตัวเล็กกว่าวัดช้างล้อมและมีลวดลายปูนปั้นที่ผนังยังเหลือให้เห็นในปัจจุบัน ลวดลายปูนปั้นโบราณเหล่านี้ถูกนำไปเป็นตัวอย่างเพื่อพัฒนาเป็นลวดลายเครื่องทองโบราณและลวดลายผ้าทอโบราณ ซึ่งนำชื่อเสียงมาสู่ศรีสัชชนาลัย ลวดลายปูนปั้นในวัดนางพญานี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบจินทางอยุธยาหรือแบบล้านนาที่แพร่หลายมาและผสมผสานจนได้เป็นลวดลายที่อ่อนช้อยในแบบฉบับศรีสัชชนาลัย⁹¹

3. วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองในแนวเหนือใต้ แนวเดียวกับวัดช้างล้อมและวัดเจดีย์เจ็ดแถว

1) ประวัติวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

ไม่ปรากฏหลักฐานหรือประวัติของวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงลังกา ก่อด้วยศิลาแลง องค์ระฆังได้พังทลายลงทางด้านหน้ามีบันไดขึ้นไปจากมุขหลังของวิหารไปถึงเรือนธาตุเพื่อสักการะพระพุทธรูปในคูหา

⁹⁰ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 106.

⁹¹ สัมภาษณ์คุณมนทกัญจน์ อินทร์ทอง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

2.2) วิหาร ตั้งอยู่ด้านเจดีย์ประธาน มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง มีบันไดขึ้น 5 ทาง เสาวิหารก่อด้วยศิลาแลง ปัจจุบันเหลือให้เห็นได้ 10 เสา ส่วนกำแพงวัด ก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน มีทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว⁹²

ความโดดเด่นของวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่คือเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่สร้างด้วยศิลาแลงมีบันไดศิลาแลงสร้างไปถึงเรือนธาตุเพื่อสักการะพระพุทธรูป ปัจจุบันองค์เจดีย์พังทลายเหลือเพียงตัวเจดีย์ทรงกลม และส่วนต่อพื้นที่ฐานวิหารขนาด 6 ห้อง มีเสาค้ำจำนวนมากที่ทำจากศิลาแลงเหลือเพียงซากปรักหักพังให้คนรุ่นหลังได้จินตนาการ วัดนี้ตั้งอยู่ในตำแหน่งแกนหลักของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ได้แก่ วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดเจดีย์เจ็ดแถว และวัดช้างล้อม⁹³

4. วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดช้างล้อม ห่างออกมา 200 เมตร วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก กลุ่มโบราณสถานมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีประตูทางเข้า 2 ทางคือทางหน้าวัดและหลังวัด

1) ประวัติวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ไม่ปรากฏหลักฐานหรือประวัติของวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

2.1) เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงทรงดอกบัวตูม ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่มีทางเข้าที่ด้านหน้า มีเจดีย์รายแบบต่าง ๆ รายรอบองค์เจดีย์ประธานอีก 13 องค์

2.2) วิหาร มีลักษณะเชื่อมต่อกับอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปที่อยู่ด้านหลัง หมายถึงพระคันธกุฎี มีหลังคาก่ออิฐทรงจั่ว ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ปรากฏให้เห็นเป็นโคลนและแกนไม้สักใช้เป็นแกนยึดพระกรแล้วฉาบปูน⁹⁴

ความโดดเด่นของวัดสวนแก้วอุทยานน้อยคือเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมและมณฑปที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบเขมรผสมลังกา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย และรอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายแบบต่าง ๆ ล้อมรอบอยู่ 13 องค์ วัดนี้เคยเป็นพระอารามหลวงของเมืองศรีสัชนาลัยในอดีต⁹⁵

⁹² กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 105.

⁹³ สัมภาษณ์คุณมนทกาญจน์ อินทร์ทอง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

⁹⁴ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 107.

⁹⁵ สัมภาษณ์คุณมนทกาญจน์ อินทร์ทอง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

5. วัดเขาพนมเพลิง

วัดเขาพนมเพลิง ตั้งอยู่บนยอดเขพนมเพลิงภายในกำแพงเมือง โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงระฆังและมณฑป ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนทางขึ้นวัดมี 2 ทาง คือ ด้านหน้าวัดทางแก่ง หลวง และด้านข้างวัดมีทางขึ้นทำเป็นบันไดศิลาแลงและระหว่างทางขึ้นมีศาลาให้พักอยู่สองข้างทาง

1) ประวัติวัดเขาพนมเพลิง

ในพงศาวดารเหนือ เล่าถึงการสร้างเมืองสวรรคโลก กำหนดให้เขาพนมเพลิงอยู่กลางเมือง และสร้างวัดไว้บนเขาพนมเพลิง ดังคำกล่าวที่ว่า “เขาพนมเพลิงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบ พิธิบูชาไฟ” มีข้อความในพงศาวดารเหนือกล่าวถึงฤๅษีสัชนาลัยสอนบาทธรรมราชาว่า “สุเจ้าจงเอาพนม เพลิงเข้าไปในเมืองเพื่อสร้างพรตบูชาฤๅษณ์ ผู้เฒ่าจะสั่งสอน” จากประวัติในพงศาวดารหมายถึงการใช้ เขาพนมเพลิงเป็นแหล่งประกอบพิธีบำเพ็ญพรต จุดอักษิบูชาเทวะ และให้วัดเขาพนมเพลิงตั้งอยู่กลาง เมืองศรีสัชนาลัย เพื่อเป็นชัยภูมิการสร้างเมืองที่โดดเด่นคือเมืองศรีสัชนาลัย โอบล้อมภูเขาไว้ใจกลาง เมืองจึงเหมาะกับการประกอบพิธีดังกล่าว และเรื่องนี้มีในพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงคือ “ถ้าแม่ได้บูชาเกณฑ์บนเขานี้จริง น่าจะไปบูชาบนยอดเขาที่เรียกว่าสุวรรณคีรีที่เป็นยอดสูงและชื่อ พนมเพลิงน่าจะเรียกรวมยอดทั้งสองที่เป็นเขาเดียวกัน ชื่อสุวรรณคีรีน่าจะเป็นชื่อเรียกในภายหลัง” วัดเขาพนมเพลิงหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก เป็นกลุ่มโบราณสถานมีลักษณะฐานปัทม์ย่อมุมที่ ร่องรับองค์ระฆัง แสดงถึงพัฒนาการของฐานกลมหรือฐานแปดเหลี่ยมมาเป็นการย่อมุม ซึ่งการทำ ลักษณะนี้เป็นศิลปะทวารวดีและศิลปะล้านนา

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดเขาพนมเพลิง

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงลังกา ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งแต่ก้านฉัตรขึ้นไปได้ พังทลายหมดแล้ว มีขนาดฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 11 เมตร มีอาคารศิลาแลงประกอบทาง ด้านหน้ารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 8 เมตร ยาว 10.50 เมตร และมีฐานเจดีย์ราย ก่อด้วยศิลาแลง จำนวน 6 องค์ ตั้งอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 3-4 เมตร ส่วนบันได ทางขึ้นไปวัดเขาพนมเพลิงมีทั้งด้านหน้าและด้านข้าง ระหว่างทางขึ้นมีศาลาที่พัก ปัจจุบันเหลือเพียง ฐานก่อก่อด้วยศิลาแลง

2.2) ฐานวิหาร ก่อด้วยศิลาแลง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 15 เมตร ยาว 20 เมตร ภายในวิหารมีพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย และมณฑป ก่อด้วยศิลาแลง ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 8 เมตร ยกพื้นสูง หลังคาโค้งแหลม มีบันไดทางขึ้นไปภายในมณฑปทางด้านหน้า ชาวบ้านเรียกว่าศาลเจ้าแม่ละอองสำลี⁹⁶

⁹⁶ ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), วาทีนี ถนอมพลกรังและทงศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล เรียบเรียงและดูแลฐานข้อมูล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://sac.or.th/databases/archaeology/archaeology> [15 ธันวาคม 2563].

ความโดดเด่นของวัดพนมเพลิงคือ วัดตั้งอยู่บนยอดเขากลางเมืองศรีสัชชนาลัย มีบันไดทางขึ้นเป็นศิลาแลง 114 ขั้น และมีร่องรอยของศาลาที่ให้พุทธศาสนิกชนแวะพักระหว่างทางก่อนถึงวัด ส่วนเจดีย์ประธานทรงระฆัง มีฐานปัทม์แสดงให้เห็นถึงการประดับประติมากรรมปูนปั้นพระพุทธรูปปางลีลาอยู่รอบเจดีย์ ด้านหลังวัดมีมณฑปขนาดใหญ่รูปทรงแปลกตาสร้างด้วยศิลาแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาก่อด้วยศิลาแลงเป็นทรงจั่ว และมีบันไดทางขึ้นจากพื้นไปยังซุ้มที่ประดิษฐานรูปเคารพอยู่กลางอาคาร⁹⁷

6. วัดเขาสวรรณคีรี

วัดเขาสวรรณคีรี ตั้งอยู่ถัดจากเขาพนมเพลิงไปทางด้านหลัง โดยตั้งอยู่บนเขากียอดหนึ่ง ในเทือกเขาเดียวกัน กลุ่มโบราณสถานสำคัญ คือ เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนเนินเขาสูงและเป็นเจดีย์ที่มีสัดส่วนสวยงาม

1) ประวัตินิเวศเขาสวรรณคีรี

ไม่ปรากฏหลักฐานหรือประวัติของวัดเขาสวรรณคีรี

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดเขาสวรรณคีรี

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยศิลาแลง ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 44 เมตร ฐานเชิงขนาดใหญ่ 5 ชั้น เป็นพื้นที่ใช้สำหรับเป็นลานประทักษิณ มีบันไดเชื่อมฐานแต่ละชั้นทางด้านหน้า (ชั้น 1-3) ส่วนฐานเชิงชั้นที่ 4 ทำเป็นซุ้มพระพุทธรูปบริเวณตอนกลางฐานทั้ง 4 ทิศ และมีกลุ่มเจดีย์อยู่ทางด้านซ้ายของเจดีย์ราย สร้างด้วยอิฐ 8 องค์ ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้วรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 11 เมตร ยาว 15 เมตร

2.2) ฐานวิหาร ก่อด้วยศิลาแลง ฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 5 ห้อง กว้าง 11 เมตร ยาว 20.50 เมตร และมีฐานวิหารอีกหลัง ก่อด้วยศิลาแลง ขนาด 5 ห้อง ฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 13 เมตร ยาว 19.8 เมตร

2.3) เจดีย์ราย ก่อด้วยศิลาแลง เป็นเจดีย์ทรงกลมเหมือนเจดีย์ประธาน ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 11 เมตร ด้านหน้ามีมณฑปขนาดเล็กตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง มีรั้วเตี้ย ทำเป็นช่องประตูเหลี่ยมคล้ายวัดช้างล้อม ราวบันไดมณฑปทำเป็นปูนปั้นม้วนเข้าเป็นวงกลม และมีฐานเจดีย์รายทรงกลม ตั้งอยู่ด้านขวาของวิหาร ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 3 เมตร ฐานเจดีย์รายตั้งอยู่ทางด้านหลังเจดีย์ประธาน ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง 2.2 เมตร⁹⁸

ความโดดเด่นของวัดเขาสวรรณคีรีคือเจดีย์ประธานทรงระฆัง มีความสูงใหญ่และสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ก่อด้วยศิลาแลงเป็นหลัก ตั้งบนฐานเชิงสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 5 ชั้น ด้านล่างมีบันไดศิลา

⁹⁷ สัมภาษณ์คุณมนทกานัญญ์ อินทร์ทอง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

⁹⁸ ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), วาทีณี ถนอมพลกรังและทงศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล เรียบเรียงและดูแลฐานข้อมูล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://sac.or.th/databases/archaeology/archaeology> [15 ธันวาคม 2563].

แลงที่ขึ้นไปลานประทักษิณได้ ฐานชั้นบนมีซุ้มพระพุทธรูป 4 ด้าน ส่วนก้านฉัตรเหนือบัลลังก์ประดับปูนปั้นพระพุทธรูปปางลีลาเดินเวียนประทักษิณอยู่รอบ ๆ เป็นเจดีย์ที่สง่างามตั้งอยู่บนยอดเขาสูงเดียวกับวัดเขาพนมเพลิง กลางเมืองศรีสัชชนาลัย⁹⁹

7. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดพระปรางค์)

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้นอกกำแพงเมืองศรีสัชชนาลัยช่วงแหลมโค้งข้อคอกของแม่น้ำยม โดยหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก วัดนี้เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ ปัจจุบันมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นราชวรวิหาร

1) ประวัติวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สันนิษฐานว่าเป็นศูนย์กลางเมืองเชลียงหรือเมืองศรีสัชชนาลัยเดิม ตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีนาวนำถมในราวปี พ.ศ. 1780 เป็นช่วงที่วัฒนธรรมเขมรมีบทบาทมากในประเทศไทยเห็นได้จากหลักฐานที่ยอดซุ้มเพ็องประตูทางเข้าวัด ลักษณะรูปแบบศิลปะสมัยบายน และได้ขุดพบศาสนสถานก่ออิฐอยู่ใต้วิหารหลวงและวิหารสองพี่น้อง มีศิลปวัตถุสำคัญคือกระเบื้องเชิงชายทำเป็นรูปนางอัปสรถือดอกบัวและทำเป็นรูปเทวดา เทพธิดา หลักฐานเหล่านี้ยืนยันอายุของวัดได้ว่ามีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 ต่อมาในสมัยสุโขทัย วัดนี้เป็นศาสนสถานสำคัญและมีศิลปกรรมที่เป็นศาสนวัตถุชิ้นสำคัญคือพระพุทธรูปปางลีลาในวิหารหลวงและพระอัฐฐารศในมณฑป ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ปรากฏข้อความว่า “จารึกอันหนึ่ง มีในเมืองเชลียง สถาบกวัดด้วยพระศรีรัตนธาตุ” ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จไปปราบชุมนุมพระฝาง ได้เสด็จสมโภชพระบรมธาตุเมืองเชลียง และวัดนี้ยังเป็นสถานที่สำหรับสร้างน้ำมูรธาภิเษกของพระเจ้าแผ่นดินใหม่ที่จะขึ้นเสวยราชสมบัติในสมัยโบราณ ส่วนปรางค์ประธานเป็นศิลปะแบบอยุธยาตอนต้น สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขยายอำนาจทางการเมืองมาถึงดินแดนหัวเมืองเหนือจนผนวกเอาอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาได้สำเร็จ¹⁰⁰

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

2.1) ปรางค์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนเสร็จแล้วลงสีชาดทับ ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมจัดอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ภายในซุ้มโถงมีสถูปรูปดอกบัวตูมขนาดเล็กโผล่ขึ้นมาคล้ายถูกสร้างครอบทับสิ่งสำคัญสำหรับบูชา เรียกว่าหัวใจพระพุทธรเจ้า ผนังภายในได้พบร่องรอยจิตรกรรมฝาผนังที่เลือนลางจนจับเรื่องราวไม่ได้ แต่เห็นส่วนประกอบที่เป็นสีแดง ส่วนฐานปรางค์มีลักษณะเป็นวิหารคต 3 ชั้นก่อผนังทึบและเจาะช่องแสงที่พิจารณาแล้วฐานปรางค์แผ่ขยายกว้างออกไปทั้ง 3 ด้านคล้ายสร้างครอบสถูปหรือเจดีย์สำคัญไว้ภายใน

⁹⁹ สัมภาษณ์คุณมนทกานัญจน์ อินทร์ทอง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

¹⁰⁰ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร (วัดพระปรางค์), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://thailandtourismdirectory.go.th/th/info/attraction/detail/itemid/2949> [5 เมษายน 2564].

2.2) วิหารหลวง ตั้งอยู่ด้านหน้าปราสาทประธาน ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยที่บูรณะขึ้นใหม่ ข้างพระประธานมีพระพุทธรูปปางลีลามีแผ่นหลังอยู่ ลักษณะงดงามมาก นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นยืนอยู่ในหลุม ซึ่งเป็นพื้นวิหารเดิมหลังจากบูรณะ โดยมีอุโบสถตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารหลวง ปัจจุบันได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหลังโดยสร้างทับอุโบสถหลังเดิม

2.3) พระธาตุมูเตา อยู่ด้านหลังปราสาทประธาน นอกกำแพงแก้ว พระธาตุมูเตาก่อด้วยศิลาแลง ฐานสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 4 ชั้น จากนั้นเป็นบัวกลา 3 ชั้น ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงมอญ เมื่อขุดแต่งในปี พ.ศ. 2534 ได้พบทองจังโกประดับส่วนยอดของเจดีย์ ส่วนมณฑปพระอิฐารศอยู่ด้านหลังพระธาตุมูเตา เดิมน่าจะเป็นมณฑปพระสีอิริยาบถ มีหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ต่อมาพระพุทธรูป 3 องค์ได้ชำรุด เหลือพระพุทธรูปยืนองค์เดียวในซุ้มคูหา และทางซ้ายมีวิหารสองพี่น้อง ก่อด้วยศิลาแลง มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย 2 องค์ประดิษฐานบนฐานชุกชี และด้านขวาของวิหารได้พบฐานรอยพระพุทธรูปบาท

2.4) กุฏิพระร่วงพระลือ เรียกว่าศาลพระร่วงพระลือ ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในปีเดียวกับอุโบสถ ลักษณะเป็นมณฑปฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง หลังคาทรงมณฑปก่ออิฐซ้อนกัน 4 ชั้น ภายในประดิษฐานรูปหล่อพระร่วงพระลือ (จำลอง) ส่วนกำแพงวัด เป็นศิลาแลงแท่งกลมขนาดใหญ่ ปักเรียงชิดติดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 60 เมตร ยาว 90 เมตร มีคานทับหลังกำแพงและมีทางเข้าออกด้านหลัง เหนือซุ้มประตูทำเป็นรูปคล้ายหลังคา ยอดเหนือซุ้มขึ้นไปปูนปั้นเป็นพระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ความโดดเด่นของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุคือปราสาทประธานที่ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนลงสีชาดทับ ลักษณะเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมจัดอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศักราช 2017 องค์ปราสาทด้านบนมีสถูปรูปดอกบัวตูมบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สำหรับให้กราบไหว้บูชา ชาวบ้านเรียกว่า “หัวใจพระพุทธเจ้า”¹⁰¹

8. วัดช้างล้อม

วัดช้างล้อม ตั้งอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย อยู่ภายในกำแพงเมือง ช่วงกลางตัวเมืองศรีสัชนาลัย บริเวณที่ราบด้านเชิงเขาพนมเพลิงด้านทิศใต้ ในแนวเดียวกันกับวัดเจดีย์เจ็ดแถว¹⁰²

1) ประวัติวัดช้างล้อม

วัดช้างล้อม เป็นโบราณสถานสำคัญ มีเจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีช้างปูนปั้นเต็มตัวล้อมรอบฐานทั้ง 4 ด้าน รวม 39 เชือก ซึ่งเคยเชื่อกันว่าสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แต่ผลการสำรวจของกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2527-2528 มี

¹⁰¹ สัมภาษณ์คุณมนทกาญจน์ อินทร์ทอง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

¹⁰² กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 102.

ข้อสันนิษฐานใหม่ว่าน่าจะสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ส่วนการสร้างอาจได้แรงบันดาลใจจากศิลปะลังกาที่เจดีย์รวันเวฬุ เมืองอนุราชปุระ ประเทศลังกา¹⁰³

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดช้างล้อม

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงลังกา ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีซุ้มประตู 4 ทิศโดยประตูด้านหน้าและหลัง ก่อเป็นกำแพงศิลาแลงหนา มีการเล่นระดับซุ้มประตูอย่างสวยงาม ส่วนประตูด้านข้างก่ออิฐศิลาแลงเรียงเป็นประตูตัน ส่วนของฐานเจดีย์มีซุ้มปูนปั้นยื่นหันหลังชนผนังเจดีย์โดยรอบทั้ง 4 ด้าน เป็นซุ้มปูนปั้นเต็มตัวประดับรอบฐานด้านละ 9 เชือก ยกเว้นด้านบันไดทางขึ้นมี 8 เชือก และมุมทั้ง 4 มุมมีซุ้มขนาดใหญ่ทรงเครื่องมีลวดลายปูนปั้นประดับคอ ต้นขา และข้อเท้า ซุ้มทั้งหมดมี 39 เชือก ระหว่างซุ้มปูนปั้นมีเสาประทีปศิลาแลงสลับอกอยู่ ส่วนด้านหน้าซุ้มแต่ละเชือกมีพุ่มดอกบัวตูมปูนปั้นวางอยู่¹⁰⁴ ปัจจุบันซุ้มปูนปั้นได้หักพังไปมาก เหลือเพียงหัวซุ้มไม่กี่เชือก แต่ยังคงงามตามแบบประติมากรรมสมัยสุโขทัยอย่างแท้จริง ส่วนเบื้องหน้าเจดีย์ประธานมีบันได 2 ชั้นขึ้นสู่ลานประทักษิณ เหนือฐานประทักษิณมีระนาบเรียงกัน 5 ช่อง มี 4 ด้าน รวม 20 ช่อง ภายในจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยส่วนใหญ่ได้หักพังเกือบหมด เหลือเพียงองค์เดียวทางด้านทิศเหนือที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ถัดขึ้นไปคือบัวถลา เป็นแบบเฉพาะของเจดีย์ทรงนี้ของสุโขทัย เหนือขึ้นไปคือบัวปากระฆัง ทรงระฆัง บัลลังก์ทรงสี่เหลี่ยม ปล้องไฉน และปลี ส่วนรอบแกนของปล้องไฉนมีงานปูนปั้นพระลีลาเป็นเป็นแถวที่ส่วนของเศียรได้หักหายไป พระลักษณะนี้ปรับปรุงมาจากงานประดับในศิลปะลังกา¹⁰⁵

2.2) วิหาร ตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน ปรากฏเฉพาะส่วนฐานที่ก่อด้วยอิฐเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีวิหารเล็ก 2 หลังและเจดีย์ราย 2 องค์

ความโดดเด่นของวัดช้างล้อม (ศรีสัชชนาลัย) คือเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ที่เป็นหนึ่งเดียว มีฐานประดับด้วยซุ้มปูนปั้นยื่นเต็มตัว หันหน้าออกจากฐานเรียงรายโดยรอบทั้ง 4 ด้าน แทนการเห็นเพียงครึ่งตัวซุ้มเหมือนที่อื่น ๆ ทั้งในศรีลังกาและประเทศไทย ซุ้มยื่นเต็มตัวทรงเครื่องสวยงามนี้หมายถึงซุ้มที่ทำหน้าที่ร่วมกันแบกพระบรมสารีริกธาตุไว้¹⁰⁶

กล่าวโดยสรุป ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม และได้ศึกษาภาคสนามโดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้องในประเด็น “ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย” ซึ่งมีความสอดคล้องกับฐานข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ ดังนี้

¹⁰³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า 63.

¹⁰⁴ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 102.

¹⁰⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า 62-63.

¹⁰⁶ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 3 มีนาคม

คุณวราพร รัตนวงษ์¹⁰⁷ ได้กล่าวถึงเมืองศรีสัชชนาลัย ตั้งในจุดที่มีแม่น้ำและภูเขาโอบล้อม จึงเป็นพื้นที่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน เพราะมีความอุดมสมบูรณ์จากหลักฐานทางโบราณคดี สันนิษฐานว่ามีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยหินใหม่ ได้พบขวานหินขัดและลูกปัดหิน ปี พ.ศ. 2536-2537 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อพัฒนาชุมชนเมืองเสลียงบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเสลียง วัดชมชื่น วัดเจ้าจันทร์ได้พบโครงกระดูกมนุษย์ 15 โครงพร้อมลูกปัดแก้ว มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ต่อมาพบโบราณสถานก่ออิฐขนาดใหญ่ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 จากนั้นได้รับวัฒนธรรมเขมรแบบบายโนโดยพบกระเบื้องเชิงชายดินเผารูปนางอัปสรและเทวดาที่ร่วมสมัยกับขุมประตู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเสลียง ราวพุทธศตวรรษที่ 18 และในจดหมายเหตุของจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. 1503-1670) กล่าวถึงแคว้นเฉิงเหียงว่าอยู่เหนือดินแดนละโว้ พงศาวดารโยนก (ในพุทธศตวรรษที่ 16) กล่าวถึงพระเจ้าไชยศิริได้ยกพลอพยพจากนครไชยปราการหนีพวกมอญและไทยใหญ่ลงมาทางใต้ถึงแดนเฉิงเหียง สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่พบเมืองศรีสัชชนาลัยนี้เป็นเมืองลูกหลวงในช่วงต้นสมัยสุโขทัย ต่อมาถูกยึดครองโดยรัฐที่เข้มแข็งกว่าคือกรุงศรีอยุธยา เปลี่ยนชื่อเป็นสวรรคโลก หลังเสียกรุงครั้งที่ 2 ศรีสัชชนาลัยถูกทิ้งร้าง ปี พ.ศ. 2478 ราชบัณฑิตยสภาได้จัดทำบัญชีโบราณสถานเมืองสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร ในปี พ.ศ. 2496 กรมศิลปากรได้จัดทำแผนและดูแลพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย และประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2534

คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์¹⁰⁸ ได้กล่าวถึงในประวัติศาสตร์มีเมือง 2 เมืองเรียกว่านคร 2 อันคือเมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัย มีพระมหากษัตริย์ปกครององค์เดียวกัน ทำให้การว่าราชการทำได้ยาก เพราะต้องเดินทางไปมา ทรงเหน็ดเหนื่อยจึงยุบเหลือเมืองเดียว โดยยกให้เมืองสุโขทัยเป็นราชธานี และเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง ขณะนั้นกษัตริย์ที่ปกครองคือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ส่วนศรีสัชชนาลัยปกครองโดยตำแหน่งอุปราช ต่อมาเมืองสุโขทัยเกิดกบฏ พระยาสิทธิเทพไปปราบและสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองสุโขทัย เมื่อพระองค์สวรรคต สุโขทัยเริ่มอ่อนแอและตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร และอยุธยาด้วยการแต่งงานเชื่อมสัมพันธ์กัน เจ้าสามพระยาอภิเษกสมรสกับพระธิดาของพระมหาธรรมราชาที่ 2 ของสุโขทัย เมืองศรีสัชชนาลัยนี้เป็นดินแดนเริ่มต้นของอาณาจักรไทย มีการติดต่อการค้ากับชาวจีน ชาวเปอร์เซีย และพบหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดชมชื่น เคยมีชุมชนอาศัยอยู่ก่อนแล้วประมาณ 1,500-1,600 ปี

คุณอัญชัญ อินหันต์¹⁰⁹ ได้กล่าวถึงอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย และกำแพงเพชร มีความเชื่อมโยงกันในด้านประวัติศาสตร์ กล่าวคือเมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัยเคยเป็น 2

¹⁰⁷ สัมภาษณ์คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

¹⁰⁹ สัมภาษณ์คุณอัญชัญ อินหันต์ นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย ผู้ประกอบการท่องเที่ยวในอำเภอศรีสัชชนาลัย, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

เมืองที่เกิดขึ้นพร้อมกันและมีกษัตริย์ปกครององค์เดียวกัน แต่ด้วยระยะทางของทั้งสองเมืองอยู่ห่างกัน ทำให้การปกครองไม่สะดวกและสิ้นเปลืองเวลา จึงตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี โดยกษัตริย์ประทับที่เมืองหลวง และตั้งศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง ส่วนกำแพงเพชรเป็นเมืองหน้าด่าน

2.5.3 อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

เมืองกำแพงเพชรปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย ก่อนจะพัฒนาเป็นเมืองในสมัยสุโขทัยและต่อเนื่องจนถึงสมัยอยุธยา เมืองกำแพงเพชรเป็นศูนย์กลางการปกครองบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ในปี พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชรเพื่อทอดพระเนตรโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ยังปรากฏร่องรอยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ต่อมาในปี พ.ศ. 2503 กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานบางแห่งในเมืองกำแพงเพชร และดำเนินการขุดแต่งบูรณะวัดพระแก้ว กำแพงเมือง และป้อม ตามงบประมาณที่ได้รับ¹¹⁰ ระหว่างปี พ.ศ. 2508-2512 กรมศิลปากรได้เริ่มขุดแต่งบูรณะโบราณสถานภายในและภายนอกเมืองกำแพงเพชร จำนวน 18 แห่ง ภายใต้การดำเนินงานของคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัยและกำแพงเพชร โดยมีจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการคณะทำงาน¹¹¹ ทำให้ค้นพบหลักฐานงานศิลปกรรมและบทบาทเมืองกำแพงเพชร พร้อมทั้งกำหนดขอบเขตโบราณสถานจำนวน 2,391 ไร่ภายในเมืองกำแพงเพชร และได้จัดแบ่งพื้นที่เป็น 9 เขตกระจายตัวตามกลุ่มโบราณสถานภายในและภายนอกเขตกำแพงเมือง รวมถึงโบราณสถานฝั่งทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง¹¹²

ในปี พ.ศ. 2523 กรมศิลปากรได้รับงบประมาณดำเนินการสำรวจ ศึกษาปัญหา และจัดทำแผนแม่บทในการพัฒนาให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรพื้นที่ 2,407 ไร่ มีโบราณสถาน 81 แห่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2524-2529 ตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4, 5 (พ.ศ. 2520-2529)¹¹³ กรมศิลปากรได้ขอความร่วมมือจากสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ จนจัดทำแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรแล้วเสร็จ โดยแบ่งเป็น 7 แผน คือแผนการใช้ที่ดินและควบคุมการใช้ที่ดิน แผนบูรณะโบราณสถาน แผนการปรับปรุงภูมิทัศน์ แผนการจัดชุมชน แผนพัฒนาการท่องเที่ยว แผนการส่งเสริมรายได้และอาชีพ แผนการก่อสร้างสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ¹¹⁴

¹¹⁰ มะลิ โคกสันเทียะ, นำชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดกำแพงเพชร, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), หน้า 55.

¹¹¹ กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508-2512, (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2512), หน้า 3.

¹¹² ประกาศกรมศิลปากร เรื่องขึ้นทะเบียนโบราณสถาน, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 85 ตอนที่ 41, (7 พฤษภาคม 2511), หน้า 1340-1341.

¹¹³ กรมศิลปากร, แผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, (พ.ศ. 2524-2529), (กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี, 2527), หน้า 2-3.

¹¹⁴ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรัตนนคร, แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (พ.ศ. 2550-2559), (พิษณุโลก: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรัตนนคร, 2559), ภาคผนวก ข1-ข2.

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยไปทางทิศใต้ 70 กิโลเมตร ลักษณะผังเมืองเป็นรูปคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมูวางแนวยาวขนานกับลำน้ำปิงทางฝั่งตะวันออก มีกำแพงเมืองและคูเมืองล้อมรอบ พื้นที่ 3.40 ตารางกิโลเมตรหรือ 2,114 ไร่ มีโบราณสถาน 80 แห่ง แบ่งเป็น 2 เขต คือ (1) เขตภายในกำแพงเมือง มีโบราณสถานสำคัญ คือ วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ คูเมือง และป้อมประตูต่าง ๆ (2) เขตนอกกำแพงเมืองหรือเขตอรัญญิก ตั้งอยู่บนเนินเขาสูงครึ่งมีโบราณสถานเป็นวัด 40 แห่ง คือ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ วัดสิงห์ เป็นต้น กรมศิลปากรได้อนุรักษ์เมืองกำแพงเพชรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2478 ก่อนจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรในปี พ.ศ. 2527 โดยสำรวจจำนวนและลักษณะโบราณสถาน ได้ขุดแต่ง บูรณะ เสริมความแข็งแรง และในปี พ.ศ. 2534 กรมศิลปากรได้เสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกและคณะกรรมการมรดกโลกขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมได้รับไว้ในบัญชีมรดกโลก¹¹⁵ ทั้งกำหนดให้เป็นพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย-กำแพงเพชรได้สะท้อนถึงการเป็นเมืองที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมีภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าทางสถาปัตยกรรม มีรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่มีความเฉพาะตัวในการนำศิลาแลงที่เป็นวัสดุท้องถิ่น โดยใช้วิทยาการขั้นสูงในการผลิตและการขนย้าย¹¹⁶ จนเป็นอัตลักษณ์และความมหัศจรรย์ของเมืองมรดกโลก จังหวัดกำแพงเพชร¹¹⁷ ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ มีดังนี้

1) การเดินทางมาอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เดินทางได้หลายช่องทาง คือ (1) รถยนต์ส่วนตัวจากกรุงเทพมหานครใช้ทางหลวงหมายเลข 32 ผ่านจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท และนครสวรรค์ เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข 1 ถึงจังหวัดกำแพงเพชร ระยะทาง 358 กิโลเมตรแล้วขับออกนอกเมืองไปตามถนนสายกำแพงเพชร-พราณกระต่ายเลียวย้ายตรงกิโลเมตรที่ 360 จะถึงอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (2) รถโดยสารประจำทางปรับอากาศชั้น 1 จากสถานขนส่งสายเหนือ หมอชิต 2 สู่อำเภอเมืองกำแพงเพชร มีทั้งบริษัทเอกชนและบริษัทขนส่งจำกัด ไปลงที่สถานีขนส่งจังหวัดกำแพงเพชรแล้วต่อรถเข้าไปที่อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

2) เวลาเปิดทำการ เปิดทุกวัน เวลา 6.00-18.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชมเขตในกำแพงเมือง ชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท เขตนอกกำแพงเมือง (อรัญญิก) ชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท ค่าธรรมเนียมทั้ง 2 เขต ชาวไทย 30 บาท ชาวต่างชาติ 150 บาท สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานราชการ นักบวช และผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เข้าชมฟรี การนำ

¹¹⁵ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, **มรดกไทย มรดกโลก**, (กรุงเทพมหานคร: ยูนิค แมเนจ, 2547), หน้า 2-3.

¹¹⁶ เล็กสุขุม และคณะ, **โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐานมรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร**, (กรุงเทพมหานคร:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551) หน้า 115-116.

¹¹⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, **ความมหัศจรรย์ของกำแพงเพชร, วารสารเมืองโบราณ**, ปีที่ 19 (2), (เมษายน-มิถุนายน, 2536), หน้า 31.

ยานพาหนะเข้าในเขตนอกกำแพงเมือง (อรัญญิก) รถจักรยาน คันละ 10 บาท รถจักรยานยนต์ คันละ 20 บาท รถยนต์ คันละ 50 บาท และค่าเช่าจักรยาน ชั่วโมงละ 30 บาท

3) สิ่งอำนวยความสะดวกภายในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีห้องน้ำในศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว ห้องน้ำสำหรับคนพิการและทางลาดสำหรับรถเข็น มีมัดคุเทศก์ท้องถิ่น ร้านขายสินค้าที่ระลึกและร้านอาหาร และการเข้าชมวัดโบราณต่าง ๆ สามารถเดินชมได้เองโดยทางอุทยานได้ติดตั้งป้ายชี้ทางตั้งแต่จุดเริ่มเข้าอุทยานและป้ายสื่อความหมายต่าง ๆ

4) ข้อมูลการติดต่อ สามารถทำได้โดยติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 055-854-736-7
เว็บไซต์: <http://www.comingthailand.com/sukhothai/wat-mahathat-sukhothai.html>
อีเมล: kpphispark@hotmail.com
เฟซบุ๊ก: อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร: Kamphaeng Phet Historical Park

5) กิจกรรมของอุทยาน มีบริการวิทยากรบรรยายแก่ผู้เข้าชมเป็นหมู่คณะหรือทัศนศึกษา และจัดให้มีงาน (1) งานลานเล่นเพลงเมืองกำแพงเพชร บริเวณวัดพระธาตุ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีการแสดงศิลปวัฒนธรรม การเล่นเพลงพื้นบ้าน การแสดงนาฏศิลป์ไทย 4 ภาค รำวงย้อนยุค ชมการสาธิตอาหารพื้นบ้านเมืองกำแพงเพชร (2) งานวันมาฆบูชาหรือวันเพ็ญเดือนสามมีขบวนแห่พยุหยาตราจำลองไปนบพระและเวียนเทียนพระบรมธาตุเจดีย์ และการแสดงแสงสีเสียงประวัติความเป็นมาของการตั้งบ้านแปลงเมือง การแสดงมหรสพ ศิลปวัฒนธรรมไทย ออกร้านแสดงสินค้าหัตถกรรม และการออกร้านของเหล่ากาชาดจังหวัดประจำปี เป็นต้น

2.5.3.1 ประวัติศาสตร์ของเมืองกำแพงเพชร

ดินแดนแถบเมืองกำแพงเพชร เป็นชุมชนตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย ได้แก่ เมืองนครชุม เมืองซากังราว เมืองคณฑี เมืองพาน ต่อมาเมืองนครชุมได้ยกฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของอาณาจักรสุโขทัย จนถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ในปี พ.ศ. 1921 สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 2 แห่งสุโขทัยที่เมืองซากังราวและได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองกำแพงเพชร เป็นหัวเมืองทางเหนือของอยุธยาที่มีบทบาทสำคัญในการทำศึกสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับพม่า โดยเป็นที่ตั้งในการรับศึกและสะสมเสบียงอาหาร เมืองกำแพงเพชรมีความรุ่งเรืองทางศาสนาและวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีการสร้างพระธาตุ การประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ร่องรอยโบราณสถานโบราณวัตถุที่พบในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ รวมถึงพระพุทธรูปที่เคยประดิษฐานอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร นอกจากนี้ยังได้นิมนต์พระสังฆราชจากเมืองกำแพงเพชรไปสั่งสอนพระพุทธศาสนาที่เมืองสุโขทัย ซึ่งความเจริญด้านเทคนิควิทยากับสังคมสะท้อนผ่านผังเมือง 3 ชั้นที่ปรากฏร่องรอยจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกและตะวันออก ป้อมปราการ คูเมือง เพื่อกักเก็บน้ำในระบบชลประทาน เทคนิคการนำศิลาแลงขนาดใหญ่มาใช้ก่อสร้างโบราณสถาน และกรรมวิธีการหล่อโลหะที่ทันสมัยตามอย่างพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดกำแพงเพชร¹¹⁸

¹¹⁸ กรมศิลปากร, แผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (พ.ศ. 2524-2529), (กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี, 2527), หน้า 7-10.

ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหงและศิลาจารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม ได้กล่าวถึงบทบาทของเมืองสำคัญในระดับนครของแคว้นสุโขทัย ในระยะแรกมีเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัยในเขตลุ่มแม่น้ำยม เมืองสระหลวงสองแควในเขตลุ่มแม่น้ำน่าน แต่ไม่กล่าวถึงเมืองนครชุม และเมืองกำแพงเพชรในเขตลุ่มแม่น้ำปิง ส่วนเมืองโบราณที่ปรากฏร่องรอยคูน้ำคันดินบนสองฝั่งแม่น้ำปิงคือเมืองไตรตรังซ์ เมืองคณที และเมืองเทพนคร ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เมืองนครชุมที่ตั้งบนฝั่งตะวันตกริมคลองสวนหมากเป็นเมืองสำคัญ ในศิลาจารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุมได้กล่าวถึงปี พ.ศ. 1900 พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เสด็จมาสถาปนาพระมหาธาตุและปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้จากลังกาทวีปไว้กลางเมืองนครชุม พร้อมประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่เขานางทองเมืองบางพาน จากหลักฐานในศิลาจารึกและโบราณสถานที่ยังพบ เมืองนครชุมเป็นศูนย์กลางลุ่มแม่น้ำปิงและเป็นอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมามีการย้ายศูนย์กลางไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงหรือฝั่งเมืองกำแพงเพชร หลังจากพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) สวรรคต เมืองในแคว้นสุโขทัยเกิดการแตกแยกบางเมืองไปเข้าเป็นพันธมิตรกับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) เป็นกษัตริย์อยุธยาและได้ยกทัพมาปราบหัวเมืองในแคว้นสุโขทัย เวลานั้นเมืองกำแพงเพชรเป็นศูนย์กลางพื้นที่ลุ่มแม่น้ำปิงที่กรุงศรีอยุธยามีนโยบายดึงอำนาจจากเมืองนครชุมมาเป็นของเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งมีเชื้อสายสุโขทัยและอยุธยา ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์และหนังสือตำนานพระพุทธรูปสังคหีได้กล่าวถึงพระยาญาณพิศ เจ้าเมืองกำแพงเพชร อัญเชิญพระพุทธรูปสังคหีมาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร เนื่องจากมีความสัมพันธ์เป็นบุตรของพระชายาในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1

ในศิลาจารึกหลักที่ 38 จารึกกฎหมายลักษณะโจร ได้กล่าวถึงพระนามจักรพรรดิราชได้เสวยราชสมบัติที่เมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. 1940 ในศิลาจารึกหลักที่ 46 จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่งได้กล่าวถึงพระมหาธรรมราชา โอรสพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) และสมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชได้นิมนต์พระเถระผู้ใหญ่จากเมืองกำแพงเพชรมาอำนวยการสร้างวัดศรีพิจิตรกัณฑ์ถัยารามที่กรุงสุโขทัยในปี พ.ศ. 1947 ซึ่งแสดงถึงการยอมรับของสุโขทัยที่มีต่อเมืองกำแพงเพชรในฐานะเป็นศูนย์กลางด้านศาสนาและงานศิลปกรรม

ในกลางพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองสุโขทัยได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยา และเมืองกำแพงเพชรเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านในการป้องกันข้าศึกทางเหนือ ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เมืองกำแพงเพชรอยู่ในฐานะเมืองพระยามหานครเช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก ศรีสัชนาลัย และสุโขทัย เมื่อมีการทำศึกกับพม่า ทัพหลวงได้ตั้งทัพที่เมืองกำแพงเพชร ครั้งที่พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ได้ยึดเมืองกำแพงเพชรเป็นฐานกำลังและเก็บเสบียงอาหาร จากจารึกฐานพระอิศวรที่เมืองกำแพงเพชร ได้กล่าวถึงเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ประดิษฐานพระอิศวรไว้ในเมืองกำแพงเพชรเมื่อปี พ.ศ. 2053 ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยาและได้กล่าวถึงการซ่อมแซมวัดทั้งในเมืองและนอกเมือง การปรับปรุงถนนและระบบชลประทานส่งน้ำจากเมืองกำแพงเพชรไปเมืองบางพาน เป็นต้น ถือเป็นพระราชกุศลแต่พระมหากษัตริย์ 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และพระอาทิตย์วงศ์ หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมืองกำแพงเพชรถูกลดบทบาทและปล่อยทิ้งร้าง ชาวเมืองต่างแยกย้ายไปหัวเมืองใกล้เคียง เมื่อบ้านเมืองสงบก็พากันอพยพ

มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำปิงนอกเมืองเก่าทางทิศตะวันออก ทำให้ภายในเขตกำแพงเมืองมีเพียงโบราณสถานอยู่ทั่วไป

2.5.3.2 โบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

การวิจัยนี้จะศึกษาโบราณสถานและวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ซึ่งโบราณสถานภายในกำแพงเมือง คือ วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ และโบราณสถานภายนอกกำแพงเมืองหรือเขตอรัญญิก คือ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. วัดพระแก้ว

วัดพระแก้วเป็นวัดขนาดใหญ่ที่สุด ตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองกำแพงเพชร มีแผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สิ่งก่อสร้างสำคัญของวัดเรียงเป็นแนวยาวในแกนทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ขนานกับแนวกำแพงเมือง ด้านทิศใต้มีกำแพงศิลาแลงแสดงเขตวัด ลักษณะและขนาดต่างกันในช่วงจึงเป็นหลักฐานแสดงว่าวัดพระแก้วไม่ได้สร้างเสร็จในยุคเดียว แต่มีการเพิ่มเติมหรือปฏิสังขรณ์ในหลายยุค¹¹⁹

1) ประวัติวัดพระแก้ว

ตามตำนานพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์และหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพระแก้วมรกตและหนังสือรัตนพิมพวงศ์ ได้กล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์และพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร สำหรับลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในวัดพระแก้ว กล่าวได้ว่าสิ่งก่อสร้างมีอายุเก่าสุดอยู่ในช่วงสมัยสุโขทัยคือกลุ่มโบราณสถานที่อยู่ตอนหลัง ประกอบด้วยเจดีย์ทรงระฆังฐานเตี้ยประดับข้างปูนปั้น พระอัฐฐารศ และกำแพงวัดในช่วงที่ใช้ศิลาแลงปักเรียงต่อกันไป ส่วนโบราณสถานอื่นที่สร้างไว้ด้านหน้า คงสร้างเพิ่มในช่วงอยุธยา แต่มีอิทธิพลศิลปะสุโขทัยอยู่¹²⁰

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระแก้ว

โบราณสถานสำคัญของวัดพระแก้ว ประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงระฆัง อุโบสถ ฐานมณฑป ฐานวิหารยกพื้นเตี้ย เจดีย์ทรงระฆังบนฐานสี่เหลี่ยม และพระบาทของพระอัฐฐารศ¹²¹

2.1) กลุ่มเจดีย์ ได้แก่

(1) เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ตั้งถัดจากฐานไพทีใหญ่ ฐานเจดีย์ล่างเป็นซุ้มรอบ 32 ซุ้ม ภายในซุ้มประดับสิงห์ปูนปั้นเท่าจำนวนซุ้ม สันนิษฐานว่าน่าจะพัฒนามาจากซุ้มประดับในสมัยสุโขทัย ถัดขึ้นไปเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น 16 ซุ้ม ปัจจุบันพระพุทธรูปได้ชำรุดเกือบหมด เหนือขึ้นไปเป็นชุดบัวกลาดหล่นกัน ๓ ชั้นรองรับองค์ระฆัง ซึ่งปากระฆังยังปรากฏแนวบัว

¹¹⁹ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 191.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 192.

ปูนปั้นหรือบัวปากกระชัง ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์มีฐานบัวดูแปลกกว่าเจดีย์องค์อื่น คือทำเป็นซุ้มออกมา 4 ทิศ ต่อจากบัลลังก์ขึ้นไปเป็นแกนปล้องไฉน แล้วจึงเป็นปล้องไฉนและปลียอดสุด

(2) เจดีย์ทรงระฆังบนฐานสี่เหลี่ยม ตั้งอยู่ภายในระเบียงคตส่วนหลังสุด เรียกว่าเจดีย์ข้างเผือก เพราะฐานสี่เหลี่ยมกลางประดับข้างปูนปั้นโผล่ครึ่งตัวโดยรอบ 32 เชือก บนฐานสี่เหลี่ยมมีเจดีย์ประจำมุม 4 มุม ซึ่งสันนิษฐานว่าสภาพเดิมของเจดีย์เป็นทรงระฆังห้ายอดมีข้างล้อมรอบ ส่วนพระบาทสองข้างของพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มด้านหน้าเจดีย์ทรงระฆังข้างล้อมที่สันนิษฐานว่าเป็นพระอัฐารศที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย

2.2) อุโบสถ ตั้งอยู่ตอนหน้าสุดของวัด เป็นฐานไพทีสูงใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง บนฐานไพทีเป็นฐานอุโบสถ มีใบเสมาหินชนวนโดยรอบ พระพุทธรูปประธานชำรุดเหลือเพียงแกนด้านในมีโคลนจากศิลาแลงต่อเนื่องจากฐานอุโบสถไปด้านหลังเป็นซากสิ่งก่อสร้างก่อเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนกัน 3 ชั้นคล้ายเจดีย์ ถัดไปเป็นฐานสลับย่อมุมที่ส่วนยอดหักหมดแล้วเรียกว่าบุษบกและเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานของพระแก้วมรกตในตำนานพระแก้วมรกต เมื่อพิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรม พบว่าคล้ายฐานตอนล่างของปราสาทสมัยอยุธยา โดยเฉพาะการประดับแถบลูกฟักตรงหน้ากระดานท้องไม้ของฐานบัวที่ย่อมุม ส่วนฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายฐานมณฑปมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เหลือเฉพาะโคลนศิลาแลงอยู่บนฐานอาคาร

2.3) ฐานวิหารยกพื้นเตี้ย ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางมารวิชัย 2 องค์ และพระพุทธรูปปางไสยาสน์ 1 องค์ ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเป็นเหลี่ยม พระขนงต่อกันคล้ายรูปปีกกา พระเนตรเรียวยาวเล็ก ปลายพระเนตรแหลมขึ้นไป ซึ่งต่างจากพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยที่พบในกำแพงเพชร มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะอู่ทองหรืออยุธยาตอนต้น รอบฐานวิหารพบหลักฐานที่แสดงถึงการประดับลวดลายปูนปั้น ปัจจุบันได้หลุดหมดแล้ว ส่วนชิ้นส่วนปูนปั้นได้นำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร เป็นภาพบุคคลสันนิษฐานว่าเป็นเรื่องราวเกียรติ

ความโดดเด่นของวัดพระแก้วคือเจดีย์ประธานองค์ใหญ่ทรงระฆัง มีสิ่งล้อมรอบฐานและรายล้อมไปด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก มีวิหารยกพื้นเตี้ย ประดิษฐานพระพุทธรูป 3 องค์เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์ และอีกองค์ที่อยู่ถัดไปด้านหน้าเป็นพระพุทธรูปปางไสยาสน์ โดยพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์มีเทคนิคการสร้างและการใช้วัสดุศิลาแลง ก่อสร้างให้ดูงดงามเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า และมีพระพักตร์เคร่งขรึมหน้าเกรงขามแบบศิลปะอู่ทอง¹²²

2. วัดพระธาตุ

วัดพระธาตุเป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่กลางเมืองทางทิศตะวันออกของวัดพระแก้ว มีแผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลงปนอิฐ มีประตูเข้าออกอยู่ด้านหน้า สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดวางแนวตามแกนตะวันออกไปตะวันตก¹²³

¹²² สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

¹²³ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 194.

1) ประวัติวัดพระธาตุ

วัดพระธาตุ เป็นวัดใหญ่รองจากวัดพระแก้ว ได้จัดวางผังอาคารสิ่งก่อสร้างเป็นแบบผสมระหว่างศิลปะสุโขทัยและอยุธยา มีวิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานทรงกลมเป็นแบบแผนที่นิยมในศิลปะสุโขทัย ส่วนระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธานและให้ส่วนทำวิหารล้อมเข้ามาในระเบียงคดเป็นแบบแผนของวัดในสมัยอยุธยา เช่น วัดพุทธไสยาสน์ วัดมหาธาตุ เป็นต้น ส่วนจุดที่ต่างกันคือการสร้างปราสาทเป็นประธานของวัดในสมัยอยุธยาและเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดพระธาตุ¹²⁴

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระธาตุ

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆังสูงใหญ่ ก่อด้วยอิฐ ส่วนฐานหน้ากระดานล่างสุดก่อด้วยศิลาแลง องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นขึ้นมา ถัดขึ้นมาเป็นชุดบัวคว่ำสามชั้น เรียกว่าบัวถลา ร่องรับองค์เจดีย์ที่ค่อนข้างเล็ก ปากระฆังไม่ผายออกมากนัก และปรากฏแนวกลีบบัวปากระฆังให้เห็นบางส่วน ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ทำเป็นฐานบัวย่อมุมไม้สิบสอง จากนั้นเป็นยอดองค์เจดีย์ประกอบด้วยส่วนที่เรียกว่าบัวฝาละมี ปล้องไฉน และปลียอด จัดเป็นรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร

2.2) ฐานวิหาร ก่อด้วยศิลาแลง อยู่ด้านหน้าของเจดีย์ประธานทรงระฆัง และมีเจดีย์รายทรงระฆัง ก่อด้วยอิฐ 2 องค์ ตั้งอยู่ด้านหน้าของฐานวิหาร¹²⁵

ความโดดเด่นของวัดพระธาตุคือเจดีย์ประธานทรงระฆัง ก่อด้วยอิฐมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ตั้งบนฐานแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น องค์เจดีย์นี้เป็นศิลปะเฉพาะแบบของเมืองกำแพงเพชร นอกจากนี้ยังมีวิหารก่อด้วยศิลาแลงที่ส่วนหลังคาได้เสียหายหมดแล้วและมีเจดีย์ด้านหน้า 2 องค์ทรงระฆังสกุลช่างกำแพงเพชร ดูแปลกต่างดงามมาก บริเวณระเบียงคดมีพระพุทธรูปตั้งอยู่ตลอดแนว ดูงดงามตามกาลเวลาที่ถูกทำลายโดยธรรมชาติ¹²⁶

3. วัดพระนอน

วัดพระนอน เป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในบริเวณอรัญญิกนอกเมืองทางทิศเหนือ มีกำแพงศิลาแลงล้อมทั้ง 4 ด้าน ผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดวางแนวตามแกนตะวันออกไปตะวันตก สิ่งก่อสร้างทั้งหมดก่อด้วยศิลาแลง¹²⁷

1) ประวัติวัดพระนอน

วัดพระนอนเป็นวัดขนาดใหญ่ในเขตอรัญญิก วัดพระนอนนี้เป็นชื่อที่เรียกกันภายหลังโดยมีที่มาคือภายในวิหารประดิษฐานพระนอนเป็นพระประธาน

¹²⁴ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 194.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 194.

¹²⁶ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

¹²⁷ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 200.

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระนอน

2.1) เจดีย์ประธานทรงระฆัง ตั้งอยู่ด้านหลังของวิหาร ฐานหน้ากระดานล่างสุดก่อเป็นฐานสี่เหลี่ยม ด้านหน้าทำเป็นซุ้มลดหลั่นกันหลายชั้น เป็นแบบเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร รอบรับชูดบัวคว่ำหรือบัวกลาสสามชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังใหญ่แบบสุโขทัย บัลลังก์ทำเป็นฐานบัวสี่เหลี่ยม ส่วนยอดทรงกรวยได้หักพังแล้ว

2.2) ฐานวิหารพระนอน ตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน ฐานวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อเป็นฐานหน้ากระดานและบัวคว่ำ ต่างจากฐานวิหารอื่นที่มักเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ภายในวิหารมีแท่นประดิษฐานพระนอน เสาวิหารรองรับหลังคาเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมแท่งเดียวตลอด มีขนาดใหญ่กว้างด้านละ 1.10 เมตร สูง 6.40 เมตร นับเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของเมืองกำแพงเพชรที่ปักเรียงรายอยู่ภายในอาคารวิหาร ส่วนโครงหลังคาเดิมเป็นเครื่องไม้ สังกะสีได้จากช่องสี่เหลี่ยมตามหัวเสาสำหรับสอดหัวชื่อหัวคาน ผนังวิหารก่อเรียงด้วยศิลาแลงสูงและเจาะผนังเป็นช่องแสงหรือช่องลูกกรง วิหารนี้มีหลังคาชั้นเดียวและมีปีกนกคลุมถึงสามชั้น เรียกว่าอาคารทรงโดง

2.3) ฐานอุโบสถ ตั้งอยู่ด้านหน้าสุด ลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมเป็นมุขทั้งด้านหน้าและหลัง ฐานอาคารเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ภายในมีฐานชุกชีที่พระประธานได้พังทลายหมดแล้ว เสารับหลังคาเป็นเสาศิลาแลงแปดเหลี่ยม ส่วนนอกฐานยังมีเสาศิลาแลงแปดเหลี่ยมหรือพาไลสำหรับรับชายคาที่ยื่นออกมาเลยผนัง มีฐานใบเสมาแปดฐานรอบอุโบสถ สลักจากหินชนวนมีการแกะสลักลวดลายพรรณพฤกษาและลายรูปดอกไม้ท่ามกลางเถาใบไม้ ขอบแกะสลักกระหนกปลายแหลมงดงาม ใบเสมาบาง มีการแกะสลักเป็นภาพบุคคลในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศกัณฐ์กับพาลี

2.4) กลุ่มโบราณสถานหน้าวัด ได้แก่ ศาลาโถง ห้องน้ำ และบ่อน้ำที่ขุดเจาะลงไปในพื้นที่ศิลาแลง ส่วนกำแพงวัดมี 2 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ ใช้ศิลาแลงเรียงติดต่อกัน ด้านบนมีศิลาแลงวางพาดเป็นลักษณะเหมือนทับหลังอีกชั้นหนึ่ง รูปแบบกำแพงนี้มีให้เห็นทั่วไป โดยเฉพาะในเขตอรัญญิก¹²⁸

ความโดดเด่นของวัดพระนอนคือเสาศิลาแลงขนาดใหญ่ ทรงสี่เหลี่ยมแท่งเดียวตลอดไม่มีรอยต่อ ความสูง 6.40 เมตร ความกว้าง 1.10 เป็นเอกลักษณ์การใช้ศิลาแลงของเมืองกำแพงเพชรได้ปักเรียงอยู่ภายในวิหารพระนอนที่โครงหลังคาเดิมหายไปหมดแล้ว เนื่องจากทำด้วยเครื่องไม้ เหลือเพียงกลุ่มเสายักษ์สี่เหลี่ยมที่ปรากฏให้เห็น และมีการตั้งคำถามว่า คนโบราณตั้งเสาศิลาแลงเหล่านี้ได้อย่างไร¹²⁹

¹²⁸ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 201.

¹²⁹ สัมภาษณ์ ดร.วิชา จันทรเชื้อ มัคคุเทศก์เมืองมรดกโลกจังหวัดกำแพงเพชร, วันที่ 1 มีนาคม 2564.

4. วัดพระสี่อิริยาบถ

วัดพระสี่อิริยาบถ เป็นโบราณสถานอยู่นอกกำแพงเมืองหรือเขตอรัญญิก ตั้งอยู่ทางเหนือของวัดพระนอน ถัดขึ้นไปประมาณ 100 เมตร แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หน้าวัดมีบ่อน้ำ หอมน้ำ ศาลาพัก และกำแพงเป็นศิลาแลงปักตั้งล้อมทั้ง 4 ด้าน¹³⁰

1) ประวัตินิเวศน์วัดพระสี่อิริยาบถ

วัดพระสี่อิริยาบถ เป็นวัดโบราณมีมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อิริยาบถแบบที่สร้างกันมาก่อนสมัยสุโขทัย มีปรากฏให้เห็นที่วัดเชตุพน ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองด้านทิศใต้

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระสี่อิริยาบถ

2.1) มณฑปขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ทำหน้าที่เป็นประธานวัด ลักษณะมณฑปเป็นแบบจัตุรมุข กึ่งกลางเป็นแท่งสี่เหลี่ยมเพื่อรับส่วนยอดของหลังคา ทำเป็นมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ทิศ แต่ละด้านของแท่งสี่เหลี่ยมก่อผนังให้เข้าและประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ผนังด้านตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา ผนังด้านทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปนอน ผนังด้านทิศใต้เป็นพระพุทธรูปนั่ง และผนังด้านทิศตะวันตกเป็นพระพุทธรูปยืนที่มีสภาพดี พระพักตร์เป็นศิลปะสุโขทัย หมวดกำแพงเพชร คือพระนลาฎกว้างและพระหูเหลี่ยม

2.2) วิหารขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ด้านหน้าวัด ก่อฐานสองชั้น ฐานล่างหรือฐานทักษิณสร้างเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่สูงใหญ่ ผนังด้านข้างใช้ศิลาแลงก่อเป็นลูกกรงเตี้ย ๆ เลียนแบบเครื่องไม้ ขานศาลาด้านหน้ามีแท่นประดับสิงห์ปูนปั้นและทวารบาล 8 แท่น ส่วนฐานวิหารที่อยู่ด้านบนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขเด็จทั้งด้านหน้าและหลัง ภายในวิหารมีแท่นอาสน์สงฆ์และแท่นประดิษฐานพระประธาน ส่วนเสารับเครื่องบนเป็นศิลาแลงสี่เหลี่ยม

2.3) อุโบสถ เป็นอาคารขนาดเล็ก ฐานเตี้ยอยู่ติดกับแนวกำแพงวัดทางด้านใต้ มีใบเสมาปักบนพื้นดินโดยรอบ และมีฐานเจดีย์รายทรงปราสาทยอดระฆังอยู่หลายองค์ ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงแก้วและเรือนธาตุ ทำเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดเป็นองค์ระฆังแบบสุโขทัย¹³¹

ความโดดเด่นของวัดพระสี่อิริยาบถคือมณฑปขนาดใหญ่ลักษณะแบบจัตุรมุข ซึ่งสร้างให้กึ่งกลางเป็นแท่งสี่เหลี่ยมเพื่อรับส่วนยอดของหลังคาที่เสียหายหมดแล้ว มีมุขยื่นออกทั้ง 4 ทิศที่แต่ละด้านของแท่งสี่เหลี่ยมก่อผนังให้เข้าเพื่อมีพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นสี่อิริยาบถคือ ยืน เดิน นั่ง นอน ปัจจุบันเห็นเพียงพระพุทธรูปยืนคางคก ประดิษฐานเด่นนำเลื่อมใสศรัทธา ส่วนพระพุทธรูปอีก 3 อิริยาบถเหลือเพียงร่องรอยให้จดจำจากผู้มาเยือน¹³²

กล่าวโดยสรุป ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม และได้ศึกษาภาคสนามโดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่

¹³⁰ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า 202.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 202-203.

¹³² สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

เกี่ยวข้องในประเด็น “ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร” ซึ่งมีความสอดคล้องกับฐานข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ ดังนี้

คุณบัณฑิต ทองอร่าม¹³³ ได้กล่าวถึงกรมศิลปากรได้ตระหนักถึงคุณค่าของโบราณสถานเก่าแก่ในเขตอำเภอเมืองกำแพงเพชร จึงดำเนินการสำรวจ กำหนดขอบเขต และประกาศขึ้นทะเบียนเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ โดยกำหนดขอบเขตที่ดินในเมืองกำแพงเพชร 2 แปลง คือ พื้นที่บริเวณสำนักงานอุทยานและพื้นที่ภายในกำแพงเมือง ได้แก่ คูเมือง กำแพงเมือง บ่อมต่าง ๆ วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ โดยอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรเปิดเมื่อวันที่ 18 เมษายน 2534 โดยสมเด็จพระเทพพระราชสุทาสยามบรมราชกุมารี เสด็จมาเปิดอุทยานและทรงปลูกต้นชิงชัน 2 ต้นบริเวณหน้าสำนักงาน และได้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ประกอบด้วยอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร

คุณปฏิภาณ ชันพันธ์¹³⁴ ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีข้อมูลอยู่ในออนไลน์ต่าง ๆ รวมถึงเว็บไซต์ของอุทยานประวัติศาสตร์

คุณวิชา จันท์เชื้อ¹³⁵ ได้กล่าวถึงอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้รับการประกาศยกฐานะให้เป็นมรดกโลกในปี พ.ศ. 2534 จากนั้นมีการพัฒนาปรับปรุงเพื่อให้สอดคล้องที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยเริ่มจากความสะอาด ความมีระเบียบเรียบร้อย และบริการครบวงจร ตัวอย่างเช่น ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว รถรางไฟฟ้าพาชมโบราณสถาน มัคคุเทศก์ กิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เวียนเทียนรอบวัดพระสี่อิริยาบถที่มีอายุเกือบ 800 ปี พื้นที่อุทยานถูกแบ่งเป็น 2 เขต คือ เขตเมืองเรียกว่าคามวาสี มีวัดพระแก้วและวัดพระธาตุ เปรียบเหมือนวัดพระศรีรัตนศาสดารามและเชื่อว่าพระแก้วมรกตเคยประดิษฐานอยู่ที่วัดพระแก้วนี้ก่อนเดินทางไปเวียงจันทน์ วัดพระแก้วเป็นวัดไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาและประกอบศาสนกิจเฉพาะราชวงศ์เท่านั้น (2) เขตป่าเรียกว่า อรัญวาสี เป็นที่ตั้งของศูนย์บริการท่องเที่ยวที่ทันสมัยที่สุดที่บอกเล่าเรื่องของเมืองกำแพงเพชรเมื่อ 2-3 พันปี ตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา ปัจจุบันมีวัดสำคัญอยู่ 3 วัด คือ (1) วัดช้างรอบ มีช้างทรงเครื่องอยู่รอบ 68 เชือก สร้างตามคติไตรภูมิ เชื่อว่าเจดีย์ช้างรอบจำลองคติเรื่องสวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก (2) วัดพระนอน เคยมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ แต่ไม่เห็นในปัจจุบัน ส่วนวิหารเหลือผนังบางส่วน และมีเสาศิลาแลงขนาดใหญ่หนัก 60 ตันอยู่หลายต้น วัดในเขตอรัญญิกนี้พบเห็นห้องน้ำ ห้องสุขา ห้องอาบน้ำ และมีวิหารให้พระสงฆ์พักก่อนเข้าวิหารหลวงเพื่อสักการะพระประธาน (3) วัดพระสี่อิริยาบถ ปัจจุบันมีพระพุทธรูปยืนมีสภาพเกือบสมบูรณ์และผนังด้านหลังพระพุทธรูปสร้างเป็นผนังโค้งเพื่อให้รับน้ำหนักได้มากกว่า แตกต่างจากมณฑปของวัดอื่น ในสุโขทัยที่สร้างเป็นจัตุรมุข

¹³³ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

¹³⁴ สัมภาษณ์คุณปฏิภาณ ชันพันธ์ การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

¹³⁵ สัมภาษณ์คุณวิชา จันท์เชื้อ มัคคุเทศก์เมืองมรดกโลก จังหวัดกำแพงเพชร, วันที่ 1 มีนาคม 2564.

คุณกฤตย์พัฒน์ จันทรเชื้อ¹³⁶ ได้กล่าวถึงการทำอะไรจึงจะรักษา สืบสาน และบอกต่อ มรดกโลกทางวัฒนธรรมของไทยว่ามีประวัติศาสตร์เป็นมาอย่างไร ทำไมจึงเป็นมรดกโลก ถ้าไม่รักษาไว้ มรดกโลกเหล่านั้นก็กลายเป็นก้อนหินก้อนหนึ่ง ๆ เท่านั้น และเด็กรุ่นหลังจะรู้ใหม่ว่าศิลาแลงคืออะไร เกิดได้อย่างไร ศิลาแลงอยู่ใต้ดิน มีลักษณะนุ่มเหมือนขนมเปียกปูน ตัดตามรูปร่างที่ต้องการ เมื่อถูกออกซิเจนจะเกิดเสียงดังปุบแล้วเกิดรุฟรุน ถ้าไม่อนุรักษ์ไว้ คนรุ่นใหม่จะไม่ได้เห็นของจริง

คุณอัจฉรา แสงจันทร์¹³⁷ ได้กล่าวถึงนครชุมเป็นชุมชนต้นแบบ ย่านเก่าหนึ่งในสองแห่งของกำแพงเพชร คือนครชุมและพันกระต่าย นครชุมเป็นเมืองการค้าทางน้ำในอดีต ตั้งอยู่ใกล้เมืองมรดกโลก ทำให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมคือ “นบพระเล่นเพลง” ในการจัดขบวนช้าง ขบวนม้า ขบวนกษัตริย์จากวัดพระบรมธาตุ โดยทำแบบโบราณที่มีการถวายพนมเบี๋ยตามชนชั้นต่าง ๆ ชาวนครชุมมีหลายเชื้อชาติ เช่น ไทยใหญ่ ลาวเวียงจันทร์ เขมร มอญ กระเหรี่ยง ไทย และจีน จึงมีเรื่องวัฒนธรรมควบคู่กับวิถีชีวิต อาหารการกิน การแต่งกาย และภาษาพูด จากหลักฐานยืนยันว่า นครชุมเป็นเมืองโบราณ เนื่องจากมีคูเมืองเก่าให้เห็นและป้ายชื่อเมืองเก่าอยู่ที่ซอยวิริยะ มีหลักศิลาอายุ 700 ปี งานวิจัยเกี่ยวกับบุคคลสำคัญของนครชุม และหนังสือจดแจ้งได้เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดวัดพระบรมธาตุ

2.5.4 อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

พระนครศรีอยุธยา เป็นราชธานีเก่าของประเทศไทย ตั้งอยู่บนเกาะที่มีแม่น้ำล้อมรอบ 3 สายคือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี ทำให้เป็นชุมทางคมนาคมที่เอื้อต่อการค้าและเป็นศูนย์กลางทางการค้าสำคัญของภูมิภาคเอเชียในพุทธศตวรรษที่ 20-23 การเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ทำให้เมืองที่เคยยิ่งใหญ่ถูกทิ้งร้าง ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้รื้ออิฐจากซากเมืองเก่าไปสร้างพระนครใหม่ที่กรุงเทพมหานคร โบราณสถานถูกทำลายและทิ้งร้างอีกครั้ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ซ่อมแซมพระราชวังจันทน์เกษมเพื่อเป็นที่ประทับขณะเสด็จประพาสพระนครศรีอยุธยาและฟื้นฟูพระราชวังโบราณ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สงวนที่ดินภายในเกาะเมืองไว้เป็นสาธารณสมบัติโปรดให้พระยาโบราณราชธานินทร์สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าการมณฑลกรุงเก่าดำเนินการสำรวจ ชุดแต่งบูรณะพระราชวังโบราณเพื่อประกอบพิธีรัชมังคลาภิเษก บวงสรวงดวงวิญญาณพระมหากษัตริย์อิทธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา¹³⁸

¹³⁶ สัมภาษณ์คุณกฤตย์พัฒน์ จันทรเชื้อ ผู้ช่วยประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 2 จังหวัดกำแพงเพชร, วันที่ 1 มีนาคม 2564.

¹³⁷ สัมภาษณ์คุณอัจฉรา แสงจันทร์ (ครูขมิ้น) ประธานชุมชนท่องเที่ยววนนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร คณะกรรมการของสภาวัฒนธรรมจังหวัด และบุคคลต้นแบบคุณธรรม 9 ประการ (พากเพียรอดทน เสริมสร้างคนดี รู้รักสามัคคี มีน้ำใจ ใฝ่ประหยัด ซื่อสัตย์สุจริต เศรษฐกิจพอเพียง เรียงร้อยไมตรี หัวงดีมีเมตตา), วันที่ 2 มีนาคม 2564.

¹³⁸ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2543), หน้า 32-33.

ในปี พ.ศ. 2525 กรมศิลปากรได้ปรับแนวทางการบูรณะโบราณสถานตามแบบโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ แต่ไม่มีแนวทางการบริหารจัดการพื้นที่ที่เป็นรูปธรรม จึงขอความร่วมมือจากสำนักผังเมืองกระทรวงมหาดไทย รองผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และหน่วยงานอื่น ๆ จัดตั้งเป็นคณะกรรมการพิจารณา ศึกษา รวบรวมข้อมูล จัดทำแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2530¹³⁹ ภายใต้โครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียงเพื่อจัดทำแผนแม่บทให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2533 จึงแบ่งพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง เป็น 7 เขต คือ (1) เขตอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา วัดญาณเสน วัดปลับพลาชัย เจดีย์เจ้าอ้ายเจ้ายี่ สำนักงานฝ่ายอุทกวิทยา ศาลาประชาคม สวนสาธารณะเทศบาลริมถนนสีกัน และพื้นที่ตั้งแต่วัดสวนหลวง โรงงานสุราอยุธยา จนจรดเขตอุทยานประวัติศาสตร์ด้านวัดพระราม (2) เขตพื้นที่ในเกาะเมืองที่อยู่นอกเขตพื้นที่ในเขตที่ 1 (3) เขตพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านตะวันออก (คลุมเมืองอโยธยา) (4) เขตพื้นที่นอกเกาะเมือง ด้านตะวันตก (5) เขตพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศเหนือ (คลุมคลองสระบัว) (6) เขตพื้นที่เกาะเมืองด้านใต้ (คลุมเมืองเวียงเหล็ก) (7) เขตพื้นที่อื่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา การดำเนินโครงการดังกล่าว จำเป็นต้องอนุรักษ์โบราณสถานและองค์ประกอบของเมือง รื้อฟื้นบรรยากาศสำคัญในอดีตให้เกิดขึ้น บูรณะฟื้นฟูภูมิทัศน์ จัดประเพณีหรือกิจกรรมท้องถิ่น พร้อมทั้งสนับสนุนการบริการด้านการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อเมืองประวัติศาสตร์ที่ไม่ใช่เพียงการชมซากโบราณสถาน แต่จะส่งผลต่อเศรษฐกิจของชาติ¹⁴⁰ ส่วนพื้นที่อื่นให้ดำเนินงานต่อจากระยะแรก กำหนดเวลาดำเนินงาน 11 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2534-2544 โดยกรมศิลปากรได้แบ่งคณะทำงานเป็นกลุ่มสำรวจโบราณคดีและประวัติศาสตร์ กลุ่มสำรวจบ้านเรือนราษฎร กลุ่มสำรวจสาธารณูปการและสาธารณูปโภค กลุ่มศึกษาประเพณีและการละเล่นในอดีตและปัจจุบัน และกลุ่มประสานงานด้านการท่องเที่ยว เป็นต้น¹⁴¹

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ภายในเกาะเมืองอยุธยา เขตเทศบาลเมืองพระนครศรีอยุธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือตามถนนสายเอเชียประมาณ 75 กิโลเมตร กรมศิลปากรได้ประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยา ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 93 ตอนที่ 102 วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2519 มีพื้นที่ 1,810 ไร่และในปี พ.ศ. 2540 ได้ประกาศเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยาเพิ่มเติมครอบคลุมเกาะเมืองอยุธยาและพื้นที่รอบนอกเกาะเมืองทุกด้านที่มีหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี มีพื้นที่ 3,000 ไร่ ซึ่งอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับการประกาศเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ภายใต้ชื่อนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวาร จากการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ 15 ณ กรุงคาร์เธจ ประเทศตูนิเซีย เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 นับเป็นมรดกโลกตามบัญชีในลำดับที่ 576 โดยมีคุณสมบัติการเป็นมรดกโลกตรงตาม

¹³⁹ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, *แผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา*, หน้า 9-10.

¹⁴⁰ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, *แผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา*, หน้า 18-19.

¹⁴¹ อ่านรายชื่อคณะกรรมการพิจารณา ศึกษา รวบรวมข้อมูลในการจัดทำแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและคณะทำงาน ศึกษา รวบรวมข้อมูลด้านต่าง ๆ ในภาคผนวก-ข.

หลักเกณฑ์ข้อที่ 3 คือ เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงหลักฐานของวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันหรือว่าที่สาบสูญไปแล้ว

ส่วนรายละเอียดในด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกภายในอุทยานฯ มีดังนี้

1) การเดินทางมาอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เดินทางได้หลายช่องทาง คือ (1) รถยนต์ส่วนตัว ใช้ทางหลวงหมายเลข 1 (ถนนพหลโยธิน) ผ่านประตูน้ำพระอินทร์ แยกเข้าทางหลวงหมายเลข 32 เลี้ยวซ้ายไปตามทางหลวงหมายเลข 309 เข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (2) รถโดยสารประจำทางกรุงเทพฯ-พระนครศรีอยุธยา รถออกจากสถานีขนส่งสายตะวันออกเฉียงเหนือ ถนนกำแพงเพชร 2 (หมอชิต 2) วันละหลายเที่ยว (3) รถไฟขบวนปลายทางสู่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา (4) เรือท่องเที่ยว เป็นที่นิยมของชาวต่างชาติ ได้ชมทัศนียภาพและวิถีชีวิตผู้คนสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

2) เวลาเปิดทำการ เปิดทุกวัน ตั้งแต่เวลา 8.00 น.-18.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชมชาวไทย 10 บาท ชาวต่างชาติ 50 บาท สำหรับบัตรรวมชาวไทย 40 บาท ชาวต่างชาติ 220 บาท สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานราชการ นักบวช และผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เข้าชมฟรี

3) สิ่งอำนวยความสะดวกภายในอุทยานประวัติศาสตร์ มีห้องน้ำในศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ร้านขายสินค้าที่ระลึกและร้านอาหาร นอกจากนี้อุทยานฯ ได้ติดตั้งป้ายชี้ทางเข้าถึงวัดต่าง ๆ และป้ายสื่อความหมายต่าง ๆ

4) ข้อมูลการติดต่อ สามารถทำได้โดยติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 035-242-286
เว็บไซต์: <http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/ayutthaya/index.php/th/>
อีเมลล์: ay_hispark@hotmail.com
เฟซบุ๊ก: อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา Ayutthaya Historical Park

5) กิจกรรมทัศนศึกษา จัดให้มีวิทยากรบรรยายแก่ผู้เข้าชมเป็นหมู่คณะหรือทัศนศึกษา และมีการจัดงานลอยกระทงไฟ ออชยามรดกโลก ประจำปีช่วงเดือนธันวาคม ณ บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองที่คณะกรรมการมรดกโลกแห่งองค์การสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศขึ้นทะเบียนอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม โดยมีกิจกรรม ได้แก่ การแสดงแสงสีเสียง การแสดงประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา และกิจกรรมออกงานภาษา สร้างความครึกครื้นสนุกสนานแก่ผู้ร่วมงาน นอกจากนี้ยังมีงานเทศกาลตรุษจีนกรุงเก่าอยุธยาหามงคล ประเพณีสงกรานต์กรุงเก่า สวดมนต์ข้ามปีวิถีไทยวิถีพุทธ เป็นต้น

2.5.4.1 ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา

พื้นที่กรุงศรีอยุธยาก่อนการสถาปนา ถูกแบ่งเป็นเมืองใหญ่เล็กมีอิสระในการปกครองคือ ภาคเหนือมีอาณาจักรล้านนาและสุโขทัย ภาคใต้มีเมืองนครศรีธรรมราช ภาคอีสานและภาคกลางมีอิทธิพลเขมรอยู่ก่อนแล้ว โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองลพบุรี และมีเมืองหน้าด่านคือเมืองอโยธยา ต่อมาเป็นที่ตั้งของเมืองอโยธยา ในพระราชพงศาวดาร ได้กล่าวถึงการสร้างพระเจ้าพญาเช็งในปี พ.ศ. 1867 แสดงว่าในขณะนั้นชุมชนอโยธยามีขนาดใหญ่และมั่นคงทางเศรษฐกิจ เมื่อเขมรเริ่มเสื่อม

อำนาจลงในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองต่าง ๆ ได้ตั้งตัวเป็นอิสระ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการปกครองในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางคือ เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณบุรี และเมืองสรรคบุรี เป็นต้น ในระยะแรก พระองค์ทรงประทับอยู่ที่เวียงเหล็ก นอกเกาะเมืองด้านทิศใต้ เป็นพระราชวังเดิมที่อุทิศพื้นที่ให้เป็นวัดพุทธโศภนารามและทรงย้ายไปประทับที่หนองโสนภายในเกาะเมืองคือบึงพระราม เป็นตำบลที่สถาปนากรุงศรีอยุธยาและสร้างพระราชวังใหม่ในเวลาต่อมา มีการขุดค้นทางโบราณคดีพื้นที่รอบเกาะเมืองด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ ปรากฏร่องรอยชุมชนโบราณ มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานและสร้างศาสนสถาน ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย รวม 3 ช่วงเวลา คือ สมัยอยุธยาตอนต้น สมัยอยุธยาตอนกลาง และสมัยอยุธยาตอนปลาย มีรายละเอียดดังนี้

1. สมัยอยุธยาตอนต้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พ.ศ. 1893-1912) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1893 มีศูนย์กลางอยู่ที่เกาะเมือง และเป็นที่ตั้งของพระราชวังพระอาราม สถานที่สำคัญ ที่ตั้งบ้านเรือนราษฎร และได้รวบรวมเมืองที่มีความสัมพันธ์ด้านเครือญาติเข้าด้วยกัน ทรงขยายขอบเขตทางการเมืองไปเมืองต่าง ๆ และทรงวางรากฐานด้านการปกครองโดยพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจสูงสุด ส่วนเมืองลูกหลวงมีการแต่งตั้งเจ้าเมืองที่เป็นเครือญาติไปปกครอง ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ทรงรวบรวมหัวเมืองสำคัญที่อยู่ใน การปกครองของสุโขทัยให้อยู่ในการปกครองของอยุธยาและเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นรากฐานใหม่ที่ใช้เป็นรากฐานของการปกครองในเวลาต่อมา

2. สมัยอยุธยาตอนกลาง สมเด็จพระมหินทราธิราช (พ.ศ. 2111-2112) กรุงศรีอยุธยาได้เสียกรุงให้แก่พม่าครั้งแรกในปี พ.ศ. 2112 และตกเป็นเมืองขึ้นเป็นเวลา 15 ปี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133-2148) ทรงกอบกู้อิสรภาพคืนจากพม่าในปี พ.ศ. 2127 ทำให้กรุงศรีอยุธยามีความมั่นคงและสงบเรียบร้อยในรัชกาลต่อ ๆ มา

3. สมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ถึง พ.ศ. 2231) ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับชาวต่างชาติที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา เพื่อประโยชน์ทางการค้า ศาสนา และการเมือง ทำให้ได้เรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่จากต่างชาติ เช่น รูปแบบและเทคนิคการก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่เห็นได้จากสถาปัตยกรรมทรงตึกสมัยอยุธยาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและลพบุรี สมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์หรือพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310) กษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา ก่อนการเสียกรุงให้แก่พม่าครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาต้องล่มสลายไปในที่สุด

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์เป็นเวลา 417 ปีมีพระมหากษัตริย์ปกครอง 33 พระองค์จาก 5 ราชวงศ์ สังคมในสมัยอยุธยาแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) ชนชั้นสูงหรือมูลนาย มีพระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจสูงสุดในฐานะพระประมุขของประเทศ (2) ชนชั้นรองหรือพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าเมือง และขุนนาง เป็นบุคคลที่อยู่ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสามัญชน ทำหน้าที่ควบคุมชนชั้นใต้ปกครองคือไพร่และทาส โดยไพร่เป็นพลเมืองส่วนใหญ่ในสังคมที่สังกัดมูลนายและจะถูกเกณฑ์แรงงานไปรับราชการปีละ 6 เดือน ส่วนทาสเป็นแรงงานที่ถูกเลี้ยงโดยมูลนายตลอดชีวิต เนื่องด้วยเหตุผลด้านสงคราม เศรษฐกิจ หรือสืบสายเลือดจากพ่อแม่ จากหลักฐาน

ทางประวัติศาสตร์บันทึกโดยชาวไทยและชาวต่างชาติ สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรม ความเจริญรุ่งเรือง และพัฒนาการในด้านต่าง ๆ รวมถึงศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

กรุงศรีอยุธยาปกครองแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขที่ปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม ทรงมอบหมายให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางไปปกครองเมืองลูกหลวง ส่วนเจ้านายในราชวงศ์เก่าปกครองเมืองประเทศราช ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงปฏิรูปการปกครองโดยลดทอนอำนาจหัวเมืองให้แยกบริหารราชการแผ่นดิน ฝ่ายทหารมีสมุหพระกลาโหมเป็นผู้รับผิดชอบ ฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายกเป็นผู้รับผิดชอบ แบ่งเป็น 4 กรมหรือจตุสดมภ์ คือ (1) กรมเวียงหรือนครบาลปกครองดูแลบ้านเมือง (2) กรมวังหรือธรรมาธิบดีดูแลกิจการพระราชวัง (3) กรมคลังหรือโกษาธิบดีดูแลด้านการค้าและการต่างประเทศ (4) กรมนาหรือเกษตรธิการดูแลเรื่องเกษตรกรรม รูปแบบการปกครองแบบจตุสดมภ์นี้ใช้ได้จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

กรุงศรีอยุธยามีเศรษฐกิจและการค้าสำคัญคือข้าว ใช้บริโภคภายในประเทศและส่งออกไปขายต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีเครื่องสังคโลกและของป่าจำพวกงาช้าง หนังสัตว์ ไม้ เครื่องเทศ และแร่ธาตุ เป็นต้น ทำรายได้ให้แก่กรุงศรีอยุธยาอย่างมากผ่านการค้าทางเรือสำเภาไปต่างประเทศและผ่านพ่อค้าคนกลางของราชสำนักคือ พระคลังสินค้าจะผูกขาดสินค้าสำคัญที่พ่อค้าต่างชาติต้องซื้อขายผ่านราชสำนัก โดยกรมคลังมีออกญาศรีธรรมราชเป็นผู้ควบคุมในระยะแรก แบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ (1) กรมท่าขวาสังกัดออกพระจุฬาราชมนตรี เป็นผู้ดูแลการค้ากับโลกตะวันตก (2) กรมท่าซ้ายสังกัดพระยาโชติกราชเศรษฐี เป็นผู้ดูแลการค้ากับโลกตะวันออก ต่อมาเมื่อชาวยุโรปเข้ามาค้าขายมากขึ้นในสมัยปลายอยุธยา จึงตั้งกรมท่ากลางเป็นผู้ดูแลการค้ากับยุโรป ส่วนย่านการค้าและตลาดใหญ่ในเมืองนอกเมือง มีตลาดน้ำขนาดใหญ่ 4 แห่ง ตลาดบก 72 แห่งเพื่อเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้า

กรุงศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับประเทศพม่า มอญ เขมร ลาว ญวน และมลายูเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการค้าแบบบ้านพี่เมืองน้อง เครือญาติ หรือเมืองประเทศราช ส่วนความสัมพันธ์กับประเทศในภูมิภาคเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย และเปอร์เซียเป็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและการค้า โดยเฉพาะชาวจีนและชาวเปอร์เซียได้เข้ามารับราชการในกรมคลังทำหน้าที่ดูแลการค้ากับต่างประเทศ ส่วนงานศิลปกรรมได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน อินเดีย และเปอร์เซีย สำหรับประเทศตะวันตก มีชาวโปรตุเกสเข้ามาเป็นชาติแรกในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ในกลางพุทธศตวรรษที่ 21 จากนั้นมีชาวสเปน ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เข้ามาค้าขายและเผยแพร่คริสต์ศาสนา โดยพระมหากษัตริย์ไทยทรงดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศผูกมิตรกับทุกชาติเพื่อคานอำนาจกัน นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างการทหาร การสร้างป้อมและกำแพงเมืองแบบยุโรป การใช้ปืนทำสงคราม การประปา วิทยาศาสตร์ และดาราศาสตร์ โดยมีชาวตะวันตกบางกลุ่มเข้ารับราชการในราชสำนัก เป็นทหารอาสา ทหารรับจ้าง ราชองครักษ์ และวิศวกร เป็นต้น พระมหากษัตริย์ทรงมอบที่ดินให้ชาวต่างชาติเพื่อตั้งหมู่บ้าน สถานีการค้า และศาสนสถาน ซึ่งหมู่บ้านชาวต่างชาติส่วนใหญ่อยู่นอกเมือง มีเฉพาะชาวจีน ชาวฮินดู และแขกบางกลุ่มที่ทำงานใกล้ชิดกับราชสำนัก ได้รับอนุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมือง

ชาวอยุธยานับถือพระพุทธศาสนาแบบหินยาน ส่วนศาสนาฮินดู คริสต์ และอิสลามก็มีอยู่ โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและอนุญาตให้มีการเผยแพร่ลัทธิต่างศาสนา ในแผ่นดินอยุธยาและให้ประชาชนมีอิสระในการเลือกนับถือศาสนา สมัยนั้นวัดพระพุทธศาสนามีมากกว่า 500 แห่งที่สร้างโดยพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง พ่อค้า และประชาชนโดยวัดทำหน้าที่ประกอบศาสนกิจ เป็นศูนย์รวมจิตใจชาวพุทธ เป็นศูนย์กลางด้านการศึกษาและศิลปวิทยาการทุกแขนงทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ประณีตศิลป์ และวิจิตรศิลป์

ศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 19-20) ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลพบุรี และเขมร สมัยนี้นิยมสร้างเจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัด และสร้างพระพุทธรูปหินทรายและสำริด ด้านจิตรกรรมนิยมเขียนเรื่องอดีตพุทธเจ้า พุทธประวัติ และทศชาติ โดยแต่ละตอนเขียนในกรอบสี่เหลี่ยมเรียงเรื่องตามแนวนอน ใช้สีเอกรงค์ มีสีดำ สีขาว สีแดง และสีเหลืองดิน ในสมัยอยุธยาตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ 21-22) นิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัด ส่วนประติมากรรมพระพุทธรูปนิยมสร้างด้วยสำริดและปูนปั้น ด้านจิตรกรรมนิยมเขียนพุทธประวัติและภาพเจดีย์มีเทวดาถวายสักการะแทนรูปอดีตพุทธเจ้า ใช้สีเอกรงค์ที่เพิ่มสีเขียวและสีชมพูแล้วตัดเส้นเน้นส่วนสำคัญของภาพ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 22-23) เจดีย์ย่อมุมนิยมสร้างมากกว่าเจดีย์ทรงปราสาทและทรงระฆัง ด้านประติมากรรมพระพุทธรูปนิยมสร้างด้วยปูนปั้นและสำริด และสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ด้านจิตรกรรมเขียนภาพอดีตพุทธเจ้ามีขนาดเล็กลง ส่วนเรื่องทศชาติชาติมีความสำคัญมากขึ้นและนิยมเขียนตอนมารผจญ สำหรับเทคนิคการเขียนภาพ นิยมแบ่งภาพเป็นตอนด้วยเส้นสีเทา และสีที่ใช้เหมือนสมัยที่ผ่านมาแต่เขียนให้สดใสนั้น

2.5.4.2 โบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

โบราณสถานสำคัญในพระนครศรีอยุธยา หมายถึง อสังหาริมทรัพย์โดยอายุ ลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์ที่เป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์และอุทยานประวัติศาสตร์¹⁴² อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยามีผังรายชื่อโบราณสถานและแหล่งโบราณสถานอยู่ 359 แห่งจากแผนแม่บท 7 กลุ่ม ได้แก่ (1)-(4) โบราณสถานพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านเหนือ ด้านตะวันตก ด้านตะวันออก และด้านใต้ (5) โบราณสถานพื้นที่นอกเกาะที่ระบู่ไว้ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (6) โบราณสถานพื้นที่ในเกาะเมืองนอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์ (7) โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา การวิจัยนี้จะศึกษาโบราณสถานพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศตะวันออกคือวัดพนัญเชิง โบราณสถานพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศใต้คือวัดพุทไธศวรรย์ โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาคือวัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ และวิหารพระมงคลบพิตร โบราณสถานพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศเหนือคือวัดหน้าพระเมรุ โบราณสถานพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศตะวันตกคือวัดไชยวัฒนาราม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

¹⁴² "พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 109 ตอนที่ 38, (5 เมษายน 2535).

1. วัดพนัญเชิงวรวิหาร

วัดพนัญเชิงวรวิหาร ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้ของเกาะเมือง ริมฝั่งแม่น้ำป่าสักบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาตรงบริเวณปากน้ำบางกอกจะ ฝั่งตรงข้ามป้อมเพชร ซึ่งที่ตั้งของวัดพนัญเชิงวรวิหารมีเนื้อที่ 82 ไร่ 3 งาน 30 ตารางวา โดยรวมพื้นที่วัดร้างอีก 4 วัด คือวัดมณฑป วัดร่อ วัดโคก และวัดขอม กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานและโบราณวัตถุในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2487¹⁴³ วัดพนัญเชิงวรวิหารสร้างก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาจากหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์บันทึกไว้ว่า “ลู่ศักราช 686 ชวดศกแรก สถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าพแนงเชิง” แสดงว่าพระพุทธรูปเจ้าพแนงเชิงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1867 ก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี 26 ปี¹⁴⁴

1) ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร

วัดพนัญเชิงไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้สร้าง ในหนังสือพงศาวดารเหนือ ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าดวงเกรียงกษัตริย์ราช (พระเจ้าสายน้ำผึ้ง) แห่งอาณาจักรละโว้ สถาปนาสถานที่ที่พระองค์ พระราชทานเพลิงพระศพพระนางสร้อยดอกหมากที่กลั่นใจปลิดชีพพระองค์ด้วยความน้อยพระทัย พระสวามีที่ไม่เสด็จมารับพระนางเข้าเมือง ส่วนในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิติ์ ได้กล่าวไว้ว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราช (สมเด็จพระเอกาทศรถ) ผู้สร้างพระพุทธเจ้าพแนงเชิง หรือพระพุทธไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่อดุ เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระเจ้าสายน้ำผึ้ง ผู้เป็นพระอัยกา ในปี พ.ศ. 1867 ก่อนพระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาถึง 26 ปี และมีผู้ศรัทธาได้สถาปนา พระพุทธรูปขนาดใหญ่ขึ้นที่บริเวณพระอารามเดิมและสร้างวิหารถวาย โดยถวายพระนามพระพุทธรูป ว่าพระพุทธเจ้าพแนงเชิง¹⁴⁵

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพนัญเชิงวรวิหาร

2.1) วิหารหลวงหรือวิหารใหญ่ เป็นอาคารทรงโรง หลังคาจั่วสูงสอบซ้อน 3 ชั้น ไม่มี ช่องฟ้า ไบระกา หางหงส์ ชายคาชั้นล่างคล้ายชายคาปีกนกแต่แคบสั้นกว่า มีเสาทรงสี่เหลี่ยมเรียงรอบ สองข้างของวิหารเพื่อรับชายคาด้านนอก ผนังด้านนอกมีช่องหน้าต่างด้านละ 3 ช่อง ด้านสกัดหน้ามี ประตู 1 ประตู ส่วนสกัดหลังมีประตู 2 ประตู ส่วนโครงสร้างหลังคาภายในใช้ระบบต่อคานและเชื่อม ด้วยการเข้าเดือยค้ำยันแบบมาต่างใหม่ได้อย่างมั่นคง ตกแต่งประดับลายทองบนพื้นสีแดง ผนังทั้ง 4 ด้านส่วนบนเจาะช่องเล็ก ๆ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดเล็กช่องละองค์ จำนวน 84,000 องค์ เป็นคติเกี่ยวกับการทำบุญที่ได้อันานิสงส์มากโดยสร้างพระพิมพ์เท่าพระธรรมชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

¹⁴³ อนุรักษ์ ภัทร จันทวิษ, หนังสือวัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2553), หน้า 9.

¹⁴⁴ พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พงศาวดารเหนือในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม 2 (พระนคร: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2504), หน้า 371.

¹⁴⁵ อนุรักษ์ ภัทร จันทวิษ, หนังสือวัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา, หน้า 9.

สืบต่อพระพุทธศาสนาให้มนุษย์ชาติมีความสุขตลอดไป ส่วนแนวที่ต่ำลงมาเจาะช่องเป็นซุ้ม 2 แถว เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดต่าง ๆ โดยรอบ¹⁴⁶

2.2) วิหารเขียน ตั้งอยู่หน้าวิหารหลวงทางด้านซ้าย ไม่ปรากฏชื่อผู้สร้าง สร้างคล้าย อุโบสถ เป็นอาคารทรงโรง หลังคาจั่วประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ซ้อน 3 ชั้น ด้านหน้าทำเป็นมุข มีบันไดด้านข้าง 2 ด้าน มีประตู 2 ช่อง ตรงกลางระหว่างประตูทำเป็นซุ้มติดผนัง ประดิษฐาน พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ 2 องค์ ลักษณะแบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย ภายในวิหาร แนวกลางด้าน ในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์ ตั้งลดลั่นกัน ส่วนจิตรกรรมฝาผนังมีทั้ง 4 ด้าน เขียน ภาพเครื่องตั้งเงิน เป็นสัญลักษณ์ของสิริมงคลตามคติจีน ซึ่งเป็นพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3¹⁴⁷

2.3) พระพุทธไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่อดำ เป็นพระพุทธรูปศิลปะอู่ทอง สถาปนา ในปี พ.ศ. 1867 เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุ ขวา นิ้วพระหัตถ์เหยียดตรงชี้ลงพระธรณี พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา ร่องหมอนรูปสี่เหลี่ยม ขอบประดับลายก้านขด เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทอง หน้าตักกว้าง 14 เมตร สูงจาก ทับเกษตรถึงยอดพระรัศมี 19.30 เมตร มีพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยมมน เม็ดพระศกเป็นก้นหอยเวียนขวา พระเกตุมาลาเป็นต่อมสูง รัศมีรูปเปลว พระนลาฏกว้างรูปสี่เหลี่ยม พระขนงโค้งโค้งเป็นสัน พระเนตร ทอดต่ำ พระนาสิกโด่งปลายใหญ่ ริมฝีพระโอษฐ์อ้อมเป็นรูปกระจับ พระหนุเป็นปม พระกรรณยาว พระศอกเป็น 3 ปล้อง พระอุระกว้างบนพระอังสาซ้ายยาวพาดผ้าสังฆาฏิเป็นแถบกว้าง ปลายสังฆาฏิเป็น แฉกคล้ายเขี้ยวตะขาบเป็นเส้นโค้ง 3 ชั้น ประทับบนฐานชุกชี ในปี พ.ศ. 2394 พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะหลวงพ่อดำ และพระราชทานนามว่าพระพุทธไตรรัตนนายก ซึ่งชาว พุทธไทยเชื้อสายจีนเลื่อมใสศรัทธาในหลวงพ่อดำหรือหลวงพ่อดำปอองจะมาราบไหว้บูชาเป็นประจำ ทุกปี¹⁴⁸

2.4) อุโบสถ ตั้งอยู่หน้าวิหารหลวงด้านขวา เป็นอาคารทรงโรง สี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว 8 วา 18 นิ้ว กว้าง 5 วา 6 นิ้ว สูง 6 วา หลังคาจั่วประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ซ้อน 3 ชั้น ด้านหน้าเป็นมุขลด มีบันไดด้านข้าง 2 ด้าน ประตู 2 ประตู กรอบประตูเป็นซุ้มบันแถลงบันปุน ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ซ้อน 3 ชั้น บานประตูด้านนอกตกแต่งลายรดน้ำภาพเครื่องราช กุฎภัณฑ์และเครื่องราชูปโภค บานประตูด้านในเขียนเทพวารบาลเชิญเครื่องสูง ด้านข้างมีบาน หน้าต่างด้านละ 3 ช่อง กรอบหน้าต่างเป็นซุ้มบันแถลง บานหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำลายพุ่ม ข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ด้านในเขียนภาพเทวดานพเคราะห์ ระหว่างประตูเป็นซุ้มติดผนังประดิษฐาน พระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับบนฐานสูงศิลปะอยุธยาตอนปลาย บนฐานชุกชีในอุโบสถ ประดิษฐาน พระพุทธรูปประธานปูนปั้นลงรักปิดทองปางมารวิชัย ซึ่งบูรณะในสมัยปลายอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 23-24 ส่วนเบื้องขวาประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยทองคำ ศิลปะสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

¹⁴⁸ อนุรักษ์ ทัศนวิชัย, หนังสือวัดพันญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา, หน้า 13.

19-20 และเบื้องซ้ายประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยนาค ศิลปะสุโขทัยสกุลช่างศรีสัชชนาลัยราวพุทธศตวรรษที่ 19-20¹⁴⁹ ฝาผนังภายในอุโบสถเขียนจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีเล่าเรื่องมารผจญ ไตรภูมิโลกสี่ฐาน เทพชุมนุม และทศชาติชาดก¹⁵⁰

2.5) ศาลพระนางสร้อยดอกหมาก ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำป่าสักนอกกำแพงแก้วด้านทิศเหนือของเขตพุทธาวาส ลักษณะเป็นศาลเจ้าจีน เรียกว่าศาลเจ้าแม่อาเนี่ย เป็นอนุสรณ์แห่งความรักที่เป็นโศกนาฏกรรมในยุคก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา ในพงศาวดารเหนือ ได้กล่าวไว้ว่าพระเจ้ากรุงจีนทรงมีบุตรบุญธรรมชื่อว่าสร้อยดอกหมาก พระองค์ได้ส่งพระราชสาสน์มาถวายพระเจ้าสายน้ำผึ้งให้เสด็จไปเมืองจีน โดยได้ประทับเรือพระที่นั่งเอกชัยและได้ราชาภิเษกให้พระนางสร้อยดอกหมากเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง จากนั้นจึงเดินทางกลับกรุงอโยธยาพร้อมเรือสำเภาพระราชทาน 5 ลำและช่างจีนสาขาต่าง ๆ 500 คน เมื่อถึงปากน้ำแม่เปี้ยใกล้แหลมบางกะจะ พระเจ้าสายน้ำผึ้งเสด็จเข้าพระนครก่อน รุ่งเช้าได้จัดขบวนต้อนรับให้เสนาอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่มาอัญเชิญพระนางเข้าเมืองแต่พระนางไม่ยอมเสด็จขึ้นจากเรือ รุ่งขึ้นพระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงเสด็จมารับเอง พระนางได้ตัดพ้อว่าไม่จริงใจและกลั่นพระหฤทัยจนถึงแก่ทิวศต ทำให้พระเจ้าสายน้ำผึ้งเสียพระทัยมาก จึงโปรดให้อัญเชิญพระศพมาพระราชทานเพลิงที่แหลมบางกะจะ และสถาปนาบริเวณนั้นเป็นวัดพระเจ้าพระนางเชิง (พระนางผู้มีแง่อน) ศาลนี้เป็นเครื่องยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างไทยและจีน เป็นสถาปัตยกรรมศิลปะแบบจีน มีป้ายหน้าศาลเป็นอักษรไทยและจีน เขียนว่าเปยเหนียง แปลว่าพระแม่ผู้เปี่ยมด้วยเมตตา ศาลนี้เป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน 2 ชั้น ตกแต่งลวดลายปูนปั้นเป็นเทวดา สัตว์มงคล และภาพสวรรค์ตามคติแบบจีน ชั้นล่างเป็นที่ตั้งแท่นบูชารูปเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ชั้น 2 ประดิษฐานเจ้าแม่กวนอิมและประดิษฐานรูปปั้นเจ้าแม่สร้อยดอกหมากที่แต่งองค์แบบจีน¹⁵¹

ความโดดเด่นของวัดพญูเชิงคือพระพุทธรูปไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่โต พระประธานในวิหารหลวง เป็นพระพุทธรูปศิลปะอู่ทอง สร้างขึ้นก่อนพระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาถึง 26 ปี พระพุทธรูปองค์ใหญ่ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 14 เมตร ประทับขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยมมน สายพระเนตรทอดต่ำ ริมฝีพระโอษฐ์อ้อมเป็นรูปกระจับ ประทับบนฐานชุกชีขนาดใหญ่ หลวงพ่โตเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวไทยและชาวไทยเชื้อสายจีนที่ต่างแวะเวียนมากราบไหว้บูชาเป็นประจำ เพื่อเป็นสิริมงคลของชีวิต¹⁵²

2. วัดพุทธไสยวรรรย์

วัดพุทธไสยวรรรย์ ตั้งอยู่ที่พื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศใต้ ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื้อที่ 46 ไร่เศษ ทิศเหนือติด

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

¹⁵¹ อนุรักษ์ทร จันทวิช, หนังสือวัดพญูเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา, หน้า 55.

¹⁵² สัมภาษณ์พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รองเจ้าอาวาสวัดพญูเชิงวรวิหาร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

แม่น้ำเจ้าพระยา ทิศใต้ติดที่ของวัดตำหนัก (วัดร้าง) ทิศตะวันออกติดโรงเรียนพุทไธสวรรย์ และทิศตะวันตกติดบ้านประชาชน กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนวัดพุทไธสวรรย์เป็นโบราณสถานในพระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 และได้รับการสถาปนาเป็นพระอารามหลวง ชั้นตรี ชนิดสามัญ เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2549 วัดพุทไธสวรรย์นี้มีอายุ 668 ปี และสิ่งก่อสร้างสำคัญมีสภาพดีเพราะอยู่นอกเกาะเมือง ทำให้ได้รับผลกระทบจากสงครามน้อยมาก

153

1) ประวัติวัดพุทไธสวรรย์

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 โปรดให้สร้างวัดพุทไธสวรรย์ในปี พ.ศ. 1896 ที่บริเวณพระราชวังเดิมก่อนการสถาปนารุงศรีอยุธยา โดยเลือกบริเวณตำบลเวียงเหล็ก ให้สถาปนาวិหารและมหาธาตุเป็นอารามชื่อว่าวัดพุทไธสวรรย์ ในสมัยสมเด็จพระเจ้านครอินทร์ ทรงเนรเทศสมเด็จพระรามาธิบดีให้ไปครองเมืองปทาคูจามในปี พ.ศ. 1952 สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณวัดพุทไธสวรรย์ทางทิศตะวันออก¹⁵⁴ ในแผนที่ของชาวต่างชาติระบุว่า เป็นบริเวณที่ชาวญวนตั้งถิ่นฐานอยู่¹⁵⁵ ส่วนปากคลองคูจามเป็นตลาดน้ำใหญ่แห่งหนึ่งของอยุธยา โดยคูเมืองปทาคูจามมีตัวเมืองเรียกว่าแหลมบางกะจะ ในเขตตำบลสำเภาล่ม และโอบล้อมด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือและไหลโอบจากวัดพนัญเชิงลงใต้ทางทิศตะวันออก ส่วนวัดพุทไธสวรรย์มีคลองปะจามเป็นคูเมืองทางทิศตะวันออก มีคลองตะเคียนเป็นคูเมืองทิศตะวันตก และมีแม่น้ำเจ้าพระยาโอบทางทิศเหนือได้¹⁵⁶

ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2092) วัดพุทไธสวรรย์ถูกใช้เป็นที่ตั้งทัพพม่านอกกำแพงเมืองในขณะที่ยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบุเรงนองทรงส่งพระราชสาส์นมาขอฆ่าและฆ่าเผื่อจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่ถูกปฏิเสธ พระเจ้าบุเรงนองจึงให้กวาดต้อนกำลังทางหัวเมืองไป ในปี พ.ศ. 2243 สมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (สมเด็จพระเจ้าเสือ) เจ้าฟ้าตรีสุนทรพระโอรสของสมเด็จพระเพทราชา มีพระชนม์ 13 พรรษา ได้ทำมหามงคลพิธีโสกันต์และทรงผนวชเป็นสามเณรในสำนักพระพุทธโฆษาจารย์ เพื่อเรียนพระปริยัติไตรปิฎกธรรมและคัมภีร์เลขยันต์มนตร์คาถาสรรพวิทยาคุณ ในปี พ.ศ. 2258 สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ วัดพุทไธสวรรย์ใช้เป็นสถานที่ทำ

¹⁵³ ปิยะวัฒน์ รองสวัสดิ์, **จดุคคามรามเทพ วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิริวัฒนา อินเตอร์พรีนซ์ จำกัด (มหาชน), 2550), หน้า 8.

¹⁵⁴ สรุปลงและรวบรวมจากกรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่มที่ 1**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2516), หน้า 1, 99, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน**, (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), หน้า 3, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)**, (พระนคร: องค์การคำครุสภา, 2504), หน้า 12 และกรมศิลปากร, **กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 11 และ น. ณ ปากน้ำ, 2506, หน้า 45.

¹⁵⁵ อัมพร สายสุวรรณ, **แผนผังกรุงศรีอยุธยาไม่มีเลขหน้า**.

¹⁵⁶ ปิยะวัฒน์ รองสวัสดิ์, **จดุคคามรามเทพ วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา**, หน้า 9.

2.3) วิหารหลวง ตั้งอยู่ด้านหน้าปราสาทประธาน เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 16 เมตร ยาว 48 เมตร เชื่อมต่อกับระเบียงคตที่ล้อมรอบปราสาทประธาน ส่วนท้ายวิหารยื่นล้ำเข้าไปในระเบียงคต เป็นรูปแบบวิหารที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น

2.4) วิหารพระพุทโธศวรารักษ์ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ในเขตพุทธาวาส มีลักษณะแอ่นท้อง ลำเอากล็กน้อย เจาะช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมทางด้านยาว ด้านละ 3 ช่อง รวม 6 ช่อง มีช่องประตูทางเข้า 1 ช่อง เครื่องบนหลังคาหักพังหมดแล้ว พระพุทโธไสยาสน์หันพระเศียรไปทางทิศตะวันตกตรงกับช่องประตูทางเข้า เมื่อดูลักษณะพุทธศิลป์และรูปแบบอาคาร มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22-23

2.5) อุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของปราสาทประธาน ตั้งแยกจากระเบียงคตเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน กว้าง 14 เมตร ยาว 32 เมตร ฐานค่อนข้างตรงเหมือนอาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย ภายในมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ 3 องค์บนฐานชุกชี ได้ปฏิสังขรณ์ลงรักปิดทองใหม่ รูปแบบไม่ชัดเจนว่าเป็นศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ฐานพระพุทธรูปเป็นบัวคว่ำบัวหงายบนฐานเตี้ยไม่สูง ซึ่งบ่งชี้ได้ว่าเป็นพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 20-21 รอบอุโบสถทั้ง 8 ทิศ มีใบเสมาหินชนวนขนาดใหญ่ จำนวน 8 คู่ 16 ใบ ลักษณะใบเสมามีรูปสามเหลี่ยมที่คอ ท้องเสมา และรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ตะแคงตรงอกเสมา ฐานเสมาเป็นบัวตื้น สันเสมาหนาและคม ใบเสมาเป็นแบบหินยานลังกาเหมือนสมัยสุโขทัยตอนต้น ใบเสมาลักษณะนี้พบได้ที่วัดมหาธาตุ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นแบบที่นิยมทำในสมัยอยุธยาตอนต้นและส่วนใหญ่จะปักลงพื้นดิน

2.6) ตำหนักพระพุทโธโฆษาจารย์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขตพุทธาวาส เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย 2 ชั้น ลักษณะอาคารเป็นทรงเรือลำเอา ขนาดความยาว 7 ห้อง ชั้นที่ 1 ผนังด้านทิศเหนือและใต้เจาะบานประตูสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านละ 1 ช่อง ผนังด้านทิศตะวันออกและตะวันตกเจาะบานหน้าต่างรูปโค้งแหลม ด้านละ 7 ช่อง ไม่มีเสารองรับ ชั้นที่ 2 ผนังด้านทิศเหนือและใต้เจาะบานหน้าต่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านละ 1 ช่อง ผนังด้านทิศตะวันออกเจาะบานหน้าต่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า 7 ช่อง ผนังด้านทิศตะวันตกเจาะบานหน้าต่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า 6 ช่อง และบานประตูสี่เหลี่ยมผืนผ้า 1 ช่อง พื้นปูด้วยแผ่นไม้กระดาน ส่วนบานประตูชั้นที่ 2 มีบันไดทางขึ้นทำด้วยไม้ 1 ตัว ต่อเชื่อมจากพื้นอาคารชั้นที่ 1 โครงสร้างหลังคาและหน้าบันชั้นที่ 2 เป็นไม้ ลักษณะหลังคาเป็นทรงสามเหลี่ยมมุงกระเบื้อง ภายในอาคารชั้นที่ 2 ไม่มีเสารองรับ ผนังมีจิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยาตอนปลาย ใช้สีพูนรงค์ มีสีแดง สีดำ สีขาว สีเหลือง สีเขียว และสีน้ำเงิน เล่าเรื่องไตรภูมิโลกสัตถฐาน บนผนังด้านทิศเหนือ เขียนวิมานเรียงเป็นแถวบนผนังบนสุด เขาพระสุเมรุ เขาสัตตบรรพต และแม่น้ำนทีสีทันดรตามแนวผนังตอนกลาง มีป่าหิมพานต์และกำเนิดแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ 4 สายที่ไหลออกจากปากข้าง ม้า วัว และสิงห์บนผนังด้านทิศตะวันตกและเขียนขุมนรกบนผนังด้านล่าง ส่วนผนังด้านทิศตะวันออกเขียนเวสสันดรชาดก ผนังด้านทิศตะวันตกเขียนทศชาติชาดก เริ่มจากพระเตมีย์ชาดกทางมุมด้านทิศเหนือเรียงไปจนสุดผนังด้านทิศใต้ ผนังด้านทิศใต้เขียนภาพมารผจญ ผนังด้านทิศตะวันออกเขียนพระพุทโธโฆษาจารย์ไปนมัสการพระพุทโธบาทที่ลังกาทวีป

ความโดดเด่นของวัดพุทโธศวรารักษ์คือแผนผังของวัดเป็นแบบอยุธยาตอนต้น มีปราสาทประธานตั้งตรงกลาง มณฑป 2 หลังตั้งขนานกับทิศเหนือและใต้ ล้อมรอบด้วยระเบียงคต ทิศตะวันออกเป็นวิหารหลวง ทิศตะวันตกเป็นอุโบสถที่ตั้งแยกจากระเบียงคต และรายรอบด้วยเจดีย์ราย 19 องค์

เป็นรูปทรงกลม ทรงแปดเหลี่ยม ทรงย่อมุม ทรงปรางค์ และวิหารราย 6 หลัง เป็นการจัดวางตามคติจักรวาลในพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่า สภาวะจักรวาลหนึ่งมีเขาพระสุเมรุอันศักดิ์สิทธิ์เป็นแกนกลางซึ่งแวดล้อมด้วยมหาสมุทรและเขาสัตตบริภัณฑ์¹⁶³

3. วัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ เชียงแสนป่าถ่าน ตำบลประตู่ชัย อำเภอมหาสารคามร้อยยธา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ทางทิศตะวันออกของวัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นวัดที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 โปรดให้สถาปนาในปี พ.ศ. 1917 แต่แล้วเสร็จในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี โปรดให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ใต้ฐานปรางค์ประธานของวัดที่สร้างในยุคต้นอยุธยา ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบเขมร โดยชั้นล่างก่อด้วยศิลาแลงและเสริมด้วยอิฐฉาบปูนไว้ตอนบน ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงปฏิสังขรณ์ปรางค์ประธานโดยเสริมให้สูงกว่าเดิม ปัจจุบันยอดปรางค์พังลงเหลือเพียงชั้นมุข ปรากฏหลักฐานพบว่า ปรางค์ประธานเคยมีขนาดใหญ่และงดงามมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2499 กรมศิลปากรได้ขุดแต่งปรางค์ประธาน ได้พบโบราณวัตถุสำคัญหลายชิ้น เช่น ผอบศิลาภายในมีสลูบซ้อนกัน 7 ชั้น แบ่งเป็นชั้นหิน เงิน นาก ไม้จันทร์แดง แก้วโกเมน และทองคำ ส่วนชั้นในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเครื่องประดับมีค่า ปัจจุบันได้ประดิษฐานไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา

1) ประวัติวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่มีความสำคัญมากวัดหนึ่ง เคยเป็นที่อยู่ของพระสังฆราชฝ่ายคามวาสี และพระมหาเถรคันฉ่อง ซึ่งติดตามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาจากเมืองแครง วัดนี้ได้รับการทำนุบำรุงจากพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในสมัยอยุธยา เมื่อเสียกรุงครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 วัดมหาธาตุถูกไฟไหม้เสียหายและทิ้งร้างในเวลาต่อมา จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรางค์องค์ใหญ่ได้พังทลายลงมาเหลือสภาพเท่าที่เห็นในปัจจุบัน¹⁶⁴

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดมหาธาตุ

2.1) ปรางค์ประธานหรือปรางค์มหาธาตุ สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ปัจจุบันได้พังทลายเหลือส่วนที่พ้นจากฐานเป็นชั้นมุข จากบันทึกของราชทูตลังกาที่เคยไปชมวัดมหาธาตุ ได้กล่าวไว้ว่าฐานของปรางค์นี้มีรูปราชสีห์ หมี หงส์ นกยูง กิณนร โค สุนัขป่า กระบือ และมังกรอยู่โดยรอบ รูปเหล่านี้จะเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่อยู่เชิงเขาพระสุเมรุที่เป็นแกนกลางจักรวาล

2.2) ปรางค์บริวารหรือปรางค์รายหมายเลข 6 เรียงเป็นแถวอยู่นอกระเบียงคดมีรูปทรงเก๋กว่าปรางค์บริวารในวัดร้างเขตอุทยานประวัติศาสตร์และเห็นร่องรอยมีชุดลายบัวขนาด

¹⁶³ สัมภาษณ์พระครูภาวนาภักทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธโสธรวรยุย พระอารามหลวง, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

¹⁶⁴ วัดมหาธาตุ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/ayuthaya4.htm> [14 มีนาคม 2564].

ใหญ่ปริมาตรชัดเจนตั้งแต่แรกสร้าง ส่วนปราสาทบริวารหมายเลข 8 บนฐานไพทีของปราสาทประธาน ประจํามุมตะวันตกเฉียงเหนือ มีสภาพให้ศึกษาได้และภายในองค์ปราสาทมีจิตรกรรมฝาผนังเหลือให้เห็นที่ผนังคูหา รูปแบบปราสาทนี้เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนแบบร่วมสมัย¹⁶⁵

2.3) เจดีย์ทรงระฆังแบบอยุธยา ตั้งอยู่ทางทิศใต้นอกกระเบื้องคต ลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงาย เหนือขึ้นไปเป็นมาลัยเถาคือวงแหวนคล้ายมาลัย 3 วงซ้อนลดหลั่นรับทรงระฆัง¹⁶⁶ และมีเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม เป็นเจดีย์ลดหลั่นกัน 4 ชั้น 8 เหลี่ยม โดยชั้นบนสุดประดิษฐานปราสาทขนาดเล็ก เป็นเจดีย์แปลกตาที่พบได้เพียงองค์เดียวในพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงปราสาทยอด ตั้งอยู่บนลานด้านเหนือของปราสาทประธาน มีฐานบัวลูกฟักซ้อนลดหลั่น 2 ฐาน ส่วนกลางมีจระนำขุ่มซ้อน 4 ด้าน เคยมีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ บนส่วนกลางเป็นชั้นซ้อนที่เหลือกลีบขนุนอยู่บนมุมบางมุม ซึ่งมีที่มาจากเจดีย์ทรงปราสาท เหนือจากนั้นเป็นส่วนบนคือส่วนยอดทรงระฆัง ตั้งต่อขึ้นไปด้วยทรงกรวย “บัวทรงกลมเถา” โดยไม่มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมคั่น¹⁶⁷

2.4) กลุ่มวิหาร ได้แก่ (1) วิหารหลวง ฐานชุกชีเคยถูกลักลอบขุดลงไปลึก 2 เมตร กรมศิลปากรจึงดำเนินการขุดต่อลงไปอีก 2 เมตร ได้พบภาชนะดินเผาขนาดเล็ก 5 ใบบรรจุแผ่นทอง เบารูปต่าง ๆ (2) วิหารเล็ก มีรากไม้แผ่ขึ้นเกาะเต็มผนังวิหารและบางส่วนล้อมเศียรพระพุทธรูปหินทรายศิลปะอยุธยาอายุกว่าร้อยปี ส่วนองค์พระหาไม่พบ สันนิษฐานว่าเศียรพระได้หล่นอยู่โคนต้นโพธิ์เมื่อครั้งเสียกรุงจนถูกรากไม้ปกคลุม เกิดเป็นภาพงดงามดูแปลกตาเป็นที่กล่าวขานของนักท่องเที่ยวว่า น่าอัศจรรย์ (3) ตำหนักพระสังฆราช ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ว่างทางทิศตะวันตก ในบันทึกของราชทูตลังกาได้กล่าวถึงตำหนักที่สลักลวดลายปิดทอง มีม่านปักทอง พื้นปูพรมมีขวดปักดอกไม้เรียงรายเป็นแถว เพดานแขวนอังกาบ (โคม) มีบัลลังก์ 2 แห่ง¹⁶⁸

ความโดดเด่นของวัดมหาธาตุคือเศียรพระพุทธรูปหินทรายศิลปะอยุธยาที่ถูกรากไทรแผ่เกาะกุมโดยรอบ คุนามหัทศจรยร์และงดงาม นอกจากนี้ยังมีปราสาทประธานและกลุ่มปราสาทบริวารนอกกระเบื้องคต ส่วนใหญ่ได้พังทลายลงแต่ยังเหลือจุดที่น่าศึกษาในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนังที่ผ่านพัฒนาการตั้งแต่ยุคต้นอยุธยาจนถึงยุคร่วมสมัย¹⁶⁹

¹⁶⁵ สันติ เล็กสุขุม, วัด-เจดีย์ ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2560), หน้า 50-58.

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

¹⁶⁷ สันติ เล็กสุขุม, วัด-เจดีย์ ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา, หน้า 184.

¹⁶⁸ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดมหาธาตุ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.ayutthaya.mots.go.th/news_view.php?nid=342 [28 กุมภาพันธ์ 2564]

¹⁶⁹ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเน็ด ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

4. วัดราชบูรณะ

วัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เชิงสะพานป่าถ่าน ด้านตะวันออกจดถนนมหาราช ด้านใต้จดถนนตลาดเจ้าพรหม ด้านตะวันตกจดถนนกลาโหม และด้านเหนือมีอาณาเขตติดต่อกับวัดพลับพลาไชย เนื้อที่วัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงอิฐล้อมรอบ ประตูซุ้มด้านตะวันตกและตะวันออกมีด้านละ 1 ประตู มีปราสาทขนาดใหญ่เป็นประธานวัด ลักษณะปราสาทประธานมีฐานเป็นศิลาแลงและเรือนฐานขึ้นไปเป็นอิฐแบบปราสาทสมัยอยุธยาตอนต้น ฐานมีมุมประธานขนาดใหญ่เมื่อเทียบกับมุมเพิ่มเติมที่เรือนธาตุ¹⁷⁰

1) ประวัติวัดราชบูรณะ

วัดราชบูรณะ สร้างในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ราชวงศ์สุพรรณภูมิ เมื่อสมเด็จพระนครินทราธิราช เสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 1946 พระมหาธรรมราชาธิราช เจ้าเมืองพิษณุโลกสวรรคต เมืองเหนือได้เกิดจลาจล ทรงยกทัพไปปราบ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวไว้ว่า โปรดให้ไอรสทั้ง 3 พระองค์แยกไปครองเมือง คือ เจ้าอ้ายพระยาไอรสองค์ใหญ่ครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้ายี่พระยาไอรสองค์กลางครองเมืองแพรกศรีราชา และเจ้าสามพระยาไอรสองค์น้อยครองเมืองชัยนาท เมื่อเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยายกทัพเข้ามาชิงราชสมบัติ เจ้าอ้ายพระยาตั้งทัพที่วัดพลับพลาไชย ส่วนเจ้ายี่พระยาตั้งทัพที่วัดไชยภูมิ ทั้งสองพระองค์ทรงพระแสงของ้าวต้องพระศอกขาดพร้อมกัน มุขมนตรีทูลเชิญเจ้าสามพระยาให้เสด็จเข้ามาในพระนครเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ทรงให้ขุดเอาพระศพของพระเชษฐาทั้งสองไปถวายพระเพลิง และสถานที่ถวายพระเพลิงให้สถาปนามหาธาตุวิหารและอารามชื่อว่าวัดราชบูรณะ¹⁷¹ สันนิษฐานว่ามหาธาตุนี้น่าจะเป็นปราสาทประธานในปัจจุบัน ส่วนวิหารอาจเป็นวิหารหลวงทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน และอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดราชบูรณะ

2.1) ปราสาทประธาน สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โปรดให้สร้างเมื่อปี พ.ศ. 1967 ปราสาทประธานมีมุขยื่นยาวออกไปทางด้านตะวันออก เป็นตรีมุขคือทางเข้าสู่คูหาปราสาทได้¹⁷² ปราสาทประธานตั้งอยู่ตรงกลางของฐานไพที มีเจดีย์บริวารและระเบียงคดล้อมรอบ ปราสาทนี้มีความสมบูรณ์มาก โดยดูจากงานปูนปั้นประดับที่เกิดจากการบูรณะ มีความแตกต่างของ

¹⁷⁰ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์รายทรงปราสาทยอด วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), หน้า 10-16.

¹⁷¹ กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2516), หน้า 119.

¹⁷² สันติ เล็กสุขุม, วัด-เจดีย์ ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2560), หน้า 19.

ส่วนผสมปูนที่เป็นพื้นผิวและสีของเนื้อปูน ส่วนช่องคูหาของปราสาทด้านเหนือ ใต้ และตะวันตกเป็นผนังอุดมด้วยพระพุทธรูปยืนปูนปั้นประดิษฐานช่องละ 1 องค์ ที่ยอดปราสาทชั้นล่างประดับด้วยรูปครุฑและยักษ์ปูนปั้น เหนือขึ้นไปจนถึงชั้นสุดยอดเฉพาะที่ตรงกับทิศทั้ง 4 มีพระพุทธรูปนั่งในเรือนแก้วและเรียงรายไปด้วยกليبขุ่นที่ทำด้วยศิลาแลงทุกชั้นตลอดยอด¹⁷³

2.2) วิหารหลวง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน ขนาดยาว 63 เมตร กว้าง 20 เมตร मुखหน้าวิหารหลวงมีบันได 3 ทาง คือ ด้านหน้า ด้านซ้าย และด้านขวา มีประตูใหญ่ด้านหน้า 2 ประตู ประตูข้างใกล้ฐานชุกชีออกไปสู่บันไดที่เฉลียงข้างละ 1 ประตู และด้านหลังมีประตูใหญ่ออกไปสู่มุขท้าย 2 ประตู ยื่นติดเข้าไปในกำแพงแก้วรอบปราสาทประธาน ด้านละ 82 เมตร

2.3) อุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก มีขนาดกว้าง 17.5 เมตร ยาว 47.5 เมตร มีซากพระประธานก่อด้วยอิฐฉาบปูน ประดิษฐานหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก หลังชุกชีมีประตูและบันไดขึ้นลงซ้ายขวา ด้านหน้าอุโบสถมีประตู 3 ประตูและมีบันได 1 คู่ การให้แกนตะวันออกถึงตะวันตกเป็นแกนหลักของสิ่งก่อสร้างสำคัญในวัด เป็นระเบียบการสร้างวัดในสมัยอยุธยาตอนต้นซึ่งนิยมสร้างวิหารหลวงอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน และให้ท้ายวิหารยื่นล้ำเข้าไปในระเบียงคต ส่วนอุโบสถอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน ระเบียบนี้มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยอยุธยาตอนปลายโดยลดความสำคัญของวิหารและเพิ่มสำคัญของอุโบสถ¹⁷⁴

2.4) เจดีย์ประจํามุมและเจดีย์รายบนฐานไพที มีปรากฏหลักฐานที่พบว่าเจดีย์ประจํามุมทั้ง 4 และเจดีย์แทรก 12 องค์ เป็นเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมเหมือนกันและอยู่ในตำแหน่งที่สมมาตรกันในแกนตะวันออกไปตะวันตก สร้างตามแบบปราสาทเขมรและสันนิษฐานว่าเจดีย์มูมน่าจะสร้างพร้อมปราสาทประธาน เพราะเป็นตัวกำหนดขอบเขตของฐานไพที ส่วนเจดีย์แทรกมีขนาดเล็กกว่าและน่าจะสร้างขึ้นภายหลัง ส่วนเจดีย์ประจํามุมและเจดีย์รายนอกระเบียงคต ประกอบด้วยเจดีย์ทรงระฆังเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยม เจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงปราสาทยอด และเจดีย์เพิ่มมุม รูปแบบของเจดีย์เหล่านี้แสดงถึงความสำคัญของวัดที่สืบมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจนถึงตอนปลาย และลักษณะผังของเจดีย์ยังแสดงถึงระเบียบแบบเดียวกับเจดีย์ในระเบียงคต

2.5) กรูในปราสาทประธาน หลังจากถูกลักลอบขุดเมื่อปี พ.ศ. 2500 โดยกลุ่มคนร้ายเข้าไปขโมยทรัพย์สมบัติเป็นจำนวนมาก ต่อมากรมศิลปากรได้บูรณะขุดแต่งและพบทรัพย์สมบัติเป็นเครื่องราชูปโภคที่ทำจากทองคำ พระพิมพ์ และของมีค่าอื่น ปัจจุบันได้เก็บรักษาไว้ในห้องราชบูรณะที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ส่วนกรูที่พบเป็นกรูชั้นบนอยู่ใต้ครุภธาตุ กรูชั้นล่างอยู่สูงกว่าระดับพื้นผิวของลานรอบปราสาท และกรูที่ 3 เป็นกรูเล็กอยู่ล่างสุด¹⁷⁵ ดังนี้

¹⁷³ มานิต วัลลิโกดม, “สภาพปัจจุบันของวัดราชบูรณะ”, ในจิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุงพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501), หน้า 19.

¹⁷⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544), หน้า 50.

¹⁷⁵ กฤษณ์ อินทโกศัย, “รายงานการเปิดกรูพระปราสาทวัดราชบูรณะ” ในจิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุงพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501), หน้า 22.

กรุห้องที่ 1 อยู่ลึกลงไปจากพื้นเรือนธาตุ 3.7 เมตร ลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส ผนังกว้างด้านละ 1.3-1.4 เมตร ผนังสูง 4 เมตร ผนังทั้ง 4 ด้านเขียนจิตรกรรมฝาผนังเทวดาเหาะถือดอกไม้เป็นก้านชูไปข้างหน้า มีลวดลายเครื่องประดับลักษณะศิลปะสุโขทัยและภาพกษัตริย์หรือนักรบ จินสวมชุดเขียว ชุดขาว ชุดแดงสมัยราชวงศ์เหม็ง¹⁷⁶ จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2501 พบว่าในกรุห้องนี้มีผนังทำเป็นช่องเล็ก ๆ ใส่พระพิมพ์และพระพุทธรูปสำริดเต็มพื้นที่

กรุห้องที่ 2 อยู่สูงจากพื้นดินประมาณ 2.2 เมตร ลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 1.2 เมตร สูง 2.65 เมตร ผนังกรุชั้นล่างเจาะลึกเข้าไปเป็นช่องคูหา 4 ด้าน บนเพดานเขียนลายดาวตรงกลาง ล้อมด้วยลายเส้นดอกไม้สีแดงปิดทองเป็นวงกลม ผนังเหนือซุ้มคูหาแบ่งเป็น 4 ชั้น โดยชั้นบนเขียนพระพุทธรูปสลักกับสาวกในช่องสี่เหลี่ยม สันนิษฐานว่าเขียนเรื่องชาดก 60 ชาต ส่วนภาพพระโพธิสัตว์ในชาดกที่เห็นคือโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนก กวาง ช้าง กาเผือก นกเขา สุนัข และหงส์ ภาพส่วนใหญ่เห็นเลือนลาง ภายในกรุมืดๆ สำริดเล็กตั้งทุกซุ้ม เว้นด้านใต้ ใ้ว่างเครื่องทอง ผ้าทองและของมีค่า เช่น พระแสงชั้นธ มงกุฎ เสื้อทองคำ พระพุทธรูป พระแก้ว พระทองคำ พระนาถ และพระสำริด ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา¹⁷⁷

กรุห้องที่ 3 อยู่ลึกถัดจากกรุห้องที่ 2 ลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยมกว้าง 1.4 เมตร สูง 1.20 เมตร ภายในห้องส่วนในก่อปูนเป็นห้องสี่เหลี่ยมกว้าง 0.8 เมตร บรรจุเจดีย์ทองคำ 1 องค์มีครอบอยู่ 4 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 เป็นเหล็กบุชิน ชั้นที่ 2-3 เป็นทองเหลือง และชั้นที่ 4 เป็นเงิน ภายในบรรจุพระพุทธรูปทองคำ พระเจดีย์แก้วผลึก พระพุทธรูปแก้วผลึก เครื่องทองอื่น และแผ่นใบลานจารึกอักษรเขมรม้วนกลม ส่วนด้านนอกของกรุห้องนี้ กว้าง 0.4 เมตร มีพระพุทธรูปสำริด พระพิมพ์เนื้อชิน กระปุกเคลือบ เครื่องใช้ทำจากเงิน สำริด และทองเหลืองอยู่โดยรอบ¹⁷⁸

ความโดดเด่นของวัดราชบูรณะคือเรื่องคติจักรวาลที่วางเป็นแผนผังวัด มีปราสาทประธานที่มีรูปทรงพัฒนามาจากปราสาทพระศรีมหาธาตุ ลพบุรี แต่มีทรงเริ่มสอบเพียวกว่าเพราะการลดปริมาตรของส่วนประกอบบางส่วน เช่น การเพิ่มมุมของส่วนล่างขององค์ปราสาท เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกรุในปราสาทประธานที่กล่าวขานถึงการถูกลักลอบขุดเอาสมบัติไปเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้กรมศิลปากรต้องทำการขุดแต่งบูรณะกรุดังกล่าวจนพบทรัพย์สมบัติอีกจำนวนหนึ่ง ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่น่าสนใจ

¹⁷⁶ สิริสุข เรื่องชีวิต, “จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น ในกรุพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 19-23.

¹⁷⁷ หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, “โบราณวัตถุที่ค้นพบจากพระปราสาทวัดราชบูรณะ รุ่นที่ 2” ใน พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 16.

¹⁷⁸ ฉ่ำ ทองคำวรรณ, “คำอ่านจารึก” ในจิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 60.

ในเรื่องคติการเก็บทรัพย์สมบัติไว้ในปราสาทประธาน ตลอดจนการประดับตกแต่งภาพจิตรกรรมไว้ตามผนังภายในกรุ¹⁷⁹

5. วัดพระศรีสรรเพชญ์

วัดพระศรีสรรเพชญ์ ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตอุทยานประวัติศาสตร์ ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพื้นที่ในแผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียงตามคำสั่งกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ. 2530¹⁸⁰ วัดนี้อยู่กึ่งกลางเกาะเมืองก่อนไปทางทิศเหนือ เดิมเป็นที่ตั้งพระราชมณเฑียรของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เมื่อครั้งสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1893 ทิศเหนือจรดพระบรมมหาราชวังมีกำแพงกัน 1 ชั้น ประตู 1 ประตู และมีฉนวนเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวังกับวัด ทิศตะวันออกจรดท้องสนามหลวง มีกำแพงกัน 1 ชั้น ประตูเข้า 2 ประตู ทิศใต้จรดวิหารพระมงคลบพิตร มีกำแพงวัดกัน 1 ชั้น มีป้อมด้านบนเรียกว่าศาลาพระมงคลบพิตร ส่วนป้อมทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่าป้อมวัดรามาวาส ทิศตะวันตกจรดพระตำหนักสวนกระต่าย สระระฆัง มีกำแพงวัดกัน 1 ชั้น ทำประตูเข้าออก 1 ประตู¹⁸¹

1) ประวัติวัดพระศรีสรรเพชญ์

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงพื้นที่ตั้งของวัดพระศรีสรรเพชญ์เดิมเป็นพระราชวังที่ประทับของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปี พ.ศ. 1991¹⁸² โปรดให้ย้ายพระราชวังไปสร้างใหม่ที่ด้านริมแม่น้ำลพบุรี และอุทิศพระราชวังนี้เป็นวัดสำหรับประกอบพิธีต่าง ๆ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ได้กล่าวถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐา) โปรดให้สร้างวิหารหลวงขึ้นในปี พ.ศ. 2042 และสร้างพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่สูงแปดวา นามว่าพระศรีสรรเพชญ์¹⁸³ พร้อมทั้งสร้างเจดีย์ประธานทรงระฆัง 2 องค์ โดยเจดีย์องค์ที่ 1 สร้างทางทิศตะวันออกเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชบิดา ส่วนเจดีย์องค์ที่ 2 สร้างตรงกลางเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 พระเชษฐาธิราช ส่วนเจดีย์องค์ที่ 3 สร้างทางทิศตะวันตกในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (หน่อ

¹⁷⁹ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบนินดี ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

¹⁸⁰ กรมศิลปากร, โครงการปรับปรุงแผนแม่บท นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: เอ็น เอส พี พรินต์ติ้งกรุ๊ป, 2537), หน้า 23.

¹⁸¹ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์), ตำนานกรุงเก่า พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงจำเรียม โบราณราชธานินทร์, (พระนคร: บริษัทสหอุกรณ์การพิมพ์, 2502), หน้า 62-65.

¹⁸² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ในคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2510), หน้า 450.

¹⁸³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 452-453.

พุทธางกูร) เพื่อบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐา) พระราชบิดา นอกจากนี้ได้อัญเชิญพระโกศสมเด็จพระนารายณ์มหาราชบรรจุไว้ในท้ายพระนาคของวิหารพระศรีสรรเพชญ์บนฐานชุกชีด้านหลัง วัดนี้ยังคงเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิंहังค์เมื่อสมัยที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตีได้เมืองเชียงใหม่¹⁸⁴ ในปี พ.ศ. 2284 สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ โปรดให้เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ ดำเนินการปฏิสังขรณ์วัดนี้ใหม่¹⁸⁵

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ให้อัญเชิญพระโลกนาถมาประดิษฐานที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ส่วนพระศรีสรรเพชญ์ที่ชำรุดยากจะซ่อม จึงให้สร้างเป็นพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดาญาณ¹⁸⁶ ในปี พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดให้ศึกษาและบูรณะเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้ขุดพบ พระบรมสารีริกธาตุที่เจดีย์ประธานองค์ที่ 1 และให้บรรจุไว้ในสถูป 7 ชั้น ประกอบด้วยสถูปหินชั้นที่ 1 สถูปบัวจีนชั้นที่ 2 สถูปสำริดชั้นที่ 3-4 สถูปเงินชั้นที่ 5 สถูปทองชั้นที่ 6 และสถูปแก้วผลึกชั้นที่ 7 ส่วนพระอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหาไม่พบ¹⁸⁷ ในปี พ.ศ. 2499 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ทำการบูรณะเจดีย์ประธานทรงระฆังทั้ง 3 องค์ โดยใช้วิธีการฉาบปูนเจดีย์ทั้ง 3 องค์ตามที่เห็นในปัจจุบัน

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์

2.1) กลุ่มเจดีย์ ได้แก่

(1) เจดีย์ประธานทรงระฆัง 3 องค์ ตั้งบนฐานไพทีเดียวกัน รองรับฐานเขียงกลม 3 ชั้น ฐานปัทม์บัวกลีบ ลูกแก้ว 3 ชั้น และบัวปากกระชัง องค์ระฆังเป็นองค์ในผังกลม มียอดเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยม เสาหอน ปล้องไฉน ปลียอด และเม็ดน้ำค้าง ที่ตำแหน่งส่วนฐานมีมุขยื่นออกมา 4 ทิศ มุขทิศตะวันออกเป็นช่องทางเข้าคูหาเจดีย์ อีก 3 มุขเป็นซุ้มจรณะ เคยมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่¹⁸⁸ สันหลังคาซุ้มจรณะทุกทิศประดับด้วยเจดีย์ยอด ซึ่งแนวความคิดการสร้างเจดีย์ทรงระฆังกลมมีอยู่ก่อนสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น เจดีย์ประธานวัดมเหยงค์ สร้างในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 มีลักษณะพิเศษคือ

¹⁸⁴ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาพร้อมรูปถ่ายและแผนผัง, (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), หน้า 28.

¹⁸⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 39 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64, (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าสุภา, 2512), หน้า 259.

¹⁸⁶ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาพร้อมรูปถ่ายและแผนผัง, หน้า 27-28.

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

¹⁸⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยาจากหลวงแห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจ้าพระยา, 2526), หน้า 75.

ช่างล้อมประทักษิณ อาจเกี่ยวข้องกับเจดีย์ช่างล้อมที่สุโขทัยที่ได้รับอิทธิพลจากพุกาม¹⁸⁹ ส่วนบันไดทางขึ้นวัดพระศรีสรรเพชญ์ อาจเพิ่มหรือได้รูปแบบจากปราสาทสมัยอยุธยาตอนกลางที่เน้นความสมดุลและทิศหลักทั้ง 4

(2) เจดีย์ยอด เป็นเจดีย์ประดับบนสันหลังคาของซุ้มจรณะ อาจได้รับอิทธิพลจากซุ้มปราสาทหรือกลุ่มสถูปทรงระฆังกลมจากซุ้มทิศ เช่น เจดีย์วัดสระศรี จังหวัดสุโขทัย¹⁹⁰ หรืออาจเป็นการเลียนแบบปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น¹⁹¹

(3) เจดีย์ประจำมุมในระเบียงคต 4 องค์ ตั้งประจำมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมที่มีฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยม 1 ชั้น เชียงกลม 2 ชั้น ฐานปัทม์ บัวถลา ลูกแก้วกลม 3 ชั้น บัวปากระฆังรองรับองค์ระฆัง ส่วนยอดมีบัลลังก์สี่เหลี่ยม ก้านฉัตร และปล้องไฉน

(4) เจดีย์มุมกำแพงวัด 4 องค์ เป็นเจดีย์ระฆังทรงกลมเหมือนเจดีย์ประธาน แต่มีขนาดเล็กกว่า ไม่ได้ประดับเจดีย์ยอดบนสันหลังคา เจดีย์องค์ที่ 1 ตั้งบนฐานเชิง 4 ชั้น เจดีย์องค์ที่ 2 มีฐานล่างเป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานเชิงกลม เจดีย์องค์ที่ 3 มีฐานเชิงแปดเหลี่ยม และเจดีย์องค์ที่ 4 มีฐานเชิงสี่เหลี่ยม เจดีย์มุมทั้ง 4 นี้มีซุ้มจรณะและบันไดทางขึ้นทั้งสี่ทิศ ปัจจุบันยอดเจดีย์บางองค์ได้หักพังลง

(5) เจดีย์ราย 32 องค์ มียอดเจดีย์หักพังหมดแล้ว บางองค์เหลือแต่ฐานและบางองค์ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากร

2.2) มณฑป 3 องค์ ตั้งคั่นระหว่างเจดีย์ประธาน โดยมณฑปองค์ที่ 1 ตั้งอยู่หน้าเจดีย์ประธานองค์ที่ 1 มณฑปองค์ที่ 2 อยู่ระหว่างเจดีย์ประธานองค์ที่ 1, 2 และมณฑปองค์ที่ 3 อยู่ระหว่างเจดีย์ประธานองค์ที่ 2, 3 ปัจจุบันมณฑปองค์ที่ 1 เหลือเพียงผนังอาคารและผนังกระเบื้องทางทิศตะวันตก ส่วนมณฑปองค์ที่ 2, 3 เหลือเพียงฐาน โดยฐานมณฑปทั้ง 3 มีฐานเชิงเป็นฐานล่างตั้งบนฐานไพทีสูง 1.59 เมตร ถัดขึ้นไปเป็นฐานลูกแก้วรองรับอาคาร ทางขึ้นมณฑปมีบันไดด้านทิศเหนือและทิศใต้จากฐานไพทีถึงชั้นกระเบื้องและมีบันไดจากกระเบื้องถึงตัวมณฑป จากมณฑปองค์ที่ 1 มีประตูเชื่อมเข้าซุ้มจรณะทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานองค์ที่ 1 และพบรอยพระพุทธรูปบนแท่นก่ออิฐฉาบปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า¹⁹² มณฑปองค์ที่ 2 มีงานปูนปั้นประติมากรรมรูปครุฑ มีเพียงเท้าหนึ่ง

¹⁸⁹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ในคำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 447, และสันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยาช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, หน้า 75.

¹⁹⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยาช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, หน้า 75.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

¹⁹² หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาพร้อมรูปถ่ายและแผนผัง, หน้า 28.

ข้างที่ฐานมณฑปติดกับองค์เจดีย์ มีลักษณะแบบเดียวกับพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท¹⁹³ สำหรับมณฑปองค์ที่ 3 เหลือฐานกองเป็นอิฐบนมณฑปและตำแหน่งเสาภายในมณฑป

2.3) ระเบียงคต ไม่มีโครงหลังคากระเบื้องคตเพราะพังลงตามกาลเวลา เหลือเพียงผนังด้านทิศตะวันตก และมีร่องรอยพระพุทธรูปประทับนั่งที่ระเบียงคตบางแห่ง ระเบียงคตมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวกว่าวัดอื่น เพราะมีเจดีย์ประธานถึง 3 องค์ ตั้งเรียงในแนวนอน มีช่องประตูเข้าทางทิศเหนือ 1 ช่องที่ต่อจากกำแพงวัด ช่องท้ายวิหารหลวง 2 ประตู และช่องเข้าสู่เจดีย์ประธานอีก 4 ประตู¹⁹⁴

2.4) กลุ่มวิหาร ได้แก่

(1) วิหารหลวง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 25 เมตร ยาว 70 เมตร มีประตูทางเข้าด้านหน้า 2 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง และเชื่อมต่อกับระเบียงคต วิหารหลวงสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระศรีสรรเพชญ์ ปางประทับยืน สูง 16 เมตร สถาปัตยกรรมไม่เหลือหลังคาและเสา กลมภายในอาคารได้พังหมดแล้ว ด้านหน้ามีฐานชุกชี มีปูนปั้นรูปครุฑประดับท้องไม้ลายกระจังหน้า กระดานประดับด้วยลายดอกไม้แปดกลีบอยู่ทางทิศใต้ของฐาน ด้านหลังมีฐานชุกชีซึ่งเป็นกองอิฐ ผนังบางส่วนทางทิศเหนือและใต้เห็นเป็นอิฐฉาบปูน เว้นเป็นช่องลมในแนวตั้งและด้านล่างก่อเว้นเป็นช่องสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนสูงจากพื้น 1.7 เมตร ด้านนอกวิหารมีเสาฟาโลตั้งอยู่เป็นเสากลมรูปดอกบัวตูม มีสภาพสมบูรณ์ต้นหนึ่ง และมีพื้นอิฐปูไปถึงวิหารพระป่าเลไลย์และวิหารพระโลกนาถ¹⁹⁵ ส่วนหอระฆังตั้งอยู่ทางด้านหน้าของวิหารหลวง อยู่ในแกนทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตกเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดขึ้น 4 ทิศ ปัจจุบันชำรุดเหลือส่วนฐานและผนังบางส่วน ด้านทิศใต้พบฐานลูกฟักและกองอิฐทับถมอยู่ มีการขุดพบการสร้างกระเบื้องซ้อน 2 ชั้น¹⁹⁶

(2) วิหารจัตุรมุขทรงตึก ก่ออิฐฉาบปูน มีเสาภายในอาคาร มีผนังกำแพงรับน้ำหนัก และมีคันทวยรับน้ำหนักชายคา ส่วนฐานก่ออิฐฉาบปูนรูปบัวคว่ำสูงจากพื้น 77 เซนติเมตร อยู่กำแพงด้านทิศเหนือของมุขทิศตะวันออก ผนังกำแพงก่ออิฐฉาบปูนมีเหลือให้เห็นคือผนังทิศตะวันออกของมุขทิศใต้และผนังทิศใต้ของมุขทิศตะวันตก ผนังกำแพงนี้มีความยาว 3 ช่วงแต่ละช่วงคั่นด้วยเสาดัด ผนังมีการเจาะช่องหน้าต่างเป็นรูปโค้งแหลม และมีร่องการวางแผ่นไม้ทับด้านหน้าและด้านล่าง ส่วนมุขทิศตะวันออกเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบเหลือส่วนพระหัตถ์ซ้ายและส่วนที่

¹⁹³ พระยาโบราณราชธานินทร์, เรื่องกรุงเก่า ในประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 37 ภาคที่ 63, (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2512), หน้า 54-55.

¹⁹⁴ สรุปลจากสันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยาทางช้างหลวงแห่งแผ่นดิน, หน้า 48 และเสนอ นิลเดช, วัดพระศรีสรรเพชญ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประชาชน, 2546), หน้า 27.

¹⁹⁵ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาพร้อมรูปถ่ายและแผนผัง, หน้า 28.

¹⁹⁶ อานนท์ เรื่องเทศ, “รายงานความก้าวหน้า การขุดแต่งและการออกแบบเพื่อการบูรณะวัดพระศรีสรรเพชญ์ ประจำปี 3-4” เสนอโครงการอนุรักษ์และพัฒนามรดกประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (อัครสำเนา).

หักตกอยู่บริเวณใกล้เคียง ส่วนพระสี่อิริยาบถอีก 3 องค์ไม่ปรากฏ ส่วนมุขทิศตะวันตก มีฐานบัวและฐานปัทม์ก่ออิฐฉาบปูน บริเวณมุมทั้ง 4 ตั้งเสาแปดเหลี่ยม มุขทิศเหนือมีอาสนสงฆ์ 2 แห่งที่สร้างสูงจากพื้น 45 เซนติเมตร อยู่ติดกับผนังยาว มีฐานพระครึ่งวงกลมและเต็มวงกลมต่อเนื่องติดผนัง สูงจากพื้น 32 เซนติเมตร ถัดจากกำแพงเข้ามาพบกับเสาแปดเหลี่ยม 2 ต้นและมุขทิศใต้มีฐานพระอยู่หนึ่งฐาน นอกจากนี้ยังมีเจดีย์บรรจุอัฐิทรงแปดเหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 ตั้งอยู่บนฐาน 2 ชั้น คือฐานปัทม์ชั้นล่างสุดสูง 74 เซนติเมตรและฐานชั้นที่ 2 สูง 18 เซนติเมตร¹⁹⁷ ปัจจุบันเจดีย์ส่วนยอดหักเหลือแต่โครงสร้างฐาน ส่วนเรือนธาตุที่เป็นฐานยังเห็นร่องรอยของรูด้านต่าง ๆ และเห็นร่องรอยของปูนที่ฉาบสันนิษฐานว่าเป็นซุ้มจระนำ 8 ทิศ

(3) วิหารพระโลกนาถ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวิหารหลวง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูทางเข้าด้านหน้า 2 ช่อง ภายในไม่ได้ปูด้วยพื้นอิฐ เสาไม้ 4 แถว โดยเสาคู่กลางแถวละ 8 ต้น เสาริมแถวละ 4 ต้น ด้านหน้าทิศตะวันออกมีเสารับมุข 2 ต้น เป็นเสากลมเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 เมตร

(4) วิหารพระปาเลไลย์ ตั้งอยู่ด้านข้างวิหารหลวงด้านทิศใต้และบริเวณด้านหลังของอุโบสถ วิหารนี้มีมุขยื่นไปทางทิศตะวันออก ปัจจุบันพังทลายเหลือเพียงผนังวิหารด้านทิศใต้ ส่วนฐานวิหารเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ บริเวณส่วนที่เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเสาก่ออิฐทรงกลม 4 แถว ๆ ละ 4 ต้น มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.14 เมตร ฐานเสาเป็นรูปบัวคว่ำ มีผนังเหลือด้านทิศใต้ เจาะช่องแสงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นแนวตั้งห้องละ 3 ช่อง มีขนาดกว้างเท่าความยาวของก้อนอิฐ สูง 2 เมตรจนจรดหลังคา แต่ละช่องประดับลวดลายปูนปั้นลายประจายามก้ามปูหรือพันธุ์พฤกษา อาจได้รับอิทธิพลจากล้านนาและจัดอยู่ในสมัยกลางอยุธยา กลางวิหารมีฐานชุกชีเป็นฐานบัวลูกแก้ว 1 ชั้น ส่วนมุขที่ยื่นมีประตูทางเข้าตรงกลาง 1 ประตู ผนังด้านทิศใต้เจาะช่องแสง 4 ช่องช่วงเสาไม่มีลายปูนปั้น เสาภายในมี 2 แถว ๆ ละ 4 ต้น เป็นเสาก่ออิฐฉาบปูนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนพื้นวิหารปูด้วยอิฐ

2.5) พระที่นั่งจอมทอง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ถัดจากวิหารพระโลกนาถ หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ปัจจุบันโครงหลังคาพังทลายหมด มีผนังและเสาของอาคารที่คงสภาพอยู่ ผนังอาคารเจาะช่องหน้าต่างโดยรอบ 32 ช่อง มีร่องรอยแบบซุ้มบันแถลงของผนังกำแพงด้านนอก ด้านทิศเหนือมีประตู 4 ประตู คือทิศเหนือ 2 ประตู ทิศตะวันออก 2 ประตู และมีบันไดปูด้วยแลง¹⁹⁸

2.6) อุโบสถ ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของวิหารพระปาเลไลย์ เป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน ด้านหลังอาคารมีผนังสูง 7.3 เมตร ส่วนพื้นที่อุโบสถเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขหน้าเป็นมุขโถงและมุขหลังเป็นมุขทึบ ส่วนด้านข้างมุขเป็นบันไดทางขึ้นด้านละ 2 บันได ฐานอุโบสถเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่

¹⁹⁷ สรุปรจากพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์), ตำนานกรุงเก่า พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพคุณหญิงจำเริญ โบราณราชธานินทร์ ต.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 4 เมษายน, 2502, หน้า 89 และหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาพร้อมรูปถ่ายและแผนผัง, หน้า 28-29.

¹⁹⁸ เสนอ นิลเดช, วัดพระศรีสรรเพชญ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประชาชน, 2546), หน้า 28.

สูง 1.2 เมตร ฐานหน้ากระดานอยู่ด้านล่างต่ำกว่าระดับพื้น 50 เซนติเมตร บริเวณชั้นหน้ากระดานล่างของชุดฐาน มีการนำก้อนศิลาแลงมาก่อแทรกชั้นอิฐ 1 แถว โดยความยาวอุโบสถแบ่งเป็น 7 ช่วงเสา ภายในอุโบสถก่อเสาตั้ง 2 แถวเป็นเสาแปดเหลี่ยม ส่วนล่างสุดของเสาทุกต้นก่อด้วยอิฐฉาบปูนมีก้อนศิลาแลงวางซ้อนอยู่ด้านบน โดยตำแหน่งเสาที่ 6-7 มีฐานชุกชี ซึ่งปัจจุบันเหลือความสูงเพียงครึ่งเมตร ส่วนมุขหลังมีการก่อฐานชุกชี ผนังทิศใต้ทำอาสนะติดเสาคู่ที่ 2-5 และรอบอุโบสถตั้งใบเสมาคู่ที่ทำด้วยหินชนวนสูง 2 เมตรเพื่อปกทั้งแปดทิศ โดยเสมาด้านในปีกสูงกว่าด้านนอก ใบเสมาลีลาคล้ายสลักเป็นรูปสามเหลี่ยมที่คอและท้องเสมา ส่วนบริเวณคอเสมาสลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน¹⁹⁹

ความโดดเด่นของวัดพระศรีสรรเพชญ์คือเจดีย์ประธานทรงระฆัง 3 องค์ที่ตั้งเด่นเป็นสง่ามีมณฑป 3 องค์วางคั่นระหว่างเจดีย์ประธานทั้ง 3 ดุจดงามอย่างยิ่ง โดยเจดีย์ประธานองค์ที่ 1 มีความสำคัญเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ส่วนศิลปกรรมภายในวัดเป็นศิลปะอยุธยาตอนต้นผสมศิลปะสุโขทัย มีเจดีย์ประธาน 3 องค์ตั้งบนฐานไพทีเดียวกัน มีการวางเจดีย์รายสลักกับวิหารรายรอบวัดเป็นศิลปะอยุธยาตอนกลาง และวิหารจัตุรมุขเป็นศิลปะอยุธยาตอนปลาย ซึ่งสถาปัตยกรรมเจดีย์สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปและภายในเจดีย์ส่วนมากเป็นที่เก็บพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์และพระอัฐิของพระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องจากคิดว่าด้วยพระบรมมหาราชวังมีพระมหาปราสาทเทียบได้กับปราสาทไพชยนต์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพหรือเปรียบเหมือนพระโพธิสัตว์²⁰⁰ การเก็บพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์และพระอัฐิของพระบรมวงศานุวงศ์ไว้ในเจดีย์จึงเป็นศูนย์กลางของราชธานีที่เทียบได้กับเจดีย์จุฬามณี²⁰¹

6. วิหารพระมงคลบพิตร

วิหารพระมงคลบพิตร ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ อัมภพนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บริเวณพระราชวังโบราณ ทิศใต้ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ ภายในวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระมงคลบพิตร พระพุทธรูปขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นและได้รับความเสียหายเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และได้รับการบูรณะใหม่ด้วยทองสำริดหุ้มทองแบบองค์ที่เห็นในปัจจุบัน พระมงคลบพิตรเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยทองสำริด ลงรักปิดทอง

¹⁹⁹ อานนท์ เรืองเทศ, “รายงานความก้าวหน้า การขุดแต่งและการออกแบบเพื่อการบูรณะวัดพระศรีสรรเพชญ์ ประจำปี 2564” เสนอโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (อัดสำเนา).

²⁰⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยาช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, หน้า ๒๒ และมานพ ถาวรวัฒนสุกุล, คติเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์, เอกสารประกอบการสอนรายวิชาประวัติศาสตร์อยุธยา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536, หน้า 185-186.

²⁰¹ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเนติ ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

มีแกนเป็นอิฐ ส่วนฉนวนอกบุด้วยสำริด ทำเป็นท่อนแล้วนำมาเชื่อมกัน สูง 12.54 เมตร หน้าตักกว้าง 4 วาเศษ มีลักษณะศิลปะอุทองผสมกับสุโขทัย²⁰²

1) ประวัติวิหารพระมงคลบพิตร

ปรากฏหลักฐานการสร้างวิหารพระมงคลบพิตรในปี พ.ศ. 2155 สมัยพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้ชะลอองค์พระมงคลบพิตรจากทางทิศตะวันออกมาทิศตะวันตก เป็นที่ประดิษฐานในปัจจุบัน และโปรดให้สร้างมณฑปสวมไว้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2246 สมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (สมเด็จพระเจ้าเสือ) เกิดอสุณิบาดตกลมมาต้องยอดมณฑปจนเกิดไฟไหม้ ทำให้เครื่องมณฑปทรุดพังต้องพระศอพระมงคลบพิตรหักลงพื้น สมเด็จพระเจ้าเสือจึงโปรดให้รื้อเครื่องบนออกแล้วสร้างใหม่เป็นมหาวิหาร โดยก่อผนังด้านหน้าและด้านหลังขึ้นไปเพื่อรับกับช่อและจั่ว ส่วนหลังคาทำเป็นมณฑปแบบเดิมในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วิหารใหม่เป็นมหาวิหารมีการเปลี่ยนหลังคาช่อมบัวและหัวเม็ดกำแพง เมื่อเสียกรุงครั้งที่ 2 วิหารและพระพุทธรูปถูกไฟไหม้จนเครื่องบนวิหารหักลงมาถูกพระเม้าและพระกรขวาหัก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกเนื่องในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติ 40 ปี เสมอด้วยการครองราชย์ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดให้ขุดแต่งและปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณพระราชวังโบราณและวิหารพระมงคลบพิตร ในปี พ.ศ. 2474 สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมศิลปากรได้ซ่อมแซมวิหารตามสภาพไม่ให้ปรักหักพังลงมา พระยาโบราณราชธานินทร์ ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าได้ซ่อมพระเม้าและพระกรด้านขวาของพระมงคลบพิตรด้วยปูนปั้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวิหารพระมงคลบพิตรเป็นโบราณสถานแห่งชาติ เนื่องจากพระมงคลบพิตรเป็นพระพุทธรูปโบราณที่ควรอนุรักษ์ไว้ ตามประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอน 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 ต่อมาในปี พ.ศ. 2498 รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เริ่มบูรณปฏิสังขรณ์วิหารและองค์พระพุทธรูป โดยมอบให้กรมศิลปากรออกแบบให้มีรูปร่างเหมือนของเดิมมากที่สุด²⁰³

2) โบราณสถานสำคัญภายในวิหารพระมงคลบพิตร

2.1) วิหารพระมงคลบพิตร ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดให้รื้อมณฑปเพื่อแปลงเป็นวิหาร โดยทำบัวหงายคั่นระหว่างพระเกตุมาลากับพระรัศมี ทำมุขหน้าวิหาร ทำเสารอบผนังด้านนอก แปลงหลังคาเป็นแบบธรรมดา ช่อมบัวฐานและหัวเม็ดกำแพง ทำรูปบัวคว่ำตรงฐานบัลลังก์และทำผ้าทิพย์ห้อยหน้าทรวดเข้าไปใต้ที่นั่งของพระมงคลบพิตรห้อยลงมาอ่อนช้อยตามชั้นของฐานถึงปลายสุด ท่างอนพาดอยู่ตรงหน้า สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้สร้างวิหารตามแบบที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนไว้เป็นต้นแบบและ

²⁰² มุลนิธิพระมงคลบพิตร, จดหมายเหตุ: การบูรณปฏิสังขรณ์วิหารพระมงคลบพิตร, (นันทบุรี: บริษัทภาพพิมพ์ จำกัด, 2562), หน้า 24.

²⁰³ มุลนิธิพระมงคลบพิตร, จดหมายเหตุ: การบูรณปฏิสังขรณ์วิหารพระมงคลบพิตร, หน้า 33, 85-87.

ออกแบบมณฑปในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไว้ที่หน้าบันวิหารพระมงคลบพิตรหลังใหม่นี้ ซึ่งปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน²⁰⁴

2.2) พระมงคลบพิตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีพระพักตร์ค่อนข้างมน ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา มีสังฆาฏิพาดเหนือพระอังสาซ้าย ชายยาวลงมาจรดพระนาภี ภายในองค์ก่ออิฐเป็นแกน บุด้วยทองสำริด หน้าตักกว้าง 9.55 เมตร องค์พระสูง 12.45 เมตร ฐานบัวสูง 4.5 เมตร พระเศียรวัดโดยรอบบริเวณเหนือพระกรรณ 7.25 เมตร พระพักตร์กว้าง 2.32 เมตร บั้วหงายที่พระรัศมีกับพระเกศาเมาลีสูง 43 เซ็นติเมตร พระรัศมีเหนือบั้วหงายสูง 1.3 เมตร พระกรรณยาวข้างละ 1.81 เมตร พระเนตรยาวข้างละ 1.05 เมตร พระนาสิกยาว 1.2 เมตร พระโอษฐ์ยาว 1.16 เมตร ถือเป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่องค์เดียวในประเทศไทย มีอายุราว 500 ปี²⁰⁵

ความโดดเด่นของวิหารพระมงคลบพิตรคือพระมงคลบพิตร พระพุทธรูปประธานในวิหารพระมงคลบพิตร ปางมารวิชัย ลักษณะศิลปะอยู่ทองผสมกับสุโขทัย ถือเป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่องค์เดียวในประเทศไทย มีอายุราว 500 ปี ด้วยประวัติความเป็นมาของพระมงคลบพิตร จึงทำให้คนไทยมีความเลื่อมใสศรัทธาและแวะเวียนไปกราบไหว้ขอพรอย่างสม่ำเสมอ²⁰⁶

7. วัดหน้าพระเมรุราชิการาม

วัดหน้าพระเมรุราชิการาม ตั้งอยู่พื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศเหนือ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอาณาเขตทางทิศเหนือติดตำบลคลองสระบัว ทางสาธารณประโยชน์และที่ดินเอกชน ทิศใต้ติดแม่น้ำลพบุรี ทิศตะวันออกติดคลองสระบัว และทิศตะวันตกติดวัดหัสตาวาส (วัดร้าง) ปัจจุบันประชาชนใช้พื้นที่ระหว่างวัดทั้งสองเป็นทางเดินเข้าออก²⁰⁷

1) ประวัติวัดหน้าพระเมรุราชิการาม

วัดหน้าพระเมรุราชิการาม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2046 ในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 มีนามเดิมว่า “วัดพระเมรุราชิการาม” ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีชื่อวัดหน้าพระเมรุปรากฏอยู่ เมื่อครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทำศึกกับพระเจ้าบุเรงนองในสงครามช้างเผือกในปี พ.ศ. 2092 ได้ทำสัญญาสงบศึกโดยตั้งพลับพลาที่ประทับอยู่ระหว่างวัดหน้าพระเมรุราชิการามและวัดหัสตาวาส ครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยามอบช้างเผือกให้ 4 ช้าง มอบคนที่ทักทานการมอบช้างเผือกเป็นตัวประกัน มอบช้างปีละ 30 เชือก มอบเงินปีละ 300 ช้าง และยอมให้หงสาวดี

²⁰⁴ สรุปรจากมูลนิธิพระมงคลบพิตร, **จดหมายเหตุ: การบูรณปฏิสังขรณ์วิหารพระมงคลบพิตร**, หน้า 26-33 และสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, **วิหารพระมงคลบพิตร**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://ayutthaya.mots.go.th/news_view.php?nid=359[28 กุมภาพันธ์ 2564]

²⁰⁵ มูลนิธิพระมงคลบพิตร, **จดหมายเหตุ: การบูรณปฏิสังขรณ์วิหารพระมงคลบพิตร**, หน้า 57.

²⁰⁶ สัมภาษณ์คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงคลบพิตร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²⁰⁷ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), หน้า 401.

มีสิทธิเก็บภาษีอากรในเมืองมะริด ส่วนกรุงศรีอยุธยาได้ต่อรองขอคืนแดนที่หงสาวดียึดได้คืนทั้งหมด และให้กองทัพถอยกลับหงสาวดี เหตุการณ์ครั้งนี้กรุงศรีอยุธยารอดจากการเป็นประเทศราช ในปี พ.ศ. 2112 กรุงศรีอยุธยาเสียเอกราชครั้งที่ 1 ให้แก่พม่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2303 พระเจ้าอลองพญายกทัพเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาและตั้งทัพหลวงที่ทุ่งพระเมรุ ทรงบัญชาการศึกษาและสั่งการให้นำปืนใหญ่เข้าตั้งในเขตวัดหน้าพระเมรุราชิการาม ได้จุดไฟยิงปืนใหญ่เข้าไปยังพระราชวังหลวงที่ฝั่งตรงข้ามเกิดเหตุ ลูกปืนอุดตัน ปืนใหญ่ระเบิดต้องพระวรกายพระเจ้าอลองพญาจนบาดเจ็บสาหัสต้องถอยทัพ พระองค์สิ้นพระชนม์ใกล้เมืองตาก เป็นเหตุให้กรุงศรีอยุธยาพ้นจากการถูกรุกราน ต่อมาในปี พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาต้องเสียเอกราชครั้งที่ 2 ให้แก่พม่า วัดและพระราชวังถูกพม่าเผาทำลายเป็นจำนวนมาก แต่วัดหน้าพระเมรุราชิการามรอดพ้นจากความเสียหาย เพราะเป็นที่ตั้งของกองทัพพม่า ทำให้สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และศิลปกรรมภายในวัดมีสภาพคงเดิม รวมถึงพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ในอุโบสถ²⁰⁸ ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดหน้าพระเมรุราชิการามได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่ในปี พ.ศ. 2378-2381 โดยพระยาไชยวิชิต (เผือก) ผู้รักษาพระนครศรีอยุธยาได้พยายามรักษารูปแบบเดิมให้ได้มากที่สุด ในครั้งนั้นได้น้อมเกล้าฯ ถวายเป็น “พระอารามหลวง” ในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ลงรักปิดทองประดับกระจกพระพุทธรูปประธานในอุโบสถอย่างวิจิตรงดงามและมีการบูรณะอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ส่วนกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2478²⁰⁹

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดหน้าพระเมรุราชิการาม

2.1) อุโบสถ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2046 เป็นงานช่างโบราณศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น มีลักษณะเช่นเดียวกับผนังวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ มีเสาแปดเหลี่ยมประดับบัวหัวเสา เพดานเป็นไม้แกะสลักรูปดวงดาวลงรักปิดทองทุกห้อง เป็นของเก่าฝีมือช่างสมัยสร้างอุโบสถ มีสภาพสมบูรณ์ รอบอุโบสถมีใบเสมาหินชนวนประดับทับทรวงเป็นที่นิยมในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง²¹⁰ อุโบสถหันหน้าไปทางทิศใต้ ส่วนหน้าบันจัดเป็นศิลปกรรมที่งดงามที่สุดแห่งหนึ่งในอยุธยา หน้าบันด้านหน้าเป็นไม้แกะสลักปิดทองรูปพระนารายณ์ทรงครุฑขยูดนาศ โดยมีครุฑยืนอยู่เหนือหน้ากาลอีกชั้นหนึ่ง องค์พระนารายณ์ 4 กร ทรงถือตรีศูล จักร สังข์ และคทา นอกจากนี้มีเทพเหาะ 26 องค์กำลังทำสักการะอยู่โดยรอบ หน้าบันด้านบนสุดทำเป็นฉัตรเหนือซุ้มเรือนแก้ว ส่วนหน้าบันด้านหลังทำเป็นเทพนม 22 องค์อยู่เต็มพื้นที่ ประตูด้านหน้าทำเป็นประตูซุ้ม 2 ข้าง สำหรับพื้นที่ระหว่างประตูทั้งสองเป็นบุษบกัญชรที่ดัดแปลงมาจากประตูเดิม บุษบกัญชรนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เดิมประดิษฐานพระปฐมมาอุ้มบาตร ส่วนมุขด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นทรงเครื่องปางสมาธิ ศิลปะสมัยอยุธยา²¹¹

²⁰⁸ ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า 117.

²⁰⁹ อนุศักดิ์ กิ่งมณี, วัดหน้าพระเมรุ, หน้า 21.

²¹⁰ วัชรสินธุ์, สืบสวนสัมพันธ์ในงานสถาปัตยกรรมไทย (สายสกุลช่างอยุธยา), หน้า 118.

²¹¹ อนุศักดิ์ กิ่งมณี, “วัดหน้าพระเมรุ,” หน้า 22.

2.2) พระพุทธรูปพระประธานในอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปปางทรงเครื่อง²¹² หล่อด้วยทองสำริด ภายนอกกลึงปิดทอง หน้าตักกว้าง 4.5 เมตร สูง 16 เมตร²¹³ พระอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์ สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เดิมเป็นพระพุทธรูปธรรมดา ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ตกแต่งเพิ่มเติมให้เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ฉลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการนำคติพุทธราชา²¹⁴ เข้ามาช่วยเสริมพระราชอำนาจของพระองค์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดให้ขนานพระนามว่า “พระพุทโธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ” ทรงเครื่องใหญ่ปางโปรดพญามหาชมพูบดีในมหาชมพูบดีสูตร นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพระเศียรของพระพุทธรูปมีกระบังหน้าครอบ สวมมงกุฎมีสร้อยสังวาลทับทรวง²¹⁵ เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองและคุ้มครองบ้านเมือง ทำให้ข้าศึกเกิดความเกรงกลัวไม่ทำลายวัดนี้ เป็นที่น่าอัศจรรย์ควรไปนมัสการ ส่วนด้านหลังของอุโบสถ มีเจดีย์ราย 3 องค์ มีรากไทรแผ่ครอบคลุม มีปรากฏในภาพวาดกรุงศรีอยุธยาในหนังสือของอ็องรี มูโอ นักสำรวจชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 5

2.3) วิหารสรรเพชญ์หรือวิหารพระคันธารราษฎร์ (วิหารน้อยหรือวิหารเขียน) ตั้งอยู่ด้านข้างอุโบสถ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยพระยาไชยวิชิต (เผือก)²¹⁶ กรอบซุ้มประตูทางเข้าทำด้วยไม้สักเป็นลายปูนปั้นปิดทองลายเทพนมอยู่ในซุ้มบานละ 3 องค์ ส่วนตรงกลางบานจั่วหลักเป็นรูปครุฑนาคและสัตว์ต่าง ๆ ประกอบลายพรรณพฤกษา ในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ นามว่าพระคันธารราษฎร์ แกะสลักด้วยศิลาเขียวประทับห้อยพระบาทมีดอกบัวรองรับ สร้างในปี พ.ศ. 1000-1200 ได้พบจารึกอยู่ข้างผนังว่าอัญเชิญมาจากลังกาทวีป²¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปองค์นี้ว่าเดิมอาจประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม มีสภาพชำรุดแต่ได้รับการซ่อมแซม ลักษณะทางพุทธศิลป์เป็นศิลปกรรมเก่าแก่กว่าพันปี พระพักตร์แบบศิลปทวารวดีสกุลช่างนครปฐมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยราชวงศ์คุปตะของอินเดีย²¹⁸

²¹² เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พระพุทธรูปจิตร 60 ปาง**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, 2546), หน้า 191.

²¹³ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1**, หน้า 402.

²¹⁴ กษัตริย์ในอุดมคติคือจักรพรรดิราช หมายถึง ผู้มีคุณธรรมและอำนาจในการเป็นพระราชาก็เหนือพระราชาทิ้งหลาย พระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมไทยไม่นิยมสร้างปราสาทหิน แต่สร้างเป็นวัดหรือมหาธาตุเจดีย์ไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นสัญลักษณ์ความชอบธรรมของกษัตริย์ในฐานะเป็นราชาแห่งเทพเจ้าตามศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเห็นได้ชัดจากเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระจักรพรรดิราชตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา: ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, “พระจักรพรรดิราชกับงานศิลปกรรม”, **จักรพรรดิราชที่พึ่งของมหาชนชาวสยาม**, (กรุงเทพมหานคร: มติชนปากเกร็ด, มีนาคม 2550), หน้า 36.

²¹⁵ ระพีพรรณ ใจภักดี, **คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา**, หน้า 118.

²¹⁶ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1**, หน้า 402.

²¹⁷ ระพีพรรณ ใจภักดี, **คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา**, หน้า 119.

²¹⁸ อนุศักดิ์ กิ่งมณี, “วัดหน้าพระเมรุ”, หน้า 23-25.

2.4) วิหารหลังเดิมหรือวิหารขาว ตั้งอยู่หลังอุโบสถ มีพระพุทธรูปประธานเป็นปูนปั้นสภาพชำรุดทั้งองค์และพระเศียรหัก ส่วนผนังวิหารชำรุดเสียหาย พระครูครุฑพิหารโศภน (เลียง) เจ้าอาวาสสมัยนั้นได้บูรณะโดยเก็บอิฐที่หักพังมาหุ้มองค์พระประธานที่ชำรุดมาบูรณะขึ้นใหม่และสร้างห้องปฏิบัติกัมมัฏฐาน ก่ออิฐฉาบปูนขึ้นใหม่จำนวน 3 ห้องอยู่หลังพระประธาน ในปี พ.ศ. 2478 ทางวัดได้บรรจุอิฐอดีตเจ้าอาวาสไว้ในวิหารนี้ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยที่สร้างวัดและชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา ไม่มีการบูรณะ ซึ่งปัจจุบันทางวัดได้บูรณะและต่อเติมไปทางทิศตะวันออกเพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติกัมมัฏฐานของภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา และผู้มีศรัทธา

2.5) มณฑปนาครปรก ตั้งอยู่หน้าวิหารน้อย ห่างไป 25 เมตร พระยาไชยวิชิต (เผือก) สร้างขึ้นในปีเดียวกับที่สร้างวิหารน้อย เมื่อปี พ.ศ. 2381 ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศิลาขนาดปรกจากวัดมหาธาตุมาประดิษฐานภายในมณฑปนาครปรก ต่อมาในปี พ.ศ. 2474 วัดหน้าพระเมรุราชิการามไม่มีเจ้าอาวาส มีเพียงพระสงฆ์รูปเดียวที่อยู่รักษาวัด ทางกรมศิลปากรจึงนำพระพุทธรูปศิลาขนาดปรกในมณฑปนี้ไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ความโดดเด่นของวัดหน้าพระเมรุราชิการามคือ พระพุทธรูปประธาน “พระพุทธรุณิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ” เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่สร้างตามคติพุทธราชา และมีอุโบสถลักษณะเป็นศิลปะอยุธยาตอนต้น ซึ่งเพดานไม้ภายในอุโบสถแกะสลักรูปดวงดาวลงรักปิดทองงดงามมาก ส่วนหน้าบันแกะสลักปิดทองเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑยุดนาค โดยครุฑยืนอยู่เหนือหน้ากาล และมีรูปเทวดาหะเส 26 องค์กำลังทำสักการะอยู่โดยรอบ สมบัติที่โดดเด่นทั้งหมดนี้สามารถรอดพ้นจากความเสียหายเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกเป็นครั้งที่ 2 เพราะวัดนี้เป็นที่ตั้งของกองทัพพม่า²¹⁹

8. วัดไชยวัฒนาราม

วัดไชยวัฒนาราม ตั้งอยู่ในพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศตะวันตก ตำบลบ้านป้อม อำเภอเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกนอกเกาะเมือง กรมศิลปากรได้ประกาศเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยาเพิ่มเติมครอบคลุมเกาะเมืองอยุธยาและพื้นที่รอบนอกเกาะเมืองทุกด้านที่มีหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีในพื้นที่ 3,000 ไร่ซึ่งอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับการประกาศเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ภายใต้ชื่อนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวาร เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 นับเป็นมรดกโลกตามบัญชีในลำดับที่ 576

1) ประวัติวัดไชยวัฒนาราม

ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ได้กล่าวถึงปีที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2172 ทรงสถาปนาวัดไชยวัฒนารามขึ้น โดยมีข้อความว่าบริเวณบ้านสมเด็จพระพันปีหลวง พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาสร้างมหาธาตุเจดีย์มีระเบียงรอบและมุมระเบียง

²¹⁹ สัมภาษณ์พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าคณะตำบลท่าवासกรี เขต 3 เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ, วันที่ 26 มกราคม 2564.

กระทำเป็นเมรุทิศ เมรุราย และมีอุโบสถ วิหาร การเปรียญ สร้างกุฏิถวายพระสงฆ์ ทรงให้นามว่าวัดไชยวัฒนาราม²²⁰ เพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่พระราชมารดาที่สิ้นพระชนม์ก่อนการขึ้นครองราชย์และเพื่อเป็นที่พำนักของพระราชอาคันตุกะฝ่ายอริยวาสี²²¹ วัดไชยวัฒนารามนี้สร้างใหญ่โตและถือเป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ เป็นวัดเอกยิ่งใหญ่ นอกกำแพงเมืองที่ไม่เคยมีกษัตริย์องค์ใดสร้างมาก่อน เพื่อแสดงบุญบารมีที่สามารถปราบดาภิเษกขึ้นเถลิงราชสมบัติ ทั้งยังสะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองของอยุธยาในช่วงที่บ้านเมืองสงบสุข ไม่มีศึกสงคราม และเป็นศูนย์กลางการค้า เมื่อมีความคับคั่งของประชากร จึงต้องระบายพลเมืองบางส่วนไปอยู่นอกกำแพงเมือง จึงเป็นเหตุให้สร้างวัดไชยวัฒนารามเป็นวัดสำคัญจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ในบันทึกราชทูตลังกาที่เข้ามาในสมัยพระเจ้าบรมโกศเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและขอพระสงฆ์สยามวงศ์ไปประดิษฐานยังลังกาทวีป ได้เขียนถึงความงามของวัดไชยวัฒนารามไว้ว่า “ปราศรัยมหาธาตุหุ้มด้วยแผ่นทองแดงปิดทอง พระกุฎีของสมเด็จพระสังฆราชจำหลักกลดลายปิดทอง มีม่านทองประดับตกแต่งงดงาม” วัดไชยวัฒนารามยังเป็นสถานที่ฝังพระศพของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กวีเอกสมัยอยุธยาตอนปลาย และเจ้าฟ้าสว่าง ผู้ต้องพระราชอาญาจนสิ้นพระชนม์²²²

จากข้อมูลการสำรวจทางโบราณคดีของกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2534 ได้พบจารึกแผ่นทองแดงม้วนแบบตะกรุดใส่ไว้ในพระอุระด้านพระปฤษฎางค์ ตัวจารึกบรรจุในลักษณะแปะติดกับแกนพระพุทธรูปที่ทำด้วยไม้ มีปูนหุ้มภายนอก ครั้งแรกพบ 2 ชั้นที่พระพุทธรูป 2 องค์ในตำแหน่งตรงกัน จากนั้นได้สำรวจพระพุทธรูปองค์อื่นและได้พบจารึกเพิ่มอีก 3 ชั้น ทุกชั้นอยู่ในตำแหน่งเดียวกันและมีสภาพเหมือนกันคือเป็นจารึกแผ่นทองแดงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแผ่นบาง มีขนาดใกล้เคียง จารึกอักษร 1 ด้านด้วยอักษรเขมร บาลี และไทย โดยขึ้นต้นด้วย “สมพุทฺธ” ต่อด้วย “ปฏิจฺจสมฺบุปฺปา” ลงท้ายด้วยวันที่สร้าง บรรจุข้อธรรมนี้ในพระอุระถือเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา “ปฏิจฺจสมฺบุปฺปา” เป็นข้อธรรมว่าด้วยความเป็นไปของจักรวาล กล่าวถึงอริยชาติคือความไม่รู้ เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร วิญญาณ นาม รูป ภพชาติ และมรณะ เป็นความจริงแท้ของชีวิตและสรรพสิ่งในจักรวาลที่เป็นหนทางเข้าถึงนิพพาน การจารึกข้อธรรมเป็นความตั้งใจตามรูปแบบแผนผังของวัดไชยวัฒนารามที่จำลองรูปแบบของจักรวาล ทำให้เกิดปัญญาแก่ผู้ปฏิบัติธรรมให้เข้าถึงโพธิจิต เกิดเป็นเอกภาพ และเข้าถึงจักรวาลได้ในที่สุด²²³

2) โบราณสถานสำคัญภายในวัดไชยวัฒนาราม

²²⁰ พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 186.

²²¹ ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก, 2548), หน้า 49.

²²² สุตารา, “วัดไชยวัฒนาราม”, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 7, ฉบับที่ 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524), หน้า 87.

²²³ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “วิเคราะห์การอ่านแปลจารึกแผ่นทองแดงวัดไชยวัฒนาราม”, วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 147-149.

2.1) เจดีย์ประธาน ตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางวัดไชยวัฒนาราม บนฐานทักษิณที่ยกให้สูงจากพื้น เป็นปราสาทจัตุรมุข มีมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน โดยด้านตะวันออกเจาะมุขทะลุเข้าสู่ห้องเรือนธาตุที่ภายในมีร่องรอยของฐานปราสาทหรือเจดีย์ขนาดเล็ก มีแผนผังย่อมุมไม้ยี่สิบ มุขอีกสามด้านเป็นมุขตันที่ภายในก่อฐานชุกชีเป็นฐานสิงห์ ประดิษฐานพระพุทธรูปที่สูญหายหมดแล้ว มีบันไดทางขึ้นสู่มุขทั้ง 4 ด้าน เชิงบันไดมีร่องรอยของแท่นตั้งรูปประติมากรรมข้างละแท่น หลังคามุขเรือนธาตุทั้ง 4 เป็นมุขลด 3 ชั้น หลังคาซุ้มมีร่องรอยปูนปั้นเป็นลอนแบบกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันมุขทุกชั้นทำซุ้มทรงบันแถลงประดับ ยอดปราสาททำเป็นชั้นรัดประคดซ้อนกัน 7 ชั้น แต่ละชั้นตั้งใจขนุน กลีบขนุน และมีซุ้มวิมานประจำทุกชั้น บนสุดของเจดีย์เป็นทรงดอกบัวตูมที่เคยเป็นที่ประดิษฐานนภศูล และได้พบปลอกเหล็กรูปกลมและสี่เหลี่ยมจัตุรัสใช้ยึดนภศูลให้ติดกับองค์ปราสาท²²⁴

2.2) เจดีย์บริวารทั้ง 4 ตั้งอยู่บนฐานทักษิณเดียวกับเจดีย์ประธาน ส่วนล่างก่อฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนกัน 3 ชั้น ส่วนกลางเป็นเรือนธาตุก่อระนาทศิโยนออกมาทั้ง 4 ด้าน ส่วนยอดทำชั้นรัดประคดซ้อนขึ้นไป 6 ชั้น รูปทรงเจดีย์บริวารสูงเพรียวกว่าเจดีย์ประธาน รวมทั้งบัวลูกแก้วอกไก่ประดับท้องไม้ของฐานบัวเป็นลักษณะที่นิยมในสมัยอยุธยาตอนปลาย จระนำทศแคบและยึดสูงจนไม่สามารถประดิษฐานพระพุทธรูป กลีบขนุนเริ่มทำแปะติดกับแกนเจดีย์ ซุ้มวิมานทำประจำอยู่ทุกชั้น รัดประคดมีความสำคัญน้อยลง ภายในห้องค้นหาเรือนธาตุมีจิตรกรรมฝาผนังเหลือให้เห็นที่ปราศรัยมุขทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลักษณะของจิตรกรรมทาสีสีแดง เขียนลายดอกไม้ร่วงด้วยสีขาว เขียว และดำ ฝีมือไม่ประณีต ส่วนฐานเจาะช่องค้นหาทรงกลีบบัวและเกือกม้า เป็นลักษณะพิเศษที่ไม่เคยพบในเจดีย์องค์อื่น ภายในห้องค้นหาผนังสีแดงแต่ไม่พบภาพจิตรกรรม²²⁵

2.3) เจดีย์ย่อมุมสิบสอง 2 องค์ ตั้งอยู่หน้าอุโบสถ สร้างเพื่อบรรจุพระอัฐิพระราชชนกและพระราชชนนีของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นเจดีย์ทรงระฆังเหลี่ยมย่อมุมสิบสอง มีมุมรวมกัน 4 ด้านนับได้สิบสองมุม เป็นศิลปะในสมัยอยุธยาตอนกลางและนิยมสร้างกันมากในสมัยอยุธยาตอนปลายตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา และมีลานทักษิณเป็นระเบียงคตได้ชำรุดเสียหาย ก่อด้วยอิฐฉาบปูนมีลูกกรงหลอกเป็นรูปลายกุดั่นและห่างออกไปมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีพระพุทธรูปหินทรายประดิษฐานที่ระเบียงคต จำนวน 120 องค์ ไม่มีพระเศียรและไม่ทรงเครื่องแต่เหลือพระพุทธรูปองค์เดียว มีพระพักตร์และพระโอษฐ์ให้ได้ศึกษา เป็นรูปแบบเฉพาะของงานศิลปะสมัยปลายอยุธยา ที่พระพักตร์โดยเฉพาะพระโอษฐ์ใหญ่แบะกว้าง ริมฝีปากบนหยักเป็นคลื่นกำลังแย้มสรวลและมีชายสังฆาฏิเป็นแผ่นขนาดปานกลางซ้อนกัน 2 ชั้น ชั้นล่างแยกเป็น 2 ชาย เป็นริ้วปลายม้วนเข้าหากัน ชั้นบนปลายสังฆาฏิแหลม งอนขึ้นคล้ายกลีบบัว²²⁶

²²⁴ ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช, “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, หน้า 19.

²²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

²²⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย, หน้า 430-431.

2.4) อุโบสถ ตั้งอยู่หน้าวัดทางทิศตะวันออกและหันหน้าไปแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีคติการสร้างอุโบสถขนาดใหญ่ไว้ที่หน้าวัดแทนวิหาร อุโบสถนี้ตั้งอยู่บนฐานทักษิณสี่เหลี่ยมย่อมุมและส่วนทำอุโบสถสร้างทับกำแพงแก้ว ภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยสร้างด้วยหินทรายประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชี บริเวณด้านหน้าพระประธาน มีพระพุทธรูปหินทรายอยู่บนฐานสูง 2 องค์ ปัจจุบันเหลือเพียงองค์เดียว²²⁷ ฐานเสมารอบอุโบสถถูกรื้อไปหมดเหลือเพียงฐานรากที่ระบุดำแหน่งเสมารอบอุโบสถทั้ง 8 จุด สันนิษฐานว่าฐานเสมารูปนี้เป็นฐานสิ่งประดับลวดลายปูนปั้นรูปกระบี่แบก ลักษณะฐานเสมารูปนี้ตรงกับฐานเสมารูปที่อุโบสถของวัดหน้าพระเมรุราชิกการาม ใบเสมานี้ทำด้วยหินชนวน ขอบเป็นแถบหนาและแบ่งกลางเสมอ ใบเสมารูปแกะสลักลวดลายส่วนล่างเป็นฐานบัว 1 ชั้น บัวคว่ำบัวหงายเป็นกลีบบัวพันยักซ์ ท้องเสมารูปแกะสลักลวดลายในกรอบสามเหลี่ยมเป็นลายดอกไม้ กระฉิง และกระหนก ออกเสมารูปที่บทรวงแกะสลักลวดลายประเภทดอกประจำยามที่ประกอบวงโค้ง คอเสมารูปแกะสลักลวดลายประเภทดอกไม้ประดิษฐ์ออกลายกระหนกและประจำยามออกลายกระหนก²²⁸

2.5) เมรุทิศเมรุราย ก่ออิฐฉาบปูน หลังคาทำเป็น 7 ชั้น ยอดเป็นรูปปราสาทที่ได้อิทธิพลจากศิลปะเขมร มีส่วนของศิลปะสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองคือลักษณะเหมือนเมรุมาศถวายเพลิงพระศพเจ้านาย ทรงปราสาทสูงที่เกิดในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและตกทอดมาถึงสมัยหลังได้รับความนิยมมาก เป็นแบบก่ออิฐฉาบปูนเป็นรูปทรงซุ้มประตูทวารอุโบสถ²²⁹ ภายในห้องคูหาก่อเป็นเสาอิง มีลายบัวหัวเสาเหลี่ยมละ 3 ต้น ส่วนเหนือขึ้นไปเป็นเพดานไม้ เขียนสีประดับกระจกที่ได้หลุดร่วงไปแล้ว ผนังคูหาไม้ภาพเขียนสีที่เห็นได้กลาง ๆ ในคูหาเมรุทิศประจำทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานหลังละ 1 องค์ ส่วนเมรุรายประจำทิศเฉียงตรงมุมระเบียงคด 4 มุม ประดิษฐานพระปูนปั้นแบบทรงเครื่องหลังละ 2 องค์ ซ้างหลังเมรุทิศเป็นมุขมีซุ้มผนังด้านนอกเมรุทิศเมรุรายทั้ง 8 องค์ มีประติมากรรมปูนต่ำเหลือให้ชมได้ 2 แห่งคือผนังเมรุรายประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพระพุทธรูปยืนปางลีลา และผนังเมรุทิศประจำทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปปางรำพึงยืนตะแคงองค์หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก²³⁰ พระพุทธรูปในเมรุทิศเมรุรายทั้ง 8 องค์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นทรงเครื่องปางมารวิชัยมีสภาพชำรุด²³¹ ประดับด้วยฐานสิงห์ซ้อน 3 ฐาน ขาสิงห์มีลักษณะเพรียวบาง สูง และประดับลายกระฉิงที่กอบเท่าสิงห์ ตัวฐานบัวของพระพุทธรูปอ่อนโค้งคล้ายท้องสำเภา ฐานพระพุทธรูปประดับด้วยลายประจำยาม ลายดอกจอก

²²⁷ ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า 51.

²²⁸ ประทีป เฟื่องตะโก, สถาปัตยกรรม วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 38.

²²⁹ ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า 49-51 และสุตารา, “วัดไชยวัฒนาราม”, หน้า 88.

²³⁰ มานิต วัลลิโกดม, วัดไชยวัฒนาราม พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, รูปถ่ายและแผนผัง, (ม.ป.ท., 31 ธันวาคม 2511), รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายจรัส เกียรติก้อน เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, หน้า 53-54.

²³¹ ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, หน้า 49-51.

ก้านแย่ง ลายกลีบบัว ลายผ้าทิพย์ และใบระกาที่ซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งเป็นลวดลายที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง²³²

2.6) ประติมากรรมนูนต่ำ ผนังด้านนอกเมรุทิศเมรุรายทั้ง 8 องค์ มีภาพปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติ เริ่มที่ผนังเมรุทิศตะวันออก เป็นทิศหลักของการวางผังวัดและเป็นทิศมงคล มีภาพพุทธประวัติเล่าเวียนจากขวาต่อเนื่องจนสิ้นสุดที่ผนังตะวันออกของเมรุรายทิศตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 12 ผนัง เช่น ผนังเมรุทิศตะวันออกเป็นภาพพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติบนสวรรค์ชั้นดุสิต ผนังเมรุรายทิศตะวันออกเฉียงใต้ด้านตะวันออกเป็นภาพพระราชพิธีอภิเษกสมรสของเจ้าชายสุทโธทนะ ผนังเมรุรายทิศตะวันออกเฉียงใต้ด้านใต้เป็นภาพพระนางสิริมหามายาทรงมีพระประสูติกาลเจ้าชายสิทธัตถะ ผนังเมรุทิศใต้เป็นภาพพระราชพิธีอภิเษกสมรสเจ้าชายสิทธัตถะ ผนังเมรุรายทิศตะวันตกเฉียงใต้ด้านใต้เป็นภาพเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ผนังเมรุรายทิศตะวันตกเฉียงใต้ด้านตะวันตกเป็นภาพทรงบวช ผนังเมรุทิศตะวันตกเป็นภาพนางสุชาดาทวงข้าวมธุปายาส ผนังเมรุรายทิศตะวันตกเฉียงเหนือด้านตะวันตกเป็นภาพมารผจญ ผนังเมรุรายทิศตะวันตกเฉียงเหนือด้านเหนือเป็นภาพปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ผนังเมรุทิศเหนือเป็นภาพเสด็จโปรดพระประยูรญาติ ผนังเมรุรายทิศตะวันออกเฉียงเหนือด้านเหนือเป็นภาพโปรดพุทธบิดา และผนังเมรุรายทิศตะวันออกเฉียงเหนือด้านตะวันออกเป็นภาพเสด็จโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์²³³

ความโดดเด่นของวัดไชยวัฒนารามคือแผนผังของวัดที่สร้างตามคติจักรวาล มีปราสาทประธานเป็นแกนกลางจักรวาลแทนเขาพระสุเมรุ มีปราสาทบริวารแทนทวีปทั้ง ๔ เมรุทิศเมรุรายแทนจักรวาลอื่น ความยิ่งใหญ่ของวัดนี้แสดงถึงพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่มีชัยชนะต่ออาณาจักรเขมรและแสดงถึงการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบเขมรกับศิลปะแบบอยุธยาตอนต้น²³⁴

กล่าวโดยสรุป ฐานข้อมูลของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม และได้ศึกษาภาคสนามโดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้องในประเด็น “ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” ซึ่งมีความสอดคล้องกับฐานข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ ดังนี้

²³² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ ความเชื่อของคนไทย, หน้า 429.

²³³ สรุปรจาก Forrest McGill, “The Art and Architecture of The Reign of King Prasatthong of Ayutthaya (1629-1656)”, (A dissertation submitted in partial Fulfillment of the requirements for Doctor of Philosophy in the University of Michigan, 1977), pp. 103-108, ประทีปเพ็ญตะโก, “สถาปัตยกรรม”, หน้า 64-76, ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช, “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนารามจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, หน้า 92-98.

²³⁴ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเน็ด ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

คุณสุกัญญา เบาเนิต²³⁵ ได้กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเดิม มีอายุ 417 ปี มีความรุ่งเรืองสูงสุดในทุกด้าน เช่น สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และเป็นต้นแบบการส่งผ่านวัฒนธรรมสู่ยุครัตนโกสินทร์ในเรื่องสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประเพณี และพุทธศิลป์ อยุธยาได้รับการยกย่องว่ามีรูปแบบการวางผังเมือง ถนนหนทาง คูคลอง เป็นภูมิปัญญาที่บรรพชนในอดีตตัดสินใจเลือกพื้นที่แห่งนี้ก่อตั้งเป็นอาณาจักร ส่วนโบราณสถานโบราณวัตถุที่เหลืออยู่จนถึงปัจจุบันเป็นเพียงซากโบราณวัตถุที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรมของไทยซึ่งอยุธยาได้รับการยกย่องเป็นมรดกโลกตามเกณฑ์ข้อที่ 3 คือเป็นสิ่งสะท้อนอารยธรรมที่สูญหายหรือสาบสูญไปแล้ว มีองค์ประกอบหรือสาระสำคัญที่อยู่ในคุณลักษณะอธิบายถึงความเป็นมรดกโลก ความเป็นนครประวัติศาสตร์ รวมถึงโบราณสถานที่ยังคงได้เชิงประจักษ์อยู่ในเกาะเมืองและรอบเกาะเมือง ซึ่งเชื่อมโยงภายใต้บริบทนครประวัติศาสตร์ สะท้อนในเรื่องหลักฐานที่เป็นคูคลองโบราณและถนนหนทางย่านการค้าหรือย่านที่อยู่ของชาวต่างชาติถือเป็นคุณลักษณะที่สะท้อนถึงคุณค่าและความสำคัญของนครประวัติศาสตร์

พระพิศาลวิหารกิจ²³⁶ ได้กล่าวถึงวัดหน้าพระเมรุ มีอายุ 518 ปี ศิลปะสมัยอยุธยา สมบูรณ์แบบ มีพระพุทธรูปมีมิติวิจิตรมาระโมลีศรีสรรเพชญบรมไตรโลกนาถ เป็นพระประธานที่หล่อด้วยทองสำริดปางมารวิชัยทรงเครื่องใหญ่ ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ ซึ่งมีขนาดใหญ่ มีเสา 2 แถว ๆ ละ 8 ต้นอยู่ภายใน ตามประวัติวัด ฉบับนายเฉลิม สุขเกษม อ้างถึงพระราชพงศาวดารว่า พระองค์อินทร์ในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งอยุธยาทรงสร้างในปี พ.ศ. 2047 พื้นที่ของวัดมี 22 ไร่เศษและได้ซื้อเพิ่มอีก 4 ไร่ รวมพื้นที่ทั้งสิ้น 26 ไร่เศษในปัจจุบัน

พระเมธีวราภรณ์²³⁷ ได้กล่าวถึงวัดพนัญเชิงสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1867 อายุกว่า 697 ปี มีหลวงพ่โตหรือพระพุทธรูปรัตนนายก เป็นพระประธานในวิหารหลวง ตามประวัติได้สร้างหลวงพ่โตก่อนแล้วจึงสร้างวิหารหลวง สมัยนั้นพระเจ้าสายน้ำผึ้งได้เดินทางไปเมืองจีน และพระเจ้ากรุงจีนได้ยกพระธิดาสร้อยดอกหมากให้ เมื่อเดินทางกลับด้วยเรือสำเภาถึงปากน้ำ ตามธรรมเนียม เจ้าสาวต้องรอบนเรือ พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงได้เข้าเมืองก่อน รุ่งขึ้นได้แต่งทูตไปเชิญเจ้าสาวเข้าเมืองแต่พระนางไม่เข้าใจ จึงไม่ยอมเข้าเมือง ทรงน้อยใจและกลั่นใจตาย ด้วยความรักที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งมีต่อพระนาง จึงสร้างหลวงพ่โตขึ้นเพื่อระลึกถึงพระนางอันเป็นที่รัก ส่วนอีกนัยหนึ่งที่สร้างหลวงพ่โตเพราะบริเวณนั้นเป็นแหล่งชุมชนจีนที่นับถือศาสนาพุทธจึงร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ไว้สักการบูชา เมื่อเวลาผ่านไปหลายร้อยปี ได้กลายเป็นตำนานเล่าขาน ซึ่งเดิมพระใหญ่สร้างอย่างสง่างาม ตั้งเด่นอยู่กลางแจ้ง เรียกว่าหลวงพ่โตหรือช่าปอกง แปลว่าพระรัตนตรัย ต่อมาจึงสร้างที่พักสงฆ์วิหารครอบองค์พระ โบสถ์ วิหารเขียน แล้วจึงสถาปนาเป็นวัดพนัญเชิงวรวิหาร

²³⁵ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเนิต, ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²³⁶ สัมภาษณ์พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าคณะตำบลท่าवासกรี เขต 3 เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ, วันที่ 26 มกราคม 2564.

²³⁷ สัมภาษณ์พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รองเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงวรวิหาร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

พระครูภาวนาภักธ²³⁸ ได้กล่าวถึงวัดพุทไธสวรรย์จัดเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง สร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น มีอายุราว 417 ปี ตั้งแต่ปฐมกษัตริย์อยุธยา ตามประวัติของวัดมีนัยว่าพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนาเมืองขึ้นใหม่ที่บึงพระราม จึงสถาปนาวังเดิมที่อยู่นอกเมืองให้เป็นวัด คือวัดพุทไธสวรรย์

คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี²³⁹ ได้กล่าวถึงวิหารพระมงคลบพิตร มีพระมงคลบพิตรเป็นพระประธาน สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เดิมองค์พระอยู่ที่วัดชีเชียง แล้วชะลอหรือเลื่อนมาเป็นพระพุทธรูปกลางแจ้ง ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ โดยสร้างเป็นวิหารมีหลังคาคลุมอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

คุณวิริติ แข็งขัน²⁴⁰ ได้กล่าวถึงประวัติอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สามารถหาข้อมูลและคำแนะนำส่วนหนึ่งได้ในระบบออนไลน์และแหล่งเรียนรู้สำคัญในอยุธยา คือศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอยุธยา ตั้งอยู่ข้างมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

คุณโสฬส ปริยัติขจรพันธ์ มัคคุเทศก์²⁴¹ ได้กล่าวถึงการขุดค้นทางโบราณคดีเมื่อเร็ว ๆ นี้ พบว่าโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่วัดนางรัง เป็นเตาเผาโบราณ มีชั้นที่เป็นกระเบื้องแตกหัก ชั้นขี้เถ้าที่กลบเป็นชั้น และได้ขุดเจอฐานชั้นดินด้านล่าง ทำให้ทราบว่าบริเวณนี้มีการใช้ประโยชน์ในอดีต สิ่งเหล่านี้ต้องใช้ข้อมูลสืบค้นของกรมศิลปากรและผู้เชี่ยวชาญในการหาเอกสารหลายระดับมาสนับสนุน เป็นเอกสารชั้นต้น ซึ่งไม่พบขี้เถ้าในน้ำที่ลาดลงดินแล้วไหลออกมา จึงไม่น่าแปลกใจเพราะขี้เถ้าไม้สักมีลักษณะบางเบา แต่การขุดพบเตาเผาและเศษเครื่องปั้นดินเผาจะน่าเชื่อถือกว่า

คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง²⁴² ได้กล่าวถึงราชธานีอยุธยามีอายุราว 417 ปี มีความรุ่งเรืองสูงสุดในยุคนั้นและได้ส่งผ่านวัฒนธรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การได้เยี่ยมชมนครประวัติศาสตร์นี้ทำได้สะดวก ทั้งในเกาะเมือง นอกเกาะเมือง ย่านชุมชนต่างชาติ ซึ่งมีคุณค่าต่อการศึกษาเรียนรู้ โดยขอมััคคุเทศก์จากสำนักงานอุทยานหรือสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาให้พาชมและบรรยายถึงรายละเอียดต่าง ๆ ได้

---

²³⁸ สัมภาษณ์พระครูภาวนาภักธคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทไธสวรรย์ พระอารามหลวง, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²³⁹ สัมภาษณ์คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงคลบพิตร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²⁴⁰ สัมภาษณ์คุณวิริติ แข็งขัน การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²⁴¹ สัมภาษณ์คุณโสฬส ปริยัติขจรพันธ์, มัคคุเทศก์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²⁴² สัมภาษณ์คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง มัคคุเทศก์มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

คุณทวีวัฒน์ คุ้มสุข²⁴³ ได้กล่าวถึงปราสาทนครหลวงเป็นตำแหน่งประทับระหว่างเสด็จพระพุทธรูปที่สระบุรีและลพบุรี สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและเปลี่ยนการก่อสร้างเป็นอิฐถือปูนในสมัยพระเจ้าปราสาททอง โดยให้ช่างสร้างแบบปราสาทศิลา “พระนครหลวง” ในกัมพูชาเมื่อปี พ.ศ. 2147 เพื่อเฉลิมพระเกียรติที่ได้กัมพูชากลับมาเป็นประเทศราช แต่สร้างไม่เสร็จต่อมามีผู้สร้างมณฑปและพระบาทสี่รอยขึ้นบนปราสาท ปัจจุบันตำแหน่งช่างปราสาทได้ปรักหักพังลงแต่เป็นโบราณสถานสวยงามที่ผสมผสานระหว่างสิ่งปลูกสร้างโบราณและยุคใหม่ที่เกิดจากการบูรณะในสมัยหลัง

คุณสฤณี เอกยะติ²⁴⁴ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของอยุธยา มีความน่าสนใจทั้งเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และมีความง่ายต่อการศึกษาเพราะเป็นยุคก่อนยุครัตนโกสินทร์ แต่อยุธยาได้ปรับเปลี่ยนผังเมืองเรื่อยมาจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้ผังเมืองใหม่เกิดทับซ้อนกับผังเมืองเก่าทำให้ยากต่อการขุดค้น แต่กรมศิลปากรยังคงขุดค้นโบราณสถานต่อไป ทำให้เกิดแหล่งเรียนรู้ใหม่ ๆ ให้ผู้สนใจได้ศึกษา

จากการศึกษาฐานข้อมูลฐานของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา สามารถสรุปเป็นตารางแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่งได้ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1. วัดมหาธาตุ	-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ดอกบัวตูม -เจดีย์ทิศ 8 องค์ (เจดีย์มุมแบบศิลปะล้านนา เจดีย์กลางทรงปราสาท) -ฐานวิหารหลวง ฐานวิหารสูง ฐานอุโบสถ -มณฑป 2 หลัง ประดิษฐานพระอัฐารศ -เจดีย์ห้ายอด (บรรจุอัฐิพระมหาธรรมราชาลิไท) -ซุ้มคูหา กำแพงแก้ว	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหารหลวง -พระอัฐารศในมณฑป
2. วัดศรีสวาย	-ปราสาทประธาน 3 องค์ เป็นรูปแบบศิลปะลพบุรี -วิหาร 2 ตอน (ด้านหน้า ทิศใต้ขององค์ปราสาท) -กำแพงแก้ว กำแพงวัด สระน้ำ ฐานอาคาร	
3. วัดสระศรี	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา -วิหาร 9 ห้อง -อุโบสถกลางน้ำ -เจดีย์เล็กแบบศรีวิชัยผสมลังกา	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหาร 9 ห้อง -พระพุทธรูปปางลีลาหน้าเจดีย์เล็ก
4. วัดตระพังเงิน	1) ด้านทิศตะวันตก	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหาร 7 ห้อง

²⁴³ สัมภาษณ์คุณทวีวัฒน์ คุ้มสุข ผู้นำชุมชนปราสาทนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

²⁴⁴ สัมภาษณ์คุณสฤณี เอกยะติ ผู้ประกอบการและนายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

	-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ดอกบัวตูม -วิหาร 7 ห้อง -เจดีย์ทรงวิมาน ฐานเจดีย์ราย บ่อน้ำ 2) ด้านทิศเหนือ -ฐานวิหารและเสาศิลาแลง -ฐานเจดีย์ราย ชุ่มประตู่ แนวกำแพง คูน้ำล้อมรอบ 3) เกาะกลางสระพังเงิน -อุโบสถกลางบ่อน้ำโบราณ เสมาหินปัก 8 ทิศ -ฐานเจดีย์ราย บ่อน้ำโบราณ	-พระพุทธรูปปางลีลา -พระพุทธรูปปางประธานอภัยและปางลีลาในพระนาคของเรือนธาตุทั้ง 4 ของเจดีย์ประธาน
5.วัดพระพายหลวง	-ปราสาทประธาน 3 องค์ที่เหลือสมบูรณ์องค์เดียว -วิหาร 5 ห้องตั้งอยู่ด้านหน้า -อุโบสถตั้งอยู่ด้านหลัง -เจดีย์ทรงเหลี่ยมตั้งอยู่หน้าวิหาร ระเบียงคด -มณฑปพระสี่อิริยาบถ -ระเบียงคด วิหารเล็ก เจดีย์ราย	-พระพุทธรูปสี่อิริยาบถที่ชำรุด -พระพุทธรูปปางมารวิชัยชำรุด
6.วัดศรีชุม	-มณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส -วิหาร 6 ห้อง วิหารเล็ก มณฑปเล็ก อุโบสถ -เจดีย์ราย ศาลาพระฤาษี สระน้ำ คูน้ำล้อมรอบ	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย “พระอจนะ”
7.วัดช้างล้อม	-เจดีย์ประธานทรงกลม/ทรงระฆัง/ทรงลังกา -วิหารหน้าเจดีย์ประธาน -ฐานเจดีย์ราย กำแพงแก้ว คูน้ำล้อมรอบ	-ฐานเขียนสีเหลี่ยมรองรับช้างปูนปั้น 32 เชือก

ตารางที่ 3 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1.วัดเจดีย์เจ็ดแถว	-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ทรงดอกบัวตูม -วิหารประธาน -ระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธาน -เจดีย์บริวารรูปแบบต่าง ๆ ประจํามุม -วิหารเล็ก -เจดีย์ราย 26 องค์ศิลปะสุโขทัย กำแพงศิลาแลง	-พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิในพระนาคของเจดีย์ทรงปราสาท -พระพุทธรูปยืนในซุ้มโถงเจดีย์รายที่อยู่หลังเจดีย์ประธานและมีจิตกรรมภาพอดีตพระพุทธเจ้า เหล่าเทวดาและกษัตริย์ที่ดูเลือนลางมาก
2.วัดนางพญา	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา ศิลปะอยุธยา เจดีย์ตั้งบนฐานทักษิณที่เดิมมีช้างปูนปั้นประดับโดยรอบ -วิหาร 7 ห้อง มีผนังที่บะเจาะช่องแสงเป็นลูกกรงสี่เหลี่ยม -อุโบสถ เจดีย์ราย กำแพงวัด	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย -ประติมากรรมประดับปูนปั้นลายรักร้อย แข็งสิงห์ ประจํายามที่เป็นศิลปะล้านนาและจีน
3.วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส (เหลือฐานเขียนหน้ากระดานฐานปัทม์ และมาลัยลูกแก้ว 3 ชั้น) -วิหาร 6 ห้อง (บันไดด้านหน้า 3 ทาง ด้านหลัง)	
4.วัดสวนแก้วอุทยานน้อย	-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ทรงดอกบัวตูม -กำแพงแก้วล้อมรอบเจดีย์ -วิหาร -มณฑปที่มีหลังคารูปโค้งแหลม	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในมณฑป

	-เจดีย์ราย 13 องค์	
5.วัดเขาพนมเพลิง	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา -วิหารโถง ขนาด 14 x 20 เมตร -มณฑปรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังคาทรงจั่ว มีบันไดทางขึ้นลง เรียกว่าศาลเจ้าแม่ละอองสำลี -เจดีย์ราย	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหารโถงและในมณฑป
6.วัดเขาสวรรณคีรี	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง -วิหาร 5 ห้อง -เจดีย์รายสร้างด้วยศิลาแลงและสร้างด้วยอิฐ	
7.วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง	-ปราสาทประธาน -วิหารหลวง -พระธาตุมูเตา -มณฑปพระอิฎฐารศ -วิหารสองพี่น้อง -อุโบสถ กำแพงวัด -กุฏิพระร่วงพระลือ	-พระบรมสารีริกธาตุ -พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหารหลวง -พระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์ในวิหารสองพี่น้อง -พระพุทธรูปปางลีลา -พระพุทธรูปยืน 2 องค์ -พระอิฎฐารศ
8. วัดช้างล้อม	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา มีช้างปูนปั้นยืนเต็มตัวรายล้อมเจดีย์ 39 เชือก	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในจาระนำของเจดีย์

ตารางที่ 4 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1.วัดพระแก้ว	-เจดีย์ทรงระฆังมีฐานล่างเป็นซุ้มรอบ 32 ซุ้ม -ฐานมณฑปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและฐานวิหารพื้นเตี้ย -อุโบสถ -เจดีย์ทรงระฆัง/เจดีย์ช้างเผือก เจดีย์ทรงระฆังช้างล้อม	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์ -พระพุทธรูปปางไสยาสน์ 1 องค์ -พระพุทธรูป สິงห์ปูนปั้น -พระพุทธรูปเหลือโกลนศิลาแลง -พระบาทสองข้างของพระอิฎฐารศ
2.วัดพระธาตุ	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง -ฐานวิหารก่อด้วยศิลาแลง -เจดีย์รายทรงระฆังก่อด้วยอิฐ	
3.วัดพระนอน	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง -ฐานวิหารพระนอน มีเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ -ฐานอุโบสถ มีฐานใบเสมาหินชนวนที่สลักลวดลายพรรณพฤกษา -ศาลาโถง, ห้องน้ำ, บ่อน้ำ, กำแพงวัดเรียงด้วยศิลาแลง	-พระพุทธรูปปางไสยาสน์
4.วัดพระสี่อิริยาบถ	-วิหารขนาดใหญ่ภายในมีแท่นอาสน์สงฆ์และแท่นประดิษฐานพระประธาน มีเสารับเครื่องบนเป็นศิลาแลงสี่เหลี่ยม -มณฑปแบบจัตุรมุข -กำแพงแก้ว -ฐานเจดีย์รายทรงปราสาทยอดระฆัง	-พระพุทธรูปปางลีลา -พระพุทธรูปปางไสยาสน์ -พระพุทธรูปปางมารวิชัย -พระพุทธรูปยืน -แท่นประดับสิงห์ปูนปั้นและทวารบาล 8 แท่น

-อุโบสถ มีใบเสมาปักบนพื้นดินโดยรอบ	
------------------------------------	--

ตารางที่ 5 แสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1. วัดพนัญเชิงวรวิหาร	-วิหารหลวง -อุโบสถ -วิหารเขียน -ศาลพระนางสร้อยดอกหมาก	-หลวงพ่อดำปางมารวิชัย -พระพุทธรูปปางมารวิชัยทองคำและนาก -จิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีเล่าเรื่องพุทธประวัติ ทศชาติชาดก -จิตรกรรมฝาผนังเขียนภาพเครื่องตั้งแบบจีน
2. วัดพุทไธศวรรย์	-พระมหาธาตุ (ปราสาทประธาน) -วิหารหลวง, อุโบสถ -วิหารพระพุทไธศวรรย์ -ตำหนักพระพุทโธษาจารย์ -ระเบียงคด กำแพงแก้ว มณฑป 2 หลัง -เจดีย์ราย 19 องค์ รูปทรงกลม ทรงแปดเหลี่ยม ทรงย่อมุม และทรงปราสาท -วิหารราย/วิหารแกลบ 6 หลัง -ศาลาโถง, หอระฆัง	-พระพุทธรูปปางไสยาสน์ -พระพุทธรูปนั่งเรียงอยู่โดยรอบ -พระพุทธรูป 3 องค์ในอุโบสถ -จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย ใช้สีพูนรงค์ -เล่าเรื่องไตรภูมิโลกสันฐาน ทศชาติชาดก -พระอนุสาวรีย์ 3 กษัตริย์
3. วัดมหาธาตุ	-ปราสาทมหาธาตุ (ปราสาทประธาน) -เจดีย์ทรงระฆังแบบกรุงศรีอยุธยา -เจดีย์ทรงปราสาทยอด -วิหาร และปราสาทบริวารหรือปราสาทราย -พระตำหนักพระสังฆราช	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย -รากไม้ล้อมเศียรพระพุทธรูปหินทรายศิลปะอยุธยาอายุกว่าร้อยปี
4. วัดราชบูรณะ	-ปราสาทประธาน -วิหารหลวง, อุโบสถ -เจดีย์ประจำมุม เจดีย์ราย	-พระพุทธรูปยืนปูนปั้น -ครุฑและยักษ์ปูนปั้น -พระพุทธรูปนั่งในเรือนแก้ว -จิตรกรรมฝาผนังในกรุห้องที่ 1-2
5. วัดพระศรีสรรเพชญ์	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง 3 องค์ -เจดีย์ยอด เจดีย์มุมในระเบียงคด เจดีย์มุม -กำแพงวัด -เจดีย์ราย 32 องค์ มณฑป 3 องค์ -วิหารหลวง วิหารจัตุรมุข -วิหารพระโลกนาถ วิหารพระป่าเลไลย์ -พระที่นั่งจอมทอง -อุโบสถ, หอระฆัง, วิหารเปลื้องผ้า	
6. วิหารพระมงคลบพิตร	-วิหารพระมงคลบพิตร	-พระมงคลบพิตร ปางมารวิชัย
7. วัดหน้าพระเมรุ	-อุโบสถ -วิหารสรรเพชญ์ -วิหารขาว -มณฑปนาคนคร	-พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ “พระพุทธรูปนิมิตวิจิตรมารโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ” -พระพุทธรูปแกะสลักด้วยศิลาเขียว “พระคันธารราษฎร์” -พระพุทธรูปศิลาปางมารวิชัย -พระพุทธรูปศิลานาคนคร
8. วัดไชยวัฒนาราม	-เจดีย์ประธานทรงปราสาทจัตุรมุข -เจดีย์บริวาร, อุโบสถ -เมรุทิศเมรุราย	-พระพุทธรูปหินทราย -พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ -พระพุทธรูปหินทรายรวม 120 องค์ที่ระเบียงคด

	-เจดีย์ย่อมุมสิบสอง	-ประติมากรรมหุ่นดำ บนผนังด้านนอกเมรุทิศเมรุราย
--	---------------------	--

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.6.1 งานวิจัยในประเทศ

พระครูสุนทรสังฆพิณิจ ดร. และคณะ²⁴⁵ “การพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศของแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยในฐานะประตูสู่อาเซียน” พบว่า การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวยังมีการเติบโตอย่างต่อเนื่องและเป็นโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของผู้ประกอบการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เนื่องจากนักท่องเที่ยวนิยมใช้บริการซื้อขายผ่านทางระบบออนไลน์ ด้วยจุดเด่นที่สำคัญ คือ ความสามารถในการค้นหาข้อมูลและจัดหาสินค้าและบริการทุกประเภทได้ในครั้งเดียว มีเนื้อหาข้อมูลที่ละเอียดและการเข้าถึงระบบการจองของบริษัทนำเที่ยวที่หลากหลาย ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาเทคโนโลยี Augmented Reality (AR) เพื่อผสมผสานเอาโลกแห่งความเป็นจริง (Real World) เข้ากับโลกเสมือน (Virtual World) และเป็นการทำงานด้วยระบบ 3 มิติ (3D Paul) ซึ่งในอนาคต เทคโนโลยี Augmented Reality (AR) จะมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอข้อมูลสารสนเทศ ระบบแผนที่นำทาง การสื่อสาร การศึกษา และการบันเทิงในลักษณะที่หลากหลายผ่านจอคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์สมัยใหม่ และด้วยศักยภาพของเทคโนโลยี Augmented Reality (AR) จะทำให้รูปแบบการท่องเที่ยวและธุรกิจท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไป อาทิ การเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยวล่วงหน้าจะเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ชมมีความสนใจสถานที่ท่องเที่ยวมากขึ้น และเทคโนโลยี Augmented Reality (AR) นี้จะมีช่วยเสริมเติมแต่งข้อมูลสารสนเทศให้มีความน่าสนใจมากขึ้น รวมทั้งส่งผลต่อระบบการจองโรงแรม ร้านอาหาร ระบบขนส่ง รวมไปถึงเส้นทางการเดินทางในอนาคต

สายชล ปัญญชิต และคณะ²⁴⁶ “การวิเคราะห์นโยบายและยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน” พบว่า การสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมกับชุมชนท้องถิ่น มุ่งเน้นการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยมีกระบวนการที่สำคัญในการผลักดันให้ประสบความสำเร็จทั้งสิ้น 4 ขั้นตอน กล่าวคือ การระดมเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในพื้นที่ การพัฒนากิจกรรมและสินค้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นขึ้น การพัฒนาการบริการ และการดึงดูดให้เครือข่ายภาคเอกชนภายในเข้ามาลงทุน เพื่อสร้างแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมให้มีความยั่งยืนร่วมกัน

²⁴⁵ พระครูสุนทรสังฆพิณิจ ดร. และคณะ, “การพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศของแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยในฐานะประตูสู่อาเซียน”, รายงานวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2560.

²⁴⁶ สายชล ปัญญชิต และคณะ, “การวิเคราะห์นโยบายและยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน”, รายงานวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2560.

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และคณะ²⁴⁷ “การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายชุมชนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในประชาคมอาเซียน” ได้เสนอแนวทางการพัฒนานโยบายและศักยภาพการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายชุมชนของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน สำหรับแนวทางการพัฒนานโยบายและศักยภาพการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายชุมชนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน มีแนวทางดังนี้ (1) การเสริมสร้างกลไกการตลาดและการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน (2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนโดยอาศัยกิจกรรมการท่องเที่ยว (3) การจัดองค์กรการท่องเที่ยวของชุมชน (4) การพัฒนาศักยภาพบุคลากรการท่องเที่ยวชุมชน (5) การพัฒนาระบบเครือข่ายของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว

ธกฤต ฉีกบะหม่อม และคณะ²⁴⁸ “แผนงานการพัฒนาโปรแกรมประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่เพื่อตอบสนองการใช้งานของกลุ่มนักท่องเที่ยวผู้ใช้อุปกรณ์พกพาชนิดสมาร์ตโฟนและแท็บเล็ต” จากการวิจัยได้พัฒนาโปรแกรมประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ รูปแบบโลกสามมิติเสมือนจริงเรื่อง “โลกสามมิติเสมือนจริงย้อนอดีตเมืองเชียงใหม่ ทัศนศึกษาพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่” เป็นโปรแกรมจำลองสภาพความเป็นเมืองเชียงใหม่ในอดีต ในรูปแบบสามมิติย่านวัดเกต นอกจากนี้ยังพัฒนาโปรแกรมประยุกต์บนอุปกรณ์ชนิดพกพาสมาร์ตโฟนและแท็บเล็ต ชื่อ “ย้อนอดีต 700 ปีเมืองเชียงใหม่ (ย่านวัดเกต)” เป็นโปรแกรมประยุกต์สำหรับให้ข้อมูลเพื่อส่งเสริมความเข้าใจมุมมองด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ของเมือง วิถีชีวิต และรูปแบบสถาปัตยกรรมย่านวัดเกตและริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันออก ในลักษณะของโลกเสมือนจริง (Virtual Reality) และการผสมผสานโลกเสมือนจริง (Augmented Reality) สามารถเปลี่ยนระบบการแสดงผลได้สองภาษา ได้แก่ ภาษาอังกฤษและภาษาจีน เสมือนนักท่องเที่ยวเดินเที่ยวชมวิถีชีวิตและสถาปัตยกรรมย่านวัดเกตในอดีตอยู่จริง อีกทั้งได้พัฒนาโปรแกรมประยุกต์บนอุปกรณ์ชนิดพกพาสมาร์ตโฟนและแท็บเล็ต ชื่อ “ท่องเที่ยวส่วนบุคคลอัจฉริยะเส้นทางเมืองเชียงใหม่” เป็นการนำเสนอหมวดเส้นทางท่องเที่ยว 3 เส้นทาง ประกอบด้วย เส้นทางประวัติศาสตร์ เส้นทางวัดยอดนิยมน และเส้นทางชุมชนวัดเกต ด้วยวิธีการท่องเที่ยวแบบปั่นจักรยานและการเดินเท้าแก่นักท่องเที่ยวส่วนบุคคลที่มีพฤติกรรมท่องเที่ยวนำทางด้วยอุปกรณ์สมาร์ตโฟน ทั้งนี้เพื่อสร้างเสริมประสบการณ์การท่องเที่ยวที่สนุกสนาน อีกทั้งนักท่องเที่ยวสามารถใช้เวลาที่มีอยู่อย่างจำกัดในการท่องเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ ภายในเขตเมืองชั้นในเชียงใหม่ได้อย่างคุ้มค่า การพัฒนาโปรแกรมประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เรื่อง “การท่องเที่ยวส่วนบุคคลอัจฉริยะสำหรับเส้นทางท่องเที่ยว

²⁴⁷ แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และคณะ, “การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายชุมชนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในประชาคมอาเซียน”, รายงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) 2560

²⁴⁸ ธกฤต ฉีกบะหม่อม และคณะ, “แผนงานการพัฒนาโปรแกรมประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่เพื่อตอบสนองการใช้งานของกลุ่มนักท่องเที่ยวผู้ใช้อุปกรณ์พกพาชนิดสมาร์ตโฟนและแท็บเล็ต”, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2560.

ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่” เป็นโปรแกรมประยุกต์ที่นักท่องเที่ยวสามารถใช้เพื่อนำทางท่องเที่ยวในเขตพื้นที่เมืองเก่า พร้อมข้อมูลสำคัญที่จะทำให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่

วันทนีย แสนภักดี²⁴⁹ “แนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลกในมุมมองของผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยว” ผลการวิจัยได้นำเสนอเพื่อพัฒนาการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลกตามมุมมองของการบริหารจัดการโดยการวางแผน คือ (1) ควรมีการบูรณาการแผนพัฒนาการท่องเที่ยวระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันเพื่อลดการทำงานที่ซ้ำซ้อนและลดงบประมาณที่สิ้นเปลืองในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในการส่งเสริมและการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว (2) ควรมีการบูรณาการนโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องไปสู่การปฏิบัติที่ชัดเจน โดยเฉพาะนโยบายตลาดประชารัฐ ซึ่งจะส่งผลดีทั้งด้านการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และการพัฒนาชุมชน (3) ควรมีการทบทวนและปรับแผนยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างแท้จริง (4) ควรมีการสนับสนุนส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาจิตใจ การปลูกจิตสำนึกให้กับประชาชนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปราณี ตันประยูร และกิติมา ทามาลี²⁵⁰ “การจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลก” จากการศึกษาได้นำเสนอการจัดการการท่องเที่ยว 5 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านกระบวนการการให้บริการและประชาสัมพันธ์ (2) ด้านการจัดการพื้นที่ในแหล่งมรดกโลก (3) ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว (4) ด้านการมีส่วนร่วม (5) ด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว

มนิรัตน์ สุขเกษม และนุชนนทร กาศสมุทร²⁵¹ “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน: เมืองมรดกโลก-มรดกวัฒนธรรมมีชีวิต กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” พบว่าแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการเชิงบูรณาการที่มีประสิทธิภาพและการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว รวมถึงนักท่องเที่ยว โดยการนำแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่มุ่งเน้นความได้เปรียบด้วยการสร้างมูลค่า (Value Creation) และการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานแห่ง

²⁴⁹ วันทนีย แสนภักดี, แนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลก ในมุมมองของผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยว, วารสารวิชาการและวิจัย มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม - เมษายน 2562): 36-49.

²⁵⁰ ปราณี ตันประยูร และกิติมา ทามาลี, การจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลก, วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2561): 171-184.

²⁵¹ มณีรัตน์ สุขเกษม และนุชนนทร กาศสมุทร, การจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน: เมืองมรดกโลก-มรดกวัฒนธรรมมีชีวิต กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร, วารสาร มทร.อีสาน ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2561): 161-178.

ความเป็นไทย (Thainess) วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นต้นทุนการท่องเที่ยวของแหล่งมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารที่มีอยู่แล้วนั้นควรนำแนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์มาผสมผสานเข้ากับบริบทของเอกลักษณ์และอัตลักษณ์อันโดดเด่นของชุมชนท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงระหว่างสถาปัตยกรรมของโบราณสถานโบราณวัตถุของพื้นที่แหล่งมรดกโลกแห่งนี้เข้ากับมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่น วิธีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมประเพณี หรือที่เรียกว่า "ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) ผ่านมิติของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกจดจำประทับใจสถานที่ท่องเที่ยวได้ (Sense of Place) ซึ่งตัวอย่างกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย การเรียนรู้ฐานศิลปสุโขทัย การเรียนรู้สังคโลกบ้านเกาะน้อย การเรียนรู้พระเครื่องเมืองสุโขทัยบ้านพระพิมพ์ลักษณะมณฑลศิลป์ การเรียนรู้การทำเซรามิกสุโขทัย การทำเครื่องปั้นสังคโลกสุโขทัย การทำผ้าหมักโคลนบ้านนาต้นจั่น การเรียนรู้วิถีชีวิตโฮมสเตย์บ้านนาต้นจั่น และการเรียนรู้การทำพระเครื่องนครชุม ซึ่งจะช่วยเพิ่มคุณค่าและสร้างมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวได้โดยการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เป็นทิศทางใหม่ของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีถึงคุณค่าของความหลากหลายทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งยังช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นได้ตระหนักถึงคุณค่าในตนเอง และนักท่องเที่ยวจะสามารถนำประสบการณ์อันทรงคุณค่าไปปรับใช้ในวิถีชีวิตของตนเอง กระบวนทัศน์นี้จะนำไปสู่การพัฒนาแหล่งมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารได้อย่างยั่งยืนสืบไป และยังเป็นการเตรียมความพร้อมในการเป็นศูนย์กลางของมรดกโลกแห่งอาเซียนในอนาคต

ภูวเดช ลินทับศาล²⁵² “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ได้ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยการพัฒนาองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ พัฒนาและส่งเสริมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าผลิตภัณฑ์และบริการการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ ส่งเสริมการเชื่อมโยงความร่วมมือเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกในภูมิภาคอาเซียน พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือศูนย์วิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในระดับนานาชาติ พัฒนาส่งเสริมมาตรฐานการท่องเที่ยวสู่มาตรฐานที่เป็นสากลตามแนวทางเศรษฐกิจ และประชาสัมพันธ์ความพร้อมในการต้อนรับนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก โดยดำเนินตามแผนพันธกิจ ได้แก่ (1) ประสานกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคีเครือข่ายภาคเอกชน และประชาชนทั้งด้านการใช้อำนาจและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (2) ส่งเสริมให้พื้นที่ท่องเที่ยวที่มีศักยภาพให้มีการบริหารจัดการด้วยการระดมบุคคลากร งบประมาณ เครื่องมือเครื่องใช้ และองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุผล (3) สนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชน และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

²⁵² ภูวเดช ลินทับศาล, “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย”, **ดุชนิพนธ์**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2560

ธาดรี มหันตรัตน์ และปณณธร หอมบุญมา²⁵³ “ปัญหาการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกแบบมีส่วนร่วม: นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” ผลการศึกษาพบว่า ด้านสภาพปัญหาการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกแบบมีส่วนร่วมนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาที่สำคัญ มี 6 เรื่อง ประกอบด้วย (1) การบูรณรักษาพื้นที่ (2) การขาดหน่วยงานหลักและบุคลากรเพื่อเป็นศูนย์กลางการบริหารจัดการพื้นที่ (3) การใช้ที่ดินของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ (4) การเมืองท้องถิ่นภายในพื้นที่ (5) งบประมาณในการบริหารจัดการในพื้นที่ (6) การบังคับใช้กฎหมาย ส่วนแนวทางการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกแบบมีส่วนร่วมที่สำคัญ คือ (1) การกำหนดนโยบายและแผนแม่บทสำหรับการอนุรักษ์และจัดการมรดกโลกทางวัฒนธรรมและชาติให้มีความชัดเจนและต่อเนื่อง (2) การกำหนดให้มีกฎหมายพิเศษเพื่อใช้บังคับในพื้นที่ (3) การตั้งหน่วยงานพิเศษสำหรับบริหารจัดการพื้นที่เป็นการเฉพาะ (4) อำนาจจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในการบริหารจัดการพื้นที่ภายใต้กฎหมายพิเศษ

สุชานาถ สิงหาปิด²⁵⁴ “ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม: กิจกรรมสร้างรายได้เพิ่มแก่ชุมชนผู้ไทบ้านโนน จังหวัดกาฬสินธุ์” พบว่าปัจจัยบ่งชี้ความสำเร็จในการให้บริการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและโฮมสเตย์ของชุมชน คือ การนำกลยุทธ์ส่วนผสมทางการตลาด (5 Ps) มาใช้สร้างความพึงพอใจแก่กลุ่ม โดยเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ชุมชน โดยการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และโฮมสเตย์ร่วมกับชุมชนอย่างสร้างสรรค์ โดยไม่ได้เน้นที่การแสวงหากำไรเพียงอย่างเดียว แต่เน้นการให้บริการแก่สังคมอย่างเป็นธรรม

เกศรินทร์ โชคเพิ่มพูน²⁵⁵ “การผลิตสื่อมัลติมีเดียเพื่อพัฒนากระบวนการสื่อสารด้วยเทคโนโลยีเสมือนจริง: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์เมืองนครราชสีมา” พบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์เมืองนครราชสีมาที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ ณ ปัจจุบันมีการจัดแสดงการเล่าเรื่องราว อันประกอบไปด้วยห้องต่าง ๆ 7 ห้อง ได้แก่ ห้องต้นกำเนิดอารยธรรม ห้องสมัยทวารวดี ห้องสมัยลพบุรี ห้องสมัยอยุธยา ห้องสมัยรัตนโกสินทร์ ห้องมหานครแห่งอีสาน และห้องของดีเมืองโคราช โดยแต่ละห้องจะนำเสนอตามยุคสมัย มีความน่าสนใจของเนื้อหาที่แตกต่างกันออกไปตามแต่สิ่งที่ค้นพบและเรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ จากผลประเมินความพึงพอใจ มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ในด้านสื่อมัลติมีเดียประยุกต์ด้านเทคโนโลยีเสมือนจริงพบว่า รู้สึกชอบความแปลกใหม่และน่าสนใจอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนด้านสื่อมัลติมีเดียพบว่า เสียงประกอบในการนำเสนอ เช่น เสียงดนตรี เสียงบรรยาย เพื่อประกอบการนำเสนอที่เหมือนจริงและให้ผู้ใช้รู้สึกว่าได้อยู่ในเหตุการณ์จริงอยู่ในระดับมากที่สุด

²⁵³ ธาดรี มหันตรัตน์ และปณณธร หอมบุญมา, ปัญหาการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกแบบมีส่วนร่วม: นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วารสารวิทยการจัดการปริทัศน์, ปีที่ 21 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2562): 129-136.

²⁵⁴ สุชานาถ สิงหาปิด, ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม: กิจกรรมสร้างรายได้เพิ่มแก่ชุมชนผู้ไทบ้านโนน จังหวัดกาฬสินธุ์, วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2560): 53-67

²⁵⁵ เกศรินทร์ โชคเพิ่มพูน, การผลิตสื่อมัลติมีเดียเพื่อพัฒนากระบวนการสื่อสารด้วยเทคโนโลยีเสมือนจริง : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์เมืองนครราชสีมา, วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ปีที่ 43 ฉบับที่ 2 (2560): 217-235.

วิมลวรรณ วงศ์ศิริ และ ชลลดา ม่วงธัญญ์²⁵⁶ “การเพิ่มช่องทางประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวในรูปแบบอินโฟกราฟิกและสื่อมัลติมีเดียผ่านเว็บไซต์ กรณีศึกษาตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์” พบว่า การสื่อสารผ่านตัวอักษรและวาจาเป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อนการนำเสนอข้อมูลในรูปแบบกราฟิกทำให้ง่ายต่อความเข้าใจข้อมูล โดยสรุปอินโฟกราฟิกและสื่อมัลติมีเดียสามารถสื่อสารข้อความได้อย่างรวดเร็ว ลดความซับซ้อนของการนำเสนอข้อมูลจำนวนมาก จึงได้นำอินโฟกราฟิกและสื่อมัลติมีเดียมาประยุกต์ใช้ในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของจังหวัดเพชรบูรณ์ และนำเสนอในรูปแบบเว็บแอปพลิเคชัน ซึ่งการประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์เป็นช่องทางหนึ่งที่ใช้สามารถเข้าถึงได้ง่ายและสะดวก จากการสำรวจความพึงพอใจของผู้ใช้งานระบบ โดยการสร้างแบบสอบถามการประเมินความพึงพอใจและเก็บรวบรวมข้อมูลจำนวน 3 ด้าน ผลการวิจัยพบว่าด้านที่มีระดับความพึงพอใจมากที่สุดคือด้านการใช้งาน ซึ่งผลการวิจัยสอดคล้องกับสมมติฐานการวิจัยที่ว่าผู้ใช้งานเว็บไซต์ มีความพึงพอใจในภาพรวมอยู่ในระดับมากกว่าด้านการออกแบบและด้านเนื้อหา

ทรงสิริ วิชิรานนท์ และคณะ²⁵⁷ “การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์เทคโนโลยีเสมือนจริงส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนคุบบัว จังหวัดราชบุรี” ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์เทคโนโลยีเสมือนจริงส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนคุบบัว ได้แก่ มาร์คเกอร์วิถีชุมชนคุบบัว ประกอบวิดีโอจำนวน 6 มาร์คเกอร์ คือ ผ้าขึ้นตีนจก โบราณสถานและโบราณวัตถุ ลานกิจกรรมแสดงวัฒนธรรม ประวัตินวดโขลงสุวรรณคีรี เรื่องราวภาคชุมชนคุบบัว และสินค้าพื้นบ้าน นอกจากนี้ได้พัฒนาแอปพลิเคชัน AR KUBUA รูปแบบไฟล์ .apk ทำให้ผู้ค้าและนักท่องเที่ยวในชุมชนคุบบัวมีความพึงพอใจต่อสื่อประชาสัมพันธ์เทคโนโลยีเสมือนจริงส่งเสริมการท่องเที่ยวภาควิถีชุมชนคุบบัว โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด

2.6.2 งานวิจัยต่างประเทศ

Wasim Qazi, Syed Ali Raza and Nida Shah²⁵⁸ “Acceptance of e-book reading among higher education students in a developing country: the modified diffusion innovation theory” การศึกษานี้สำรวจความตั้งใจของนักเรียนที่มีต่อการนำ E-Books มาใช้ในปากีสถานโดยใช้ทฤษฎีนวัตกรรมการแพร่กระจายที่ปรับเปลี่ยนทัศนคติของนักเรียนการรับรู้

²⁵⁶ วิมลวรรณ วงศ์ศิริ และ ชลลดา ม่วงธัญญ์, การเพิ่มช่องทางประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวในรูปแบบอินโฟกราฟิกและสื่อมัลติมีเดียผ่านเว็บไซต์ กรณีศึกษา ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์, การประชุมวิชาการระดับชาติราชภัฏเพชรบุรี วิจัยศิลปวัฒนธรรม ครั้งที่ 4 วันที่ 3 ธันวาคม 2560-ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

²⁵⁷ ทรงสิริ วิชิรานนท์ และคณะ, การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์เทคโนโลยีเสมือนจริงส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนคุบบัว จังหวัดราชบุรี, งานประชุมวิชาการระดับชาติด้านการท่องเที่ยวกับมนุษยศาสตร์ ครั้งที่ 1 19-20 ธันวาคม 2562.

²⁵⁸ Wasim Qazi, Syed Ali Raza and Nida Shah, Acceptance of e-book reading among higher education students in a developing country: the modified diffusion innovation theory, *International Journal of Business Information Systems*, Vol 27 No 2 (January 2018): 222-245.

ลักษณะการรับรู้นวัตกรรม (PIC) ถูกนำมาเป็นตัวแปรอิสระ การใช้งานจริงถูกนำมาใช้เป็นตัวแปรตาม ในขณะที่เจตนามีบทบาทเป็นคนกลางในความสัมพันธ์ ข้อมูลนี้รวบรวมผ่านแบบสอบถาม Likert 5 ประเด็นจากนักศึกษามหาวิทยาลัย 620 คน นำการวิเคราะห์ปัจจัยยืนยัน (CFA) การสร้างแบบจำลองสมการโครงสร้างกำลังสองน้อยที่สุด (PLS-SEM) มาใช้ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าความเข้ากันได้ ความซับซ้อน ความสามารถในการสังเกต ความสามารถในการทดลองทัศนคติและการรับรู้มีผลในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญต่อความตั้งใจเชิงพฤติกรรม ในขณะที่ความได้เปรียบเชิงสัมพัทธ์มีผลเล็กน้อยต่อความตั้งใจเชิงพฤติกรรม ทฤษฎีนวัตกรรมของ Roger ใช้กันอย่างแพร่หลายในการทำนายความตั้งใจของแต่ละบุคคลที่มีต่อการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ แต่บทบาทของทัศนคติและความตระหนักในการสร้างความตั้งใจที่มีต่อนวัตกรรมนั้น มีการพูดคุยกันอย่างแพร่หลาย การศึกษานี้พยายามที่จะปกปิดช่องว่างนี้โดยการบูรณาการ DIT ทัศนคติการรับรู้กับเจตนาเชิงพฤติกรรมและผลสูงสุดต่อการใช้งานจริง ผลลัพธ์เชิงประจักษ์แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการวัดที่เหมาะสมและสนับสนุนสมมติฐานเจ็ดในแปดข้อ คุณลักษณะของนวัตกรรมทั้งสาม (ความเข้ากันได้ ความสามารถในการสังเกต ความสามารถในการตรวจสอบได้) ทัศนคติการรับรู้ส่งผลต่อความตั้งใจของแต่ละบุคคลอย่างมีนัยสำคัญและในเชิงบวกในขณะที่ความได้เปรียบเชิงสัมพัทธ์มีผลกระทบเชิงบวก แต่ไม่มีนัยสำคัญในขณะที่ความซับซ้อนมีผลเสียต่อความตั้งใจของแต่ละบุคคล ผลการวิจัยพบว่า หากนักเรียนพบ E-Books ที่ตรงกับความต้องการ มีความตระหนัก มีทัศนคติเชิงบวก และสามารถลองสังเกตได้ สิ่งนี้ก่อให้เกิดความตั้งใจในเชิงบวกต่อ E-Books ซึ่งส่งผลให้เกิดการใช้งานจริงในที่สุด

Xi Leung and Lan Jiang²⁵⁹ “How do destination Facebook pages work? An extended TPB model of fans’ visit intention” ผลการวิจัยพบว่า อิทธิพลทางสังคม 3 ประการ คือ การปฏิบัติตาม การระบุ และการทำให้เป็นภายใน ส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อความตั้งใจในการเยี่ยมชมทั้งทางตรงและทางไกลโดยบรรทัดฐานส่วนตัว ประสบการณ์หน้า Facebook ยังมีอิทธิพลอย่างมากต่อความตั้งใจในการเยี่ยมชมที่เป็นสื่อกลาง โดยการรับรู้การควบคุมพฤติกรรม ทัศนคติต่อจุดหมายปลายทาง และทัศนคติต่อข้อความไม่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับความตั้งใจในการเยี่ยมชม ผลกระทบในทางปฏิบัติ ผลการศึกษานี้เผยให้เห็นผลกระทบเชิงปฏิบัติที่สำคัญสำหรับองค์กรการตลาดปลายทาง (DMO) ในการใช้ประโยชน์จากการตลาดบน Facebook โดยเฉพาะ DMO ควรให้ความสนใจเป็นพิเศษกับอิทธิพลทางสังคมของเพจ Facebook โดยเฉพาะการระบุตัวตน และใช้เพจ Facebook เพื่อลดการรับรู้พฤติกรรมของผู้เยี่ยมชม การค้นพบของ IPMA ยังเผยให้เห็นปัจจัยสำคัญบางประการที่มีอิทธิพลต่อความตั้งใจในการเยี่ยมชมของแฟน Facebook องค์กรประกอบทางสังคมเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ในการส่งผลต่อความตั้งใจในการเยี่ยมชม และความพยายามในการปรับปรุงเพิ่มเติม ซึ่งควรให้ความสำคัญกับบรรทัดฐานส่วนตัวและ SI เนื่องจากประสิทธิภาพต่ำ นอกจากนี้ DMO ยังทำงานได้ดีในการลดการควบคุมพฤติกรรมการรับรู้สำหรับผู้ที่มีโอกาสเป็นผู้เยี่ยมชม

²⁵⁹ Xi Leung and Lan Jiang, How do destination Facebook pages work? An extended TPB model of fans’ visit intention, *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, Vol 9 No 5 (June 2018): 3-21.

ชมและควรใช้หน้า Facebook ของตนเองต่อไปเพื่อลดข้อจำกัด นอกจากนี้ แม้ว่าประสบการณ์ใช้งาน Facebook จะอยู่ในหมวดหมู่ที่มีลำดับความสำคัญต่ำ แต่ประสบการณ์ที่ติดบนหน้า Facebook ปลายทางก็ยังคงมีความสำคัญ เนื่องจากช่วยลดการรับรู้พฤติกรรมของผู้ติดตาม ยิ่งไปกว่านั้นแม้ว่า DMO จะทำงานได้ดีในการใช้เพจ Facebook เพื่อปรับปรุงทัศนคติของผู้ติดตาม แต่ความพยายามเหล่านี้อาจเกินจริง DMO ควรพิจารณาจัดสรรทรัพยากรเหล่านี้ที่อื่น โดยเฉพาะปัจจัยทางสังคม เหล่านี้เพื่อให้ได้ผลตอบแทนที่สูงขึ้น

Senthilkumaran Piramanayagam and Partho Pratim Seal²⁶⁰ “The Choice Between E-Books and Printed Books: A Study Among Hospitality and Tourism Educators and Learners Hospitality and Tourism Educators and Learners” หนังสือพิมพ์ และ E-Books มีข้อดีและข้อด้อยในตัวเอง การพิมพ์หนังสือให้ความสุขในการอ่านและประสบการณ์ การเรียนรู้ที่ยอดเยียม ผู้จัดพิมพ์และผู้แต่งหนังสือพิมพ์ควรมาพร้อมกับหนังสือฉบับดิจิทัลด้วย ซีดีรอม อาจให้มาพร้อมกับสำเนาการพิมพ์ของหนังสือ จะช่วยให้จัดเก็บและพกพาหนังสือได้สะดวก เนื่องจากนักเรียนและครูมีความตั้งใจที่จะเพิ่มอัตราการใช้งานและสนใจที่จะใช้ E-Books มากขึ้นในอนาคต นักการศึกษาผู้จัดพิมพ์บรรณารักษ์และผู้เขียนจึงควรนำความหมายนี้ไปใช้ในสิ่งพิมพ์ในอนาคตและพยายามรวมเอาประสบการณ์ทั้ง E-Books และหนังสือสิ่งพิมพ์ เนื่องจากทั้ง E-Books และหนังสือสิ่งพิมพ์มีวิวัฒนาการในอนาคตอาจเสริมซึ่งกันและกัน เนื่องจากอาจให้เนื้อหาเดียวกันในสื่อสองสื่อที่แตกต่างกันได้

Senthilkumaran Piramanayagam, Siddhant Rathore and Partho Seal²⁶¹ “Destination image, visitor experience, and behavioural intention at heritage centre” การท่องเที่ยวเชิงมรดก เป็นกลุ่มการท่องเที่ยวที่ใหญ่ที่สุด แพร่หลายและเติบโตอย่างรวดเร็วในประเทศกำลังพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาถือว่าการท่องเที่ยวเชิงมรดก เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนและการบรรเทาความยากจน การท่องเที่ยวเชิงมรดกเป็นองค์ประกอบสำคัญในการท่องเที่ยวของอินเดีย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงมรดกของประเทศในอดีต ภาพลักษณ์ที่รับรู้ของผู้มาเยือนเกี่ยวกับจุดหมายปลายทางและประสบการณ์ของพวกเขา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จและความยั่งยืนของจุดหมายปลายทาง การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาแบบจำลองเกี่ยวกับการเชื่อมโยงระหว่างภาพปลายทาง ประสบการณ์ของผู้เยี่ยมชมและความตั้งใจเชิงพฤติกรรมที่ศูนย์มรดกโลกขององค์การยูเนสโก ซึ่งตั้งอยู่ในรัฐกรณาฏกะประเทศอินเดีย ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า

---

²⁶⁰ Senthilkumaran Piramanayagam and Partho Pratim Seal, The Choice Between EBooks and Printed Books: A Study Among Hospitality and Tourism Educators and Learners Hospitality and Tourism Educators and Learners,

²⁶¹ Senthilkumaran Piramanayagam, Siddhant Rathore and Partho Seal, Destination image, visitor experience, and behavioural intention at heritage centre, *Anatolia*, Vol 31 No 1 (April 2020):1-18.

ประสบการณ์ของผู้เยี่ยมชมและการรับรู้ภาพปลายทางบนไซด์ของยูเนสโกมีอิทธิพลอย่างมากต่อความตั้งใจในพฤติกรรมของผู้เยี่ยมชม

Carmen Antón, Carmen Camarero and Javier Rodríguez-Pinto²⁶²

“Pleasure in the use of new technologies: The case of e-book readers” ผลการวิจัยพบว่า การประเมินคุณสมบัติการอ่านของอุปกรณ์และความเป็นไปได้ในการดาวน์โหลดฟรี ช่วยเพิ่มความสนุกที่ได้พบกับการใช้งาน และขอบเขตการใช้งานจริงในขณะที่การแนบกับหนังสือกระดาษจะลดความรู้สึกทางอารมณ์ โดยผลกระทบเหล่านี้บางส่วนจะถูกกลั่นกรองโดยบุคคล การมีส่วนร่วมกับ ICT ใหม่ ๆ ความสุขเป็นสื่อกลางอิทธิพลของการรับรู้ข้อดีและความผูกพันกับเทคโนโลยีรุ่นเก่าที่มีต่อการใช้อุปกรณ์อ่าน E-Books ผลกระทบในทางปฏิบัติมีข้อเสนอแนะความท้าทาย 2 ประการสำหรับผู้ปฏิบัติงาน: เพื่อเอาชนะการปฏิเสธของผู้ใช้ที่ไม่ค่อยกระตือรือร้นที่จะสัมผัสกับความสุขและใช้ E-Books และค้นหาวัตถุประสงค์ของผลิตภัณฑ์หรือลักษณะทางประสาทสัมผัสที่ให้ความพึงพอใจและส่งเสริมการใช้งานที่ยาวนาน ความคิดริเริ่มหรือคุณค่าการศึกษา ขยายการศึกษาก่อนหน้านี้เกี่ยวกับผู้อ่าน E-Books โดยเน้นย้ำถึงความจำเป็นที่จะต้องไปให้ไกลกว่าความตั้งใจในการนำไปใช้วิเคราะห์การใช้งานอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญของการนำเทคโนโลยีนี้ไปใช้จริงและรวมเอามุมมองที่นำเสนอโดยทฤษฎีการประเมินอารมณ์ ซึ่งอธิบายถึงบทบาทสำคัญของความพึงพอใจในกระบวนการนี้

Chia-Lin. et al²⁶³ “Investigating the determinants of e-book adoption”

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการยอมรับ E-Books ของผู้ใช้ โดยใช้ส่วนขยายของทฤษฎีการยอมรับและการใช้เทคโนโลยีแบบรวม (UTAUT) ซึ่งรวมถึงปัจจัยต่อไปนี้: ความกังวลด้านสิ่งแวดล้อม การรับรู้ประโยชน์และความเมตตาการุณา ความไว้วางใจ การออกแบบ วิธีการ แนวทาง ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการใช้ E-Books ของผู้ใช้พิจารณาจากความคาดหวังด้านประสิทธิภาพ ความคาดหวังของความพยายามอิทธิพลทางสังคม การอำนวยความสะดวก เงื่อนไขความหวังโยต่อสิ่งแวดล้อม การรับรู้ประโยชน์และความไว้วางใจในความเมตตาการุณา ข้อจำกัดหรือผลกระทบของการวิจัย ผู้เขียนจำกัดการศึกษานี้ไว้เฉพาะการใช้ E-Books ของผู้บริโภค การศึกษาเพิ่มเติมสามารถตรวจสอบการใช้สื่ออื่น ๆ ของผู้บริโภค เช่น เทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย ผลกระทบในทางปฏิบัติ ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่านักการตลาดควรพิจารณาปรับเปลี่ยนวิธีการโปรโมต E-Books เพื่อดึงดูดผู้บริโภคและส่งผลกระทบต่อความตั้งใจในการใช้งานของพวกเขา ความคิดริเริ่ม คุณค่าการศึกษานี้ เสนอและทดสอบแบบจำลอง UTAUT แบบขยายซึ่งรวมถึงปัจจัยเพิ่มเติมของความหวังโยต่อสิ่งแวดล้อม การรับรู้ผลประโยชน์และ

²⁶² Carmen Antón, Carmen Camarero and Javier Rodríguez-Pinto, Pleasure in the use of new technologies: The case of e-book readers, *Online Information Review*, Vol 41 No 2 (April 2017): 219-234.

²⁶³ Chia-Lin. et al, Investigating the determinants of e-book adoption, *Program electronic library and information systems*, Vol 51 No 1 (April 2017): 2-16.

ความไว้วางใจในความเมตตากรุณา เพื่อตรวจสอบอิทธิพลของปัจจัยเหล่านี้ที่มีต่อการยอมรับ E-Books การค้นพบนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการช่วยผู้จัดการในการเพิ่มการยอมรับ E-Books

Adel Eladl and Ali Sharaf Al Musawi²⁶⁴ “European Journal of Educational Research Effects of Students Attitudes towards Using E-Books on Their Self- efficacy and Academic Motivation” ทักษะคตินักเรียนที่มีต่อการใช้ E-Books และความสัมพันธ์กับความสามารถในตนเอง และแรงจูงใจทางวิชาการในสถาบันอุดมศึกษาของโอมาน เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการศึกษา ได้ใช้วิธีการเชิงสัมพันธ์เชิงพรรณนา โดยใช้ทัศนคติแรงจูงใจทางวิชาการ และระดับการรับรู้ความสามารถของตนเองที่พัฒนาโดยนักวิจัย และนำไปใช้กับตัวอย่างการศึกษา หลังจากประเมินคุณสมบัติไซโครเมตริกแล้ว ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีนัยสำคัญในเชิงบวกระหว่างทัศนคติของนักเรียนที่มีต่อการใช้ E-Books ความสามารถในการตนเองและแรงจูงใจทางวิชาการ E-Books เป็นหนึ่งในเทคโนโลยีทางการศึกษาที่มีประสิทธิภาพซึ่งช่วยให้ผู้เรียนมีสภาพแวดล้อมแบบโต้ตอบที่ช่วยปรับปรุงการนำเสนอเนื้อหาโดยใช้สื่อหลายประเภท ผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความเต็มใจที่จะใช้ E-Books ของนักเรียนเนื่องจากมีส่วนร่วมช่วยในการทำให้เรื่องน่าสนใจและสนุกสนานยิ่งขึ้น และช่วยให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลาและทุกที่ สรุปได้ในเชิงเหตุผลว่าการใช้ E-Books โดยทั่วไปชี้ไปที่ความสัมพันธ์ที่มีนัยสำคัญในเชิงบวกกับความสามารถในตนเองของนักเรียนและแรงจูงใจในการเรียนรู้

Kay Downey. et al²⁶⁵ “KSUL: an Evaluation of Patron-Driven Acquisitions for Ebooks” ในปี 2555 Kent State University Libraries (KSUL) ได้จัดทำโครงการนำร่องสำหรับรูปแบบการจัดซื้อ E-Books แบบซื้อกิจการที่ขับเคลื่อนด้วยผู้อุปถัมภ์ (PDA) เมื่อใช้แบบจำลองนี้ไลบรารีสามารถจัดหากลุ่มบันทึกการค้นพบที่เลือก ซึ่งตรงกับข้อกำหนดของแผนการอนุมัติการพิมพ์ของห้องสมุดให้กับผู้ใช้ การประเมินโมเดล PDA เมื่อเทียบกับแบบจำลองการอนุมัติหนังสือพิมพ์และตรวจสอบบทบาทของแค็ตตาล็อกห้องสมุดในฐานะเครื่องมือสำหรับการค้นหาและเข้าถึง E-Books

Jodi Shepherd and Rachel Arteaga²⁶⁶ “Social Work Students and E-Books: A Survey of Use and Perception” ที่ California State University, Chico บรรณารักษ์ประจำสาขาวิชาจะต้องตัดสินใจในการเก็บรวบรวมที่ดีที่สุดด้วยเงินจัดซื้อหนังสือที่จัดสรรไว้ เพื่อให้แน่ใจว่า

---

²⁶⁴ Adel Eladl and Ali Sharaf Al Musawi, European Journal of Educational Research Effects of Students Attitudes towards Using E-Books on Their Self- efficacy and Academic Motivation, *European Journal of Educational Research*, Vol 9 No 3 (July 2020):1167-1176.

²⁶⁵ Kay Downey. et al, KSUL: an Evaluation of Patron-Driven Acquisitions for Ebooks, *Computers in Libraries*, Vol 34 No 1 (March 2014): 10-12, 30-31.

²⁶⁶ Jodi Shepherd and Rachel Arteaga, Social Work Students and E-Books: A Survey of Use and Perception,

Behavioral & Social Sciences Librarian, Vol 33 No 1 (February 2014): 15-28.

ห้องสมุดสามารถตอบสนองความต้องการของนักศึกษาทั้งในมหาวิทยาลัยและนักศึกษาทางไกลในโครงการสังคมสงเคราะห์ได้อย่างเพียงพอ ผู้เขียนได้ทำการสำรวจความชอบและการใช้งาน E-Books ของนักศึกษาในโปรแกรมสังคมสงเคราะห์ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า แม้ว่านักเรียนบางคนจะไม่ชอบ E-Books แต่พวกเขาก็เต็มใจและมีแนวโน้มที่จะใช้ E-Books เมื่อซื้อจากห้องสมุด สามารถใช้ความยืดหยุ่นในการเลือกรูปแบบได้มากขึ้นเมื่อพัฒนาคอลเล็กชันงานสังคมสงเคราะห์ กรณีศึกษานี้นำเสนอตัวอย่างเฉพาะด้านวินัยเกี่ยวกับวิธีที่ดีที่สุดในการใช้ทรัพยากรที่หายากในด้านการพัฒนาการรวบรวมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

Namho Chung and Heejeong Han²⁶⁷ “The relationship among tourists' persuasion, attachment and behavioral changes in social media” ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา นักเดินทางแต่ละคนอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องค้นหาข้อมูลมากขึ้นกว่าที่เคย โดยผ่านโซเชียลมีเดียที่ได้เป็นส่วนสำคัญในการกระจายข้อมูลการเดินทาง ไม่เหมือนกับสื่อการสื่อสารประเภทอื่น ๆ โซเชียลมีเดียไม่เพียงแต่ให้ข้อมูลแก่ผู้ใช้เท่านั้น แต่ยังช่วยให้ระบุได้ว่าแหล่งที่มาของข้อมูลคือใคร การศึกษาได้พบว่าคุณภาพของการโต้แย้งไม่ส่งผลกระทบต่ออิทธิพลของข้อมูลหรือสิ่งที่แนบมา ความน่าเชื่อถือของแหล่งที่มาที่มีผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติต่อตัวแปรทั้งหมดของอิทธิพลของข้อมูล สิ่งที่แนบมาและอิทธิพลเชิงบรรทัดฐาน เครือข่ายภายนอกก็มีผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติต่อทุกคน ตัวแปรของอิทธิพลของข้อมูลความผูกพันและอิทธิพลเชิงบรรทัดฐาน และอิทธิพลของข้อมูลสิ่งที่แนบมาและอิทธิพลเชิงบรรทัดฐานของโซเชียลมีเดีย เป็นตัวทำนายการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เดินทาง การศึกษานี้ได้กำหนดกรอบทางทฤษฎีและวิเคราะห์พฤติกรรมของนักเดินทาง โดยใช้สื่อสังคมออนไลน์ ใช้แบบจำลองความเป็นไปได้อย่างละเอียด ทฤษฎีอิทธิพลของกลุ่มอ้างอิงและทฤษฎีสิ่งที่แนบมาในทางปฏิบัติแพลตฟอร์มโซเชียลมีเดีย ควรส่งเสริมความน่าเชื่อถือของแหล่งที่มาและภายนอกเครือข่าย องค์กรการตลาดการท่องเที่ยวควรสร้างสิ่งที่แนบมากับผู้ใช้โซเชียลมีเดียและควรใช้โปรไฟล์และผู้ตรวจสอบชื่อเสียง

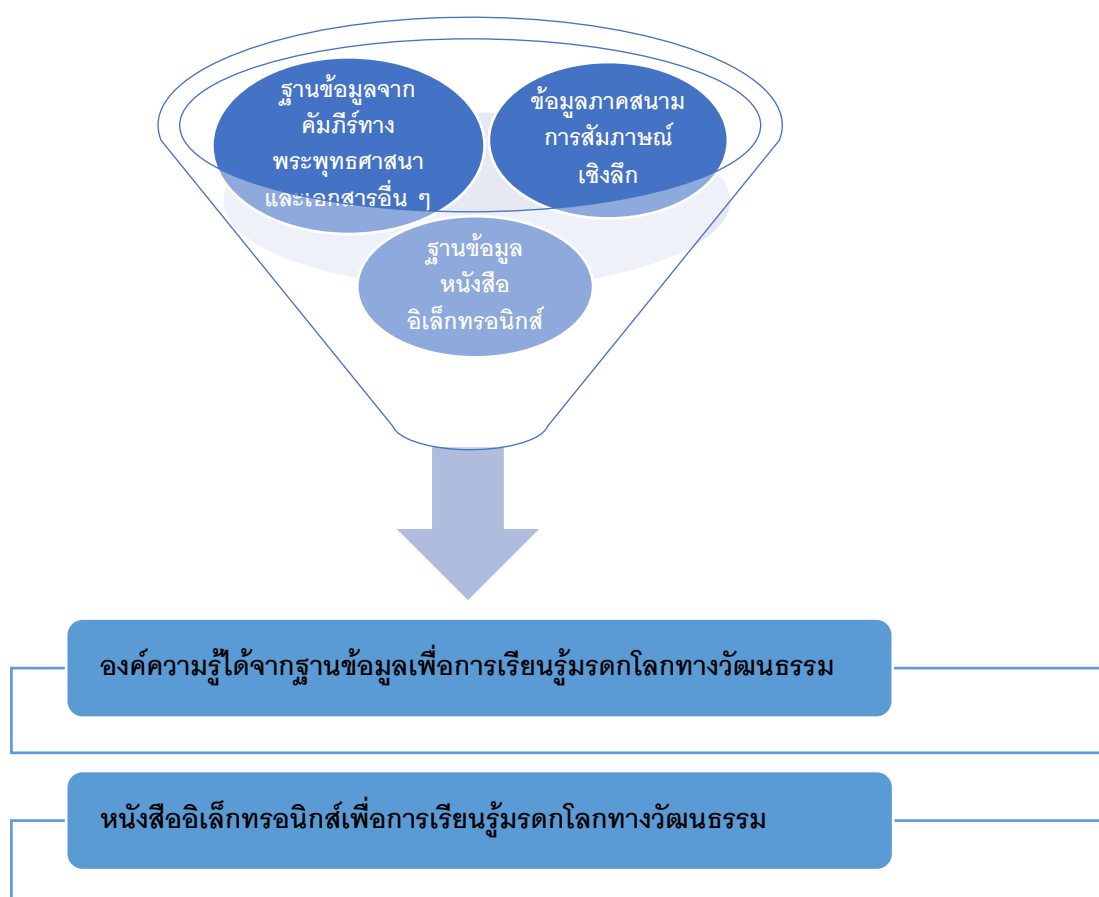
Sara Domínguez-Navarro and Maria del Rosario González-Rodríguez²⁶⁸ “Social Media managerial implications for budget accommodation venues: use of Social Media platforms more effectively and efficiently” โซเชียลมีเดียได้เปลี่ยนแปลงชีวิตและพฤติกรรมของผู้คน ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาได้เปลี่ยนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อประโยชน์ของสถานที่พักที่เน้นงบประมาณ การศึกษาเสนอการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ของการ

²⁶⁷ Namho Chung and Heejeong Han, The relationship among tourists' persuasion, attachment and behavioral changes in social media, **Technological Forecasting and Social Change**, Vol123 (September 2016)

²⁶⁸ Sara Domínguez-Navarro and Maria del Rosario González-Rodríguez, Social Media managerial implications for budget accommodation venues: use of Social Media platforms more effectively and efficiently, **Quality and Quantity**, (August 2019)

ดำเนินการของสถานที่จัดงานงบประมาณในเซปียา โดยเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์โซเชียลมีเดีย พร้อมกับผลกระทบของการกระทำเหล่านั้นในหน้าโปรไฟล์ Facebook และ Instagram ของสถานที่

2.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยมุ่งศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทั้งในทางพระพุทธศาสนา ประวัติ และ ความสำคัญของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร พระนครศรีอยุธยา และการศึกษาพัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาควบคู่กับการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่งนี้ ก่อนจะนำข้อมูลที่ได้นำไปนำเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิในรูปแบบของการประชุมกลุ่มย่อย และสามารถพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาต่อไป โดยคณะผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อสำคัญออกเป็นรูปแบบการวิจัย พื้นที่ในการศึกษาวิจัย ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.1 รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ของมรดกโลกทางวัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง ซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย วัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และวัดในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ได้แก่ (1) องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม คือศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม (2) พุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม คือสถาปัตยกรรมวัด ประติมากรรมพระพุทธรูป และจิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ (3) คุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม ได้แก่

1) คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์นั้น ได้แก่ (1) เจดีย์ประธานของ วัดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา และทรงปราสาท (2) พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางลีลา พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ พระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระอัฐฐารศ และพระสี่อริยาบถ

2) คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์นั้น ได้แก่ (1) ศาสนสถาน ประเภทเจดีย์ คือหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ และหลักโอวาทธรรม 3 ประการ (2) ศาสนวัตถุ ประเภทพระพุทธรูป คือหลักอริยสัจ 4 และหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ (3) ศาสนวัตถุประเภท พระพุทธรูปสี่อริยาบถ คือหลักมหาสติปัญญา

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการลงภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา เพื่อสรุปสาระสำคัญ จำแนก จัดประเภท เพื่อรวบรวมฐานข้อมูลและวิเคราะห์องค์ความรู้ในบริบท พระพุทธศาสนา จำนวน 23 รูป/คน ประกอบด้วย ผู้อำนวยการหรือหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ เจ้าอาวาสวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เจ้าหน้าที่การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด มัคคุเทศก์มรดก โลกและมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยวและผู้นำชุมชน สำหรับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่านที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะ เพื่อปรับปรุงฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งได้แสดง รายชื่อตามตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 6 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 23 รูป/คน

1. ผู้อำนวยการและหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์	<ul style="list-style-type: none"> -คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย -คุณวรารพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย -มนทกาญจน์ อินทร์ทอง นักโบราณคดีอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย -คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร -คุณสุกัญญา เบาเนิด ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
2. เจ้าอาวาสหรือผู้ดูแลวัด	<ul style="list-style-type: none"> -พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ -พระเมธีวรภรณ์ รองเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงวรวิหาร -พระครูภาวนาภักทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธไธศวรวรย์ -คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงคลบพิตร
3. การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด	<ul style="list-style-type: none"> -คุณวิโรติ แข็งขัน การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา -คุณปฏิภาณ ชื่นพันธ์ การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร -คุณธีระ ฐปทอง การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย
4. มัคคุเทศก์มรดกโลกและมัคคุเทศก์ท้องถิ่น	<ul style="list-style-type: none"> -คุณวิชา จันท์เชื้อ มัคคุเทศก์มรดกโลกกำแพงเพชร -คุณจรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น สุโขทัย -คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์มรดกโลกศรีสัชนาลัย -คุณโสฬส ปริยัติมิตรพันธ์ มัคคุเทศก์ มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา -คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง มัคคุเทศก์มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา
5. ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวและผู้นำชุมชน	<ul style="list-style-type: none"> -คุณกฤตย์พัฒน์ จันท์เชื้อ ประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอน ล่าง 2

	<p>-คุณอัจฉรา แสงจันทร์ ประธานชุมชนท่องเที่ยววนครชุม กำแพงเพชร</p> <p>-คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์ ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย</p> <p>-คุณอัญชัญ อินหันต์ นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย (ศรีสัชชาลัย)</p> <p>-คุณทวีวัฒน์ คุ่มสุข ผู้นำชุมชนปราสาทนครหลวง อัญญา</p> <p>-คุณสฤณี เอกยะติ ผู้ประกอบการและนายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา</p>
--	--

ตารางที่ 7 รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิของการสนทนากลุ่ม จำนวน 5 ท่าน

ผู้ทรงคุณวุฒิของการสนทนากลุ่มเฉพาะ	<p>-พระสุธีรัตนบัณฑิต รองศาสตราจารย์ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์</p> <p>-รองศาสตราจารย์ดร.โยธิน แสงวงศ์</p> <p>-รองศาสตราจารย์ดร.กุหลาบ รัตนสังข์ธรรม</p> <p>-นายประภาส แก้วสุวรรณ ผู้อำนวยการกลุ่มส่งเสริมงานคุณธรรมจริยธรรม ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม</p> <p>-นายสถาพร เทียงธรรม ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีกรมศิลปากร</p>
------------------------------------	--

คณะผู้วิจัย ได้จัดทำแนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นคำถามปลายเปิดและดำเนินการสัมภาษณ์ตามแนวคำถามที่ได้กำหนดไว้ และอาจมีการปรับเปลี่ยนคำถามตามความเหมาะสมเพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วน พร้อมทั้งขออนุญาตถ่ายภาพและบันทึกเสียงการสัมภาษณ์เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวิจัย โดยแบบสัมภาษณ์วิจัยเรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” มีคำถามทั้งหมด 9 ข้อ ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์
2. บทบาทหน้าที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถานโบราณวัตถุ
3. สิ่งอำนวยความสะดวกภายในมรดกโลกที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว
4. การจัดกิจกรรมประจำปีหรือกิจกรรมพิเศษอื่น ๆ
5. คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์
6. คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์
7. หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ที่ทำได้ในปัจจุบันสนองความต้องการเรื่องการเรียนรู้มากเพียงใด
8. มีความคาดหวังในรูปแบบและเนื้อหาของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ในอนาคตอย่างไร
9. ปัญหาและอุปสรรคในการใช้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์คืออะไร

นอกจากนี้ยังมีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการถ่ายภาพนิ่งเพื่อนำมาจัดทำชุดความรู้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชาลัย กำแพงเพชร พระนครศรีอยุธยา ซึ่งทีมถ่ายภาพนิ่งมีตารางการทำงานในพื้นที่วิจัย ดังนี้

ตารางที่ 8 แสดงการทำงานของทีมถ่ายภาพนิ่ง

20 ธันวาคม 2563 พระนครศรีอยุธยา	วัดพนัญเชิง วัดพุทไธสวรรย์ วัดราชบูรณะ
26 มกราคม 2564 พระนครศรีอยุธยา	วัดไชยวัฒนาราม วัดหน้าพระเมรุ
17 กุมภาพันธ์ 2564 พระนครศรีอยุธยา	วัดพระศรีสรรเพชญ์ วิหารพระมงคลบพิตร วัดมหาธาตุ
22 กุมภาพันธ์ 2564 กำแพงเพชร	วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ
23 กุมภาพันธ์ 2564 สุโขทัย	วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดศรีชุม วัดพระพายหลวง วัดช้างล้อม (สุโขทัย)
24 กุมภาพันธ์ 2564 ศรีสะเกษ	วัดเจติยเจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดสุวรรณคีรี วัดช้างล้อม (ศรีสะเกษ) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) เป็นการลงพื้นที่เพื่อสำรวจอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสะเกษ กำแพงเพชร พระนครศรีอยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ 3 จังหวัด คือจังหวัดสุโขทัย 15 วัด ได้แก่ วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม วัดช้างล้อม วัดเจติยเจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดช้างล้อม (ศรีสะเกษ) จังหวัดกำแพงเพชร 4 วัด ได้แก่ วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 8 วัด ได้แก่ วัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพนัญเชิงวรวิหาร วิหารพระมงคลบพิตร วัดหน้าพระเมรุ วัดไชยวัฒนาราม โดยมีเป้าหมายในการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ และการนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ประเด็นคุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์

3.2 พื้นที่ในการศึกษาวิจัย

พื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสะเกษ กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา จำนวน 27 วัด ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย 15 วัด ประกอบด้วย วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม วัดช้างล้อม (สุโขทัย) วัดเจติยเจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดช้างล้อม (ศรีสะเกษ) กำแพงเพชร 4 วัด ประกอบด้วย วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ และพระนครศรีอยุธยา 8 วัด ประกอบด้วย วัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพนัญเชิงวรวิหาร วิหารพระมงคลบพิตร วัดหน้าพระเมรุ วัดไชยวัฒนาราม

3.3 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การศึกษาด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คณะผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลที่สามารถให้ข้อมูลที่เชื่อมโยงกับการวิจัยมากที่สุด ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่ถือเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่วิจัย ประกอบด้วย ผู้อำนวยการและหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ เจ้าอาวาสวัด ผู้อำนวยการ

การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด มัคคุเทศก์ ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว และผู้นำชุมชน ตามตาราง
สัมภาษณ์เชิงลึก ดังนี้

ตารางสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่พระนครศรีอยุธยา (26 มกราคม, 17 กุมภาพันธ์ 2564)

26 มกราคม 2564 ช่วงเช้า

1) พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุราชิการามวรวิหาร เจ้าคณะตำบลท่าวาสุกรี เขต 3

17 กุมภาพันธ์ 2564 ช่วงเช้า

1) คุณสุกัญญา เบาเน็ด ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

2) คุณวิรัตน์ แซ่ซัน ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวและกีฬาประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

17 กุมภาพันธ์ 2564 ช่วงบ่าย

3) พระเมธีวราภรณ์ ป.ธ. 9 รองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รองเจ้าอาวาสวัดพัญญูเชิงวรวิหาร

4) พระครูภาวนาภัทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทไธศวรรย์ พระอารามหลวง

5) คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการ มูลนิธิพระมงคลบพิตร

6) คุณโสฬส ปริยดิทรพันธ์ มัคคุเทศก์

7) คุณสฤณี เอกยะติ ผู้ประกอบการ (นายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา)

8) คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง มัคคุเทศก์มรดกโลก

9) คุณทวีวัฒน์ คุ้มสุข ผู้นำชุมชนปราสาทนครหลวง

ตารางสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่กำแพงเพชร สุโขทัย ศรีสะเกษ (1-4 มีนาคม 2564)

1 มีนาคม 2564 กำแพงเพชร ช่วงบ่าย

1) คุณกฤตย์พัฒน์ จันทร์เชื้อ ผู้ช่วยประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและ
ประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 2 จังหวัดกำแพงเพชร

2) ดร.วิชา จันทร์เชื้อ นายกสมาคมสหพันธ์ท่องเที่ยวภาคเหนือจังหวัดกำแพงเพชรมัคคุเทศก์เมือง
มรดกโลกและผู้ประกอบการท่องเที่ยว

2 มีนาคม 2564 กำแพงเพชร ช่วงเช้า

1) คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

2) คุณปฏิภาณ ชันพันธ์ หัวหน้าสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร

3) คุณอัจฉรา แสงจันทร์ ประธานชุมชนท่องเที่ยวนครชุม

2 มีนาคม 2564 สุโขทัย ช่วงบ่าย

1) คุณปองเลิศ เฉลิมศิริโรจน์ ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย

2) คุณจรัส มั่นเหมือน ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร ไวยาวัจกรวัดตระพังทอง มัคคุเทศก์
ท้องถิ่น

3 มีนาคม 2564 สุโขทัย ช่วงเช้า

1) คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

<p>2) คุณธีระ ฐปทอง ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย</p> <p>3 มีนาคม 2564 คริสต์ชนาลัย ช่วงบ่าย</p> <p>1) คุณอัญชัญ อินหันต์ นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย (คริสต์ชนาลัย)</p> <p>2) คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์มรดกโลกคริสต์ชนาลัย (สัมภาษณ์ที่โรงแรมคริสต์ชนาลัยเฮอริเทส)</p> <p>4 มีนาคม 2564 คริสต์ชนาลัย ช่วงเช้า</p> <p>1) คุณมณฑกกาญจน์ อินทร์ทอง ตำแหน่งนักโบราณคดีปฏิบัติการ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูลแทนคุณธนลัทธิ คชศิลา หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย</p>
--

3.4 เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือการวิจัยนี้ ทำขึ้นโดยมีเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้เป็นไปอย่างมีทิศทางเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ที่ชัดเจน และได้สร้างแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกให้เป็นกรอบที่สามารถเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์และกลุ่มเป้าหมายตามความเหมาะสม โดยคณะผู้วิจัยได้กำหนดแนวคำถามเป็น 2 ชุด คือ แนวคำถามที่ครอบคลุม 6 สารสนเทศ คือ

- สารสนเทศที่ 1: ที่ตั้ง การติดต่อ และช่องทางประชาสัมพันธ์
- สารสนเทศที่ 2: ประวัติความเป็นมา
- สารสนเทศที่ 3: ประเภทเส้นทาง (Route) ของสถานที่นี้
- สารสนเทศที่ 4: สถานที่สำคัญ ๆ ภายในสถานที่นี้ (มีได้หลายรายการ)
- สารสนเทศที่ 5: ชุดความรู้
- สารสนเทศที่ 6: คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา

และแนวคำถาม 9 ข้อเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา คือ

- 1. ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์
- 2. บทบาทหน้าที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถานโบราณวัตถุ
- 3. สิ่งอำนวยความสะดวกภายในมรดกโลกที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว
- 4. การจัดกิจกรรมประจำปีหรือกิจกรรมพิเศษอื่น ๆ
- 5. คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์
- 6. คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์
- 7. หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ที่ทำได้ในปัจจุบันสนองความต้องการเรื่องการเรียนรู้มากเพียงใด
- 8. มีความคาดหวังในรูปแบบและเนื้อหาของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ในอนาคตอย่างไร
- 9. ปัญหาและอุปสรรคในการใช้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์คืออะไร

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้จัดให้มีการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group) โดยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่านเพื่อให้ได้ข้อมูลความคิดเห็นเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับการพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยกำหนดแนวคำถามครอบคลุม 3 สารสนเทศ คือ (1) แนวทางการแบ่งประเภทเส้นทาง (Route) (2) แนวทางการนำเสนอชุดความรู้ (3) แนวทางการนำเสนอคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการรวบรวมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และนำมาวิเคราะห์เป็นผลการศึกษาวิจัย โดยมุ่งเน้นการพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยมีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

ระยะที่ 1 การจัดประชุมคณะผู้วิจัยเพื่อทำความเข้าใจและสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group) โดยใช้ข้อมูลประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพ เครื่องบันทึกเสียง และอุปกรณ์อื่น ๆ

ระยะที่ 2 การลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการเก็บภาพนิ่ง

ระยะที่ 3 การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเขียนรายงานการวิจัย

ระยะที่ 4 การรายงานความก้าวหน้าของงานวิจัยต่อแหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาและปรับปรุงงานวิจัย

ระยะที่ 5 การจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

ระยะที่ 6 การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย และหนังสือสรุปองค์ความรู้ เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยและจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลอย่างเป็นระบบ ปรับปรุง ค้นหาเพิ่มเติม และลบข้อมูลที่ซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งออก เพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ เป็นมาตรฐานเดียวกัน และมีเนื้อหาเหมาะแก่การเรียนรู้ โดยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมผ่านองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนสถานเจดีย์ประธานและศาสนวัตถุพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การถอดเทปสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลเชิงเอกสารเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่สามารถเชื่อมโยงและเรียนรู้ไปกับการท่องเที่ยวมรดกโลกทางวัฒนธรรม

2. การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา ที่ปรากฏภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยมุ่งเน้นเรื่องความเชื่อมโยงระหว่างยุคสมัยด้วยข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การถอดเทปสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลเชิงเอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาฐานข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา และนำไปทำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาต่อไป

ระยะที่ 6 การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย และหนังสือสรุปองค์ความรู้ เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยและจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลอย่างเป็นระบบ ปรับปรุง ค้นหาเพิ่มเติม และลบข้อมูลที่ซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งออก เพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ เป็นมาตรฐานเดียวกัน และมีเนื้อหาเหมาะแก่การเรียนรู้ โดยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมผ่านองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนสถานเจดีย์ประธานและศาสนวัตถุพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การถอดเทปสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลเชิงเอกสารเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่สามารถเชื่อมโยงและเรียนรู้ไปกับการท่องเที่ยวมรดกโลกทางวัฒนธรรม

2. การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา ที่ปรากฏภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยมุ่งเน้นเรื่องความเชื่อมโยงระหว่างยุคสมัยด้วยข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การถอดเทปสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลเชิงเอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาฐานข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา และนำไปทำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในบทนี้จะวิเคราะห์วัดโบราณในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบททางพระพุทธศาสนา โดยมีประเด็นเรื่อง องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์ การถอดบทเรียนข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา คุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์ องค์ความรู้จากการพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

4.1 องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม

องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม โดยมีประเด็นเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังนี้

4.1.1 ศาสนสถาน

ศาสนสถาน หมายถึง วัดและอาคารสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา ในจารึกสมัยสุโขทัย ได้กล่าวถึงการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระธาตุตามคติเรื่องพระบรมสารีริกธาตุของลังกาทวีป ในจารึกนครชุมได้กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) นำมาประดิษฐานที่นครชุม ชาวสุโขทัยเชื่อว่าพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า การบูชาพระบรมสารีริกธาตุจึงเหมือนการบูชาพระพุทธเจ้า นอกจากนี้พระบรมสารีริกธาตุยังเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา ความบริสุทธิ์ของพระธรรม การตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา และความเจริญแห่งธรรมในสังคม ฉะนั้นการสร้างเจดีย์พระศรีรัตนมหาธาตุไว้กลางเมืองหรือพื้นที่สำคัญของเมือง เพื่อเป็นศูนย์กลางจิตใจที่บริสุทธิ์ดีงาม ถือเป็นประเพณีที่ชาวสุโขทัยนิยมสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้ในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้ทุกคนได้เข้าเฝ้าและสักการบูชาพระพุทธเจ้า และได้ร่วมเฉลิมฉลองกันทุกปี¹ ในการวิจัยนี้ ศาสนสถานที่เป็นสถาปัตยกรรมวัด ได้แก่ ปราสาทประธานหรือเจดีย์ประธาน เจดีย์บิหารหรือเจดีย์รายและเจดีย์ทิศเจดีย์แบบอื่น ๆ วิหารหลวง วิหารเล็ก อุโบสถ และมณฑป

---

¹ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2515), หน้า 17.

คติการสร้างพระสถูปเจดีย์มีร่องรอยมาจากพระไตรปิฎก เรื่องราวก่อนการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงอุปารหบุคคล คือ บุคคลที่ควรสร้างสถูปถวาย มี 4 จำพวก ได้แก่ (1) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (2) พระปัจเจกพุทธเจ้า (3) พระสาวกของพระพุทธเจ้า (4) พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งการสร้างสถูปบรรจุอัฐิของบุคคลทั้ง 4 จำพวกนี้มีประโยชน์เพื่อระลึกถึงคุณงามความดี ทำจิตให้เลื่อมใส จิตเกิดสมาธิ ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนคิดดี ทำดี พุทธิ ในการดำเนินชีวิตปัจจุบันและประโยชน์กับชีวิตหลังจากความตาย คือ ภพภูมิที่ที่สุดดีโลกสวรรค์ เครื่องบูชาสักการะกราบไหว้คือ ดอกไม้ของหอมหรือเพียงการอภิวาทหรือทำจิตให้เลื่อมใสในพระสถูป² โดยมีหลักฐานบันทึกการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าหลังเสร็จสิ้นการถวายพระเพลิง และรายนามแคว้นหรือเมืองที่ได้พระบรมสารีริกธาตุ คือ แคว้นมคธ กรุงเวสาลี กรุงกบิลพัสดุ์ กรุงอัลลกะปะยะ กรุงรามคาม กรุงปาวา กรุงเวฏฐทีปะยะ และกรุงกุสินารา เมืองทั้ง 8 ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ในสถูป ณ เมืองของตนเอง ส่วนโทณพราหมณ์ผู้ทำหน้าที่ตวงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ได้สร้างสถูปบรรจุพระพุทธรูปที่ตวงพระบรมสารีริกธาตุ และเจ้าโมริยะได้นำพระอังคารของพระพุทธเจ้าไปบรรจุในสถูปที่กรุงปีฬลิวัน³ ดังนั้นพระบรมสารีริกธาตุจึงเป็นจิตวิญญาณของชาวพุทธ และกล่าวได้ว่าบ้านเมืองใดมีพลเมืองนับถือศาสนาเดียวกัน บ้านเมืองนั้นจะมีความสามัคคีกัน ทำให้การปกครองบ้านเมืองมีประสิทธิภาพมากขึ้น

4.1.2 ศาสนวัตถุ

ศาสนาวัตถุ หมายถึง พระพุทธรูป ประติมากรรมต่าง ๆ และจิตรกรรมฝาผนัง จากหลักฐานจากพระไตรปิฎก คำสั่งของพระพุทธเจ้าก่อนการปรินิพพานได้ตรัสกับพระอานนทว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”⁴ หมายความว่า พระองค์ทรงวางระบบไว้แล้วคือพระธรรมและพระวินัยให้เป็นพระศาสดา โดยไม่แต่งตั้งสาวกรูปใดเป็นศาสดา จากหลักฐานนี้ พุทธบริษัทจึงได้สร้างสัญลักษณ์ประติมากรรมธรรมจักรและกวางหมอบหลังพุทธปรินิพพาน ในจารึกสมัยสุโขทัยได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์ที่เป็นแนวคิดและค่านิยมของชาวสุโขทัย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้พระนิพนธ์หนังสือเรื่องตำนานพระแก่นจันทน์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาในดาวดึงส์สวรรค์ เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงคิดถึงพระพุทธองค์จึงตรัสสั่งนายช่างให้ทำพระพุทธรูปด้วยแก่นจันทน์แดง ประดิษฐานไว้เหนืออาสน์ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากดาวดึงส์สวรรค์ ทรงตรัสให้รักษาพระพุทธรูปไว้เพื่อสาธุชนรุ่นหลังจะได้ใช้เป็นแบบสร้างพระพุทธรูปต่อไปในคราวที่พระพุทธองค์ล่วงลับไปแล้ว⁵ นอกจากนั้นครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ช่วงเวลาภิกษาจาร พระองค์ได้ไปบิณฑบาตที่อุตตรกुरुทวีปอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์ที่มีอายุชั้วหนึ่งพันปี พระพุทธเจ้าเนรมิตพุทธรูปนิมิตแสดงธรรมแทนพระองค์

² ที.ม. (ไทย) 10/205-206/153.

³ ที.ม. (ไทย) 10/239/179.

⁴ ที.ม. (ไทย) 10/216/164.

⁵ วิจิตร สังข์ประพันธ์, พุทธศาสตร์, (ภูเก็ต: วิทยาลัยครูภูเก็ต, 2534), หน้า 74.

และพุทธนิมิตได้แสดงธรรมแทนพระพุทธองค์ตลอด 3 เดือนในครั้งที่ไปบิณฑบาต⁶ ดังนั้นคติการสร้างพระพุทธปฏิมาจึงมีแนวคิดมาจากหลักฐานทั้ง 2 ประเด็นดังกล่าวแล้ว

ในสมัยสุโขทัย มีความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปปางลีลา เรียกว่าพระกำแพงเขย่งหรือพระพิมพ์ลีลา จัดทำขึ้นในราว พ.ศ. 1800-1893 เป็นยุคที่สุโขทัยมีอำนาจมาก จึงได้สร้างพระพุทธรูปปางลีลา หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม เศรษฐกิจ และความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปปางลีลานั้นประทับยืนพระบาทขวาก้าวไปแบบกิริยาเดินมีความศักดิ์สิทธิ์ ชาวสุโขทัยเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงนิยมสร้างพระพุทธรูปปางพุทธรูปยืน เดิน นั่ง นอน ปางมารวิชัยนั่งขัดสมาธิราบธรรมดา ปางสมาธินั่งขัดสมาธิราบธรรมดา ปางประธานอภัยยกพระหัตถ์ข้างเดียวหรือสองข้าง ปางถวายเนตรประทับยืนล้อมพระเนตร 2 ข้าง เฟงไปเบื้องหน้า ยืนพระหัตถ์สองข้างซ้อนห้อยลงข้างหน้าพระเพลาทอพระเนตรตันโพธิ์ และปางไสยาสน์บรรทมตะแคงขวาพระเศียรหนุนพระเขนย (การเข้านิพพาน) พระพุทธรูปเหล่านี้สร้างเป็นหลักในการตั้งมั่นและพัฒนาบ้านเมือง มีข้อความปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 “กลางเมืองสุโขทัยมีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม” ดังนั้นการสร้างวัดจึงมีเหตุผลเพื่อให้พระพุทธรูปได้ประดิษฐานในโบสถ์วิหารหรือเป็นการสร้างด้วยความศรัทธา⁷

4.1.3 ศาสนบุคคล

ศาสนบุคคล หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในสมัยสุโขทัย ชาวเมืองรักษาศีล 5 ในวันธรรมดาและรักษาศีล 8 หรือศีลอุโบสถในวันธรรมสวนะ ส่วนในคืนวันเพ็ญเดือน 12 มีงานนักขัตฤกษ์เผาเทียนเล่นไฟ สมัยนั้นชาวสุโขทัยมีวัฒนธรรม มีจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตาปราณี รักสงบ และยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต บ้านเมืองจึงสงบร่มเย็น⁸ ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยระบุว่า ศาสนบุคคลคือพระมหากษัตริย์ ลูกเจ้าขุนอำมาตย์ บริพาร สมเด็จพระสังฆราช พระสังฆนายก และพระเถรานุเถระ จึงขอยกตัวอย่างดังนี้

1) พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. 1820-1860 ทรงพัฒนาบ้านเมืองและอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ได้กล่าวถึงพระองค์ทรงเป็นครูสั่งสอนคนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรม ในปี 1027 ศกปีกุน ทรงให้ชุดพระธาตุขึ้นมาให้ชาวสุโขทัยได้เคารพบูชา ก่อพระเจดีย์ ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุ ทำให้พลเมืองมีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา ชอบให้ทาน รักษาศีล และฟังธรรม ในช่วงเข้าพรรษาจะสมათานรักษาศีลทุกคน เมื่อออกพรรษาจะ

⁶ ชู.ธ.อ. (ไทย) 2/210.

⁷ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, หน้า 24.

⁸ วารี สามารถ, “ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2531, หน้า 59.

ถวายผ้ากฐินพร้อมบริวารให้พระสงฆ์ จากข้อความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง “คนในเมืองสุโขทัย นี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน”⁹

2) สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เสวยราชย์สมบัติในปี พ.ศ. 1890-1927 ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก มีปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกนครชุมว่า ได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์จากประเทศศรีลังกามาปลูกและสมათานรักษาศีลในวันธรรมสวนะ ในจารึกวัดป่ามะม่วงหลักที่ 2 ได้กล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงสร้างถาวรวัตถุและทรงผนวช¹⁰ นอกจากนี้ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิกลา กล่าวถึงภูมิ 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิว่า “ฝูงสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในไตรภพนี้ แม้นมียศศักดิ์สมบัติก็ดี ดังว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ดังพระอินทร์เจ้าไตรตรึงษ์พิภพก็ดี ดังพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่หอนยืนอยู่หมั่นคงในยศศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรยอมรู้ฉิบหาย รู้ตายจาก รู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล ส่วนฝูงสัตว์อันเกิดในภูมิ 31 ภูมิ ย่อมเวียนไปเวียนมาแล”¹¹

3) สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เสวยราชย์สมบัติในปี พ.ศ. 2172-2199 โปรดให้สร้างงานศิลปกรรมเป็นเอกลักษณ์ของอยุธยา โดยเน้นประเด็นเรื่องธรรมราชา คติภูมิจักรวาล และนำแผนผังของวัดหรือเจดีย์ในยุคต้นอยุธยามาใช้อย่างยิ่งใหญ่ตามวัฒนธรรมเขมรในอดีต เพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ โดยสอดแทรกไว้ในงานศิลปกรรมและสร้างศรัทธาโดยมีพระองค์เป็นศูนย์กลาง ทรงมีพระราชกรณียกิจในการสร้างวัดใหม่และซ่อมแซมวัดเก่า เช่น วัดไชยวัฒนาราม สร้างขึ้นในบริเวณบ้านสมเด็จพระพันปีหลวง สร้างปราสาทประธานขนาดใหญ่ ระเบียงคต และเจดีย์บริวารที่เป็นเมรุทิศเมรุราย สร้างวัดชุมพลนิกายาราม ซ่อมวัดพระศรีสรรเพชญ์ และซ่อมปราสาทวัดมหาธาตุที่พังทลายในตอนปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม¹²

4.1.4 ศาสนพิธี

ศาสนพิธี หมายถึง พิธีทางพระพุทธศาสนา เช่น การกรานกฐิน การบรรพชาอุปสมบท เป็นต้น เป็นแนวปฏิบัติตามกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยรักษาศาสนธรรมไว้ การทำพิธีหรือกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาควรให้ความรู้ความเข้าใจกับผู้ร่วมพิธี เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องไม่ม่งาย เพราะศาสนพิธีเป็นวัฒนธรรมหรือจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมา มีระเบียบ แบบแผน และแบบอย่างปฏิบัติให้เกิดศรัทธา เกิดรูปธรรมที่เสริมสร้างคุณค่าด้านจิตใจ และเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ศาสนพิธีนี้ประกอบด้วย (1) กุศลพิธี เป็นพิธีที่ทำให้เกิดความดีงามเฉพาะตน เช่น การรักษาศีล การฟังธรรม และการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ (2) บุญพิธี เป็นพิธีทำบุญตามวิถีชีวิตหรือวิถีชุมชน เช่น งานมงคลและอวมงคล (3) ทานพิธี เป็นพิธีถวายทาน เช่น สังฆทาน ผ้ากฐิน ผ้าป่า ผ้าอาบน้ำฝน (4) ปกิณกพิธี

⁹ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, 2526, หน้า 13-19.

¹⁰ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 29, 54.

¹¹ พญาลิไท, **ไตรภูมิกลา**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 2, 156.

¹² ศรีศักร วัลลิโภดม, **พระเจ้าปราสาททองกับวัดไชยวัฒนารามและจักรพรรดิราช**, ศิลปวัฒนธรรม 13, 10, (สิงหาคม 2535), หน้า 61 และสังข์ พัฒโนทัย, **พระเจ้าปราสาททอง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสมุรุ, 2516), หน้า 101-107.

เป็นพิธีเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ เช่น วิธีตั้งโต๊ะหมู่บูชา วิธีทอดผ้าบังสุกุล วิธีอาราธนาศีล และวิธีกรวดน้ำ ส่วนรูปแบบการปฏิบัติศาสนพิธี 4 แบบ คือ (1) งานพระราชพิธี เป็นงานที่โปรดให้จัดขึ้นประจำปี เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา (2) งานพระราชกุศล เช่น พระราชกุศลมาฆบูชาและวิสาขบูชา (3) งานรัฐพิธี เป็นงานพิธีของรัฐบาลหรือส่วนราชการที่จัดขึ้นทุกปี กราบทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธานประกอบพิธี (4) งานราษฎร์พิธี เป็นงานทำบุญตามประเพณีนิยมจัดขึ้นเป็นสิริมงคลแก่ชุมชนหรืออุทิศผลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว¹³

ศาสนพิธี มีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการบวชและการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัย ดังนี้

1) ประเพณีการบวช มีมาตั้งแต่พระพุทธศาสนาประดิษฐานในสมัยสุวรรณภูมิ เพราะเป็นวิธีการสืบทอดพระพุทธศาสนา ในสมัยสุโขทัย มีหลักฐานเรื่องการบวชเป็นพระภิกษุและสามเณรทั้งในศิลาจารึกและพระราชพงศาวดาร กล่าวคือ การบวชเป็นหน้าที่ผู้ชาย ทำให้ได้สัมผัสสพรธรรมได้ฝึกฝนอบรมและปฏิบัติ มีอานิสงส์มาก และได้เลื่อนฐานะทางสังคมเป็นผู้มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนธรรมของพระพุทธเจ้า ส่วนผู้หญิงไม่มีโอกาสได้บวช จึงมักตั้งความปรารถนาให้ผลบุญได้ทำให้เกิดเป็นชายในชาติต่อไป ในจารึกสมัยสุโขทัย ได้กล่าวถึงพระเจ้าแม่ศรีมหาตาขอปรารถนาเป็นผู้ชายชั่วหน้าจงข้าได้เป็นศิษย์ตนพระศรีอารีย์โพธิ์สัตว์เจ้า¹⁴ จึงทำให้เกิดแนวคิดเรื่องการบวชในสมัยสุโขทัยขึ้น

2) พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทำให้ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้สำคัญทางพระพุทธศาสนา เมื่อพระมหินทเถระขอให้พระสังฆมิตตาเถรีมาช่วยอุปสมบทพระภิกษุในลังกา ท่านได้นำหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูก ทำให้ชาวลังกาถือคติบูชาพระศรีมหาโพธิ์ ในจารึกนครชุมได้กล่าวไว้ว่า “ผีผู้ใดได้ไหว้บนกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่าไซ้ร้ ให้มีผลอานิสงส์ดังได้บนตนพระเป็นเจ้าบ้างแล” จึงทำให้เกิดแนวคิดการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัย พร้อมด้วยการสร้างเจดีย์พระศรีรัตนมหาธาตุเพื่อเป็นสิ่งบูชาคู่กัน¹⁵

4.1.5 ศาสนธรรม

ศาสนาธรรม หมายถึง หลักธรรมของพระพุทธเจ้า ในจารึกสมัยสุโขทัย ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องยุคพระศรีอารีย์และแนวคิดเรื่องนรกสวรรค์ ดังนี้

1) ชาวสุโขทัยเชื่อว่า ยุคพระศรีอารีย์มีจริง หลังการสิ้นสุดของพระพุทธศาสนาก็ต่อด้วยยุคพระศรีอารีย์ ซึ่งมนุษย์มีความเสมอภาคและความสุขสบาย ดังนั้นเมื่อทำบุญก็อธิษฐานขอให้ไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์ มีปรากฏในศิลาจารึกนครชุมว่า “สาธุสัตบุรุษทั้งหลาย รุ่งเรืองกระทำบุญธรรมใน

¹³ กรมการศาสนา, ศาสนพิธีและมารยาทไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2561), หน้า 93-95.

¹⁴ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 198.

¹⁵ เทียมจันทร์ หมั่นสระเกษ, “การศึกษาโลกทัศน์ในจารึกสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2542, หน้า 144.

ศาสนาพระพุทธเมื่อยังมีเท่าวัน ชั่วเราบัดนี้มีบุญหนักหนา จึงจักได้มาเกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้ พระศรีอารีย์ไมตรีเจ้าลงเป็นพระพุทธเยี่ยมาเกิดในเมืองดินนี้คาบเดียวก็ได้”¹⁶

2) ตามหลักพุทธปรัชญา นรกสวรรค์ถือเป็นสังสารวัฏ เป็นภพที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดโดยมีผลกรรมของบุคคลเป็นตัวกำหนด นรกสวรรค์เป็นสถานที่สำหรับเสวยผลกรรมของผู้ทำความชั่วและความดี หากกระทำความดีเมื่อตายไปแล้วจะนำไปสู่ภพที่ดี หากกระทำชั่วเมื่อตายไปแล้วจะนำไปสู่ภพที่ชั่ว ความเชื่อเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้ ทำให้ชาวพุทธเชื่อกฎแห่งกรรม ใครทำดีทำกุศลก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์และมีความสุขสบาย ใครทำชั่วจะตกนรกและมีความทุกข์ทรมาน ความเชื่อนี้ยังปรากฏในวรรณคดีเรื่องเตภูมิกถา พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เพื่อเป็นแนวทางให้ชาวสุโขทัยได้ปฏิบัติ ได้ตระหนักถึงบุญบาป และชี้ให้เห็นกรรมที่เกิดขึ้น เป็นเหตุให้บุคคลต้องเร่งสร้างบุญสร้างกุศลและประพฤติดี เพื่อโลกหน้าจะได้เกิดบนสวรรค์¹⁷

สรุปว่า องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาทั้ง 5 ด้าน คือ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม ทำให้ชาวพุทธมีความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ได้ประพฤติปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีทางพระพุทธศาสนา ได้สร้างบุญกุศล รักษาศีล และบวชเรียนเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ชาวสุโขทัยยังนิยมสร้างศิลปวัตถุหรือพุทธศิลป์เพื่อแสดงถึงความศรัทธาและความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่ได้เผยแพร่จากเมืองนครศรีธรรมราชมาสู่กรุงสุโขทัย และสืบเนื่องต่อมาจนถึงกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน

4.2 พุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปกรรมที่เกิดจากอิทธิพลของหลักธรรมที่เป็นรูปธรรมหรือสร้างเพื่อสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป มีทั้งสถาปัตยกรรมวัด ประติมากรรมพระพุทธรูป และจิตรกรรมฝาผนัง¹⁸ พุทธศิลป์จึงเป็นศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนาที่สร้างสรรค์จากจินตนาการ ทักษะฝีมือ ความประณีต ความศรัทธา และสมาธิของครูช่างโบราณ เพื่อสื่อเรื่องพระพุทธเจ้า หลักธรรมในการใช้ดำเนินชีวิต ผ่อนคลายจิตใจ และเจริญศรัทธาผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

4.2.1 สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม หมายถึง การออกแบบก่อสร้างอาคารสถานที่โดยคำนึงถึงความสะดวกในการใช้สอย มั่นคงแข็งแรง และสวยงาม เช่น ที่อยู่อาศัย สาธารณสถาน ศาสนสถาน พระที่นั่ง และ

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32-33.

¹⁷ เทียมจันทร์ หมั่นสระเกษ, “การศึกษาโลกทัศน์ในจารึกสุโขทัย”, หน้า 120-121.

¹⁸ พุทธศิลป์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.artbangkok.com/detail_page.php?sub_id=85 [15 กุมภาพันธ์ 2564], [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watyaichaimongkol.net/index.php?mo=3&art=212168> [15 กุมภาพันธ์ 2564].

ปราสาทราชมณเฑียร เป็นต้น¹⁹ สถาปัตยกรรมจึงเป็นงานสร้างสรรค์ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ และความก้าวหน้าทางเทคนิคที่สร้างและสืบทอดเป็นเอกลักษณ์ไทย คือ สถาปัตยกรรมปิด เป็นอาคารสร้างเป็นสถูปหรือเจดีย์ มีรูปแบบตามสมัย สร้างเพื่อเคารพบูชา ส่วนสถาปัตยกรรมเปิด เป็นอาคารสร้างเป็นปราสาทพระราชวัง วัด อุโบสถ วิหาร บ้านเรือน สร้างเพื่อประโยชน์ใช้สอย²⁰

1) พุทธศิลป์ด้านสถาปัตยกรรม ผู้สร้างได้อุทิศศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนาด้วยความศรัทธาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ประกอบศาสนพิธีภายในศาสนสถาน เช่น (1) อุโบสถ สร้างไว้ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานและประกอบพิธีสังฆกรรม ทำวัตรสวดมนต์ สวดพระปาฏิโมกข์ และการบรรพชาอุปสมบท (2) ชุ่มเสมา เป็นเรือนชุ่มขนาดเล็กบรรจุใบเสมาและเป็นเครื่องหมายแสดงเขตของอุโบสถ (3) วิหาร สร้างไว้ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือสิ่งสำคัญของวัดและประกอบพิธีกรรมหรือเป็นสถานที่เรียนของภิกษุสามเณร (4) มณฑป สร้างไว้ประดิษฐานพระพุทธรูป (5) เจดีย์ สร้างไว้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า อัฐิธาตุพระอรหันต์ อัฐิธาตุ (6) ปราสาทที่แปลงจากปราสาทเขมรมาเป็นปราสาทประธานของวัด เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า²¹

2) แผนผังของวัด เป็นที่ตั้งของสถาปัตยกรรมวัด มีให้เห็นและสามารถกำหนดหน้าที่ได้ทั้งในสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์²² เช่น สถูป เจดีย์ ปราสาท วิหาร อุโบสถ และมณฑป เป็นต้น จากหลักฐานที่พบ แผนผังของวัดแบบประเพณีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง มีเจดีย์ประธานอยู่ตรงกลาง วิหารหลวงอยู่ด้านหน้า และอุโบสถอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน ยกเว้นสมัยอยุธยาตอนต้นที่ให้เจดีย์ประธานมีระเบียงคดล้อมรอบ วิหารหลวงอยู่ด้านหน้า และอุโบสถอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน ซึ่งทั้งหมดให้ตั้งในแนวเดียวกัน²³ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แผนผังของวัดได้เปลี่ยนไปให้อุโบสถและวิหารหลวงมีความสำคัญมากขึ้น และระเบียงคดหายไป ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แผนผังของวัดให้ความสำคัญกับอุโบสถ ทำหน้าที่เป็นประธาน ส่วนเจดีย์เปลี่ยนไปอยู่หน้าอุโบสถ ให้ลดขนาดลงและมีสององค์คู่กัน โดยมีวิหารอยู่ด้านหลังอุโบสถ ยกเว้นวัดไชยวัฒนารามที่สร้างแบบ

¹⁹ ฉัตรชัย อรรถปักษ์, “องค์ประกอบศิลปะ”, หน้า 10-13, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.oknation.net/blog/sarattatham/2011/01/24/entry-1>, [18 กุมภาพันธ์ 2564].

²⁰ นิคม มูลิกะคามะ, “ลมหายใจเฮือกสุดท้ายของสถาปัตยกรรมไทย” สารกรรมศิลปากร, ปีที่ 6, ฉบับที่ 6, 2536, หน้า 5.

²¹ พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว: ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ. 2544), หน้า 16-19.

²² กรมศิลปากร, “วิวัฒนาการพุทธสถานไทย”, จัดพิมพ์ประกอบการจัดนิทรรศการพิเศษเนื่องในเทศกาล ปุริมพรรษาปี 2533 ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 6 กรกฎาคม-30 กันยายน 2533, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, 2533), หน้า 74.

²³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยาช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542), หน้า 44.

ประเพณีตามแผนผังของวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น มีปราสาทเป็นประธานและเปลี่ยนให้อุโบสถอยู่ด้านหน้าปราสาทประธานแทนวิหารหลวง²⁴

3) คติการสร้างศาสนสถาน สมัยสุโขทัยในพุทธศตวรรษที่ 19 พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เป็นที่ยอมรับของชาวสุโขทัย ทำให้คติการสร้างศาสนสถานมีพรหมณ์และพุทธผสมกัน เช่น ใช้คติจักรวาลในการออกแบบวัดมหาธาตุ โดยวางวิหาร ปราสาท และอุโบสถให้อยู่ในแกนเดียวกัน ใช้ระเบียงคดล้อมรอบและเชื่อมอาคารเหล่านี้เข้าด้วยกันในรูปสี่เหลี่ยมเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาลหนึ่งมีปราสาทเป็นรูปสมมุติของเขาพระสุเมรุ²⁵ ดังนั้นศาสนสถานจึงมีคติการสร้าง²⁶ คือ (1) อุโบสถเป็นปราสาทที่ประทับของพระพุทธเจ้า (2) ระเบียงคดเป็นสัญลักษณ์เขาสะดบบริภณต์ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ (3) เจดีย์ทรงปราสาทเป็นเขาพระสุเมรุหรือศูนย์กลางจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนาเถรวาท (4) เจดีย์บริวารประจํามุมเป็นตัวแทนของจักรวาลหรือสวรรค์

สรุปว่า สถาปัตยกรรมวัดหรือศาสนสถาน เป็นสิ่งก่อสร้างที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมประเพณี คติการสร้าง และเอกลักษณ์ของไทย จึงได้ออกแบบอย่างประณีตวิจิตรงดงาม เพื่อเชิดชูพระพุทธศาสนาและใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีสงฆ์และกิจกรรมอื่น ๆ ให้สมดังเจตนาของผู้สร้างที่มีความศรัทธาในการรังสรรค์ผลงาน

4.2.2 ประติมากรรมพระพุทธรูป

ประติมากรรม มาจากคำว่า “ประติมา” ในภาษาสันสกฤต ตรงกับคำว่า “ปฐฺมิมา” ในภาษาบาลี แปลว่า เปรียบ จำลอง เทียม หรือแทน ศิลปกรรมแบบประติมากรรม เกิดจากการปั้น กด พิมพ์ หล่อ แกะสลัก ตอกและดุน ฉลุ และบุด้วยวัสดุต่าง ๆ เช่น โลหะ ไม้ ปูน และหิน เพื่อให้เป็นรูปจำลองหรือตัวแทนสิ่งที่ครุช่างมุ่งจะสื่อให้ผู้อื่นเข้าใจ ประติมากรรมมี 4 ประเภท คือ ประติมากรรมเซาะหรือเว้า ประติมากรรมนูนต่ำ ประติมากรรมนูนสูง และประติมากรรมลอยตัวที่มองเห็นทุกด้านเป็นงานศิลปะเกิดจากการหล่อ การปั้น หรือการแกะสลักรูปจำลองของพระพุทธเจ้า²⁷

1) ประติมากรรมพระพุทธรูป มีลักษณะเฉพาะที่เห็นได้ตามสมัย คือ (1) ศิลปะทวารวดี พระพุทธรูปมีลักษณะพระเกตุมาลาเป็นต่อมหนุนสั้น พระพักตร์แบนกว้าง พระหนุ่ปาน พระนาสิกปานใหญ่ พระนาฏแคบ พระโอษฐ์หนา พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ (2) ศิลปะศรีวิชัย พระพุทธรูปมีลักษณะพระวรกายอวบอ้วน พระโอษฐ์เล็กได้สัดส่วน พระพักตร์คล้ายพระพุทธรูปเชียงแสน (3) ศิลปะลพบุรี พระพุทธรูปมีลักษณะพระพักตร์สั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระเนตรโปน พระโอษฐ์แเบะกว้าง พระเกตุมาลาเป็นต่อมพูนหรือเป็นฝาชีครอบ พระนาสิกใหญ่ พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระกรณ

²⁴ มหาวิทยาลัยมหิดล, พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 2, หน้า 2-3.

²⁵ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, วิกเตอร์ เคเนดี แบล, องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย (The Elements of Thai Architecture), (กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์สตรีสาร จำกัด, 2521), หน้า 11-12.

²⁶ มหาวิทยาลัยมหิดล, พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 2, หน้า 9-27.

²⁷ พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว: ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า 23-24.

ยาวย่อยลงมา มีคุณทลประดับเสมอ (4) ศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปมีลักษณะพระวรกายโปร่งเส้นรอบนอกโค้งงามได้จังหวะ พระพักตร์รูปไข่สมส่วน ยิ้มพองาม พระขนงโค้งรับกับพระนาสิกที่งุ้มเล็กน้อย พระโอษฐ์แย้มดูสำรวม มีเมตตา พระเกตุมาลารูปเปลวเพลิง พระสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี พระศกแบบก้นหอย และไม่มีไรพระศก (5) ศิลปะล้านนา พระพุทธรูปมีลักษณะพระวรกายอวบ พระพักตร์อิม ยิ้มสำรวม พระเกตุมาลาเป็นรูปต่อมกลมและดอกบัวตูม ไม่มีไรพระศก แบบก้นหอย พระขนงโค้งรับพระนาสิกที่งุ้มเล็กน้อย ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน พระอุระนูนตั้งราชสีห์ และทำนั้งขัดสมาธิเพชร (6) ศิลปะอุ้มทอง พระพุทธรูปมีลักษณะพระวรกายดูสง่า พระพักตร์ขรึมเป็นรูปเหลี่ยม คิ้วต่อกันไม่โค้งอย่างสุโขทัยหรือล้านนา พระศกนิยมทำเป็นแบบหนามขนุน มีไรพระศก สังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ปลายตัดตรง พระเกตุมาลาทำเป็นทรงแบบฝาชีรับอิทธิพลศิลปะลพบุรี และเป็นแบบเปลวเพลิงตามแบบสุโขทัย (7) ศิลปะอยุธยา พระพุทธรูปมีลักษณะผสมผสานคือพระวรกายคล้ายพระพุทธรูปอุ้มทอง พระพักตร์ยาวแบบสุโขทัย พระเกตุมาลาเป็นหยักแหลมสูงรูปเปลวเพลิง พระขนงโค้งแบบสุโขทัย สังฆาฏิใหญ่ปลายตัดตรงหรือสองแฉกไม่เป็นเขี้ยวตะขาบแบบเชียงแสนหรือสุโขทัย และนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบกษัตริราช (8) ศิลปะรัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปมีลักษณะงดงามตามแบบอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ 4-5 พระพุทธรูปมีลักษณะผสมผสานของศิลปะไทยกับตะวันตกเป็นศิลปะร่วมสมัย ได้แก่ พระศรีศากยทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี เป็นพระพุทธรูปปางลีลาที่ผสมผสานความงามแบบสุโขทัยเข้ากับความเป็นจริง²⁸

2) คติการสร้างประติมากรรมพระพุทธรูป พระพุทธรูปถือเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า สร้างขึ้นตามคติความน้อมรำลึกถึงพระพุทธองค์และประดิษฐานไว้ภายในอุโบสถหรือวิหารเพื่อการกราบไหว้บูชาอยู่เสมอ การได้ฟังพินิจพระพักตร์ของพระพุทธองค์ จิตใจเกิดความสงบสุข โดยเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อมองดูลายเส้นของพระเศียรดวงจิตต์ของเราก็บังเกิดความรู้สึกเป็นความสงบอย่างใหญ่ ความผ่องแผ้วในพระหฤทัยและความมีสันติสุขเบ่งออกมาจากดวงพระพักตร์ การบรรลุพระธรรมอันประหลาดอัศจรรย์ของพระพุทธองค์มีความเกี่ยวข้องระหว่างพระธรรมกับศิลปะที่แสดงออกมาถึงปานนี้ ส่วนผู้มีความรู้ในพระพุทธศาสนา อาจเข้าใจได้ง่ายว่าพระเศียรนี้แสดงภาวะแห่งจิตและพระธรรมอันเป็นบรมสุขอย่างบริบูรณ์ ซึ่งมนุษย์ทุกคนอาจบรรลุผลเข้าถึงได้ด้วยการศึกษาปฏิบัติตามพระอริยมรรคของพระบรมศาสดา²⁹ น. ณ ปากน้ำ ชาบซึ่งต่อพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยของศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปขึ้นแทนพระพุทธเจ้า มีใช้ของง่าย เพียงคุณสมบัติด้านความงามยังไม่พอ เพราะการสร้างรูปตามอุดมคติต้องถ่ายทอดให้รู้ซึ่งถึงแก่นสารแห่งพระธรรมของพระพุทธองค์ หลักพุทธธรรมจะดลบันดาลใจให้ศิลปิน

²⁸ พระพุทธรูป, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.eibrary.sacict.net/upload/knowledge_base/Introduction/knowledge_sen/history/h0002.pdf [22 กุมภาพันธ์ 2564].

²⁹ ศิลป์ พีระศรี, พระยาอนุমানราชชน แปล, *ประติมากรรมไทย*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.moomkafe.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539158266&Ntype=5> [22 กุมภาพันธ์ 2564].

คิดสร้างพระพุทธรูปขึ้น มิใช่รูปกายที่ปรากฏตามธรรมชาติ ดังนั้นในการคิดสร้างพระพุทธรูป ครูช่างต้องสร้างรูปคนตามแบบอุดมคติที่เป็นโลกุตระธรรมให้ปรากฏขึ้นมาจากวัตถุที่เป็นโลกียะ³⁰

4.2.3 จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ

จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ หมายถึง ภาพเขียนสีลงบนฝาผนังปูนหรือไม้ในศาสนสถานเพื่อเล่าเรื่องพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์และเชิดชูพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป³¹ ในสมัยสุโขทัย พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้เผยแพร่มาจากทวิปลังกา ได้นำศิลปกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย คือจิตรกรรมและประติมากรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือในการเล่านิทานทางศาสนา โดยการเขียน ปั้น หรือสลักประดับศาสนสถาน ส่งผลด้านเจริญศรัทธาแก่ชาวสุโขทัยทั้งหมดผู้รู้และไม่รู้หนังสือ³² ภาพที่วาดเป็นลักษณะแนวอุดมคติ ใช้วิธีระบายสีเรียบแล้วตัดเส้นสีดำหรือแดงให้คมชัดขึ้น สีที่ใช้เป็นสีฝุ่นผสมกาวหนังสือหรือขี้ผึ้ง เป็นสีเอกรงค์ มีสีดินแดงเป็นหลัก สีขาวเป็นพื้น และใช้สีดำและสีเหลืองเล็กน้อย จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนต้นพบในกรุเจดีย์รายของวัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นภาพเล่าเรื่องอดีตพระพุทธเจ้าประทับเรียงเป็นแถวและค้นสลับด้วยบุคคลชั้นสูงประทับอัญชลีเขียนด้วยสีดินแดง ตัดเส้นสีดำและสีแดง ภาพดูเลือนลางมากแล้ว³³ นอกจากนี้ยังพบภาพลายเส้นแบบ 2 มิติที่สร้างในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 19 ในวัดศรีชุม ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกาศสมัยโปลอนารูจะเป็นภาพสลักลายเส้นจารบนแผ่นหินชนวนจำนวน 60 แผ่น เล่าเรื่องชาดก 550 ชาดก³⁴

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมฝาผนังมีรูปแบบ องค์ประกอบ เทคนิค วัฒนธรรมตามแบบจิตรกรรมไทยแบบประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย จีน ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย อยู่ทองตามลำดับ ซึ่งจิตรกรรมในอุโบสถมีพื้นที่เขียนบนผนังต่างจากสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีอุโบสถสูงใหญ่ และเสาประดับลวดลายงดงาม ตัวอาคารที่มีช่องลมเล็ก ๆ ทำให้พื้นที่เขียนมีไม่มาก ส่วนสมัยอยุธยาตอนปลายสร้างอุโบสถที่สูงระหง ชายคาอยู่ชิดผนังไม่ทอดลงต่ำอย่างยุคต้น ผนังด้านข้างทึบ มีประตูที่ผนังหุ้มกลองด้านหน้าและหลัง มีมุขโถงอยู่ด้านหน้าและหลังอาคารเพื่อกันแดดกันฝนเข้าทางประตู ทำให้มีพื้นที่เขียนภาพได้มากกว่า จิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยา แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ (1) ช่วงอยุธยาตอนต้น มีโครงสีเป็นสีเอกรงค์ (แดง ขาว เหลือง ดำ) เส้นวาดละเอียดคมชัด พื้นหลังใช้สีอ่อนจึงเห็นภาพได้ชัดเจน ภาพแบนราบ ไม่มีปริมาตร และมีขนาดเล็ก ลักษณะคล้ายเข็ม ซึ่งรับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ลพบุรี และสุโขทัย เขียนภาพพระพุทธรูปประทับนั่งเบื้องหลังมีซุ้มพระอัครสาวกทำสักการะอยู่ พบได้ในกรุปราสาทวัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา (2) ช่วงอยุธยาตอนกลาง เป็นภาพใน

³⁰ น. ณ ปากน้ำ, ผลงานที่ไม่มีใครรู้จักของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.moomkafae.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539158266&Ntype=5> [22 กุมภาพันธ์ 2564].

³¹ สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2529), หน้า 22.

³² สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยแบบประเพณีและแบบสากล, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช), หน้า 156.

³³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟิสิกส์เซ็นเตอร์, 2561), หน้า 130.

³⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า 132.

สมุดข่อยราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 เป็นเรื่องไตรภูมิและพุทธประวัติ ระบายหลายสี และแสดงถึงอิทธิพลศิลปะสุโขทัย (3) ช่วงอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมไทยบริสุทธิ์ที่ครูช่างเริ่มใช้สีพูนรงค์ (เพิ่มสีเขียว สีนํ้าเงิน) มีการปิดทองบนรูปและลวดลาย ลายเส้นอ่อนช้อยประณีต มุมมองภาพคล้ายดูจากที่สูง โครงสีสว่าง ใช้สีขาวเป็นพื้น ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย พบได้ในตำหนักพระพุทธรูปของพระพุทธรูปวัดพุทธไสยาจารย์ พระนครศรีอยุธยา เขียนเรื่องไตรภูมิ พุทธประวัติ ทศชาติชาดก และพระพุทธรูปของพระพุทธรูปวัดพุทธไสยาจารย์เสด็จไปมัสการพระพุทธรูปที่ลังกาทวีป เป็นต้น³⁵

4.3 ถอดบทเรียนข้อมูลประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา

คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา จำนวน 23 รูป/คน และถอดเป็นบทเรียนได้ 3 ประเด็น คือ (1) ด้านประวัติศาสตร์ (2) ด้านศิลปะ (3) ด้านศาสนา ดังนี้

4.3.1 ด้านประวัติศาสตร์

ในปี พ.ศ. 2478 ราชบัณฑิตยสภาได้จัดทำบัญชีโบราณสถานเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร และจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อปรับปรุงบูรณะโบราณสถานเมืองสุโขทัยโดยเริ่มสำรวจศึกษาและอนุรักษ์ในปี พ.ศ. 2496 ต่อมาในปี พ.ศ. 2508 คณะกรรมการบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัยและกำแพงเพชรมีแนวคิดในการบูรณะโบราณสถาน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมโดยกรมศิลปากรได้จัดทำแผน มีการบริหารจัดการและดูแลพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร และได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ภายใต้ชื่อเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns)³⁶ ส่วนอุทยานประวัติศาสตร์พระนครอยุธยาได้รับการประกาศเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ภายใต้ชื่อนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวารเมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534³⁷ อุทยานประวัติศาสตร์ 4 แห่งนี้ มีความเชื่อมโยงในด้านประวัติศาสตร์ ดังนี้

1. เมืองศรีสัชนาลัย เป็นดินแดนเริ่มต้นของอาณาจักรไทย มีหลักฐานจากหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดขมขื่น พบว่าบริเวณนี้เคยมีชุมชนอาศัยอยู่เมื่อ 1,500-1,600 ปี³⁸ ส่วนทำเลที่ตั้งของ

³⁵ สรุปลงและเรียบเรียงจาก (1) ปรีชา เกาทอง, *จิตรกรรมไทยวิจิตร*, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปากร, 2545), หน้า 17-33. (2) กรมศิลปากร, *สมุดภาพจิตรกรรมกรุงรัตนโกสินทร์*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 24-26. (3) น. ณ ปากน้ำ, *จิตรกรรมอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2543), หน้า 53-70. (4) สมชาติ มณีโชติ, *จิตรกรรมไทย*, หน้า 12-15.

³⁶ สัมภาษณ์คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

³⁷ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

³⁸ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

เมืองอยู่ในจุดที่แม่น้ำยมไหลผ่าน ทำให้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยหินใหม่ โดยขุดพบขวานหินขัดและลูกปัดหิน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ต่อมาพบหลักฐานเป็นชุมชนร่วมสมัยทวารวดีในภาคกลาง และพบโบราณสถานก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 จากนั้นได้รับวัฒนธรรมเขมรแบบบายน โดยพบกระเบื้องเชิงชายดินเผารูปนางอัปสรและเทวดาที่น่าจะร่วมสมัยกับขุมประตู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุขี้เหล็ก กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตามเอกสารทางประวัติศาสตร์พบว่า มีจดหมายเหตุของจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. 1503-1670) กล่าวถึงแคว้นฉินเหลียงที่อยู่เหนือละโว้และพระเจ้าไชยศิริที่อพยพผู้คนจากนครไชยปราการหนีพวคมอญและไทใหญ่ลงมาทางใต้ถึงแดนเฉลียง³⁹

หลักศิลาจารึกหลักที่ 2 ในอุโมงค์วัดศรีชุม กล่าวถึงพ่อขุนศรีนาวนำถม เจ้าเมืองสุโขทัย และศรีสังขาลย์หรือนครสองอัน เมื่อสวรรคต ขอมสบาดโขลญลำพงได้ยกทัพมายึดเมือง ต่อมาพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ได้รวมพลกับพ่อขุนบางกลางหาวนำคนเข้ายึดสุโขทัยและศรีสังขาลย์ เมื่อได้รับชัยชนะ พ่อขุนผาเมืองได้ยกเมือง พระขรรค์ชัยศรี พระนามพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระธิดาศิขรเทวีให้พ่อขุนบางกลางหาว เพื่อสถาปนาให้เป็นกษัตริย์ พระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์⁴⁰ ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงประกาศยกเมืองสุโขทัยให้เป็นราชธานีและเมืองศรีสังขาลย์ให้เป็นเมืองลูกหลวงมีอุปราชเป็นเจ้าเมือง ครั้งที่พระยาสิทธิเทพเป็นอุปราชเมืองศรีสังขาลย์ เกิดกบฏที่สุโขทัย ทรงยกทัพไปปราบแล้วสถาปนาเป็นกษัตริย์สุโขทัย พระนามว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เมื่อสิ้นพระองค์ สุโขทัยเริ่มอ่อนแอลงและตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาซึ่งได้ดำเนินนโยบายสร้างสายสัมพันธ์ระดับเครือญาติกับสุโขทัย ศรีสังขาลย์ และกำแพงเพชร ด้วยการแต่งงานระหว่างราชวงศ์⁴¹ เมืองศรีสังขาลย์ถูกยึดครองโดยต่างรัฐที่เข้มแข็ง ทำให้มีหลายชื่อเรียกคือ ล้านนาเรียกว่าเชียงขึ้น อยุธยาเรียกว่าสวรรคโลก เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ. 2112 เมืองศรีสังขาลย์ถูกลดฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโท ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 เมืองศรีสังขาลย์ถูกทิ้งร้างไว้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ตั้งเมืองสวรรคโลกเป็นเมืองชั้นโท แต่ด้วยสภาพเมืองที่ทรุดโทรม จึงย้ายเมืองไปตั้งที่วังไม้ขจร ในสมัยรัชกาลที่ 5 สวรรคโลกถูกรวมเข้ากับหัวเมืองเหนือคือพิจิตร พิษณุโลก พิษณุ สุโขทัย เรียกว่ามณฑลพิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2454 โปรดให้สวรรคโลกเป็นจังหวัดสวรรคโลก ในปี พ.ศ. 2443 เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดสุโขทัย ส่วนสวรรคโลกและศรีสังขาลย์เดิมถูกเปลี่ยนเป็นอำเภอ ขึ้นกับจังหวัดสุโขทัย⁴²

2. เมืองสุโขทัย เป็นราชธานีในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีความเจริญรุ่งเรืองในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การค้า ศาสนา ภาษา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี เทคโนโลยีที่สร้างสรรค์ขึ้นและได้สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในอดีตเมืองสุโขทัยได้รับอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมแบบเขมรที่มีอยู่

³⁹ สัมภาษณ์คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสังขาลย์, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

⁴⁰ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁴¹ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสังขาลย์, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁴² สัมภาษณ์คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสังขาลย์, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

เดิมแต่มีสิ่งใหม่ที่สร้างสรรค์ขึ้นอย่างเป็นเอกลักษณ์ คือ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม พระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัย เป็นต้น ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ โปรดให้สร้างมหาธาตุเจดีย์ไว้ใจกลางเมือง พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงประดิษฐ์อักษรลายสือไทยและสร้างขดานหินมนังศิลาบาตร ให้พระสงฆ์นั่งเทศนาธรรมให้ไพร่ฟ้าเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงรวบรวมเมืองในสุโขทัยและใช้พระพุทธศาสนาสร้างพันธมิตร ทรงรอบรู้ในด้านศาสนาและพระราชนิพนธ์เรื่องเตมิกถา ว่าด้วยนรก สวรรค์ โลก และมนุษย์ เพื่อสั่งสอนพลเมืองให้รู้ผิดชอบชั่วดี ทรงนิมนต์พระสงฆ์จากนครพินมาจำวัดที่สุโขทัย และมีพระสงฆ์ไปศึกษาพระธรรมวินัยที่เมืองนครพินแล้วกลับมาเผยแผ่ศาสนาถึงเมืองเชียงใหม่ น่าน และหลวงพระบาง⁴³ ขณะนั้นเมืองอยุธยาได้เกิดขึ้นแล้ว เป็นเมืองมีกำลังอำนาจและอิทธิพลเหนือสุโขทัย พระเจ้าอู่ทองทรงยกทัพไปยึดเมืองพิษณุโลกและทูลเชิญพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 7 ปี เมื่อทรงสวรรคต เมืองสุโขทัยมีฐานะเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ในตำแหน่งพระมหาธรรมราชา บ้านเมืองไม่มั่นคง เมื่อสิ้นพระมหาธรรมราชาที่ 4 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โปรดให้พระราเมศวร พระราชโอรสที่มีมารดาสืบเชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยไปครองเมืองพิษณุโลกเป็นเหตุให้สุโขทัยสูญเสียเอกราชแก่กรุงศรีอยุธยาอย่างถาวร⁴⁴

3. เมืองกำแพงเพชร เป็นชุมชนก่อนสมัยสุโขทัย ประกอบด้วย นครชุม ชากังราว คนตี และพาน กำแพงเพชรมีความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่พบได้จากโบราณสถานในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และสุโขทัยเคยนิมนต์พระสังฆราชจากกำแพงเพชรไปสั่งสอนชาวเมือง เมื่อนครชุมมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของสุโขทัย และพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เคยเสด็จไปสถาปนามหาธาตุและปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ที่ใจกลางเมืองนครชุมก่อนการย้ายเมืองไปที่กำแพงเพชร ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 สุโขทัยแพ้สงครามให้กับกรุงศรีอยุธยาที่เมืองชากังราว จึงเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นกำแพงเพชร เจ้าเมืองปกครองมีเชื้อสายสุโขทัยและอยุธยา กำแพงเพชรได้กลายเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านคอยป้องกันข้าศึก⁴⁵ ผังเมือง 3 ชั้นที่เหลือให้เห็นในปัจจุบัน สะท้อนถึงความเจริญด้านเทคนิควิทยา เช่น การนำศิลาแลงมาสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ และกรรมวิธีหล่อโลหะสร้างพระพุทธรูปในหมวดกำแพงเพชร⁴⁶ ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ กำแพงเพชรอยู่ในฐานะเมืองพระยามหานครเช่นเดียวกับพิษณุโลก ศรีสัชนาลัย สุโขทัย หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 กำแพงเพชรถูกลดบทบาทและทิ้งร้างไว้ เมื่อบ้านเมืองสงบ ชาวบ้านได้กลับมาตั้งบ้านเรือนที่ริมแม่น้ำปิงนอกเมืองเก่าทางทิศตะวันออก ส่วนภายในเขตกำแพงเมือง มีโบราณสถานจำนวนมากที่ถูกปกคลุมด้วยปรากร⁴⁷

⁴³ สัมภาษณ์คุณจรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁴⁴ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁴⁵ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁴⁶ สัมภาษณ์ ดร.วิชา จันท์เชื้อ มัคคุเทศก์เมืองมรดกโลก จังหวัดกำแพงเพชร, วันที่ 1 มีนาคม 2564.

⁴⁷ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

4. กรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานีและศูนย์กลางของภูมิภาคในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-24 มีความรุ่งเรืองสูงสุดในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง อาณาจักรนี้ก่อนการสถาปนาได้ถูกแบ่งเป็นเมืองใหญ่เล็ก มีอิสระในการปกครอง ภาคเหนือมีอาณาจักรล้านนาและสุโขทัย ภาคใต้มีเมืองนครศรีธรรมราช ภาคอีสานและภาคกลางมีอิทธิพลเขมรอยู่ก่อน มีศูนย์กลางอยู่เมืองลพบุรีและมีเมืองหน้าด่านอยู่เมืองอโยธยา เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เขมรเริ่มเสื่อมอำนาจ ทำให้เมืองต่าง ๆ แยกตัวเป็นอิสระ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการปกครองในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง คือ ลพบุรี สุพรรณบุรี และสรรคบุรี ทรงสละพระราชวังเดิมสร้างเป็นวัดพุทไธศวรรย์ และย้ายไปประทับที่บึงพระราม ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อกรมศิลปากรได้ขุดค้นทางโบราณคดีที่รอบเกาะเมืองด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ได้พบร่องรอยชุมชนโบราณ มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานและการสร้างศาสนสถานทั้ง 3 ยุคคือยุคต้น ยุคกลาง และยุคปลาย มีความรุ่งเรืองถึง 417 ปี เป็นต้นแบบวัฒนธรรมที่ส่งผ่านสู่สมัยรัตนโกสินทร์ ในด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประเพณี และพุทธศิลป์ กรุงศรีอยุธยาได้รับการยกย่องว่ารูปแบบการวางผังเมือง ถนน คูคลอง เป็นภูมิปัญญาของบรรพชน ส่วนโบราณสถานที่เหลือให้เห็นเป็นซากปรักหักพัง สะท้อนถึงอารยธรรมไทยที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมตามเกณฑ์ที่สะท้อนอารยธรรมที่สูญหายหรือสาบสูญไปแล้ว นอกจากนี้ยังมีคูคลองโบราณและถนนย่านการค้าหรือที่อยู่ชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สะท้อนถึงคุณค่าของนครประวัติศาสตร์แห่งนี้รอการค้นหากิจจำนวนมาก⁴⁸

สรุปผลจากการถอดบทเรียนด้านประวัติศาสตร์พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างเมืองทั้ง 4 ได้แก่ สุโขทัย ศรีสัชชาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา คือ ด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองซึ่งปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารคือศรีสัชชาลัยและกำแพงเพชร และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เริ่มขึ้นเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชประกาศยกเมืองสุโขทัยให้เป็นราชธานีและให้ศรีสัชชาลัยเป็นเมืองลูกหลวง สุโขทัยได้เจริญรุ่งเรืองจนถึงเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) สวรรคต บ้านเมืองอ่อนแอลง พระมหาธรรมราชาที่ 2 ได้แพ้สงครามให้กรุงศรีอยุธยา ทำให้สุโขทัยเป็นเมืองลูกหลวง ศรีสัชชาลัยเป็นหัวเมืองชั้นโท กำแพงเพชรเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือ และทางกรุงศรีอยุธยาได้ดำเนินนโยบายสร้างสายสัมพันธ์ระดับเครือข่ายโดยการแต่งงานระหว่างราชวงศ์สุโขทัยและอยุธยา ทำให้บ้านเมืองสงบสุข ต่อมาได้เกิดศึกสงครามกับประเทศข้างเคียง ทำให้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึง 2 ครั้ง จนในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็ล่มสลายไป

4.3.2 ด้านศิลปะ

ความสัมพันธ์ระดับเครือข่ายของราชวงศ์อยุธยาและสุโขทัย ทำให้อยุธยาส่งเจ้าเมืองเชื้อสายสุโขทัยไปครองเมืองลูกหลวง เกิดการถ่ายทอดพุทธศิลป์ที่ยิ่งใหญ่และงดงามระหว่างสุโขทัยกับอยุธยา ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ไปทั่วโลก มีประจักษ์พยานเป็นอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชาลัย

⁴⁸ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเนต ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ปรากฏร่องรอยเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ฝาผนัง ดังนี้

1. สถาปัตยกรรม วัดโบราณในอุทยานประวัติศาสตร์ มีสิ่งก่อสร้างที่สำคัญที่สุดคือเจดีย์ประธาน สัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีเจดีย์ประธานทรงปราสาทในวัดพระพายหลวง ลักษณะเป็นปราสาทเขมร 3 องค์ ก่อด้วยศิลาแลงเรียงกันในแนวเหนือใต้ ปัจจุบันเหลือองค์เดียวทางด้านเหนือ⁴⁹ มีเจดีย์ประธานทรงปราสาทแบบสุโขทัยหรือปราสาท 3 องค์ในวัดศรีสวาย ซึ่งปราสาทส่วนล่างและส่วนกลางสร้างตามแบบเขมร สำหรับส่วนบนสร้างโดยช่างสุโขทัยและสร้างวิหารแบบวัดทางพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น มีเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมในวัดมหาธาตุ สัญลักษณ์ศิลปะสุโขทัย องค์เจดีย์ตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมรายล้อมด้วยเจดีย์บริวารทรงปราสาทยอดก่อด้วยศิลาแลงประจำทิศทั้ง 4 และเจดีย์ก่อด้วยอิฐประจำมุมทั้ง 4 และมีเจดีย์ประธานทรงระฆังในวัดช้างล้อม มีช้างปูนปั้นยืนครึ่งตัว 32 เชือกล้อมรอบฐานเจดีย์ประธาน⁵⁰

ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขณาสัย มีเจดีย์ประธานทรงปราสาทในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง สัญลักษณ์ศิลปะอยุธยา สร้างในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จไปชิงเอาเมืองเขลียงกลับคืนมาจากเมืองเชียงใหม่⁵¹ มีเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมในวัดเจดีย์เจ็ดแถว ซึ่งมีเจดีย์รายและเจดีย์ประจำมุมทรงปราสาทยอดมีชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุตามอย่างปราสาทแบบเขมร และต่อยอดเป็นทรงระฆังตามแบบล้านนา⁵² และมีเจดีย์ประธานทรงระฆังในวัดช้างล้อม มีช้างทรงเครื่องยืนเต็มตัว 39 เชือกล้อมรอบฐานเจดีย์ประธาน ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะลังกาคือเจดีย์รุวันเวฬุและรอบแกนปล้องไฉนมีงานปูนปั้นพระลีลาเป็นเป็นแถว⁵³ ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีเจดีย์ประธานทรงระฆังในวัดช้างรอบ มีช้างปูนปั้นทรงเครื่อง 68 เชือกล้อมรอบฐานเจดีย์ตามคติไตรภูมิคูยิ่งใหญ่ และเจดีย์ประธานทรงระฆังในวัดพระธาตุและวัดพระแก้ว⁵⁴ ส่วนในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีเจดีย์ประธานทรงปราสาทในวัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ วัดพุทธไสยาสน์ วัดไชยวัฒนารามได้รับอิทธิพลจากปราสาทแบบเขมรที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยา เจดีย์ทรงระฆัง 3 องค์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัย⁵⁵

⁴⁹ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁵⁰ สัมภาษณ์คุณจรัส แม้นเหมือน ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร ไวยาวัจกรวัดตระพังทอง และมัคคุเทศก์ท้องถิ่น, 2 มีนาคม 2564.

⁵¹ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขณาสัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁵² สัมภาษณ์คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขณาสัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

⁵³ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขณาสัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁵⁴ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁵⁵ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเนต ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

2. ประติมากรรม วัดโบราณในอุทยานประวัติศาสตร์ มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในโบสถ์วิหารเพื่อการสักการบูชา พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย เป็นผลงานศิลปะที่ถ่ายทอดผ่านรูปทรงที่เกิดจากสัดส่วน เส้นนอก และปริมาตร ดูกลมกลืนกันอย่างเรียบง่าย และเป็นต้นแบบของพระพุทธรูปในสมัยต่อมา ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีพระพุทธรูปปูนปั้นสุโขทัยรุ่นแรกปางมารวิชัยลักษณะคล้ายพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรกอยู่ในวัดพระพายหลวง

ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ประดิษฐานในจระนำของเจดีย์ประธานในวัดช้างล้อม ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวพาดเหนือพระอังสาซ้ายจีบทบเป็นริ้ว พระพักตร์กลม เม็ดพระศกเล็ก พระนลาฏกว้าง พระขนงวาดเป็นวงโค้ง หัวพระขนงจรดลงมาเป็นสันโค้งของพระนาสิก เป็นความงามแบบอุดมคติของพระพุทธรูปก่อนพัฒนาเป็นพระพุทธรูปหมวดใหญ่สุโขทัย⁵⁶ มีพระพุทธรูปปางลีลา พระพักตร์รูปไข่ ปั้นปูนแบบนูนสูง ประดิษฐานอยู่หน้าปราสาทประธานในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง และมีพระพุทธรูปนาคปรกปูนปั้น ประดิษฐานที่เจดีย์รายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว⁵⁷ ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีพระพุทธรูปสี่อิริยาบถ (นั่ง นอน ยืน เดิน) ประดิษฐานภายในมณฑปในวัดสี่อิริยาบถ เป็นสกุลช่างกำแพงเพชร และองค์ที่สมบูรณ์ที่สุดคือพระยืน ศาสตราจารย์ ดร.หม่อมราชวงศ์ศุภริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้อธิบายไว้ในงานวิจัยว่า เป็นอิริยาบถของการปฏิบัติกรรมฐานที่จดจ่ออยู่กับการนั่งน้อมสมาธิและเดินจงกรม และมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในวิหารวัดพระแก้ว พระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์และพระพุทธรูปปางไสยาสน์ 1 องค์ ทั้ง 3 องค์มีใบหน้าเคร่งขรึม สร้างโดยใช้เทคนิคและวัสดุก่อสร้างที่เป็นศิลาแลง⁵⁸

ในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีพระพุทธรูปในยุคต้นอยุธยา คือพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ประทับขัดสมาธิราบบนปัทมาสน์ พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโค้ง ประดิษฐานทางตะวันตกของปราสาทประธานในวัดมหาธาตุ⁵⁹ มีพระพุทธรูปในยุคกลางอยุธยา คือพระมณฑปพิตรในวิหารพระมณฑปพิตร ปางมารวิชัย พระพักตร์ค่อนข้างมน ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวามีสังฆาฏิพาดเหนือพระอังสาซ้าย ชายยาวลงมาจรดพระนาภี มีลักษณะศิลปะอุทองผสมกับสุโขทัย⁶⁰ มีพระพุทธรูปในยุคปลายอยุธยา คือพระพุทธรูปนิมิตวิจิตมารโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถในวัดหน้าพระเมรุ ปางโปรดพญามหาชมพูตี ประทับนั่งขัดสมาธิ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากษัตริย์⁶¹ และพระพุทธรูปที่สร้างก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา 26 ปี คือพระพุทธรูปไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่โต

⁵⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า 77-79.

⁵⁷ สัมภาษณ์คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ ภัณฑารักษ์อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁵⁸ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁵⁹ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเน็ด ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

⁶⁰ สัมภาษณ์คุณบุญสืบ หาสานศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมณฑปพิตร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

⁶¹ สัมภาษณ์พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าคณะตำบลท่าवासูกกรี เขต 3 เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ, วันที่ 26 มกราคม 2564.

ในวัดพนัญเชิง ปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปสี่เหลี่ยมมน เม็ดพระศกเป็นกันหอย เวียนขวา พระเกตุมาลาเป็นต่อมสูง รัศมีรูปเปลว พระนลาฏกว้างรูปสี่เหลี่ยม พระขนงโค้งโก่งเป็นสัน พระนาสิกโด่งปลายใหญ่ ริมฝีพระโอษฐ์อิมเป็นรูปกระจับ พระหนุเป็นปม พระกรรณยาว พระศอมี 3 ปล้อง พระอุระกว้างบนพระอังสาซ้ายขาดผ้าสังฆาฏิเป็นแถบกว้าง ปลายสังฆาฏิเป็นแฉกคล้ายเขี้ยว ตะขาบเป็นเส้นโค้ง ๓ ชั้น มีลักษณะศิลปะอุทอง⁶²

3. จิตรกรรมฝาผนัง ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีจิตรกรรมฝาผนังในช่องทางเดินขึ้น ส่วนบนของมณฑปในวัดศรีชุม เป็นภาพลายเส้นเล่าเรื่องชาดก 550 ชาติจารบนแผ่นหินพื้นเรียบไม่มีการระบายสี เป็นฝีมือช่างสุโขทัยที่มีลายเส้นสวยงามเหมือนวาดด้วยพู่กัน⁶³ ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย มีจิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ประจำทิศตะวันตกในวัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นจิตรกรรมภาพอดีตพุทธเจ้าประทับเรียงเป็นแถว มีขนชั้นสูงประทับอัญชลีสลับเป็นแถว ภาพดูเลื่อนกลางมาก แต่เห็นการระบายสีดินแดง ตัดเส้นสีดำและแดง⁶⁴ ในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีจิตรกรรมฝาผนังในกรุปรำงค์ประธานในวัดราชบูรณะ เป็นจิตรกรรมที่ใช้สีเอกรงค์ ลายเส้นอ่อนไหว พื้นหลังเป็นสีอ่อน เขียนแบบสองมิติ มีขนาดเล็ก ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ลพบุรี และสุโขทัย เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งและมีพระสาวกกระทำสักการะอยู่สองข้าง⁶⁵ มีจิตรกรรมฝาผนังในวิหารน้อยวัดหน้าพระเมรุ เป็นภาพเล่าเรื่องบุคคลและสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความเป็นอยู่ของชนชั้นสูงและชาวบ้านในสมัยอยุธยา⁶⁶ และมีจิตรกรรมฝาผนังในตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไธศวรวรย์ เป็นจิตรกรรมแบบประเพณี ใช้สีพหุรงค์ มีสีหลักคือสีดำ สีดินแดง และสีเขียว โครงสีสว่าง ใช้สีขาวอย่างศิลปะสุโขทัย ส่วนเรื่องที่เขียนเป็นทศชาติชาดก ไตรภูมิ พระพุทธโฆษาจารย์เมืองลังกา⁶⁷

สรุปผลจากการถอดบทเรียนด้านศิลปะพบว่า ศิลปะที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนังในสมัยสุโขทัยได้สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนา โดยถ่ายทอดผ่านการสั่งสมปรุงแต่ง และผสมผสานของวัฒนธรรมจากเขมรที่เคยรุ่งเรืองในดินแดนนี้ ต่อมามีการผนวดสุโขทัยเข้ากับอาณาจักรอยุธยา ทำให้ศิลปะอยุธยามีส่วนผสมของศิลปะสุโขทัยและศิลปะล้านนาที่แพร่ลงมาถึงอยุธยาด้วยเหตุผลของสงครามหรือมีสัมพันธภาพกัน การสืบเนื่องเกี่ยวโยงนี้ ทำให้ศิลปะอยุธยามีพัฒนาการที่ชัดเจนขึ้น เห็นได้จากสถาปัตยกรรมที่เป็นศาสนสถาน ประติมากรรมและจิตรกรรมที่

⁶² สัมภาษณ์พระเมธีวรารามณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รองเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงวรวิหาร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

⁶³ สัมภาษณ์คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, วันที่ 3 มีนาคม 2564.

⁶⁴ สัมภาษณ์คุณมนทกัญญา อินทร์ทอง นักโบราณคดีปฏิบัติการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, วันที่ 4 มีนาคม 2564.

⁶⁵ สัมภาษณ์คุณสุกัญญา เบาเนต ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

⁶⁶ สัมภาษณ์พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าคณะตำบลท่าवासกรี เขต 3 เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุ, วันที่ 26 มกราคม 2564.

⁶⁷ สัมภาษณ์พระครูภาวนาภักทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธไธศวรวรย์ พระอารามหลวง, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

เป็นศาสนวัตถุในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา มีความเชื่อมโยงกันในเหตุการณ์ทางสังคมและการเมืองการปกครอง ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายทาง ศิลปวัฒนธรรมระหว่างกัน

4.3.3 ด้านศาสนา

ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ ราชวงศ์ อามาตย์ พระเถระ และประชาชนนิยมสร้างวัดขึ้นเป็นศูนย์กลางของสหวิชาการ โดยให้พระสงฆ์เป็นครูช่วยถ่ายทอดวิชา และให้สามเณรหรือภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาเรียนรู้ธรรมะจนเข้าใจ ร่องรอยในอดีตบันทึกผ่านศาสนสถาน ศาสนวัตถุในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสื่อ หลักธรรมที่ช่วยกล่อมเกลาคิดใจคนให้มุ่งสู่สังฆธรรมเป็นสำคัญและเตือนสติให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

พระพุทธศาสนาเถรวาทเริ่มจากสมัยสุโขทัย เผยแผ่เข้าสู่กรุงศรีอยุธยา และต่อเนื่องมาถึง ปัจจุบัน ความเชื่อมโยงนี้ได้ส่งผ่านคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มีหลักฐานประจักษ์คือวัดโบราณ ในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง ทำให้ผู้เขียนได้รับรู้ได้เข้าใจในสิ่งที่ป็นรูปธรรมและนามธรรมด้วย จิตสำนึกรักในมรดกของชาติไทย เช่น เจดีย์ประธานทรงระฆังในวัดช้างรอบ กำแพงเพชร สร้างตาม คติจักรวาลวิทยา ถือว่าเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีช้างจำนวนหนึ่งค้ำจุนที่เชิงเขาเสมือน ค้ำจุนพระพุทธศาสนา และเป็นการสนับสนุนความเชื่อเรื่องกรรมและสังสารวัฏ เตือนใจให้เร่งทำความดี ละเว้นความชั่ว ดำเนินชีวิตอย่างดีงามตามหลักพระพุทธศาสนา และพระพุทธรูปสกุลช่าง กำแพงเพชรในวัดสี่อริยาบถ ลักษณะยืน เดิน นั่ง นอน ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้อธิบายไว้ในงานวิจัยว่าพระพุทธรูปสี่อริยาบถนี้เป็นการปฏิบัติกรรมฐานที่จดจ่อกับการนั่ง ยืน นอน สมาธิ เดินจงกรม⁶⁸ เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมในวัดมหาธาตุ สุโขทัย ปรากฏ ประธานในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชนาลัย และเจดีย์ประธานทรงระฆังในวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา ได้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ถือเป็นบุญกิริยาวัตถุอย่างหนึ่ง⁶⁹ สำหรับ พระพุทธรูปลักษณะงดงามและมีเมตตา คือพระพุทธรูปไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่โตในวัดพนัญเชิง วรวิหาร อยุธยามีผู้มากราบไหว้ด้วยศรัทธาและเชื่อมั่นในบารมีหลวงพ่โตที่จะคุ้มครองครอบครัวให้มี สุข แคล้วคลาด ปลอดภัย⁷⁰ และหลวงพ่พระมงคลบพิตรในวิหารพระมงคลบพิตร อยุธยา เป็น พระพุทธรูปสำริดองค์ใหญ่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองตั้งแต่สมัยอยุธยา⁷¹ การสักการะ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ทำให้พบหลักอริยสัจ 4 คือทางแห่งความดับทุกข์ที่ช่วยกำกับชีวิตให้เบิกบาน

⁶⁸ สัมภาษณ์คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁶⁹ สัมภาษณ์คุณจรัส แม้นเหมือน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย, วันที่ 2 มีนาคม 2564.

⁷⁰ สัมภาษณ์พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รองเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง วรวิหาร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

⁷¹ สัมภาษณ์คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงคลบพิตร, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

และมีพุทธปรัชญาเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา คือทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้ผ่องใส⁷²

สรุปผลจากการถอดบทเรียนด้านศาสนาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ยุคสุโขทัยสู่ยุคอยุธยาและสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ทำให้ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่เสื่อมสูญ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามีการถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ได้ผลคือการบรรลุเป้าหมายสุดท้ายของชีวิต เป็นสุคติโลกสวรรค์ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะและอัครศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชนชาวไทย

4.4 คุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม

ความเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร ได้รับเป็นไปตามกฎเกณฑ์ข้อที่ 1 คือ เป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลปะ และข้อที่ 3 คือ เป็นสิ่งยืนยันถึงหลักฐานการมีอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือประเพณีที่ยังคงเหลืออยู่หรือได้สาบสูญ ส่วนอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นไปตามกฎเกณฑ์ข้อที่ 3 โดยกฎเกณฑ์ดังกล่าว หมายถึง ความมีอยู่ของพุทธศิลป์ที่เป็นเอกลักษณ์แห่งยุคสมัยที่มีคุณค่าเชิงรูปธรรมและความมีอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนโดยมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจให้ยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าเชิงนามธรรม เพื่อผู้ปฏิบัติจะได้พบกับความสะอาด สงบ และสว่างในชีวิต โดยหัวข้อนี้ แบ่งการวิเคราะห์เป็น 2 ประเด็น คือ คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง และคุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง

4.4.1 คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม

คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา เป็นศาสนสถานและศาสนวัตถุในวัดโบราณ ได้แก่ เจดีย์ประธานของวัดและพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีรายละเอียดดังนี้

4.4.1.1 เจดีย์ประธานของวัด

คำว่าเจดีย์ เป็นปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา ตำแหน่งที่ตั้งส่วนมากตั้งเป็นจุดเด่นอยู่ใจกลางของศาสนสถานแห่งนั้น เป็นศูนย์กลางของแผ่นดินบริเวณที่ตั้งเป็นเสาดินเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางของแผ่นดิน ศาสนสถานบางแห่งกำหนดด้วยต้นไม้ตรีสุรัสวดีตั้งข้อความว่าโพธิพฤกษ์เป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางแห่งแผ่นดิน เป็นที่รองรับสรรพสัตว์ ฦ พุทธคยาประเทศอินเดีย เป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ายังคงมีต้นโพธิพฤกษ์และเจดีย์พุทธคยาตั้งคู่กันเป็นศูนย์กลางแผ่นดิน ข้อความในจารึกสุโขทัยว่าการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ

⁷² สัมภาษณ์คุณสฤณี เอกยะติ ผู้ประกอบการและนายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2564.

เหมือนการบูชาพระพุทธเจ้า เรื่องสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เป็นความบริสุทธิ์ของพระธรรม การตั้งมั่นพระพุทธศาสนา และความเจริญแห่งธรรมในสังคม ประโยชน์ในการสร้างเจดีย์ก็เพื่อระลึกถึงคุณงามความดี ทำจิตให้เลื่อมใส จิตเกิดสมาธิ ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนดีและหลังจากสิ้นชีวิตจะเกิดในภพภูมิที่ดี มีสุคติโลกสวรรค์เป็นเป้าหมาย พระบรมสารีริกธาตุจึงเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า การบูชาพระบรมสารีริกธาตุเหมือนการได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เป็นพุทธานุสสติ พระบรมสารีริกธาตุเป็นจิตวิญญานของชาวพุทธ ส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีในอาณาจักร ส่งเสริมการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพ เจดีย์ประธานในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่งนี้ ได้แก่ เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา และเจดีย์ประธานทรงปราสาท มีรายละเอียดที่เป็นรูปธรรมดังนี้

1. เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม พบเห็นได้ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยคือ วัดมหาธาตุและวัดตระพังเงิน ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขาลัยคือวัดเจดีย์เจ็ดแถวและวัดสวนแก้ว อุทยานน้อย เจดีย์นี้ตั้งโดดเด่น สง่างาม เป็นศูนย์กลางของวัดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะศิลปะสุโขทัย แสดงถึงความมีอิสระจากอำนาจเขมร ภายในเจดีย์ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนองค์ประกอบของเจดีย์มี 3 ส่วน คือ (1) ฐานส่วนล่าง ประกอบด้วยฐานเชิงซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นไปมีฐานบัวคว่ำบัวหงาย มีลูกแก้วอกไก่อยู่ 2 ชั้นบริเวณท้องไม้ด้านบนและล่าง (2) ส่วนเรือนธาตุ ประกอบด้วยฐานแว่นฟ้า 2 ชั้นย่อมุมไม้ยี่สิบและมีฐานบัวลูกฟักย่อมุมไม้ยี่สิบซ้อนกัน 2 ชั้นคล้ายพานแว่นฟ้า ถัดขึ้นไปเป็นส่วนเรือนธาตุเป็นแท่งสูงย่อมุมไม้ยี่สิบ (3) ส่วนยอดเหนือเรือนธาตุ ลักษณะคล้ายพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม มีกลีบดอกบัวรองรับอยู่โดยรอบ มีซุ้มทึบเล็ก 4 ทิศที่อาจใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดมีลักษณะคล้ายบัวลูกแก้วซ้อนกันขึ้นไปคล้ายปล้องไฉนในเจดีย์ทรงระฆัง ถัดขึ้นไปมีลักษณะคล้ายกับปลียอด ส่วนเรือนธาตุและส่วนยอดเจดีย์มีขนาดเล็ก แต่ถูกยกให้สูงตระหง่านด้วยฐานสูงหลายชั้นและมีลักษณะไม่เหมือนเจดีย์ทรงอื่น⁷³ เมื่อมองเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมในระยะไกล จะเห็นรูปลักษณะเหมือนดอกบัวชูก้านสูงได้พ้นจากน้ำแล้ว

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมนี้ ในทางพระพุทธศาสนามีคติความเชื่อเรื่องดอกบัวเกิดมาคู่กับโพธิบัลลังก์ เมื่อโลกอุบัติขึ้นดอกไม้นชนิดแรกที่เกิดขึ้นบนโลกคือดอกบัว นอกจากจะเป็นดอกไม้ชนิดแรกที่เกิดขึ้นบนโลกก่อนดอกไม้ทั้งปวงแล้ว ยังเป็นดอกบัวเสี่ยงทายถึงจำนวนการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าในโลกอีกด้วย กับสมัยใดมีพระพุทธเจ้าที่พระองค์จะรู้ได้จากดอกบัว ต้นกับของภัทรกัปนี้ มีดอกบัวเกิดขึ้นบนโลก 5 ดอก สื่อถึงพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลกนี้ 5 พระองค์ ดอกบัว 1 ดอกสื่อถึงพระพุทธเจ้าจะมาอุบัติขึ้นในโลกนี้ 1 พระองค์ ซึ่งมีข้อความปรากฏในอรรถกถาทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตรว่า

⁷³ บุตรมณี บุญผล, เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่วัดมหาธาตุ พุทธศิลป์อันโดดเด่นแห่งอาณาจักรสุโขทัย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://aseanclubkku.blogspot.com/2019/04/blog-post.html> [9 เมษายน, 2564].

“เมื่อโลกกำลังจะเกิดขึ้น มหาโพธิบัลลังก์จะเกิดขึ้นก่อน และที่ตรงนั้นจะมีกอบัว 1 กอเกิดขึ้นเป็นบุรพนิมิต ถ้าในกอบัวนั้น พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น ดอกของกอบัวจะเกิดขึ้น ถ้า พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น 1 พระองค์ ดอกบัวจะเกิดขึ้น 1 ดอก ถ้าพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น 2 พระองค์ 3 พระองค์ 4 พระองค์ หรือ 5 พระองค์ ดอกบัวจะเกิดขึ้น 2 ดอก 3 ดอก 4 ดอก หรือ 5 ดอก ซึ่งดอกบัวเหล่านั้นมีข้อติดกันในก้านเดียว พรหมในชั้นสุทธาวาสทั้งหลายจึงชวนกันไปดู ดอกบัวและเห็นดอกบัวกำลังจะบานก็ดีใจ ได้กล่าวว่า “พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ทรงก้าวลงสู่ครรรค์ พระมารดา ประสูติ ตรัสรู้ ยังธรรมจักรให้เป็นไป ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากเทวโลก ทรงปลงพระชนมายุสังขาร เสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกเราจะได้เห็นปาฏิหาริย์ที่ทำให้หมื่น จักรวาลหวั่นไหวและอบาย 4 เสื่อมลง เทวโลก 6 ชั้นและพรหมโลก 9 ชั้นจะบริบูรณ์ ในกอบัวนี้มี ดอกบัวเกิดขึ้น 5 ดอก หมายถึง พระพุทธเจ้า 4 พระองค์ได้อุบัติแล้ว ส่วนพระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 จะอุบัติในเวลาต่อไป”⁷⁴

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เปรียบได้กับดอกบัวคู่กับมหาโพธิบัลลังก์ ฐานรองรับทรงพุ่มข้าว บิณฑ์คือบัลลังก์หมายถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้า ทรงนั่งตรัสรู้ในวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ดอกบัว ยังเกี่ยวข้องกับการประสูติของพระพุทธเจ้าในมหาปทานสูตร มีข้อความกล่าวถึงกฐธรรมดาของ พระโพธิสัตว์ 16 ประการ ในกฐข้อที่ 15 กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้อย่างมั่นคง ด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือหมู่เทวดากันเศวตฉัตรตามเสด็จ ทรง ดำเนินไป 7 ก้าวบนพื้นที่ท้าวจตุโลกบาลปูแผ่นทองและมีทิพยพุ่มชาติร้อยกลีบรองรับพระบาท พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ ทรงทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ และเปล่งวาจาว่า “เราคือผู้เลิศของโลก เราคือ ผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”⁷⁵

2. เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา

เจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา พบเห็นได้ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยคือ วัดสระศรีและวัดช้างล้อม ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยคือวัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยาน ใหญ่ วัดเขาพนมเพลิง และวัดสุวรรณคีรี ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรคือวัดพระนอน วัด พระแก้ว วัดพระธาตุ และในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาคือวัดพระศรีสรรเพชญ์

เจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกาได้รับอิทธิพลจากลังกาทวีป เมื่อพิจารณาใน รูปแบบศิลปะ พบว่าเมื่ออิทธิพลพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีปหลังไหลเข้าสู่ศรีสัชนาลัย อิทธิพล ศิลปะอินเดียได้เข้ามาก่อนแล้ว มีสกุลช่างปาละ-เสนะ (Pala-Sena School) สกุลช่างโอริสสา (Orissan School) และสกุลช่างโจฬะ (Chola School) ทำให้เจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัยมีลักษณะ เลียนแบบลังกาไม่มากนัก แต่เป็นแบบที่ช่างสกุลสุโขทัยประดิษฐ์ขึ้นจากการผสมผสานสัดส่วนต่าง ๆ ให้กลมกลืนและรูปทรงสวยงามจากอิทธิพลของคติมหายานแบบเจดีย์ปาละและโจฬะ คือสร้างให้มี

⁷⁴ ที.ม.อ. (ไทย) หน้า 8-9.

⁷⁵ ที.ม. (ไทย) 10/31/14 และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: สมใจการพิมพ์, 2539), หน้า 30.

ฐานสูงซ้อนกันหลายชั้น มีบัวปากระฆัง รูปทรงระฆังฟองออกในตอนบนและคอดในส่วนที่เป็นปากระฆัง บางองค์มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ทิศ⁷⁶ เมื่อสุโขทัยรับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามาประดิษฐานและได้บวชแปลงพระสงฆ์ไทยทั้งหมด พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้ตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองในดินแดนสุโขทัย มีการสร้างสถูปเจดีย์รูประฆังที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกาเป็นสัญลักษณ์ของสถูปในมหาปริณิพพานสูตร มีข้อความว่า

อุปารหุบุคคล (ผู้ควรสร้างสถูปถวาย) 4 จำพวก คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า พระสาวกของพระตถาคต พระเจ้าจักรพรรดิ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทำให้ชนจำนวนมากมีจิตเลื่อมใสด้วยคิดว่า “นี่เป็นสถูปของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาได้ทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”⁷⁷

ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท มีข้อความว่า

ระหว่างเสด็จจากเมืองสาวัตถีไปเมืองพาราณสี เมื่อถึงเทวสถานแห่งหนึ่ง ทรงให้พระอานนท์ไปบอกพราหมณ์ที่กำลังทำกรรมอยู่ให้มาเฝ้า พราหมณ์นั้นมาแล้ว ใหว์เทวสถานนั้นแต่ไม่ไหว้พระพุทธเจ้า จึงตรัสถามพราหมณ์นั้น พราหมณ์ได้กราบทูลว่า “ที่นี่เป็นเจดีย์สถานตามประเพณีของพวกข้าพเจ้า” พระพุทธองค์ได้ตรัสชื่นชมว่า “พราหมณ์ไหว้สถานที่นี้ได้ทำกรรมที่ดีแล้ว” และทรงนิรมิตพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทศพล สูงหนึ่งโยชน์ และพระเจดีย์ทองอีกหนึ่งองค์ไว้ในอากาศ ทรงแสดงให้มหาชนเห็นแล้ว จึงตรัสว่า “ดูก่อนพราหมณ์ การบูชาซึ่งบุคคลควรบูชาชนิดเช่นนี้ ย่อมสมควรกว่าแท้” และทรงประกาศบูชาบุคคล 4 จำพวก⁷⁸

ในอรรถกถา กาลิงคโพธิชาดก มีหลักฐานเกี่ยวกับเจดีย์ 3 ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ (เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ) อุทเทสิกเจดีย์ (เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้าคือพระพุทธรูป) ปรีโภคเจดีย์ (เจดีย์/สิ่ง/สถานที่ ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ได้แก่ ต้นโพธิ์ สังเวชนียสถาน 4 หรือสิ่งทั้งปวงที่เคยทรงบริโภคน้ำ มีบาตร จีวร และบริวารอื่น)⁷⁹ มีข้อความปรากฏเรื่องบูชาพระบรมธาตุและสร้างพระสถูปว่ากษัตริย์แห่งแคว้นมคธพระเจ้าอชาตศัตรู พวกเจ้าลิจฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี พวกเจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ พวกเจ้ากัณฐีผู้ครองกรุงอัลลกะปปะ พวกเจ้าโกถิยะผู้ครองกรุงรามคาม พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวณฐทีปกะ พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุนินารา ได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนโทณพราหมณ์ได้สร้างพระสถูปบรรจุพระทันน (ตมพะ) และเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิณฑลิวันได้สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร และได้ทำการฉลองพระสถูปให้แพร่กระจายไปทิศ

⁷⁶ ศิลปะสุโขทัยด้านสถาปัตยกรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/karmeuxngkarpkhrngsukhothay/silp-smay-sukhothay> [10 เมษายน 2564].

⁷⁷ ที.ม. (ไทย) 10/206/153, อง.จตุกก. (ไทย) 21/247/367.

⁷⁸ ชุ.ธ.อ. (ไทย), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=24&p=9> [10 เมษายน 2564].

⁷⁹ ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 6/183.

ต่างๆ ให้ประชาชนผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าได้กราบไหว้บูชา⁸⁰ สถาปสร้างไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุของบุคคล 4 จำพวกนั้น ส่วนคติการบูชาพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูป เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นพุทธานุสสติ ซึ่งอาณาจักรสุโขทัยได้ประกาศรับพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์มาประดิษฐานไว้ในราชธานี จึงได้สร้างเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกาของช่างสกุลสุโขทัยไว้เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าและประดิษฐานไว้สักการบูชา

3. เจดีย์ประธานทรงปราสาท

เจดีย์ทรงปราสาท พบได้ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยคือ วัดพระพายหลวง วัดศรีสวาย พบได้ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยคือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พบได้ในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาคือ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพุทไธสวรรย์ วัดไชยวัฒนาราม

เมืองสุโขทัยก่อนการสถาปนาราชธานีสุโขทัย เคยเป็นเมืองขึ้นของเขมรที่ครองเมืองลพบุรี ชาวเมืองนับถือพระพุทธศานา มหายาน มีการสร้างเจดีย์ตามแบบเมืองลพบุรี คือ ปราสาท 3 องค์ในวัดพระพายหลวง ปราสาท 3 องค์ในวัดศรีสวาย ปราสาทในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมื่อพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์มาประดิษฐานในสุโขทัย ได้นำวิธีการเรียนพระไตรปิฎก ข้อปฏิบัติธรรมวินัย ตำราเชื่อถือกันในลังกา เจดีย์สุโขทัยจึงสร้างตามคติลังกาและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในเจดีย์ เมื่อได้สถาปนาราชธานีสุโขทัย ปราสาทที่เคยเป็นศูนย์กลางศักดิ์สิทธิ์ของวัฒนธรรมเขมรได้แปลงเป็นวัดทางพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ และนำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานในองค์ปราสาท⁸¹ ถือเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าและเป็นจิตวิญญาณของเมือง

ในสมัยอยุธยา มีการสร้างปราสาทและวางแผนผังวัดตามคติจักรวาลที่วัดไชยวัฒนารามโดยให้เขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล มีองค์เจดีย์ประธานสร้างแบบศิลปะเขมรผสมศิลปะอยุธยาเป็นแบบเฉพาะอย่าง เจดีย์เมรุทิศสร้างเป็นเจดีย์ปราสาทที่ปรับรูปแบบแล้ว พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในเจดีย์เมรุทิศเป็นแบบทรงเครื่องสร้างด้วยปูนปั้นขนาดใหญ่ แสดงถึงพระราชประสงค์ที่ทรงนำคติเรื่องพุทธราชา มาเสริมพระราชอำนาจ บริเวณประธานของวัดมีกลุ่มปราสาท 5 องค์ คือ ปราสาทประธานองค์ใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลางและปราสาทบริวารองค์ย่อยล้อมมุมทั้ง 4 ปราสาททั้ง 5 นี้ถูกล้อมด้วยระเบียงคต และมีเมรุทิศ 4 องค์ทรงปราสาทอยู่ตรงกลางระเบียงคต มีอาคารแบบเดียวกันอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของระเบียงคต เรียกว่าเมรุรายหรือเมรุมุม โดยสัญลักษณ์ของแผนผังวัดตามคติจักรวาล ปราสาทประธานเปรียบเหมือนเขาพระสุเมรุอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นแกนกลางจักรวาล และบนยอดเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่สถิตของพระอินทร์ ต่อขึ้นไปเป็นชั้นดุสิต ชั้นรูปพรหม ชั้นอรุณพรหม จนถึงสภาวะแห่งพระนิพพาน ส่วนฐานภายในปราสาทประธานเป็นที่ประดิษฐานสถูปหรือเจดีย์จุฬามณี ซึ่งมีปราสาทบริวารทั้ง 4 ล้อมปราสาทประธาน เป็นสัญลักษณ์แทนเขาสัตตบริภัณฑ์หรือเขาวงแหวนเจ็ดวง เมื่อพิจารณาตามการล้อมมุมด้านละ 7 ของปราสาทบริวารเชื่อมผ่านเส้นย่อมุมทุกมุมของปราสาทบริวารทั้ง 4

⁸⁰ ที.ม. (ไทย) 10/239/179.

⁸¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, 2544), หน้า 132-136.

จะได้แนวเส้น 7 แนวล้อมปราสาทประธานไว้เสมือนเขาทั้ง 7 ล้อมเขาพระสุเมรุตามสัณฐานจักรวาล สำหรับเมรุทิศและเมรุรายทั้ง 8 เป็นสัญลักษณ์แทนทวีปใหญ่และทวีปเล็กทั้ง 4 ในมหาสมุทรระหว่างเขาอัสภรณอันเป็นเทือกเขาสุดท้ายของเขาสัตตบริภัณฑ์ มีกำแพงแก้วเสมือนกำแพงจักรวาลที่ล้อมจักรวาลหนึ่ง เมื่อพิจารณาเชิงสัญลักษณ์ พระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นพระจักรพรรดิราช เสมือนพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ประดิษฐานอยู่ภายในเมรุทิศเมรุรายทั้ง 8 จึงเสมือนพระมหากษัตริย์ที่แผ่อำนาจไปทุกอาณาบริเวณของจักรวาล⁸²

4.4.1.2 พระพุทธรูปปางต่าง ๆ

การสร้างพระพุทธรูป มีแนวคิดมาจากครั้งที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงคิดถึงพระพุทธรูปครั้งที่เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาในดาวดึงส์สวรรค์ จึงตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปแก่นจันทร์แดงประดิษฐานไว้เหนืออาสน์ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับมาได้ตรัสให้รักษาพระพุทธรูปไว้เพื่อสาธุชนรุ่นหลังได้ใช้เป็นแบบสร้างพระพุทธรูปต่อไปในคราวที่พระพุทธองค์ล่องลับไปแล้ว⁸³ และครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถึงเวลาภิกษาจารทรงไปบิณฑบาตที่เมืองมนุษย์อุตตรกุรุทวีป โดยเนรมิตพุทธรูปแสดงธรรมแทนพระพุทธองค์เองทุกครั้งที่ตลอด 3 เดือน⁸⁴ จึงสันนิษฐานว่าคติการสร้างพระพุทธรูปภูมิมามีแนวคิดจากประเด็นดังกล่าวและเหตุผลการสร้างเพื่อนำพระพุทธรูป สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าไปประดิษฐานในโบสถ์วิหารหรือสร้างด้วยแรงศรัทธาของผู้สร้าง ปางพระพุทธรูปต่าง ๆ สร้างตามพุทธอิริยาบถที่ปรากฏในพุทธประวัติ⁸⁵

ในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 มีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางลีลา พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ พระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระอัญญาจร และพระสี่อิริยาบถ โบราณสถานทั้ง 27 แห่งนี้ เฉพาะพระพุทธรูปปางมารวิชัย มี 16 วัด ไม่ปรากฏพระพุทธรูป มี 5 วัด นอกนั้นเป็นนาคปรกปางสมาธิ ปางไสยาสน์ ปางสี่อิริยาบถ ซึ่งมีรายละเอียดเป็นรูปธรรม ดังนี้

1. พระพุทธรูปปางมารวิชัย

พระพุทธรูปปางมารวิชัย ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้ประดิษฐานในวัดมหาธาตุ วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง และวัดศรีชุม ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยได้ประดิษฐานในวัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ใน

⁸² สรุปรจาก (1) สันติ เล็กสุขุม, งานช่าง คำช่างโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2553), หน้า 248, 33, 50 (2) ปาริสุทธิ สาริกะวณิช, “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), หน้า 133-137

⁸³ วิจิตร สังข์ประพันธ์, พุทธศาสตร์, (ภูเก็ต: วิทยาลัยครูภูเก็ต, 2534), หน้า 74.

⁸⁴ พ.ธ.อ. (ไทย) 2/210.

⁸⁵ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 24 และศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2556), หน้า 539.

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้ประดิษฐานในวัดพระแก้ว ในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้ประดิษฐานในวัดพุทไธสวรรย์ วัดไชยวัฒนาราม วัดมหาธาตุ วัดพนัญเชิง วัดหน้าพระเมรุ และวิหารพระมงคลบพิตร

พระพุทธรูปปางมารวิชัยนี้ มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนมารผจญพระมหาบุรุษได้ตั้งพระปณิธานแน่วแน่ว่าหากยังไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณก็จะไม่ลุกจากโพธิบัลลังก์⁸⁶ เมื่อพญามารทราบเรื่องจึงได้ยกทัพมารมาโจมตีเพื่อขัดขวางไม่ให้ตรัสรู้ได้สำเร็จ โดยชี้ช้างคิริเมขลาภพพยุหเสนา มารพร้อมศาสตราวุธนานาชนิด เหาะเข้ามาทางซ้ายมือพระองค์ ล้อมเขตโพธิบัลลังก์ ทรงมิได้หวาดหวั่น ประทับนั่ง และระลึกถึงบารมี 10⁸⁷ ที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติ พร้อมประชุมกำลัง 7 ตั้งพระปณิธานขอให้หมีชัชชนะต่อทัพมาร ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาชี้พระด้นีลงบนพื้นดิน⁸⁸ ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว

2. พระพุทธรูปปางลีลา

พระพุทธรูปปางลีลา ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้ประดิษฐานในวัดตระพังเงินและวัดสระศรี ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยได้ประดิษฐานในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พระพุทธรูปปางลีลานี้ มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้แสดงสัตตปรภณานิกรรมคัมภีร์โปรดพุทธมารดาที่อุบัติเป็นสิริมหายาเทวบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิต ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชได้อาราธนามาสดับธรรมจากพระพุทธองค์จนเทวบุตรพุทธมารดาสำเร็จเสดดาปัตติผล⁸⁹ เมื่อครบกำหนด 3 เดือน พระพุทธเจ้าได้เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในวันเพ็ญเดือน 11 โดยท้าวสักกเทวราชได้นฤมิตบันไดทิพย์ให้ลงจากเทวโลก คือบันไดทองอยู่เบื้องขวา บันไดเงินอยู่เบื้องซ้าย บันไดแก้วอยู่ตรงกลาง และเชิงบันไดทั้ง 3 ลงมาจดพื้นดินใกล้เมืองสังกัสสนคร ในครั้งนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกโดยบันไดแก้ว ทรงกระทำโลกวิกรมปาฏิหาริย์ให้สวรรค์ มนุษย์ และนรกได้เห็นกันทั่วทั้งสิ้นโดยมิได้ปิดทึบหมั้นโลกธาตุ⁹⁰ ส่วนกิริยาการก้าวเดินลงจากสวรรค์ทางบันไดแก้วของพระพุทธเจ้าดูงดงามจนช่างโบราณได้จินตนาการเป็นผลงานพระพุทธรูปปางลีลาในยุคที่สุโขทัยเรืองอำนาจที่สุด หมายถึงความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม เศรษฐกิจ และ

⁸⁶ อง.ทูก. (ไทย) 20/8/61.

⁸⁷ คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา: พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า 239-240.

⁸⁸ พละ 7 คือ สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) หิริพละ (กำลังคือหิริ) โอตตปพละ (กำลังคือโอตตปปะ) สติพละ (กำลังคือสติ) สมธิพละ (กำลังคือสมาธิ) และปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา) ย่อมอยู่อย่างเป็นสุข: อง.สตตก. (ไทย) 23/3/4.

⁸⁹ กรมศิลปากร, **ปฐมสมโพธิกถา**, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 205-209.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 213-215.

พระพุทธศาสนา ลักษณะพระพุทธรูปปางลีลาที่ยืนพระบาทขวาก้าวไปแบบกิริยาเดินมีความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวสุโขทัยเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น⁹¹

3. พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ

พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิได้ประดิษฐานที่เรือนธาตุในเจดีย์ทรงปราสาทของวัดเจดีย์เจ็ดแถวในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนประทับเสวยวิมุตติสุขในสัปดาหที่ 6 ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางต้นมุจลินท์เป็นเวลา 7 วัน ครั้นนั้นบังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาลเป็นฝนเจือลมหนาวตกพร่าตลอด 7 วัน พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ไปโอบรอบพระกายพระพุทธเจ้า แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่าความหนาว ความร้อน สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระพุทธองค์ เมื่อ 7 วันผ่านไป ฝนหายตลอดเมฆแล้ว พญานาคมุจลินท์จึงคลายขนดแล้วจำแลงร่างเป็นมาณพยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์⁹² พระพุทธเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นจึงเปล่งอุทานว่า

ความสงัด (นิพพาน) เป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ
ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่
ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก
ความปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
ความกำจัดอัสมิมานะ (ความถือตัวว่าเป็นนั่นนี่) เสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง⁹³

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึงนาคตัวหนึ่งมีความคิดว่า ถ้าได้บรรพชาเป็นสมณะในพระพุทธศาสนาก็จะพ้นจากกำเนิดนาคและได้อัตภาพมนุษย์ฉับพลัน จึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายเพื่อขอบรรพชา เมื่อพระนาคได้อยู่ในวิหารหลังสุดท้ายกับภิกษุรูปหนึ่ง ครั้นยามย่ำรุ่งภิกษุนั้นตื่นขึ้นไปเดินจงกรมในที่แจ้ง พระนาควางใจจึงนอนหลับทำให้วิหารเต็มไปด้วยงู เมื่อภิกษุนั้นเห็นก็ตกตะลึง พระนาคตื่นขึ้นและยอมรับว่าเป็นนาค พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์และได้ตรัสว่าพวกเจ้าเป็นนาคไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ไปเถิดนาค เจ้าจงเข้าจำอุโบสถในดิถีที่ 14 ดิถีที่ 15 และดิถีที่ 8 แห่งปักษ์นั้น และด้วยอุบายนี้เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาค และได้อัตภาพมนุษย์ฉับพลัน⁹⁴ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ความเป็นมนุษย์ การฟังพระสัทธรรม การอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าหาได้ยากนัก เพราะทั้ง 3 อย่างนี้ บุคคลย่อมได้โดยลำบากยากเย็น”⁹⁵

4. พระพุทธรูปปางไสยาสน์

พระพุทธรูปปางไสยาสน์ ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้ประดิษฐานในวัดพระแก้วและวัดพระนอน ในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้ประดิษฐานในวัดพุทไธศวรรย์

⁹¹ ชุ.ธ.อ. (ไทย) 2/210.

⁹² วิ.ม. (ไทย) 4/5/8.

⁹³ วิ.ม. (ไทย) 4/5-6/8-9.

⁹⁴ วิ.ม. (ไทย) 4/111/175-177.

⁹⁵ ชุ.ธ.อ. (ไทย) 42/150/322-329.

พระพุทธรูปปางไสยาสน์นี้ มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนปรินิพพาน เสด็จไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดี ตรงศาลวันของพวกเจ้ามัลละที่เป็นทางเข้ากรุงกุสินารา แล้วรับสั่งให้พระอานนท์ตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่ ให้หันด้านศีรษะไปทิศเหนือเพื่อจะได้นอนพัก ทรงสำเร็จสรีรกายโดยพระปรศุ์ เบื้องขวาและซอ้นพระบาทหล่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ⁹⁶ ทรงเตือนบริษัทว่าควรปฏิบัติตนเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม และทรงมีพระปัจฉิมวาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท”⁹⁷ ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสอริยสัจ 4 ว่าเพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ 4 เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ อริยสัจ 4 คือเพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทยอริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธอริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ และเมื่อได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี⁹⁸

5. พระอัญญาตรศ

พระอัญญาตรศ ในอุททยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้ประดิษฐานในมณฑปด้านซ้ายขวาของวิหารวัดมหาธาตุ ในอุททยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยได้ประดิษฐานในวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พระพุทธรูปยืนนี้ มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 2 เสด็จไปประทับยืนด้านตะวันออกเฉียงเหนือของต้นมหาโพธิ์ จ้องดูต้นมหาโพธิ์ไม่กระพริบพระเนตรเป็นเวลา 7 วัน สถานที่นั้นเรียกว่าอนิมิสเจดีย์ พระอัญญาตรศมีพุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ สูงประมาณ 18 ศอก เป็นเอกลักษณ์แสดงถึงอิทธิพลเชิงช่างของสุโขทัย ความงดงามโดดเด่นของพระอัญญาตรศเป็นอีกหนึ่งสัญลักษณ์ของสุโขทัยที่ประกาศให้ชาวโลกทราบว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงในประเทศไทย

6. พระสี่อริยาบถ

พระสี่อริยาบถ ในอุททยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้ประดิษฐานในมณฑปวัดพระพายหลวง ในอุททยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้ประดิษฐานในมณฑปวัดพระสี่อริยาบถ พระสี่อริยาบถนี้มีร่องรอยให้เห็นพระพุทธรูปประจำทิศทั้ง 4 อยู่บ้างและองค์ที่เห็นเด่นชัดสวยงามสุดคือพระพุทธรูปยืนที่วัดพระสี่อริยาบถ ส่วนที่เหลืออีก 3 องค์ได้ชำรุดเสียหายเกือบหมด แต่ทั้งหลักฐานให้เห็นว่าเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางไสยาสน์ และพระพุทธรูปปางลีลา ช่วยตอกย้ำให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยและความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในสมัยนั้น ทำให้ประชาชนเกิดศรัทธาและออกบวชเป็นจำนวนมาก ส่วนผู้ครองเรือนได้ถือศีล ฟังธรรม และเจริญ

⁹⁶ ที.ม. (ไทย) 10/198/147.

⁹⁷ ที.ม. (ไทย) 10/218/166.

⁹⁸ ที.ม. (ไทย) 10/155/99.

ภาวนาเป็นประจำ พระสีอริยาบถนี้ มีคติการสร้างมาจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานในหมวด อิริยาบถของกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คืออิริยาบถ 4 ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นการเตือนสติผู้มีศีลบริสุทธ์ให้หมั่นเจริญภาวนา เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและบ้านเมืองสืบไป

4.4.2 คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม

คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ในประเด็นของศาสนสถานประเภทเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา เจดีย์ประธานทรงปราสาท และในประเด็นของศาสนวัตถุประเภทพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางลีลา พระพุทธรูปนาคปรก ปางสมาธิ พระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระพุทธรูปอัญญาเรศ และพระสีอริยาบถ มีหลักธรรมปรากฏดังนี้

1. คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในศาสนสถานประเภทเจดีย์

คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในศาสนสถานประเภทเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา และเจดีย์ประธานทรงปราสาทซึ่งสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์การตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา ความเจริญแห่งธรรมในอาณาจักร และชาวพุทธยึดมั่นในคำสอนของพระศาสดา เจดีย์ประธานเหล่านี้ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาในเรื่องบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการและหลักโอวาทธรรม 3 ประการดังนี้

1.1 หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ

หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการในปญญกิริยาวัตถุสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า บุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ คือ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล และบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา⁹⁹ มีรายละเอียดดังนี้

1) ทานมัย บุญคือการบริจาคทาน หมายถึง ความดีที่เกิดจากการให้ทาน สละสิ่งของให้ผู้อื่น ซึ่งทานเป็นเครื่องประดับและปรุงจิตให้อ่อนโยน รวมถึงการแผ่ส่วนบุญ การอนุโมทนาส่วนบุญ การให้ทานนี้มี 2 ประการ คือ (1) อามิสทาน เป็นการให้สิ่งของที่จับต้องได้เป็นทาน (2) ธรรมทาน เป็นการให้ธรรม ให้ความรู้ หรือให้ข้อคิดในการใช้ชีวิตเป็นทาน รวมถึงอภัยทานเป็นการให้อภัยต่อผู้สำนึกผิดในพฤติกรรมที่ทำผิดไปแล้ว ทานมัยช่วยขจัดโลภะ เมื่อปฏิบัติเป็นประจำจะไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว¹⁰⁰ ในทุติยทานสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ศรัทธา หิริ ทาน เป็นกุศลที่สัตบุรุษดำเนินตาม เป็นทางไปสู่เทวโลก¹⁰¹ ในปฐมมทานสูตร ได้กล่าวถึงทาน 8 ประการ ได้แก่ บุคคลบางคนให้ทานเพราะประสพเข้า เพราะความกลัว เพราะคิดว่าเขาได้ให้แก่เราแล้ว เพราะคิดว่าเขาจักให้แก่เรา เพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี เพราะคิดว่าชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ เพราะคิดว่าเมื่อให้ทานนี้ กิตติศัพท์ที่

⁹⁹ อัง.นวก. (ไทย) 23/294/126.

¹⁰⁰ อัง.ปณจก. (ไทย) 22/35/56.

¹⁰¹ อัง.อภุฎก. (ไทย) 23/32/288.

งามจะขจรไปเพราะเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ้งแต่งจิต¹⁰² ในสัปบุริสถาน มีข้อความที่ว่าทำให้ทานด้วยศรัทธา โดยเคารพ ตามกาลอันควร มีจิตอนุเคราะห์ และไม่กระทบตนและผู้อื่น ย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีฉวีวรรณผุดผ่องในที่ที่ทานนั้นแผ่ผลเป็นผู้ที่บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ และกรรมกรตั้งใจฟังด้วยดี เป็นผู้มีความปรารถนาที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ เป็นผู้ที่มีจิตน้อมไปเพื่อบริโศกคามคุณ 5 เป็นผู้มีโศกทรัพย์ ไม่มีภัยอันตรายมาแต่ที่ไหน”¹⁰³ ในอรรถกถาได้กล่าวถึงเจตนาเป็นเหตุให้บริจาคทาน มีวัตถุ 10 ประการ คือ ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม ของลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เมื่อมีปัญหาเครื่องรู้ดีเป็นเบื้องหน้าชื่อว่าทานและความไม่โลภอันประกอบด้วยเจตนาชื่อว่าทาน¹⁰⁴ ประกอบด้วยองค์ 6 ได้แก่ องค์ของทายกมี 3 คือก่อนให้มีใจดี กำลังให้ทำจิตให้ผ่องใส ครั้นให้แล้วมีใจชื่นบาน และองค์ของปฏิคาหกมี 3 คือเป็นผู้ปราศราคะ โทสะ โมหะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขที่นำปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ และเป็นที่รักของมหาชน¹⁰⁵ ดังนั้นการให้ทานเป็นประจำจะช่วยขัดเกลาจิตใจของผู้ปฏิบัติให้อ่อนโยน

2) สิลมัย บุญคือการรักษาศีล หมายถึง ความดีที่เกิดจากการรักษาศีล การรักษากายวาจาให้สงบ ไม่เบียดเบียนทำร้ายตนเองและผู้อื่น ในสังคีตสูตร¹⁰⁶ ได้กล่าวถึงสิกขาบท 5 หรือศีล 5 เป็นศีลขั้นต้นประกอบด้วย (1) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ รวมถึงการทำร้ายร่างกาย พระอรรถกถาจารย์ได้จัดองค์ประกอบของการละเมิดไว้ว่า สัตว์นั้นมีชีวิต รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต มีเจตนาจะฆ่า พยายามฆ่า และสัตว์นั้นตายเพราะถูกฆ่า¹⁰⁷ (2) อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตด้วยการขโมย ศีลข้อนี้ขาดได้ด้วยเหตุ 5 ประการ คือ ของนั้นเจ้าของหวงแหน รู้ว่าของนั้นเจ้าของหวงแหน ตั้งใจลักขโมย พยายามลักขโมย และได้ขโมยนั้นมาด้วยความพยายาม¹⁰⁸ (3) กามเมสุมิฉฉาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม ศีลข้อนี้ขาดได้ด้วยเหตุ 4 ประการ คือ วัตถุอันไม่ควรถึง มีจิตคิดที่จะเสพในวัตถุอันไม่ควรถึงนั้น มีความพยายามในอันเสพ และร่วมสังวาสกัน¹⁰⁹ (4) มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ ศีลข้อนี้ขาดได้ด้วยเหตุ 4 ประการ คือ เรื่องไม่จริง เจตนาจะพูดเรื่องนั้น พูดหรือแสดงออกไป และผู้ฟังเข้าใจเนื้อความนั้น¹¹⁰ (5) สุราเมรัยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุรา

¹⁰² อัง.อภุฎก. (ไทย) 23/31/287.

¹⁰³ อัง.ปญจก. (ไทย) 22/148/244-245.

¹⁰⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 3, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย๒๕๔๐), หน้า 4.

¹⁰⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 3, หน้า 9.

¹⁰⁶ ที. ปา. (ไทย) 11/315/302-303.

¹⁰⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 97.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-102.

¹¹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 2, หน้า 107.

และเมรัย เป็นเหตุแห่งความประมาท ศิลปินนี้ขาดได้ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ของนั้นเป็นของมีนเมา มีเจตนาจะดื่มน้ำเมานั้น มีความพยายามจะดื่มน้ำเมานั้น และน้ำเมานั้นล่องลงคอ¹¹¹

ในสารัชชสูตร พระพุทธเจ้าได้กล่าวโทษการขาดศีลไว้ว่าเป็นผู้หยั่งลงสู่ความครั่นคร้าม¹¹² ในเวรสูตร ได้กล่าวถึงเรื่องภัยเวรไว้ว่า อุบาสกไม่ละภัยเวร 5 ประการ เรียกว่าผู้ทุศีล ย่อมเข้าถึงนรก ย่อมประสบภัยเวรทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ ย่อมเสวยทุกขโทมนัสแม้ทางจิต ส่วนอุบาสกผู้ละ ภัยเวร 5 ประการ เรียกว่าผู้มีศีล ย่อมเข้าถึงสุคติ ไม่ประสบภัยเวรทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ ย่อมไม่เสวยทุกขโทมนัสแม้ทางจิต¹¹³ ในกฎทนต์สูตร พรหมณ์กฎทนต์ทุลลภามพระพุทธเจ้าว่ามีอยู่ ใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่าแต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ 3 มีองค์ประกอบ 16 นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “มีการสร้างวิหารอุทิศถวายแก่สงฆ์จากทิศทั้ง 4 มีการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง มีการสมทานศีล 5 มีการออกบวชประพาศพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล 3 ชั้น คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และ มหาศีล บำเพ็ญสมณธรรมฐานจนได้ฉาน 4 แล้วเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไปจนได้วิชา 8 บรรลุ อรหัตผล”¹¹⁴

3) ภาวนามัย บุญคือการเจริญภาวนา หมายถึง ความดีที่เกิดจากการฝึกอบรมจิตให้ฉลาด ได้แก่ ปัญญา 3 คือ (1) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณา (2) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง (3) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม¹¹⁵ และไตรลักษณ์ คือ (1) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (2) ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือภาวะถูกบีบคั้นด้วยการเกิดและสลายไป (3) อนัตตตา ความไม่ใช่ตัวตน¹¹⁶ ภาวนามัยนี้มีหน้าที่ขจัดโมหะ เมื่อปฏิบัติประจำจะฉลาดมีความรู้ ไม่หลงมกมาย หลุดพ้นอสังขกิเลสได้ และอานิสงส์ทำให้ผู้ปฏิบัติภาวนาได้เข้าถึงความสุขที่แท้จริง ได้ฉานสมาบัติ ได้วิปัสสนา ได้ نیروสมาบัติ และได้ภพอันวิเศษ คืออายุตณนิพพาน¹¹⁷

จากการวิเคราะห์พบว่า บุญกิริยาวัตถุ 3 ประการนี้ เป็นบุญหรือความดีที่เกิดจากการ บริจาคทาน (ทานมัย) การรักษาศีล (ศีลมัย) และการเจริญภาวนา (ภาวนามัย) ซึ่งเป็นวิธีการฝึกตนให้ รู้จักแบ่งปันช่วยเหลือคนอื่น รู้จักปฏิบัติตามศีล 5 รู้ควบคุมกายวาจาให้เรียบร้อย ลดการล่วงละเมิด ต่อคนอื่น และรู้จักฝึกปฏิบัติภาวนาอบรมจิตให้ฉลาดมีปัญหา แยกความโลภ หลง โกรธได้รวดเร็ว พัฒนาพฤติกรรมและคุณภาพของจิตให้มีคุณธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติให้เกิดความสุขที่แท้จริง ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

¹¹¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลดถุทีปนีแปล เล่ม 3, หน้า 184-185.

¹¹² อจ. ปญจก. (ไทย) 22/171/182-185.

¹¹³ อจ. ปญจก. (ไทย) 22/175/184.

¹¹⁴ ที.สี. (ไทย) 9/382/147.

¹¹⁵ ที.ป. (ไทย) 11/305/269, ที.ปา. (ไทย) 11/42-43/271.

¹¹⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรม มิก จำกัด, 2544), หน้า 61.

¹¹⁷ **อานิสงส์ของภาวนา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://book.dou.us/doku.php?id=sb101:11> [10 เมษายน 2564].

1.2 หลักโอวาธรรม 3 ประการ

โอวาธรรม 3 ประการ เป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้เมื่อเริ่มเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีเนื้อหาครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว¹¹⁸ รวมเรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ ทรงแสดงแก่พระอรหันต์ 1,250 รูปที่มาประชุมกันที่วัดเวฬุวันในวันเพ็ญเดือน 3 ในมหาปทานสูตร ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ไว้ว่า

“ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”¹¹⁹

เมื่อถอดบทเรียนของหลักธรรมนี้ พระพุทธเจ้าได้ฝากหลักการปฏิบัติหรือคำสั่งสอนให้พระสาวกนำไปเผยแผ่ คือ (1) หลักการ 3 ประการ คือไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (2) อุดมการณ์ 4 ประการ คือขันติเป็นความอดกลั้น เป็นธรรมเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง ผู้รู้ทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมอันยิ่ง ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต และผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ (3) วิธีการ 6 ประการ คือไม่พูดร้าย ไม่ทำร้าย สำรวมในปาติโมกข์ เป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภค นอนนั่งในที่อันสงัด หมั่นประกอบในการทำจิตให้ยิ่ง ในครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนาและส่งพระอรหันต์สาวก 60 รูปไปประกาศพระพุทธศาสนา ทรงได้รับสั่งกับภิกษุเหล่านั้นว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หวิเวทและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”¹²⁰

“มุตตาท ภิกษเว สพฺพปาเสหิ, เย ทิพฺพา เย จ มานุสา, ตุมฺเหปิ ภิกษเว มุตตาท สพฺพปาเสหิ, เย ทิพฺพา เย จ มานุสา, จรตฺถ ภิกษเว จาริก พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान, มา เอเกน เทว อคฺมิตถ เทเสถ ภิกษเว ธมฺม อาทิกถฺยถน มขฺเมถฺยถน ปรีโยสานกถฺยถน สาทถ สพฺย.ชน, เกวลปรีปฺณณ ปรีสุทฺธ พฺรหมจฺริย ปกาเสถ, สนติ

¹¹⁸ ชุ.ธ. (ไทย) 25/183/90.

¹¹⁹ ชุ.ธ. (ไทย) 25/184-185/90-91.

¹²⁰ วิ.ม. (ไทย) 4/32/40.

สดตา อปฺรชกฺขชาติกา อสฺสวณฺตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ, ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อาตาโร, อหฺมปิ ภิกฺขเว เยน อรุเวลา เสนานิกโม, เตนฺอุปสงฺกมิสฺสามิ ฌมฺมเทสนายา” ตี¹²¹

จากการวิเคราะห์พบว่า หลักโอวาธรรม 3 ประการ เป็นหลักปฏิบัติหรือคำสั่งสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่ให้พุทธศาสนิกชนละเว้นจากทุจริตทางกาย วาจา ใจ และปฏิบัติสุจริตทางกาย วาจา ใจ เพื่อความสุขความเจริญแก่ตนเองและผู้อื่น มีข้อความที่ว่า ให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่อกุล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปทางเดียว 2 รูป ซึ่งเป็นไปตามพระพุทธรูปแบบสุโขทัยปางลีลา มีลักษณะเดินจาริกยกเท้าขวาและยกมือข้างขวา มุ่งเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์และความสุขของปวงมนุษย์และเทวดาททั้งหลาย

1.3 หลักภพภูมิ

ในสังคีตสูตร ได้กล่าวถึงภพภูมิเป็นที่ไปของผู้ประกอบกรรมและได้รับวิบากหรือผลของกรรมต่างกัน มี 3 ภูมิ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ¹²² มีรายละเอียดดังนี้

1) กามภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้บริโศกคาม เกี่ยวข้องกับกามตัณหา แบ่งเป็น (1) ทุกคติภูมิหรืออบายภูมิมี 4 ได้แก่ นรกภูมิ เตริจฉานภูมิ เปตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ (2) สุขคติภูมิ เป็นที่สัตว์ไปเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาบนสวรรค์มี 7 ชั้น ได้แก่ มนุษย์ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

2) รูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ได้รูปฌาน เรียกว่าพรหม มีแดนที่อยู่เรียกว่าพรหมโลกมี 16 ชั้น ได้แก่ ชั้นพรหมปาริสัชชา ชั้นพรหมปุโรหิตา ชั้นมหาพรหมมา ชั้นปริตตภา ชั้นอัปมาณภา ชั้นอาภัสสรา ชั้นปริตสุภา ชั้นอัปมาณสุภา ชั้นสุภิกินหา ชั้นเวหัพผลา ชั้นอัสถุญีสัตตา ชั้นอวิหา ชั้นอตปปา ชั้นสุทสสา ชั้นสุทสสี และชั้นอกนิฏฐา

3) อรูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ได้รูปฌาน เป็นแดนของพรหมไม่มีรูปมี 4 ชั้น ได้แก่ ชั้นอาภาสานัญญาตณภูมิ ชั้นวิญญานัญญาตณภูมิ ชั้นอาภิกญัญญาตณภูมิ และชั้นเนวสัญญานา สัญญาตณภูมิ¹²³

ในอรรถกถาอภิธรรม อภิธัมมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึงภูมิมงคลกษะ คือ อบายภูมิ กามสุขคติภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ภูมิเหล่านี้ ได้แก่ (1) อบายภูมิ มี 4 คือ นรกภูมิ เตริจฉานภูมิ เปตภูมิ อสนกสยภูมิ (2) กามสุขคติภูมิ มี 7 คือ มนุสสภูมิ จาตุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงส์ภูมิ ยามาภูมิ ดุสิตภูมิ นิมมานรดีภูมิ ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ โดยภูมิทั้ง 11 นับเป็นกามาวจรภูมิ (3) รูปาวจรภูมิ มี 11 คือ (1)

¹²¹ วินย. (บาลี) 4/27.

¹²² ที.ปา. (ไทย) 11/21/265, และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พัฒนาลังคมไทยด้วยความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2549), หน้า 11-12.

¹²³ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2552), ภาคผนวก.

ปฐมฌานภูมิมี 3 คือ ปาริสาชชาพรหมภูมิ บุโรหิตาพรหมภูมิ มหาพรหมภูมิ (2) ทุตติยานภูมิมี 3 คือ ปริตตภาพรหมภูมิ อัปปมาณภาพรหมภูมิ อาภัสสราพรหมภูมิ (ค) ตติยานภูมิมี 3 คือ ปริตตสุภาพรหมภูมิ อัปปมาณสุภาพรหมภูมิ สุภิกินหาพรหมภูมิ (ง) จตตถฌานภูมิมี 3 คือ เวหุปปลาพรหมภูมิ อสัณญสัตตพรหมภูมิ สุททาวาสพรหมภูมิ (4) อรูปภูมิมี 4 คือ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญาณัญญาตณภูมิ อากิญจัญญาตณภูมิ เนวสัณญานาสนัญญาตณภูมิ

ในเนตติอรรถกถา ได้กล่าวไว้ว่า กามสุคติภูมิ 7 นี้ มนุษย์ภูมิที่เกิดที่อาศัยมี 4 ทวีป คือ (1) บุพพิทเททวีป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสุเมรุ (2) อปรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสุเมรุ (3) ชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสุเมรุ (4) อุตตรกुरुทวีป ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสุเมรุ ส่วนเทวดาภูมิมี 3 คือ (1) อุปปัตติเทวะ คือเทวดาโดยกำเนิด (2) สมมติเทวะ คือเทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชินี พระราชวงศ์ (3) วิสุทธิเทวะ คือเทวดาที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง หมายถึง พระอรหันต์ และอธิบายในอุปปัตติเทวะมี 6 ชั้น คือ

1) จาตุมมหาราชิกาภูมิ มีท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์เป็นผู้ปกครอง เทวดาในภูมินี้มีหน้าที่ปฏิบัติรับใช้ท้าวมหาราชทั้ง 4 เพราะกำเนิดในสถานที่ที่ท้าวมหาราชทั้ง 4 ปกครองอยู่ ได้แก่ (1) ท้าวธรรมาธิราช อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสุเมรุ เป็นผู้ปกครองคันธัพพเทวดา (2) ท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสุเมรุ เป็นผู้ปกครองกุมภภัตเทวดา (3) ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสุเมรุ เป็นผู้ปกครองนาคะเทวดา (4) ท้าวกุเวระหรือท้าวเวสสุวรรณ อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสุเมรุ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดา เทวดาเหล่านี้มีที่อยู่ตั้งแต่กลางภูเขาสุเมรุลงมาถึงพื้นดินที่มนุษย์อยู่

2) ดาวดึงส์ภูมิ มีท้าวสักกเทวราชเป็นผู้ปกครอง เป็นแผ่นดินที่เกิดขึ้นครั้งแรกในโลกภูมินี้อยู่บนยอดเขาสุเมรุ มีเทวดาอาศัยอยู่ 2 พวก คือ ภูมิภูมิตะเทวดาที่อาศัยแผ่นดินอยู่และอากาศัญญูเทวดาที่มีวิมานลอยอยู่ในอากาศ เป็นที่อยู่เทวดาตั้งแต่ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไป ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกกำเนิดในภูมินี้มีแผ่นปัทมทุกัมพลศิลาอาสน์เป็นที่ประทับแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสด็จโปรดพุทธมารดา และมีเจดีย์แก้วมรกตชื่อพระจุฬามณี บรรจุพระเขี้ยวแก้วกับพระเกศาพระพุทธเจ้า

3) ยามาภูมิ มีท้าวสุยามะเทวราชเป็นผู้ปกครอง เป็นภูมิมืดความสุขอันเป็นทิพย์วิมานและทิพย์สมบัติที่ปรารถนามาก ภูมินี้อยู่ในอากาศสูงกว่ายอดเขาสุเมรุ 42,000 โยชน์ เทวดาในภูมินี้เป็นอากาศัญญูเทวดาเพราะมีวิมานลอยอยู่ในอากาศเป็นที่อยู่อาศัย

4) ดุสิตาภูมิ มีท้าวสันตสูติตะเทวราชเป็นผู้ปกครอง ภูมิของอากาศัญญูเทวดาชื่อดุสิตา เป็นภูมิที่ปราศจากความร้อนใจ มีแต่ความชุ่มชื้นอยู่เป็นนิจในทิพย์สมบัติอันเป็นศิริมงคลของตนเป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวดาภูมิชั้นอื่น เพราะพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์อาศัยอยู่ที่ภูมินี้ก่อนไปบังเกิดในมนุษย์โลกและได้สำเร็จอนุตตรระสัมมาสัมโพธิญาณ และผู้ที่ได้เป็นพระอัครสาวกจะบังเกิดในภูมินี้ก่อน

5) นิมมานรตีภูมิ มีท้าวสุนิมิตตะเทวราชเป็นผู้ปกครอง เป็นภูมิของอากาศัญญูเทวดาชื่อว่านิมมานรตี เทวดาในชั้นนี้มีความสุขความเพลิดเพลินในกามคุณ 5 ที่ตนเนรมิตขึ้นตามความพอใจเมื่อได้เพลิดเพลินในกามคุณนั้นสมใจแล้ว สิ่งที่เป็นนิมิตคือนิมิตจะหนีไป

6) ประณิมิตวสวัตติภูมิ มีท้าวประณิมิตตะเทวราชเป็นผู้ปกครอง เทพยดาในชั้นนี้มี ความสุขความเพลิดเพลินในกามคุณ 5 เป็นอย่างยิ่ง โดยตนไม่ต้องเนรมิตขึ้นเอง แต่มีเทวดาองค์อื่น คอยเนรมิตให้สมตามความปรารถนาทุกประการ

ส่วนรูปาวจรภูมิ ได้กล่าวโดยธัมมาธิฐาน เป็นภูมิของรูปาวจรวิบาก อันเป็นผลโดยตรง ของรูปาวจรกุศล ถ้ากล่าวโดยบุคคลาธิฐานเป็นที่เกิดที่อาศัยของรูปพรหม คือ พรหมที่มีรูปปุรูปาวจร วิบากมี 5 ดวง แต่มีรูปาวจรภูมิอยู่ 16 ภูมิ อธิบายได้ดังนี้

1) ปฐมฌานภูมิมี 3 ภูมิ ได้แก่ (1) ปาริสัชชาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมสามัญธรรมดา ไม่มี คุณวุฒิหรืออำนาจอะไรเป็นพิเศษ เป็นเพียงบริวารของมหาพรหม (2) บุโรหิตาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหม บุโรหิตคือพรหมที่เป็นที่ปรึกษาของมหาพรหม (3) มหาพรหมมาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมชั้นหัวหน้า ภูมิทั้ง 3 เป็นที่ปฏิสนธิของปฐมฌานวิบาก 1 ดวง (เป็นที่เกิดที่อยู่ของพรหมที่ได้ปฐมฌานอันเป็นผล ของปฐมฌานกุศล) ภูมิทั้ง 3 อยู่ในระดับเดียวกัน แต่อายุพรหมทั้ง 3 ไม่เท่ากัน

2) ทุตติยานภูมิมี 3 ภูมิ ได้แก่ (4) ปริตตภาภูมิ เป็นพรหมบริษัทในชั้นที่ 2 (5) อัป- มาณภาภูมิ เป็นพรหมบุโรหิตในชั้นที่ 2 (6) อาภัสสรภูมิ เป็นท้าวมหาพรหมในชั้นที่ 2 และเป็นที่ ปฏิสนธิของรูปาวจรวิบาก 2 ดวง (ทุตติยานวิบาก 1 ดวงและตติยานวิบาก 1 ดวง) ภูมิทั้ง 3 อยู่ใน ระดับเดียวกัน

3) ตติยานภูมิมี 3 ภูมิ ได้แก่ (7) ปริตตสุภาภูมิ เป็นพรหมบริษัทในชั้นที่ 3 (8) อัป- มาณสุภาภูมิ เป็นพรหมบุโรหิตในชั้นที่ 3 (9) สุภิกิณฑาหรือสุภากิณฑาภูมิ เป็นมหาพรหมในชั้นที่ 3 ภูมิทั้ง 3 เป็นที่ปฏิสนธิจิตของจตุตถฌานวิบาก 1 ดวง (เป็นที่เกิดที่อยู่ของพรหมที่ได้จตุตถฌานที่เป็น ผลของจตุตถฌานกุศล) และอยู่ในระดับเดียวกัน

๔) จตุตถฌานภูมิมี 7 ภูมิ ได้แก่ (10) เวหิพลาภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของปัญจฌานวิบาก หรือเป็นที่เกิดที่อยู่ของพรหมที่ได้ปัญจฌานอันเป็นผลของปัญจฌานกุศล (11) อัสัญญัสตตภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของปัญจฌานวิบากหรือเป็นที่เกิดที่อยู่ของพรหมที่ได้ปัญจฌาน เป็นผลของปัญจฌาน กุศลที่เจริญสัญญาวิระคภาวนาต่อไปอีกโสดหนึ่ง ภูมิทั้ง 2 อยู่ในระดับเดียวกัน และสุทธาวาส 5 ได้แก่ อวิหาภูมิ อตปภาภูมิ สุทสสาภูมิ สุทสสิภูมิอก นิฐฐาภูมิ เป็นต่างชั้นกันทั้ง 5 ภูมิอยู่สูงกว่า กัน ผู้ที่จะไปปฏิสนธิในภูมินี้จะต้องเป็นปัญจฌานลาภีอนาคามีผลบุคคล คือ พระอนาคามีได้ปัญจ ฌาน เพราะเป็นที่อยู่ของผู้มีจิตใจผุดผ่องไม่ข้องในกามคุณ 5 อย่างเด็ดขาด ดังนั้นรูปาวจรภูมิกล่าว โดย ธัมมาธิฐาน เป็นภูมิของรูปาวจรวิบากอันเป็นผลโดยตรงของรูปาวจรกุศล ถ้ากล่าวโดยบุคคล ลาธิฐานก็เป็นที่อยู่อาศัยของรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูปกายมีแต่นาม รูปาวจรวิบากมี 4 ดวงและมีรูปาวจรภูมิ 4 ภูมิเท่ากัน คือ (1) อากาसानัญจายตนภูมิ 1 ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของอา กาसानัญจายตนวิบาก 1 ดวงที่เป็นผลของอากาसानัญจายตนกุศลคือที่อยู่ของรูปพรหมที่ได้รูป ฌานชั้นต้น (2) วิญญาณัญจายตนภูมิ 1 ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของวิญญาณัญจายตนวิบาก 1 ดวงที่เป็น ผลของวิญญาณัญจายตนกุศลคือเป็นที่อยู่ของรูปพรหมที่ได้รูปฌานชั้นที่ 2 (3) อากิญจัญญายตน ภูมิ 1 ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของอากิญจัญญายตนวิบาก 1 ดวงที่เป็นผลของอากิญจัญญายตนกุศลคือเป็น ที่อยู่ของรูปพรหมที่ได้รูปฌานชั้นที่ 3 (4) เนวสัณญานาสนัญญายตนภูมิ 1 ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของเนว

สัญญาณาสัญญาตนวิบาก 1 ดวงที่เป็นผลของเนวสัญญานาสัญญาตนกุศลคือเป็นที่อยู่ของอรุปรพพรหมที่ได้อรุปรมาณชั้นสูงสุด¹²⁴

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก โลกแสดงออกได้ 2 แบบ คือ เชนนามธรรมว่าด้วยการทำความดี ความชั่วและเชิงรูปธรรมว่าด้วยมหาสมุทรทั้ง 4 โดยอธิบายผ่านหนังสือเรื่องไตรภูมิของพระยาสิทธิโศกซึ่งในสมัยนั้นมีเพียงชนชั้นสูงและพระภิกษุสงฆ์มีโอกาสรับรู้เรื่องจักรวาลทัศน์ในพระพุทธานุศาสนานา แต่คนทั่วไปรับรู้ได้จากเรื่องเวรกรรม¹²⁵ และเชื่อว่าการประพตติกุศลธรรมบท 10¹²⁶ คือ การประพตติกายสุจริต 3 วจิสสุจริต 4 และมโนสุจริต 3 ส่งผลให้ตายแล้วได้ไปสู่สุขคติภูมิชั้นใดชั้นหนึ่ง ดังที่ได้กล่าวไว้ในไตรภูมิโลกทัศน์ฐานที่พิจารณากำหนดจิตภาวนาทุกครั้งที่จะเข้าวัด ซึ่งส่วนใหญ่นิยมวางแผนผังวัดตามคติจักรวาล ในนิพเพธิกสูตรและในวาเสฏฐสูตร ได้กล่าวไว้โดยลำดับว่า

เจตนาเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการด้วยกายวาจาใจ เหตุเกิดแห่งกรรมคือผัสสะ เป็นเหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างกันแห่งกรรมคือกรรมที่พึงเสวยในนรกก็มี กรรมที่พึงเสวยในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็มี กรรมที่พึงเสวยในเทวโลกก็มี เรียกว่าความต่างแห่งกรรม วิบากแห่งกรรมมี 3 คือ กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป กรรมที่พึงเสวยในอภัพถต่อไป ซึ่งความดับแห่งกรรม คือเพราะผัสสะดับ กรรมจึงดับ¹²⁷

บุคคลเป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลป์ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้ใช้ก็เพราะกรรม เป็นพระราชาก็เพราะกรรม บันดิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็นปฏิจจสมุปบาทมีความรู้ความเข้าใจในกรรมและผลของกรรม ย่อมพิจารณาเห็นกรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้ สัตว์โลกยอมเป็นไปตามกรรม หมูสัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพันเปรียบเหมือนรถมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้แล่นไปอยู่¹²⁸

จากการวิเคราะห์พบว่า หลักภพภูมินี้เป็นโลกทัศน์ฐาน มีสุขคติภูมิที่สัตว์ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาบนสวรรค์ มีรูปภูมิเป็นที่อยู่ของผู้ได้รูปมาณเป็นพรหม และอรุปรภูมิเป็นที่อยู่ของผู้ได้อรุปรมาณเป็นพรหมไม่มีรูป โดยจัดลำดับภพภูมิตามแบบแผนภูมิที่ปรากฏในแผนผังของวัดหรือภาพไตรภูมิโลกทัศน์ฐานในสมัยอยุธยา เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาให้เข้าใจว่าการประกอบกรรมดีจะได้ไปเกิดในภพที่ดีมีความสงบร่มเย็น ไร้อทุกข์ไร้โศก ส่วนผลกรรมที่ทำไว้จะพาให้หมุนวนไปตามสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิของสัตว์โลกด้วยอำนาจของกิเลส กรรม วิบากที่ตัดไม่ได้ ซึ่งเป็นการเตือนสติชาวพุทธให้ระลึกถึงเป้าหมายของชีวิตคือการไปสู่สุขคติภูมิ ต้องทำความดีให้มาก รักษาศีลให้บริสุทธิ์ และ

¹²⁴ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, 2540*) หน้า 106-124.

¹²⁵ ญัฐวิทย์ พิมพ์ทอง, บทความเรื่องไตรภูมิ: จักรวาลทัศน์ของชาวพุทธ “ความเชื่อกับภูมิวัฒนธรรม” จัดโดยมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ร่วมกับร้านหนังสือริมขอบฟ้า, เมื่อวันศุกร์ที่ 22 เมษายน 2554, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=196> [14 กุมภาพันธ์ 2564].

¹²⁶ ที.ปา. (ไทย) 11/347/362.

¹²⁷ อ.จก. (ไทย) 22/63/577.

¹²⁸ ม.ม. (ไทย) 13/460/582.

เจริญภาวนาสมาสมาธิ เพื่อกรรมดีจะนำทางให้ผู้ปฏิบัติไปสู่ภพภูมิที่ต้องการ ดังนั้นคติจักรวาลจึงเป็นแผนภูมินำทางให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบได้ไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตตามต้องการ

2. คุณค่าเชิงพุทธปรัชญาที่ปรากฏในศาสนวัตถุประเภทพระพุทธรูป

คุณค่าเชิงพุทธปรัชญาที่ปรากฏในศาสนวัตถุประเภทพระพุทธรูป ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางลีลา พระพุทธรูปอัญญาตรศ พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ และพระพุทธรูปปางไสยาสน์ โดยมีหลักพุทธธรรม คือ (1) หลักอริยสัจ 4 ธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เองและเป็นธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพานหรือการดับกิเลสโดยสิ้นเชิง (2) หลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ธรรมเบื้องต้นแห่งการบรรลุธรรมหรือธรรมที่เกื้อหนุนการตรัสรู้ คือ ผู้ที่สามารถตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าต้องมีธรรม 37 ประการบริบูรณ์ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

2.1 หลักอริยสัจ 4

ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก สังขวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับอริยสัจ 4¹²⁹ ไว้ว่า

1) ทุกขสัจ ทุกขอริยสัจ (อริยสัจคือทุกข์) มีชาติ ชรา มรณะเป็นทุกข์ มีโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ กล่าวคืออุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์ อธิบายได้ว่า (1) ชาติเป็นความเกิด หยั่งลง ปรากฏแห่งชั้น 5 ได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้น (2) ชราเป็นความแก่ ความมีฟันหลุด มีผมหงอก มีหนังเหี่ยวยุ่น เสื่อมอายุ แก่หง่อมแห่งอินทรีย์ (3) มรณะเป็นความจืด เคลื่อนไป หายไป ความตายคือมฤตยู ทำกาลละ แดกแห่งชั้น 5 ทอดทิ้งร่างกาย ขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ (4) โสกะเป็นความเศร้าโศก กิริยาหรือภาวะที่เศร้าโศก เกรียมใจ โทมนัส เสื่อมญาติ เสื่อมโภคทรัพย์ เสื่อมโรค เสื่อมศีล เสื่อมทิวาภิวัตน์ มากระทบความเสื่อม (เหตุแห่งทุกข์) (5) ปริเทวะเป็นการคร่ำครวญ กิริยาหรือภาวะที่ร้องไห้ บ่นถึง/พร่ำเพ้อ/รำไห้ กิริยาหรือภาวะที่พิโรธรำพันของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ (6) ทุกข์เป็นความไม่สำราญหรือทุกข์ทางกาย กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส (7) โทมนัสเป็นความไม่สำราญหรือทุกข์ทางใจ กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ที่เกิดเจตสัมผัส (8) อุปายาสเป็นความคับแค้น ภาวะคับแค้นของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ (9) อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์จากรูปุปาทานชั้น 5 เวทูปาทานชั้น 5 สัมผัสอุปาทานชั้น 5 สังขารอุปาทานชั้น 5 วิญญาณอุปาทานชั้น 5 หมายถึงกองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร และกองวิญญาณ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

2) สมุทยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ (อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์) ค้นหาเป็นเหตุเกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุให้เพลินในอารมณ์ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เกิดและตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูป (สภาวะที่น่ารักน่าชื่นชม) เป็นสภาวะที่มีอยู่ในโลก คือ (1) มีจักขุ โสตะ

¹²⁹ อภิ.วิ. (ไทย) 35/189-206/163-173.

ขานะ ชิวหา กาย มโน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (2) มีจักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ขานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ (3) มีจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ขานสัมผัส ชิวหาสัมผัส มโนสัมผัส (4) มีเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส (5) มีรูปสัญญา (รูปรูป) สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธัมมสัญญา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดและตั้งอยู่ที่รูปสัญญา มีรูปสัญญาเจตนา (คิดอ่านในรูป) มีรูปตัณหา (ติดใจในรูป) มีรูปวิตก (ตรึกถึงรูป) มีรูปวิจารณ์ (ตรองถึงรูป)

3) นิโรธสัง ทุกขนิโรธอริยสัง (อริยสังคือความดับทุกข์) เป็นความสำรอกและความดับตัณหานั้นไม่เหลือ ความปล่อยวาง ความสงัดคืน ความพ้น ความไม่ติดอยู่ ตัณหานี้ละและดับได้ที่ปิยรูปสาตรูปนี้

4) มัคคสัง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง (อริยสังคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เป็นอริยมรรคมีองค์ 8 คือ (1) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ความรู้ในทุกข์/ความทุกข์ รู้ในทุกข์สมุทัย/เหตุเกิดแห่งทุกข์ รู้ในทุกข์นิโรธ/ความดับทุกข์ รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา/ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (2) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ความดำริในการออกจากกาม ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน (3) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า (4) สัมมาภังคะ (กระทำชอบ) เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม (5) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) การละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยความสุจริต (6) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) การสร้างฉันทะ พยายาม ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลื่อนหาย เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (7) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม พึงกำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้ (8) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) เป็นการสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะจิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิ เพราะปิติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌาน มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติ บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

จากการวิเคราะห์พบว่า หลักอริยสัง 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เองและนำไปสั่งสอนให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุเป้าหมายสูงสุด คือพระนิพพานหรือดับกิเลสสิ้นเชิง อริยสังเป็นความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หมายถึง ความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ คนทั่วไปเห็นหรือประสบกับทุกข์ทางกายทางใจมากน้อยตามเหตุปัจจัย เห็นสภาพแท้จริงของชีวิตว่ามีทุกข์ เห็นเหตุของทุกข์ได้ชัดเจน และหาหนทางกำจัดสาเหตุแห่งทุกข์นั้น พระพุทธศาสนาจึงเสนอทางแก้ด้วยการปฏิบัติตามแนวอริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อให้เห็นสภาพที่หมดทุกข์นั้นจริง และทำให้เกิดความสุข โดยผู้ปฏิบัติตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีศีลบริสุทธิ์ กำจัดกิเลสตัณหาให้ลดน้อยจนหมดไปตามแนวทางแห่งอริยสัง 4

2.2 หลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ

โพธิปักขิยธรรม เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การบรรลุธรรมคือพระนิพพาน มี 7 หมวด 37 ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และมรรคมีองค์ 8¹³⁰ โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ หมายถึง ธรรมที่เป็นการฝึกฝายแห่งความตรัสรู้ คือแก้กฏการตรัสรู้หรืออริยมรรค โดยธรรมแต่ละหมวดมีความสมบูรณ์ในตัว การปฏิบัติตามหมวดใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ เมื่อผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนาญาณให้แจ้งแล้ว การบรรลุมรรคผลจึงเกิดขึ้น¹³¹ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า โพธิปักขิยธรรมนี้เป็นทางที่จะให้ถึงอสังขตะ¹³² บุคคลทุกคนชั้นสัรวกาย วาจา ใจ ด้วยอาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมแล้ว พระนิพพานในปัจจุบัน¹³³ ทรงยกย่องโพธิปักขิยธรรมเป็นกัลยาณธรรม คือธรรมที่มีความงาม¹³⁴ รายละเอียดธรรมในแต่ละหมวดมีดังนี้

1) สติปัฏฐาน 4 สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งของสติ ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน¹³⁵ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง การมีสติกำกับคู่สิ่งต่าง ๆ และความสงบไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ทำให้มองเห็นตามอำนาจของกิเลส มี 4 ประการ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน¹³⁶

ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความสำคัญของสติปัฏฐานว่า “สติปัฏฐาน 4 เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน” มี 4 ประการ คือ (1) พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (2) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา (3) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (4) พิจารณาเห็นธรรมในธรรม¹³⁷ สติปัฏฐาน 4 นี้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ 10 ประการ คือ ละสังโยชน์เบื้องต่ำ (อรัมภาคิยสังโยชน์) 5 ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ พยาบาท และละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภาคิยสังโยชน์) 5 ประการ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา¹³⁸ เมื่อมีผู้เจริญสติปัฏฐาน 4 ย่อมทำให้

¹³⁰ ชุ.ม. (ไทย) 29/50/174.

¹³¹ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) 14/151/194, ส.ม. (ไทย) 19/481/292, อภิ.วิ. (ไทย) 35/492/374.

¹³² ส.สพ. (ไทย) 18/370-376/450-451.

¹³³ ที.ปา. (ไทย) 11/138/101.

¹³⁴ ชุ.อิตติ. (ไทย) 25/97/472.

¹³⁵ ที.ม. (ไทย) 10/373/301.

¹³⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า 399.

¹³⁷ “ทาง” หมายถึง ทางไปสู่พระนิพพานหรือผู้ต้องการพระนิพพานควรเดิน, “ทางเดียว” หมายถึง ทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว ทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้นทางปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียวคือพระนิพพาน, “อายุธรรม” หมายถึง อริยมรรค; ที.ม. (ไทย) 10/373/301.

¹³⁸ ส.ม. (ไทย) 19/470/280.

สังโยชน์สงบราบคาบเหมือนลมแดดฝนที่ทำให้เชื้ออกผูกเรือเปื่อยอย่างง่ายตาย¹³⁹ ดังนั้นสติปัฏฐาน 4 จึงเป็นธรรมที่บอกให้ทราบในชีวิตควรใช้สติดูแล มีอยู่ 4 แห่ง คือ ร่างกายคือความประพฤติหรือพฤติกรรม เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ ภาวะจิตที่เป็นไป เช่น ความคิดนึกไตร่ตรอง มีสติคุ้มครองช่วยให้อยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุข และปฏิบัติที่นำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม ส่วนธรรมที่ต้องปฏิบัติควบคู่ คือ “อาตปปี สัมปชานโน สติมา” หมายถึง มีความเพียร (สัมมาวายามะคือเพียรระวัง เพียรละชั่ว เพียรสร้าง เพียรทำความดี) มีสัมปชัญญะ (ปัญญา) และมีสติ¹⁴⁰ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงผู้ปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 หวังผล 7 ประการ คือ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกะ เพื่อล่วงปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ เพื่อดับโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม และเพื่อทำให้แจ้งนิพพาน¹⁴¹

2) สัมมัตถะ 4 หมายถึง ความเพียร 4 ประการ คือ สังวรปธาน (เพียรระวัง เพียรปิดกั้น) ปธานปธาน (เพียรละ เพียรกำจัด) ภาวนापธาน (เพียรเจริญ เพียรก่อให้เกิด) และอนุรักษนาปธาน (เพียรรักษา)¹⁴² ในสังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า การเจริญสัมมัตถะ 4 เพื่อรู้ยั้ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์ เมื่อเจริญสัมมัตถะ 4 ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน การเจริญสัมมัตถะ 4 ประกอบด้วย การสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เสื่อมหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว¹⁴³ ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้อธิบายว่า สัมมัตถะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเริ่มตั้งสติโดยชอบ เป็นความดีชื่อว่าสัมมัตถะ เพราะเป็นเหตุให้บุคคลทำความเพียรโดยชอบ สัมมัตถะเป็นชื่อของวิริยะคือความเพียร 4 ประการ เพราะทำกิจ 4 ประการ คือ (1) พยายามไม่ให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น (2) พยายามละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (3) พยายามทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (4) พยายามทำกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น¹⁴⁴

3) อิทธิบาท 4 คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา¹⁴⁵ ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ธรรมที่แสดงแล้วเพื่อความรู้ยั้ง เธอทั้งหลายพึงเรียน เสพ เจริญ ทำให้มากด้วยวิธีที่พรหมจรรย์นี้จะพึงตั้งอยู่ได้นาน เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุข เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ เพื่อเกื้อกูล คืออิทธิบาท 4¹⁴⁶ ประกอบด้วย ฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) วิริยะสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) จิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)

¹³⁹ นาวาสุตระ ว่าด้วยอุปัฏฐากด้วยเรือ; ส.ม. (ไทย) 19/448/278.

¹⁴⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า 766.

¹⁴¹ ที.ม. (ไทย) 10/373/301.

¹⁴² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 121.

¹⁴³ ส.ม. (ไทย) 19/662/361, ส.ม. (ไทย) 19/704/367.

¹⁴⁴ ชุ.อุ.อ. (ไทย) 44/1/3/-/500.

¹⁴⁵ อภิ.วิ (ไทย) 35/431/342.

¹⁴⁶ ที.ม. (ไทย) 10/184/130.

วิมังสาสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์)¹⁴⁷ นอกจากนี้การเจริญอิทธิบาท 4 เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์ เมื่อทำได้มากแล้ว ย่อมนุ่มนวลไปสู่นิพพาน¹⁴⁸ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย อธิบายว่า อิทธิบาท 4 เมื่อกระทำให้มากแล้ว เจริญให้มากแล้ว ย่อมมีฤทธิ์มาก กำหนดรู้จิตใจหรือความคิดของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือจิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะหรือจิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ¹⁴⁹

4) อินทรีย์ 5 หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็นผู้ทำหน้าที่นำสัมปยุตตธรรมในการครอบงำกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ 5 ประการ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์¹⁵⁰ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการเจริญอินทรีย์ 5 เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไปเพื่อละสังโยชน์¹⁵¹ มีรายละเอียดดังนี้

(1) สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา) เป็นผู้มึศรัทธา เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย¹⁵² มีความสำคัญเพราะการสร้างศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นพลังผลักดันให้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องจนบรรลุจุดหมายปลายทาง ผู้ต้องการเข้าสู่ประตอมตธรรม จำเป็นต้องอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำตั้งพระพุทธพจน์ที่ว่า ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ¹⁵³ ผู้มีปัญหาเมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติธรรมทางกาย วาจา ใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นและเมื่อละโลกนี้ไปย่อมขึ้นในสวรรค์¹⁵⁴

(2) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมเข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม¹⁵⁵ ความสำคัญในฐานะเป็นพลังให้ก้าวสู่ความสำเร็จ เป็นปัจจัยต่อเนื่องจากสัทธินทรีย์คือเมื่อมีศรัทธา ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีความเพียรอย่างต่อเนื่อง ทำให้ถึงจุดหมายปลายทาง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธาข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร¹⁵⁶

¹⁴⁷ ที.ปา. (ไทย) 11/306/277.

¹⁴⁸ ส.ม. (ไทย) 19/662/361, ส.ม. (ไทย) 19/846/425.

¹⁴⁹ ส.ม.อ. (ไทย) 31/5/2/-/142.

¹⁵⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 554.

¹⁵¹ ส.ม. (ไทย) 19/587/355.

¹⁵² ส.ม. (ไทย) 19/479/287.

¹⁵³ ส.ส. (ไทย) 15/51/67.

¹⁵⁴ ส.ส. (ไทย) 15/136/174.

¹⁵⁵ ส.ม. (ไทย) 19/479/288.

¹⁵⁶ ส.ส. (ไทย) 15/246/353.

(3) สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ) เป็นผู้ที่มีสติ ประกอบด้วย สติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน และระลึกถึงสิ่งที่ทำ คำที่พูด¹⁵⁷ พิจารณาเห็นภายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลก¹⁵⁸ สตินทรีย์มีบทบาทในการดำเนินชีวิต การมีชีวิตอย่างไม่ขาดสติ การใช้สติในการครองชีวิต สติจึงเป็นตัวการทำให้ระมัดระวังตัวป้องกันไม่ให้พลาดไปในทางชั่วหรือทางเสื่อม โดยเฉพาะการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากสังสารวัฏ สติมีบทบาทมาก พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของสติ คือความตามระลึกถึง ความระลึกได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม¹⁵⁹ ส่วนความเป็นผู้มีสติ คือความเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อได้เจริญสติพิจารณาใคร่ครวญ ประคับประคองการปฏิบัติธรรมไม่ให้ฟุ้งซ่าน และนำไปสู่ความสำเร็จ ทำให้ข้ามพ้นโอชะได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดี เพ่งพินิจธรรมภายใน มีสติทุกเมื่อ ย่อมข้ามพ้นโอชะที่ข้ามได้ยาก¹⁶⁰

(4) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) การทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต¹⁶¹ ความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดจากสมาธิ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา¹⁶² มีความสำคัญเพราะสมาธินั้นเป็นฐานของวิปัสสนา ให้เข้าถึงความหลุดพ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”¹⁶³

(5) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา) เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วย ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิดและความดับที่เป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา¹⁶⁴ มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องชำแรกกิเลส เป็นสิ่งที่พัฒนาได้จนกว่าจะถึงขั้นสุดท้าย เมื่อปัญญาบริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงเกิดขึ้น ช่วยให้อริยะสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ส่งผลให้การดำเนินชีวิต คิดพิจารณาแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไป เพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงและทำให้ไม่ต้องมาเวียน

¹⁵⁷ ส.ม. (ไทย) 19/479/289.

¹⁵⁸ ส.ม. (ไทย) 19/480/290.

¹⁵⁹ ข.ม. (ไทย) 29/3/13.

¹⁶⁰ ข.ส. (ไทย) 25/176/540.

¹⁶¹ ส.ม. (ไทย) 19/479/289.

¹⁶² ส.ม. (ไทย) 19/480/291.

¹⁶³ วิ.ม. (ไทย) 1/14/7.

¹⁶⁴ ส.ม. (ไทย) 19/479/289-291.

ว่าตายเกิดอีก ดังพระพุทธพจน์ว่า ปัญญาที่เป็นเหตุให้ถึงความทำลายกิเลสและรู้ชัดความสิ้นไปแห่งชาติและภพโดยชอบเป็นปัญญาที่ประเสริฐในโลก¹⁶⁵

5) พละ 5 หมายถึง ธรรมที่เป็นกำลัง ทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงอยู่ได้ในสัมปยุตตธรรมอย่างไม่หวั่นไหว ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ครอบงำไม่ได้ เป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรคมี 5 ประการ คือ สัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ¹⁶⁶ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการเจริญพละ 5 เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อสังโยชน์ เมื่อเจริญให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน¹⁶⁷ มีรายละเอียด คือ (1) สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา ความเชื่อ) เพราะความไม่หวั่นไหว ความไม่มีศรัทธาอุปถัมภ์สหชาติธรรม มีสภาวะครอบงำกิเลสทั้งหลาย เป็นความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ ตั้งมั่นแห่งจิต ความผ่องแผ้วแห่งจิต เครื่องบรรลุดุธรรมวิเศษ รู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ตรัสรู้สัจจะ ให้บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ (2) วิริยะพละ (กำลังคือวิริยะ ความเพียร) เพราะไม่หวั่นไหว เกียจคร้าน เพราะมีสภาวะเป็นความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ ตั้งมั่นแห่งจิต ผ่องแผ้วแห่งจิต เครื่องบรรลุดุธรรมวิเศษ รู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ตรัสรู้สัจจะ ให้บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ (3) สติพละ (กำลังคือสติ ความระลึกได้) เพราะไม่หวั่นไหว/ประมาท เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาติธรรมให้บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ (4) สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ ความตั้งใจมั่น) เพราะไม่หวั่นไหว อุทัจจะ เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาติธรรม ให้บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ (5) ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา ความรอบรู้) เพราะไม่หวั่นไหว อวิชชา เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาติธรรม ให้บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ¹⁶⁸

6) โภชณังค 7 ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงโภชณังค 7 ประการ คือ สติสัมโภชณังค ัมมวิจยสัมโภชณังค วิริยสัมโภชณังค ปิติสัมโภชณังค ปัสสัทธิสัมโภชณังค สมาธิสัมโภชณังค และอุเบกขาสัมโภชณังค โภชณังค 7 เป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ได้แก่ สติ ัมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา โดยผู้ปฏิบัติธรรมต้องการความก้าวหน้า ต้องอาศัยโภชณังค 7 เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความเจริญและตรัสรู้ในธรรม¹⁶⁹

ในทิมวันตสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโภชณังค 7 ให้มาก ย่อมถึงความใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย คือ (1) เจริญสติสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) อาศัยวิเวก (ความสงัด) วิราคะ (ความคลายกำหนัด) นิโรธ (ความดับ) โนมไปในโอสสัคคะ (ความสละ) (2) เจริญัมมวิจยสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเพินธรรม) (3) เจริญวิริยสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) (4) เจริญปิติสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิมใจ) (5) เจริญปัสสัทธิสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) (6) เจริญสมาธิสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งใจมั่น) (7) เจริญอุเบกขาสัมโภชณังค (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความมีใจเป็น

¹⁶⁵ ชู.อิตติ. (ไทย) 25/41/389.

¹⁶⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 263-264.

¹⁶⁷ ส.ม. (ไทย) 19/756/372, ส.ม. (ไทย) 19/716/369.

¹⁶⁸ ส.ม. (ไทย) 19/756/372, ชู.ป. (ไทย) 31/44/513-514.

¹⁶⁹ อภิ.วิ. (ไทย) 35/466/358

กลาง)¹⁷⁰ พระพุทธองค์ได้ตรัสอีกว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (1) เป็นผู้ที่มีสติและปัญญา ระลึกถึงกิจหรือ วาจาที่ทำไว้ (2) เป็นผู้ที่มีสติ วิจัย เลือกสรร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา (3) ความเพียร ไม่ ย่อท้อเรื่องวิจัย เลือกสรร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา (4) ปิติปราศจากอามิส (5) กายจิต ของผู้มีใจเอิบอิ่ม สงบระงับ (6) จิตผู้มีกายสงบ มีความสุข ตั้งมั่น (7) เป็นผู้วางเฉยด้วยจิตตั้งมั่น¹⁷¹

7) อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)¹⁷²

จากการวิเคราะห์ พบว่าโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ เป็นธรรมที่เกี่ยวเนื่องต่อการปฏิบัติ เพื่อการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญธรรมเหล่านี้อย่างบริบูรณ์ จึงตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้นผู้ปรารถนาการบรรลุธรรมจึงต้องฝึกฝนปฏิบัติตนให้มีสติมั่นคง สมบูรณ์หรือไม่ประมาทด้วยหลักสติปัฏฐาน 4 ฝึกฝนปฏิบัติตนให้เข้าถึงความเพียรอย่างถูกต้องและ ได้รับประโยชน์มากที่สุดด้วยหลักสัมมัปปธาน 4 ฝึกฝนปฏิบัติตนให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การ งานด้วยหลักอิทธิบาท 4 ฝึกฝนปฏิบัติตนให้มีกำลังใจที่แข็งแกร่งด้วยหลักอินทรีย์ 5 และพละ 5 ฝึกฝนปฏิบัติตนให้เกิดความเจริญในธรรมและรู้ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ด้วยหลักโพชฌงค์ 7 และฝึกฝนปฏิบัติตนให้เดินตามทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาไม่ตั้งหรือหย่อนเกินไปโดยมี เป้าหมายคือพระนิพพานด้วยหลักอริยมรรคมีองค์ 8

3. คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในศาสนวัตถุประเภทพระสี่อริยาบถ

คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในศาสนวัตถุประเภทพระสี่อริยาบถ มีหลักธรรมปรากฏใน หมวดอริยาบถ ขั้นการปฏิบัติกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยตั้งสติไว้ที่ฐานคือ อริยาบถ 4 ได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นการเตือนสติผู้มีศีลบริสุทธิให้หมั่นเจริญภาวนาเป็นประจำเพื่อ ประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น คือหลักมหาสติปัฏฐาน

หลักมหาสติปัฏฐาน

ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายใน กายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาใน เวทนาทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่”¹⁷³ โดยหลักและ วิธีการปฏิบัติให้เกิดสติหรือสติปัฏฐาน 4 คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิต ตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีรายละเอียดดังนี้

¹⁷⁰ ส.ม. (ไทย) 19/182/109.

¹⁷¹ อภ.วิ. (ไทย) 35/468/359.

¹⁷² อภ.วิ. (ไทย) 35/486/371.

¹⁷³ ที.ม. (ไทย) 10/372-373/301-302.

1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน¹⁷⁴ การพิจารณากายในกาย มีกายเป็นที่ตั้งให้เกิดสติโดยพิจารณาในหมวดลมหายใจเข้าออก หมวดอริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ หมวดมนสิการสิ่งปฏิกุศล หมวดมนสิการธาตุ และหมวดปาฐา 9 มีรายละเอียดดังนี้

(1) หมวดลมหายใจเข้าออก เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐานคือลมหายใจเข้าออกเมื่อหายใจเข้ายาวให้รู้สึกตัวว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจเข้าสั้นให้รู้สึกตัวว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกยาวให้รู้สึกตัวว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจออกสั้นให้รู้สึกตัวว่าหายใจออกสั้นและให้ศึกษากำหนดรู้กองลมทั้งปวงขณะหายใจเข้าออก และกำหนดรู้ระงับกายสังขารขณะหายใจในเข้าออก

(2) หมวดอริยาบถ เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐานคืออริยาบถ 4 ได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอน คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอนก็ให้รู้ชัดว่ายืน เดิน นั่ง นอน และผลที่เกิดจากการปฏิบัติทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นกายในกายภายใน เห็นกายในกายภายนอก จนเห็นชัดว่ามีเพียงกายที่ไม่ประกอบด้วย ตัณหาและทิวฐิ ปราศจากความยึดมั่น

(3) หมวดสัมปชัญญะ เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐานคืออริยาบถย่อยต่าง ๆ เช่น ก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง คู้แขนเหยียดแขน ต้ม กิน คิด และผลที่เกิดจากการปฏิบัติทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายใน เห็นกายในกายภายนอก จนเห็นชัดว่ามีเพียงกายที่ไม่ประกอบด้วย ตัณหาและทิวฐิ ปราศจากความยึดมั่น เมื่อพิจารณาอริยาบถย่อยเหล่านี้ เกิดปัญญาพิจารณาเห็นประโยชน์และโทษในการเคลื่อนไหว เห็นสิ่งที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติ เห็นอารมณ์ที่จิตชอบและไม่ชอบ เห็นสิ่งที่ไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในการเคลื่อนไหว เมื่อเป็นเช่นนี้ถือว่าเห็นทั้งรูปนาม คือเห็นอริยาบถใหญ่และอริยาบถย่อยได้ เพราะรูปคือวาโยธาตุ เป็นตัวพัดผันที่มีได้ด้วยอาศัยจิตหรือความคิดเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น

(4) หมวดมนสิการสิ่งปฏิกุศล เป็นการพิจารณาหรือกำหนดรู้ความน่าเกลียดของปฏิกุศลในร่างกายนับตั้งแต่ปลายเท้าจรดศีรษะ มีหนังหุ้มโดยรอบที่เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ในเบื้องต้นให้ตั้งสติพิจารณาร่างกายเป็นของน่าเกลียดว่า ร่างกายเหมือนงูมีปาก 2 ข้างเต็มด้วยธาตุชาติคือ ข้าวสาสี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง งา ข้าวสาร ผู้มีตาดีแก่ถุ้งออกจะเห็นได้ ผลของการปฏิบัติจะพิจารณาเห็นกายภายใน จนเห็นชัดว่ามีเพียงกายไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิ ปราศจากความยึดมั่น เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเห็นร่างกายนับตั้งแต่ปลายเท้าจรดศีรษะ¹⁷⁵ จะพิจารณาเห็นร่างกายประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 คือ ปรฐวี อาโป เตโช วาโย ว่าเป็นเหมือนงูมีปาก 2 ข้าง และพิจารณาเห็นอาการ 32 มี ผม ขน เล็บ เป็นต้น ว่าเป็นเหมือนธาตุชาติที่บรรจุเต็มถุ้งนั้น¹⁷⁶

(5) หมวดมนสิการธาตุ เป็นการพิจารณาเห็นร่างกายว่ามีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ผู้เจริญวิปัสสนาพึงตั้งสติพิจารณาร่างกายโดยความเป็นธาตุ เหมือนคนฆ่าโคแล้วแบ่งเป็นสัดส่วน¹⁷⁷ ผลที่เกิด

¹⁷⁴ ที.ม. (ไทย) 10/475-380/304-304-313.

¹⁷⁵ ที.ม.อ. (ไทย) 2/477/384.

¹⁷⁶ ที.ส. (ไทย) 9/343/277.

¹⁷⁷ ที.ม. (ไทย) 10/378/292.

จากการปฏิบัตินี้คือผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายใน จนกระทั่งเห็นชัดว่ามีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิ ปราศจากความยึดมั่น

(6) หมวดปาชา 9 เป็นการพิจารณารู้ความเป็นศพที่เปลี่ยนแปลงไปในอาการทั้ง 9 ได้แก่ การพิจารณาภายในส่วนย่อยในภายในใหญ่ โดยมีสติสัมปชัญญะกำหนดรู้ว่าภายในนี้เป็นกายมิใช่เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา รู้แล้วละปล่อยวาง ไม่ยึดถือมั่น เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด

2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน¹⁷⁸ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย แบ่งเป็น เวทนา 9 เวทนา 6 เวทนา 5 เวทนา 3 เวทนา 2 เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้อง มีดังนี้

(1) เวทนา 9 ได้แก่ พิจารณาสุขเวทนา ทุกข์เวทนา เวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์เกิดขึ้นในปัจจุบัน เกิดขึ้นประกอบด้วยอามิสหรือเหยื่อล่อ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเป็นปัจจุบัน และเกิดขึ้นไม่ประกอบด้วยอามิสในปัจจุบัน¹⁷⁹ เมื่อรู้แล้วละปล่อยวาง ไม่ยึดถือมั่น เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด

(2) เวทนา 6 ได้แก่ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตาทางใจ เวทนา 5 ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา¹⁸⁰ เวทนา 3 ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา¹⁸¹ และเวทนา 2 ได้แก่ เวทนาทางกาย เวทนาทางใจ¹⁸²

3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน¹⁸³ การพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ เพื่อกำหนดรู้อาการของจิต 16 อาการ คือ จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น จิตไม่หลุดพ้น ให้มีสติกำหนดรู้แล้วปล่อยวาง¹⁸⁴

4) อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน¹⁸⁵ การพิจารณาธรรมในธรรม คือ พิจารณาเห็นธรรม 5 ประการ ได้แก่ หมวดนิรวณฺ์ หมวดขันธฺ์ หมวดอายตนะ หมวดโพชฌงค์ และหมวดสัจจะ มีดังนี้

(1) หมวดนิรวณฺ์ เป็นการมีสติพิจารณาธรรมที่กั้นจิตไม่ให้หลุดพ้น 5 ประการ คือ (1) กามฉันทะ เมื่อมีหรือไม่มีในจิต ให้รู้ชัดว่ามีหรือไม่มีในจิต กามฉันทะละได้เกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจ ไม่แยกกายในสุภณิมิต จึงทำให้เกิดและส่งผลให้เจริญยิ่งขึ้น ส่วนเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดกามฉันทะคือ ถือเอาสุภณิมิตให้ติดตา เจริญสุภภาวนา คุ้มครองทวาร ประมาณการบริโภค คบกัลยาณมิตร สนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละกามฉันทะ ให้พิจารณาเห็นรูปไม่สวย สลัดความพอใจในกามฉันทะ (2)

¹⁷⁸ ที.ม. (ไทย) 10/380/313-314.

¹⁷⁹ ที.ม. (ไทย) 10/380/313-314.

¹⁸⁰ ส.สพ. (ไทย) 18/433/287.

¹⁸¹ ที.ปา. (ไทย) 11/228/229.

¹⁸² ส.สพ. (ไทย) 18/431/287.

¹⁸³ ที.ม. (ไทย) 10/381/314.

¹⁸⁴ ที.ม. (ไทย) 10/381/315.

¹⁸⁵ ที.ม. (ไทย) 10/382/316, ส.ม. (ไทย) 19/232/175.

พยาบาท เมื่อมีหรือไม่มีในจิต ให้รู้ชัดว่ามีหรือไม่มีในจิต พยาบาทเกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจไม่แยกกาย ในปฏิฆะนิมิต ส่วนวิธีละพยาบาทคือให้ทำไว้ในใจโดยแยกกายในเมตตาเจโตวิมุติ ให้ละด้วยการถือ เมตตานิมิตให้ติดตา เจริญเมตตาภาวนา พิจารณาว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ทำให้มากในการ พิจารณา คบกัลยาณมิตร และสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละพยาบาท (3) ถีนมิทระ เมื่อมีหรือไม่มี ในจิตให้รู้ชัดว่ามีหรือไม่มีในจิต ถีนมิทระเกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยกกายในอกุศลธรรม คือ ความไม่ยินดี เกียจคร้าน เมทาอาหาร จิตหดหู่ ส่วนวิธีละถีนมิทระให้ทำไว้ในใจโดยแยกกายในความ เพียร ใช้วิธีการลดการบริโภคอาหาร ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ทำไว้ในใจที่อาโลกสัญญา อยู่ในที่โล่ง คบ กัลยาณมิตร และสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละถีนมิทระ (4) อุทัจจกุกกุจจะ เมื่อมีหรือไม่มีในจิต ให้รู้ชัดว่ามีหรือไม่มีในจิต อุทัจจกุกกุจจะเกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยกกายในอาการที่จิตไม่ สงบ ส่วนวิธีการละอุทัจจกุกกุจจะคือให้ทำไว้ในใจโดยแยกกายในอาการที่จิตสงบมีสมาธิ มีวิธีละโดย ใช้ความเป็นพหูสูต เป็นผู้ชอบถาม เป็นผู้รอบรู้ในพระวินัยบัญญัติ เข้าหาพระเถระ คบกัลยาณมิตร และสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละอุทัจจกุกกุจจะ (5) วิจิกิจฉา เมื่อมีหรือไม่มีในจิต ให้รู้ชัดว่ามี หรือไม่มีในจิต วิจิกิจฉาเกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยกกายในธรรมที่ชวนให้สงสัย ส่วนวิธีการละ วิจิกิจฉาคือให้ทำไว้ในใจโดยแยกกายในธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีวิธีละโดยความเป็นพหูสูต เป็นผู้ ชอบถาม เป็นผู้รอบรู้ในพระวินัยบัญญัติ กล้าตัดสินใจ คบกัลยาณมิตร และสนทนาธรรมที่เกื้อหนุน ต่อการละวิจิกิจฉา¹⁸⁶

(2) หมวดชั้น ๕ เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐานคือ ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (1) รูปเกิดดับอย่างนี้ เป็นสภาพที่แตกสลาย 2 ประเภท คือ มหาภูตรูป 4 มี ปฐวี อาโป เตโช วาโย และอุปาทายรูป 24 มีจักขุ โสตะ ชมานะ ชิวหา กายหรือปสาทรูป 5 อิตถิภาวะ ปุริสภาวะหรือภาวรูป 2 ทหฺยรูป ชีวิต อาหารรูป ปริจเฉทรูปหรือรูป 4 กายวิญญาณุตติ วิจิตวิญญาณุตติหรือ วิญญาณุตติรูป 2 ลหฺตุตา มุหฺตุตา กัมมัณฺณุตตาหรือวิการรูป 3 อุปาทะ สันตติ ชรตา อนิจจตาหรือลักขณรูป 4¹⁸⁷ (2) เวทนาเกิดดับอย่างนี้ เป็นความรู้สึก 3 คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา¹⁸⁸ (3) สัญญาเกิดดับอย่างนี้ เป็นความจำได้หมายรู้และกำหนดหมาย 6 ประเภท คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสณฺฐัพพสัญญา ธมฺมสัญญา¹⁸⁹ (4) สังขารเกิดดับอย่างนี้ เป็นสภาวะที่ปรุงแต่ง จิตหรือเจตสิกมี 50 คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์มนสิการ (สัพพจิตตสา ธาณฺรเจตสิก 7) วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปิตี ฉันทะ (ปกิณณกเจตสิก 6) โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจจะ โลภะ ทิฏฐิ มานะโทสสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มิทระ วิจิกิจฉา (อกุศลเจตสิก 14) สัทธา สติ หิริ โอตตปปะ อโลภะ อโทสสะ ตตรมฺชฉมฺตตตา กายปัสสิทฺธิ จิตตปัสสิทฺธิ กายลหฺตุตา จิตตล หฺตุตา กายมุหฺตุตา จิตตมุหฺตุตา กายกัมมัณฺณุตตา จิตตกัมมัณฺณุตตา กายปาคุณฺณุตตา จิตตปาคุณฺณุตตา กายชุก

¹⁸⁶ ที.ม. (ไทย) 10/382/316-317.

¹⁸⁷ ที.ส. (ไทย) 9/498/431.

¹⁸⁸ ส.สพ. (ไทย) 18/259/287.

¹⁸⁹ อจ.ฉก. (ไทย) 22/61/91.

ตา จิตตชุกตา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา ปัญญา (โสภณเจตสิก 25)¹⁹⁰
 (5) วิญญาณเกิดด้อย่างนี้ เป็นการรับรู้ 6 ประเภท คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ
 ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ¹⁹¹ ส่วนผลที่เกิดจากการปฏิบัติทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็น
 ธรรมในธรรมภายใน จนกระทั่งเห็นชัดว่ามีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้นไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฐิ
 ปราศจากความยึดมั่น

(3) หมวดอายตนะ เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ อายตนะภายใน
 ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 ธรรมารมณ์¹⁹² โดยพิจารณาว่า (1) จักขุกับรูป รู้จักจักขุและรูป ทั้งสองเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น
 รู้จักวิถีเกิดและดับของสังโยชน์ให้ชัดเจน เพื่อจะได้รู้จักวิถีละสังโยชน์ไม่ให้เกิดขึ้นอีก (2) โสตะกับเสียง
 รู้จักโสตะและเสียง (3) ฆานะกับกลิ่น รู้จักฆานะและกลิ่น (4) ชิวหากับรส รู้จักชิวหาและรส (5) กาย
 กับโผฏฐัพพะ รู้จักกายและโผฏฐัพพะ (6) มโนกับธรรมารมณ์ รู้จักมโนและธรรมารมณ์ ส่วนผลที่เกิด
 จากการปฏิบัติ ทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายใน จนกระทั่งเห็นชัดว่ามีแต่กายอยู่ใน
 ความเห็นนั้นไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฐิ

(4) หมวดโพชฌงค์ เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ โพชฌงค์ 7¹⁹³ เป็น
 องค์ธรรมเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ ได้แก่ (1) สติสัมโพชฌงค์ เมื่อมีอยู่หรือไม่มีอยู่ภายในจิตให้
 รู้ชัดว่ามีอยู่หรือไม่มีอยู่ภายในจิต ให้รู้ชัดวิธีที่จะทำให้สติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วบริบูรณ์ องค์ธรรม
 เครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คือ สติสัมปัชฌัญญะในอริยาบถต่าง ๆ ให้คบบุคคลที่มีสติชัดและจิต
 น้อมไปในการทำสติให้เกิดขึ้น (2) ัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เกิดได้เพราะเหตุ 7 ประการ คือ หมั่น
 สอบถาม ทำวัตถุให้สละสลวย ปรับอินทรีย์ให้เสมอ (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) ไม่คบคนมี
 ปัญญาทราม คบคนที่ฉลาด พิจารณาให้แตกฉาน และมีใจน้อมไปในการทำอัมมวิจยสัมโพชฌงค์ให้
 เกิดขึ้น (3) วิริยสัมโพชฌงค์ เกิดเพราะเหตุ 11 ประการ คือ พิจารณาให้เห็นภัยในอบาย เห็นอนิสงส์
 ของความเพียร ดูทางไปปินชบาต เคารพในปินชบาต เห็นตนเป็นทายาทในพระพุทธศาสนา เห็น
 พระพุทธเจ้าคือบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ เห็นการเกิดเป็นของยิ่งใหญ่ เห็นเพื่อพรหมจรรย์เป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ อยู่
 ห่างไกลบุคคลผู้เกียจคร้าน คบบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร และมีใจน้อมไปในการทำวิริยสัมโพชฌงค์ให้
 เกิดขึ้น (4) ปิตีสัมโพชฌงค์ เกิดได้เพราะเหตุ 11 ประการ คือ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า (พุทธานุสสติ)
 ระลึกถึงพระธรรม (ธัมมานุสสติ) ระลึกถึงพระสงฆ์ (สังฆานุสสติ) ระลึกถึงศีล (ศีลानุสสติ) ระลึกถึง
 การเสียสละ (จาคานุสสติ) ระลึกถึงเวทดา (เวทदानุสสติ) ระลึกถึงความสงบ (อุปमानุสสติ) คบ
 บุคคลผู้มีจิตอ่อนโยน พิจารณาพระสูตรที่ชวนให้น่าเลื่อมใส และมีใจน้อมไปในการทำปิตีสัมโพชฌงค์
 ให้เกิดขึ้น (5) ปัสสทธิสัมโพชฌงค์ เกิดได้เพราะเหตุ 7 ประการ คือ บริโภคอาหารประณีต อยู่ในที่มี
 อากาศดี อยู่ในอริยาบถดี บำเพ็ญเพียรพอเหมาะ ไม่คบคนมีกายไม่สงบ คบคนมีกายสงบ มีใจน้อมไป

¹⁹⁰ อจ.ฉก. (ไทย) 22/61/91.

¹⁹¹ อภ.วิ. (ไทย) 35/121/59.

¹⁹² ที.ม. (ไทย) 10/385/300.

¹⁹³ ที.ม.อ. (ไทย) 2/385/401.

ในการทำปัสสทธิสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น (6) สมานสัมโพชฌงค์ เกิดได้เพราะเหตุ 11 ประการ คือ ทำวัตถุให้สละสลวย ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ฉลาดในนิमित ประคองจิตในคราวที่หุดหู่ ช่มจิตในคราวที่ฟูขึ้น ปลอบจิตให้ยินดีในเมื่อไม่ยินดี เฟ่งดูจิตเฉยในคราวจิตสงบ ไม่คบคนมีจิตไม่เป็นสมาน คบคนมีจิตเป็นสมาน พิจารณาตามและวิโมกข์ และมีใจน้อมไปในการทำสมานสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น¹⁹⁴ (7) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เกิดได้เพราะเหตุ 5 ประการ คือ วางใจเป็นกลางในสัตว์และในสังขาร ไม่คบคนที่รักใคร่สัตว์และสังขาร คบคนที่มิใช่เป็นกลางในสัตว์และสังขาร และมีใจน้อมไปในการทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ ทำให้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายใน จนเห็นชัดว่ามีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้นไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิ¹⁹⁵

(5) หมวดสัจจะ เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ สัจจะ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค¹⁹⁶ อธิบายได้ว่า (1) ทุกข์ ให้พิจารณาเห็นว่าทุกข์ที่เป็นอริยสัจ ได้แก่ ความเกิดความแก่ ความตาย ความโศกเศร้า ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ การประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ความไม่ได้สมปรารถนา (ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สัมปโยค วิปปโยค) (2) สมุทัย ให้พิจารณาเห็นว่าสมุทัยที่เป็นอริยสัจ ได้แก่ ตัณหา 3 ให้เห็นว่าตัณหานี้เกิดและตั้งอยู่ด้วยอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ วิญญาณ 6 คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ผัสสะ 6 คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เวทนา 6 คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา สัญญา 6 คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธัมมสัญญา สัญเจตนา 6 คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธัมมสัญญาเจตนา วิตก 6 คือ รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธัมมวิตก วิจารณ์ 6 คือ รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธัมมวิจารณ์¹⁹⁷ (3) นิโรธ ให้พิจารณาเห็นว่านิโรธที่เป็นอริยสัจ ได้แก่ ความดับไม่เหลือ ความสละ ความสงัด ความปล่อยวาง ความไม่มีอาลัยในตัณหา ให้พิจารณาเห็นว่า การดับตัณหาให้ดับที่อายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 วิญญาณ 6 ผัสสะ 6 เวทนา 6 สัญญา 6 สัญญาเจตนา 6 วิตก 6 วิจารณ์ 6¹⁹⁸ (5) มรรค ให้พิจารณาเห็นว่ามรรคมี 8 องค์¹⁹⁹ คือ (1) สัมมาทิฏฐิ ความรู้จักทุกข์ ความรู้จักเหตุเกิดทุกข์ ความรู้จักความดับทุกข์ ความรู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (2) สัมมาสังกัปปะ ดำริในการออกจากกาม ดำริในความไม่พยาบาท ดำริในอันไม่เบียดเบียน (3) สัมมาวาจา เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (4) สัมมากัมมันตะ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม (5) สัมมาอาชีวะ

¹⁹⁴ ที.ม.อ.(ไทย) 2/385/409.

¹⁹⁵ ที.ม. (ไทย) 10/385/301.

¹⁹⁶ ที.ม. (ไทย) 10/387-399/324-328.

¹⁹⁷ ที.ม. (ไทย) 10/400/329-332.

¹⁹⁸ ที.ม. (ไทย) 10/401/332-334.

¹⁹⁹ ที.ม. (ไทย) 10/403/337-338.

เว้นจากการเลี้ยงชีพที่ผิด ให้เลี้ยงชีวิตชอบ (6) สัมมาวายามะ เพียรระวังอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ (7) สัมมาสติ พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ กำจัดความยินดียินร้ายในโลก (8) สัมมาสมาธิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมจนบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน²⁰⁰ การมีสติกำหนดรู้ พิจารณาเห็นธรรมที่ปรากฏขึ้น รู้แล้ว ละปล่อยวางไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าดีชั่ว ถูกผิด เพียงพิจารณาเห็นว่าธรรมก็เป็นเพียงสัจว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น

การเจริญสติปัฏฐาน 4 ย่อมบรรลุมรรคผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและใจในภพนี้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่กลับมาเวียนเกิดเวียนตายในภพใหม่ ผู้บรรลุญาณ 4 คือ โสตาปัตติมรรคญาณ สกทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณ และอรหัตตมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวงหากผู้ปฏิบัติจะไม่ได้รับผลขั้นต่ำหรือขั้นสูง คือ ชั้นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ แต่การดำเนินชีวิตประจำวัน ทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความสุขกายสุขใจตามกำลังศรัทธา ตามกำลังสติปัญญา

จากการวิเคราะห์พบว่า หลักมหาสติปัฏฐานหรือสติปัฏฐาน 4 คือ (1) กายานุปัสสนาเป็นการพิจารณากาย กำหนดลมหายใจเข้าออก กำหนดอิริยาบถน้อยใหญ่ กำหนดด้วยจิต มีสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ในอารมณ์ที่กำหนดว่าร่างกายเป็นสิ่งปฏิภูลน่ารังเกียจ พิจารณาศพในป่าช้าเป็นอารมณ์ของจิต (2) เวทนานุปัสสนา เป็นการพิจารณาเวทนา โดยกำหนดเวทนา 9 เวทนา 6 เวทนา 5 เวทนา 3 เวทนา 2 (3) จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิตโดยกำหนดรู้อาการของจิต 16 อาการ เช่น จิตมีหรือไม่มีราคะ มีสติ กำหนดรู้แล้วปล่อยวาง เป็นต้น (4) ธรรมานุปัสสนา พิจารณาธรรม 5 ประการ ได้แก่ หมวดนิวรรณ์ หมวดขันธ์ หมวดรูป หมวดโพชฌงค์ หมวดสังขะ ซึ่งอานิสงส์ของมหาสติปัฏฐาน คือ การบรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคลที่ดับกองทุกข์ทั้งปวงแล้วไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

4.4.3 ตารางที่ 9 สังเคราะห์: จัดกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธรศาสนา

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ	ศาสนธรรม	เส้นทางมรดกโลก
วัดมหาธาตุ (สุโขทัย)	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปอัฐารศ	1.บุญกิริยาวัตถุ 3	เส้นทางสาย พระบรม- สารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา
วัดศรีสวาย	เจดีย์ทรงปราสาท 3 องค์	-----	ประการ คือ ทาน	
วัดสระศรี	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางลีลา	ศีล ภavana	
วัดตระพังเงิน	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางลีลา	2.โอวาทธรรม 3	
วัดพระพายหลวง	เจดีย์ทรงปราสาท 3 องค์	พระพุทธรูปปางมารวิชัย	ประการ คือ	
วัดช้างล้อม (สุโขทัย)	เจดีย์ทรงระฆัง	ช้างปูนปั้น 32 เชือก	การไม่ทำความชั่ว	
วัดเจดีย์เจ็ดแถว	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์	พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ	การทำความดี	
วัดนางพญา	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย	การทำใจให้บริสุทธิ์	
วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่	เจดีย์ทรงระฆัง	-----	ผ่องใส	

²⁰⁰ ที.ม. (ไทย) 10/402/335-338.

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดเขาพนมเพลิง	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดสุวรรณคีรี	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางลีลา		
วัดช้างล้อม (ศรีสัชนาลัย)	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดพระแก้ว	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางไสยาสน์		
วัดพระธาตุ	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดพระนอน	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางไสยาสน์		
วัดพุทธโฆศวรารย์	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางไสยาสน์		
วัดมหาธาตุ (อยุธยา)	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดราชบูรณะ	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางประทับยืน		
วัดศรีสรรเพชญ์	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดไชยวัฒนาราม	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดพระสี่อิริยาบถ		พระสี่อิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน	มหาสติปัฏฐาน 4 ยืน เดิน นั่ง นอน อย่างมีสติ	เส้นทางสาย มหาสติปัฏฐาน
วัดศรีชุม		พระพุทธรูปปางมารวิชัย (พระอจนะ)	อริยสัจ 4 (การดับทุกข์) คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค	เส้นทางสาย อริยสัจ 4
วัดพนัญเชิง		พระพุทธรูปปางมารวิชัย	โพธิปักขิยธรรม 37	ทางแห่งความดับ ทุกข์
วัดหน้าพระเมรุ		พระพุทธรูปปางมารวิชัยทรงเครื่อง	ประการ คือ มหาสติปัฏฐาน 4	
วิหารพระมงคลบพิตร		พระพุทธรูปปางมารวิชัย	สัมมปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8	

จากการวิเคราะห์พบว่า ศาสนสถานส่วนใหญ่มีความเชื่อในการสร้างเจดีย์ พระพุทธรูปในคติจักรวาล จึงเป็นแผนภูมินำทางให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบได้ไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตตามต้องการ

4.5 องค์ความรู้ได้จากฐานข้อมูลเพื่อพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

คณะผู้วิจัยได้ทำการวิจัย โดยมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมายที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา เพื่อให้การพัฒนาข้อมูลนั้นครบองค์ประกอบตามหลักวิชาการ สามารถถ่ายทอดพฤติกรรมและคุณลักษณะที่ต้องการให้แก่ผู้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ในงานวิจัยนี้จึงแบ่งประเภทการเรียนรู้และระดับการเกิดพฤติกรรมการเรียนรู้พุทธิพิสัย (Cognitive) เป็นการรับข้อมูลและเนื้อหาความรู้จากการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยใช้แบบ

สัมภาษณ์ตามกรอบสารสนเทศ 6 ข้อ²⁰¹ และการสำรวจด้วยการสังเกตจากคณะผู้วิจัยเพื่อให้เข้าใจเรื่องราวและความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อให้มั่นใจว่าสามารถนำข้อมูลที่เป็นความเห็นของบุคคลในพื้นที่นำกลับมาทำการวิเคราะห์โดยกลุ่มนักวิจัย

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ฐานข้อมูลสำคัญคือคัมภีร์พระพุทธศาสนาในชั้นปฐมภูมิ เริ่มที่พระไตรปิฎก อรรถกถา และลำดับชั้นข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงตามหลักวิชาการ โดยจัดให้มีการประชุมกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อตามรอยในหลักฐานข้อความตามที่กล่าวมาแล้ว นำไปจัดการ สังเคราะห์ ประมวลผล วิเคราะห์ อภิปราย เพื่อแสดงผลลัพธ์เส้นทางระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ตามแนวคิดพุทธปรัชญา และทำการประเมินคุณค่าที่เป็นรูปธรรม นามธรรม สอบถามความต้องการของพื้นที่ สุขทัย ศรีสันดาลย์ กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ตามกรอบแนวคิดสารสนเทศ 6 ข้อ โดยพัฒนากรอบการบริหารข้อมูลให้มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ รวมถึงการจัดการให้มีการประชุมกลุ่มย่อยกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านงานวิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มส่งเสริมงานคุณธรรมจริยธรรมส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นกรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรม ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีกรมศิลปากร ตามที่เขียนอธิบายไว้ในบทที่ 3²⁰² โดยมีวัตถุประสงค์ให้มีระบบการจัดการพัฒนาข้อมูลที่ได้มานั้นเป็นไปตามหลักวิชาการ ซึ่งข้อมูลมีการพัฒนาด้านทักษะพิสัย (Psycho-motor) เพื่อปรับกลไกการตอบสนองประกอบกับจิตพิสัย (Affective) ในมุมมองของนักวิชาการที่มีฐานคิดองค์ความรู้ที่แตกต่างกันด้านทัศนคติ ความรู้สึก ขึ้นตอนต่อมา เมื่อความคิดของผู้ทรงคุณวุฒิทุกด้านตกผลึก คณะผู้วิจัยทำการพัฒนา (Development) ออกแบบนวัตกรรมการเรียนรู้ โดยใช้ทฤษฎีแนวคิดพุทธปรัชญาทำการออกแบบนวัตกรรมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมฐานข้อมูลให้เป็นเส้นทาง 3 เส้นทาง โดยใช้หลักวิชาการบริบทพระพุทธศาสนา ความเห็นของผู้ดูแลรับผิดชอบในพื้นที่ ทำการถอดบทสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงสร้างคำถาม นอกจากนี้ได้ถอดบทสัมภาษณ์ที่มีคุณค่าในด้านจิตวิญญาณที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม คุณค่าทางศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนธรรม ดังที่ปรากฏเป็นภาพแสดง 3 เส้นทางเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้รับคือ

1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา เป็นเส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา ใช้ชื่อชุดองค์ความรู้ในเส้นทางนี้ คือ “ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศิล ภาวนา” ชุดองค์ความรู้นี้ออกแบบมาให้ผู้เรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมได้เห็นคุณค่าและความหมาย น้อมใจในการเรียนรู้แล้วนำไปปฏิบัติ เพื่อเป็นมงคลในชีวิตที่ยิ่งใหญ่กว่าการท่องเที่ยวและบันทึกภาพ

2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา ใช้ชื่อชุดองค์ความรู้ในเส้นทางนี้ คือ “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ”

²⁰¹ เอกสารแนบท้ายในภาคผนวก

²⁰² ปรากฏข้อความอธิบายถึงเครื่องมือวิจัย

3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ ใช้ชื่อชุดองค์ความรู้ในเส้นทางนี้ คือ “สังฆธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน”

ฉะนั้น คณะผู้วิจัยได้ออกแบบตามหลักการวิชาการและกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยสกัดออกมาเป็น “3 ชุดความรู้” ที่ได้จากการศึกษาเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา คณะผู้วิจัยพบว่า หลักธรรมสำคัญที่ได้จากฐานข้อมูลที่เกิดจากกระบวนการต้นน้ำ (ลงพื้นที่สัมภาษณ์) กลางน้ำ (ทบทวนทฤษฎีและผ่านการกลั่นกรองของผู้ทรงคุณวุฒิ) (ปลายน้ำ) พัฒนาเนื้อหาเพื่อผลิตหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา สามารถอธิบายด้วยภาพได้ดังนี้

ต้นน้ำ	กลางน้ำ	ปลายน้ำ
- สัมภาษณ์เชิงลึก บุคคลจำนวน 23 รูป/คน ใน 3 พื้นที่ คือ สุโขทัย กำแพงเพชร พระนครศรีอยุธยา	- ศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา - ประชุมกลุ่มย่อย ผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ด้าน - ประชุมกลุ่มนักวิจัย	- หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-Book)

ข้อมูลน่าสนใจที่ได้มาจากการประชุมกลุ่มย่อยของนักวิจัย วิเคราะห์ประมวลผลพบว่า หลักธรรมที่สำคัญในเรื่องเล่าที่พบจากการสัมภาษณ์ มีความสอดคล้องกับหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่า ทุกพื้นที่นั้นมีมนุษย์ที่มีชีวิตหลายเชื้อชาติผสมผสานอยู่ร่วมกันตามกาลเวลา เป็นองค์ประกอบของชีวิต บริบทพระพุทธศาสนา เรียกว่าขั้น 5 มองผ่านอายตนะ 12 ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าเหตุการณ์เรื่องราวที่ผ่านกาลเวลานั้น ล้วนผ่านของกฎไตรลักษณ์ ซึ่งตัวละครบทบาทของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับกาลเวลา วิเคราะห์ได้ว่าล้วนผ่านหลักธรรมอริยสัจ 4 โฉวาท 3 คือ การไม่ทำความชั่ว การทำความดี การทำให้บริสุทธิ์ ศีล สมาธิ ภาวนา การเจริญสติปัญญา คติความเชื่อจักรวาลวิทยา โดยคุณลักษณะของคนไทยอันมีพระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอนที่ขัดเกลาให้มนุษย์ทำความดีก็จะได้ไปอยู่ในภพภูมิที่ดีตามกุศลผลบุญที่สร้างไว้ ส่วนมนุษย์ที่ทำความชั่วมองเห็นภาพของมนุษย์มีความมัวเมาหลงใหล ความโกรธแค้น มีอกุศลธรรมที่ไม่พึงปฏิบัติ ซึ่งหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เหล่านี้จะเกื้อกูลช่วยชี้แนะให้เข้าใจถึงร่างกาย จิตใจ และพฤติกรรมของมนุษย์ จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชาวพุทธ คือพระนิพพาน คือความพ้นจากทุกข์ หากไปไม่ถึงเป้าหมายที่สูงสุด ยังมีเป้าหมายรองคือการเกิดในภพภูมิโลกสวรรค์ ซึ่งสามารถสังเคราะห์เป็นโมเดล 3 เส้นทาง เป็นฐานข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ตามภาพที่ปรากฏดังนี้

จากการลงพื้นที่ จำนวน 27 แห่ง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม คณะผู้วิจัยได้นำหลักคิดด้านองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนา 5 ด้าน ในการนำมาจัดกลุ่มเพื่อพัฒนาฐานการเรียนรู้ผ่านศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม นอกจากนั้น ได้จัดกลุ่มสถาปัตยกรรม ประติมากรรมพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ สะท้อนภาพพุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ภาพหลักฐานสำคัญที่สังเคราะห์ในการลงพื้นที่ 27 แห่งนั้น สามารถจัดกลุ่มพุทธปรัชญาที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรมได้ 2 กลุ่มใหญ่ คือ เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือเจดีย์ประธานทรงระฆังหรือเจดีย์ประธานทรงปราสาท และพระพุทธรูปประธานปางต่าง ๆ สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า โดยนำเสนอตารางแสดงเส้นทางเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ตารางที่ 10 แสดงเส้นทางเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา

ชื่อเส้นทางเรียนรู้ (ชุดความรู้)	ชื่ออุทยานประวัติศาสตร์	ชื่อวัด
1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา ชุดความรู้ : เส้นทางนี้เป็นเส้นทาง "ให้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศีล ภาวนา"	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย	วัดมหาธาตุ วัดศรีสวย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดช้างล้อม (สุโขทัย) วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

	อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	วัดเขาพนมเพลิง วัดสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดช้างล้อม (ศรีสัชนาลัย) วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพุทธไสยาสน์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดไชยวัฒนาราม
2) เส้นทางสายมรดกโลก ชุดความรู้ : เส้นทางนี้เป็นเส้นทาง “พัฒนาปัญญาเพื่อละโทสะ”	อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	วัดพระสี่อิริยาบถ
3) เส้นทางสายอริยสงฆ์ 4 ทางแห่งความ ดับทุกข์ ชุดความรู้ : เส้นทางนี้เป็นเส้นทาง “สัจจธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน”	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	วัดศรีชุม วัดพนัญเชิงวรวิหาร วัดหน้าพระเมรุ วิหารพระมงคลบพิตร

4.6 บทสรุปฐานข้อมูลพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

โครงการวิจัยเรื่องพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา สามารถสรุปได้ตามประเด็นที่ตั้งไว้เป็น 6 สารสนเทศ คือ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทการเดินทาง (4) สถานที่สำคัญ (5) ชุดความรู้ (6) คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา ซึ่งได้แสดงไว้เป็นตารางตามรายละเอียดข้างล่างนี้

ตารางที่ 11 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ลำดับสารสนเทศ	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
1. ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์	ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 055-697-527 เว็บไซต์: http://www.comingthailand.com/sukhothai/wat-mahathat-sukhothai.html อีเมล: sukhothai_his@hotmail.com เฟซบุ๊ก: Sukhothai Historical Park อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เวลาทำการ วันจันทร์-วันศุกร์และวันอาทิตย์ เปิดตั้งแต่ 6.30 น.-19.30 น. วันเสาร์ เปิดตั้งแต่ 6.30 น.-21.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชม ชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท นักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานราชการ นักบวช และผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เข้าชมฟรี
2. ประวัติและความเป็นมา	-พ.ศ. 2478 กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเมืองสุโขทัย -พ.ศ. 2494 กรมศิลปากรจัดตั้งหน่วยงานดูแลโบราณสถานที่ยังไม่ได้ขุดค้น -พ.ศ. 2496 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้เมืองสุโขทัยเป็นเมืองโบราณสำคัญทางประวัติศาสตร์และเป็นศูนย์กลางการศึกษาด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี -พ.ศ. 2501 กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะและขุดแต่งโบราณสถาน -พ.ศ. 2508-2512 รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ให้ปรับปรุงบูรณะเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชรเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม โบราณคดี แหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว -พ.ศ. 2519 กรมศิลปากรจัดทำโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเมืองสุโขทัยตามแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย -พ.ศ. 2521 เสนอโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยสำรวจ ขุดค้น ขุดแต่ง บูรณะ และจัดภูมิทัศน์ให้ใกล้เคียงกับประวัติศาสตร์มากที่สุด

	-พ.ศ. 2531 เปิดอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย -พ.ศ. 2534 ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ในนามเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (เมืองศรีสัชนาลัยและเมืองกำแพงเพชร) จากการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ 15 ณ กรุงคาร์เธจ ประเทศตูนิเซีย มีคุณสมบัติตามหลักเกณฑ์ข้อที่ 1 เป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการแสดงออกที่ชาญฉลาดของมนุษย์ผ่านผลงานด้านศิลปะและข้อที่ 3 เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงหลักฐานทางวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ปรากฏในปัจจุบันหรือสาบสูญไปแล้ว
3. ประเภทการเดินทาง	(1) รถโดยสารสาธารณะจากสถานีขนส่งหมอชิต ใช้เวลาเดินทาง 6-7 ชั่วโมง (2) รถยนต์ส่วนตัวเข้าทางพิษณุโลกหรือกำแพงเพชรผ่านเข้ามาสุโขทัย (3) รถไฟลงที่สถานีสวรรคโลกหรือพิษณุโลกแล้วต่อรถรับจ้าง (4) เครื่องบินลงที่สนามบินพิษณุโลกหรือสวรรคโลกแล้วต่อรถรับจ้าง รถโดยสารประจำทาง หรือรถบริษัทขนส่งของเอกชนมาที่สุโขทัย
4. สถานที่สำคัญภายในวัดโบราณ	วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม และวัดช้างล้อม (ดูรายละเอียดจากใบแทรกที่ 1)
5. ชุดความรู้	(1) ชุดความรู้ คือการเห็นถึงคุณค่า ความหมาย และน้อมใจนำไปปฏิบัติเพื่อมงคลในชีวิต เป็นเส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา คือ “ไหว้พระธาตุเพื่อทาน ศิล ภาวนา” โดยมีศาสนสถานสำคัญคือเจดีย์ประธานของวัดมหาธาตุ วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดช้างล้อม และปราสาทประธานของวัดศรีสวาย วัดพระพายหลวง (2) ชุดความรู้ที่มุ่งเน้นถึงความเข้าใจ เข้าถึงแก่นของสังขารเพื่อนำไปปฏิบัติพัฒนาจิตใจ อารมณ์ให้มั่นคงและบริสุทธิ์ผ่องใส เป็นเส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์คือ “สังขารมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” โดยมีศาสนวัตถุสำคัญคือพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยของวัดศรีชุม
6. คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา	เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ทรงระฆัง ทรงปราสาท และพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย ส่งเสริมให้เกิดความตระหนักถึงหลักธรรมคำสอนเรื่องบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ (ทาน ศิล ภาวนา) โอวาทธรรม 3 ประการ (การไม่ทำชั่ว การทำความดี การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส) และอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) โพธิปักขิยธรรม 37 คือ อริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นสภวานำออกจากทุกข์ สติปัฏฐาน 4 สภาวะที่มีสติเป็นฐานให้จิตสงบ สัมมปธาน 4 สภาวะที่ทำให้จิตมีความเพียรไม่ทอดลอย อิทธิบาท 4 สภาวะที่ทำให้ประสบความสำเร็จอย่างสูงสุด อินทรีย์ 5 สภาวะที่เป็นใหญ่กว่าธรรมที่เนื่องกับตน พลละ 5 สภาวะที่ไม่หวั่นไหวต่อกิเลส โภชนงค์ 7 สภาวะที่รู้แจ้งธรรม

ตารางที่ 12 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

ลำดับสารสนเทศ	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
1. ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์	ตั้งอยู่ที่ตำบลศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยไปทางทิศเหนือ 60 กิโลเมตร ติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 055-450-714 เว็บไซต์: http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/sisatchanalai/index.php/th/ อีเมล: Sisat_pp@hotmail.com เฟซบุ๊ก: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย เวลาทำการ เปิดทุกวัน ตั้งแต่เวลา 8.00 น.-17.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชมชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท กรณีที่นำยานพาหนะเข้ามาภายในเขตอุทยานเสียค่าธรรมเนียม 10-50 บาท ค่าบริการรถราง ชาวไทย 10 บาท ชาวต่างชาติ 30 บาท

2. ประวัติและความเป็นมา	<p>-พ.ศ. 2444 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เดินทางไปสำรวจเมืองศรีสัชชนาลัย ได้เขียนลายเส้นแผนผังโบราณสถานไว้</p> <p>-พ.ศ. 2450 รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองศรีสัชชนาลัย ได้เห็นสภาพที่ถูกทิ้งร้างของเมืองและโบราณสถานที่ทรุดโทรม</p> <p>-พ.ศ. 2471 กรมศิลปากรได้ร้องเรียนต่อราชบัณฑิตยสภา</p> <p>-พ.ศ. 2485 กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเมืองศรีสัชชนาลัย 34 แห่ง และทำการบำรุงรักษาด้วยการวางพื้นที่ป่าในโบราณสถาน</p> <p>-พ.ศ. 2496 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้ฟื้นฟูเมืองศรีสัชชนาลัยและแต่งตั้งเจ้าหน้าที่เข้าดูแลดำเนินการขุดแต่งบูรณะโบราณสถาน</p> <p>-พ.ศ. 2508-2512 กรมศิลปากรเสนอโครงการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานเมืองศรีสัชชนาลัยและขุดแต่งบูรณะโบราณสถานภายในและภายนอกเมืองศรีสัชชนาลัย 15 แห่ง เช่น วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดนางพญา วัดเขาสุวรรณคีรี วัดเขาพนมเพลิง และบูรณะถนนเดิมและตัดถนนใหม่ เป็นต้น</p> <p>-พ.ศ. 2525 กรมศิลปากรเสนอโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัยและการเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) และดำเนินการจนแล้วเสร็จเป็นแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย พ.ศ. 2530-2539 ครอบคลุมโบราณสถาน 6 กลุ่ม คือ กลุ่มในเขตกำแพงเมือง นอกเขตกำแพงเมือง ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศตะวันออก</p> <p>-พ.ศ. 2527 กรมศิลปากรได้อนุมัติงบประมาณการดำเนินงานขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานการพัฒนาทางกายภาพและภูมิทัศน์พื้นที่</p> <p>-พ.ศ. 2531 กรมศิลปากรประกาศขอบเขตโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัยให้ครอบคลุมพื้นที่ 28,217 ไร่</p> <p>-พ.ศ. 2533 เปิดอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัยอย่างเป็นทางการในวันที่ 17 พฤษภาคม</p> <p>-พ.ศ. 2534 ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ในนามของเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร</p>
3. ประเภทการเดินทาง	<p>(1) รถยนต์ส่วนตัวเข้าทางพิชฌุโลกหรือกำแพงเพชรผ่านไปยังสุโขทัย ใช้ทางหลวงหมายเลข 101 เส้นสุโขทัย-สวรรคโลก-ศรีสัชชนาลัย จนถึงกิโลเมตรที่ 17-19 เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานแม่น้ำยมแยกขวาเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ไป 1.5 กิโลเมตร ระยะทาง 68 กิโลเมตรหรือใช้เส้นทางจากอำเภอสวรรคโลกไปตามทางหลวงหมายเลข 1201 จนถึงตำบลเมืองเก่า บริเวณเชิงสะพานข้ามแม่น้ำยมแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ ระยะทาง 22 กิโลเมตร</p> <p>(2) รถโดยสารสาธารณะจากสถานีขนส่งหมอชิต-สุโขทัย ใช้เวลาเดินทางประมาณ 6-7 ชั่วโมงต่อรถโดยสารประจำทางสายสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัยที่ท่ารถตลาดเทศบาล</p> <p>(3) รถไฟลงสถานีสวรรคโลกหรือสถานีพิชฌุโลกแล้วต่อรถรับจ้างอีกต่อหนึ่ง</p> <p>(4) เครื่องบินลงที่สนามบินพิชฌุโลกหรือสวรรคโลกแล้วต่อรถรับจ้างมาสุโขทัยและต่อรถโดยสารประจำทางหรือรถบริษัทขนส่งของเอกชน</p>
4. สถานที่สำคัญภายในวัดโบราณ	<p>วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง และวัดช้างล้อม (ดูรายละเอียดในใบแทรกที่ 2)</p>
5. ชุดความรู้	<p>(1) ชุดความรู้ คือการเห็นถึงคุณค่า ความหมาย และน้อมใจนำไปปฏิบัติเพื่อมงคลชีวิต เป็นเส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา คือ “ไหว้พระธาตุเพื่อท่าน ศีล ภาวนา” โดยมีศาสนสถานสำคัญคือเจดีย์ประธานของวัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดช้างล้อม และปราสาทประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง</p>
6. คุณค่าเชิง	<p>เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ทรงระฆัง ทรงปราสาท ส่งเสริมให้เกิดความตระหนักถึงหลักคำ</p>

พุทธปรัชญา	สอนเรื่องบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ (ทาน ศีล ทานา) และโอวาทธรรม 3 ประการ (การไม่ทำชั่ว การทำความดี การทำให้บริสุทธิ์ผ่องใส)
------------	--

ตารางที่ 13 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร

ลำดับสารสนเทศ	อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
1. ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์	ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ห่างจาก อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยไปทางทิศใต้ 70 กิโลเมตร ติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 055-854-736-7 เว็บไซต์: http://www.comingthailand.com/sukhothai/wat-mahathat-sukhothai.html อีเมล: kpphispark@hotmail.com เฟซบุ๊ก: อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร Kamphaeng Phet Historical Park เวลาทำการ เปิดทุกวัน เวลา 6.00-18.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชมเขตในกำแพงเมือง ชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท เขตนอกกำแพงเมือง (อรัญญิก) ชาวไทย 20 บาท ชาวต่างชาติ 100 บาท ค่าธรรมเนียมทั้ง 2 เขต ชาวไทย 30 บาท ชาวต่างชาติ 150 บาท ค่ายานพาหนะเข้า ในเขตนอกกำแพงเมือง (อรัญญิก) รถจักรยานคันละ 10 บาท รถจักรยานยนต์คันละ 20 บาท รถยนต์คันละ 50 บาท และค่าเช่าจักรยานชั่วโมงละ 30 บาท นักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานราชการ นักบวช และผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เข้าชมฟรี
2. ประวัติและ ความเป็นมา	-พ.ศ. 2450 รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชรเพื่อทอดพระเนตรโบราณสถานและ โบราณวัตถุที่ยังมีร่องรอยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี -พ.ศ. 2503 กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเมืองกำแพงเพชรและดำเนินการ ขุดแต่งบูรณะวัดพระแก้ว กำแพงเมือง และป้อม -พ.ศ. 2508-2512 กรมศิลปากรเริ่มขุดแต่งบูรณะโบราณสถานภายในและภายนอกเมือง กำแพงเพชร 18 แห่ง ภายใต้การทำงานของคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัด สุโขทัยและกำแพงเพชร ทำให้ค้นพบหลักฐานงานศิลปกรรม บทบาทเมืองกำแพงเพชร และ กำหนดขอบเขตโบราณสถาน 2,391 ไร่ในเมืองกำแพงเพชรและจัดแบ่งเป็นพื้นที่ 9 เขต -พ.ศ. 2523 กรมศิลปากรได้รับงบประมาณดำเนินการสำรวจ ศึกษาปัญหา และจัดทำแผน แม่บทในการพัฒนาให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรพื้นที่ 2,407 ไร่ มีโบราณสถาน 81 แห่ง -พ.ศ. 2524-2529 เป็นช่วงตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4, 5 (พ.ศ. 2520-2529) กรมศิลปากรจัดทำแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรแล้วเสร็จ แบ่งเป็น 7 แผน คือ แผนการใช้ที่ดินและควบคุมการใช้ที่ดิน แผนบูรณะโบราณสถาน แผนการ ปรับปรุงภูมิทัศน์ แผนการจัดชุมชน แผนพัฒนาการท่องเที่ยว แผนการส่งเสริมรายได้และอาชีพ แผนการก่อสร้างสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ -พ.ศ. 2534 ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทาง วัฒนธรรมและธรรมชาติ ในนามของเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร
3. ประเภท การเดินทาง	(1) รถยนต์ส่วนตัวจากกรุงเทพมหานครใช้ทางหลวงหมายเลข 32 ผ่านจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท และนครสวรรค์ เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข 1 ถึงจังหวัดกำแพงเพชร ระยะทาง 358 กิโลเมตรแล้วขับออกนอกเมืองไปตามถนนสายกำแพงเพชร-พรวนกระต่ายแล้ว ขับตรงกิโลเมตรที่ 360 จะถึงอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (2) รถโดยสารประจำทางปรับอากาศชั้น 1 จากสถานีขนส่งสายเหนือ หมอชิต 2 สู่อำเภอ กำแพงเพชร มีทั้งบริษัทเอกชนและบริษัทขนส่งจำกัด ไปลงที่สถานีขนส่งจังหวัดกำแพงเพชรแล้ว ต่อรถเข้าไปที่อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

4. สถานที่สำคัญภายในวัดโบราณ	วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน และวัดพระสี่อิริยาบถ (ดูรายละเอียดในใบแทรกที่ 3)
5. ชุดความรู้	(1) ชุดความรู้คือ การเห็นถึงคุณค่า ความหมาย และน้อมใจนำไปปฏิบัติเพื่อมงคลชีวิต เป็นเส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา คือ “ไหว้พระธาตุเพื่อท่าน ศีล ภาวนา” โดยมีศาสนสถานสำคัญคือเจดีย์ประธานของวัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน (2) ชุดความรู้ที่มุ่งเน้นพัฒนาจิต เกื้อหนุนให้เข้าถึงความดีความงาม สร้างเครือข่าย ขยายผลในการพัฒนาปัญญาให้มีความสมบูรณ์ในชีวิต เป็นเส้นทางสายมหาสติปัญญา คือ “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” โดยมีศาสนวัตถุสำคัญคือพระพุทธรูปปาง 4 อิริยาบถของวัดพระสี่อิริยาบถ
6. คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา	เจดีย์ประธานทรงทรงระฆัง และพระพุทธรูปปาง 4 อิริยาบถ ส่งเสริมให้เกิดความตระหนักถึงหลักธรรมคำสอนเรื่องบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ (ทาน ศีล ภาวนา) โอวาทธรรม 3 ประการ (การไม่ทำชั่ว การทำความดี การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส) และมหาสติปัญญา 4 คือ (1) การพัฒนาสติทางกาย (2) การพัฒนาสติทางความรู้สึก (3) การพัฒนาสติทางจิต (4) การพัฒนาสติให้เกิดปัญญานำชีวิตออกจากความทุกข์

ตารางที่ 14 แสดงข้อมูลเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรม: อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

ลำดับสารสนเทศ	อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
1. ที่ตั้ง การติดต่อและประชาสัมพันธ์	ตั้งอยู่ภายในเกาะเมืองอยุธยา เขตเทศบาลเมืองพระนครศรีอยุธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือตามถนนสายเอเชียประมาณ 75 กิโลเมตร เวลาทำการ เปิดทุกวัน ตั้งแต่เวลา 8.00 น.-18.00 น. ค่าธรรมเนียมเข้าชมชาวไทย 10 บาท ชาวต่างชาติ 50 บาท สำหรับบัตรรวมชาวไทย 40 บาท ชาวต่างชาติ 220 บาท ติดต่อทางโทรศัพท์ที่เบอร์: 035-242-286 เว็บไซต์: http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/ayutthaya/index.php/th/ อีเมล: ay_hispark@hotmail.com เฟซบุ๊ก: อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา Ayutthaya Historical Park
2. ประวัติและความเป็นมา	-พ.ศ. 2310 การเสียกรุงครั้งที่ 2 ทำให้กรุงศรีอยุธยาถูกทิ้งร้างและมีการรื้ออิฐจากซากเมืองเก่าเพื่อนำไปสร้างพระนครใหม่ที่กรุงเทพมหานคร -ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดให้ซ่อมแซมพระราชวังจันทร์เกษมและฟื้นฟูพระราชวังโบราณ -ในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดให้สงวนที่ดินภายในเกาะเมืองไว้เป็นสาธารณสมบัติและให้ดำเนินการสำรวจ ชุดแต่ง บูรณะพระราชวังโบราณเพื่อประกอบพิธีรัชฌัมงคลภิเษก บวงสรวงดวงวิญญาณพระมหากษัตริย์ราชแห่งกรุงศรีอยุธยา -พ.ศ. 2519 กรมศิลปากรประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่ 1,810 ไร่ -พ.ศ. 2525 กรมศิลปากรได้ปรับแนวทางการบูรณะโบราณสถานตามแบบโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ -พ.ศ. 2530 กรมศิลปากรได้ร่วมมือกับสำนักผังเมืองกระทรวงมหาดไทย รองผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และหน่วยงานอื่น จัดตั้งเป็นคณะกรรมการพิจารณา ศึกษา รวบรวมข้อมูล จัดทำแผนแม่บท นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา -พ.ศ. 2533 จัดทำแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้สำเร็จ โดยแบ่งพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียงเป็น 7 เขต คือ (1) เขตอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา วัดญาณเสน วัดพลับพลาชัย เจดีย์เจ้าอ้ายเจ้ายี่ สำนักงานฝ่ายอุทกวิทยา ศาลาประชาคม สวนสาธารณะเทศบาลริมถนนชี่กุน และพื้นที่ตั้งแต่วัดสวนหลวง โรงงานสุรา

	<p>อยุธยา จนจรดเขตอุทยานประวัติศาสตร์ด้านวัดพระราม (2) เขตพื้นที่ในเกาะเมืองที่อยู่นอกเขตพื้นที่ในเขตที่ 1 (3) เขตพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านตะวันออก (4) เขตพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านตะวันตก (5) เขตพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศเหนือ (6) เขตพื้นที่เกาะเมืองด้านใต้ (7) เขตพื้นที่อื่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p> <p>-พ.ศ. 2534-2544 กรมศิลปากรได้แบ่งคณะทำงานเป็นกลุ่มสำรวจโบราณคดีและประวัติศาสตร์ กลุ่มสำรวจบ้านเรือนราษฎร กลุ่มสำรวจสาธารณูปการและสาธารณูปโภค กลุ่มศึกษาประเพณีและการละเล่นในอดีตและปัจจุบัน และกลุ่มประสานงานด้านการท่องเที่ยว เป็นต้น</p> <p>-พ.ศ. 2534 ได้รับขึ้นทะเบียนประกาศเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ภายใต้ชื่อวานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวาร จากการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ 15 ณ กรุงคาร์เธจ ประเทศตูนิเซีย</p> <p>-พ.ศ. 2540 ได้ประกาศเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยาเพิ่มเติมครอบคลุมเกาะเมืองอยุธยาและพื้นที่รอบนอกเกาะเมืองที่มีหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี มีพื้นที่ 3,000 ไร่</p>
3. ประเภทการเดินทาง	<p>(1) รถยนต์ส่วนตัว ใช้ทางหลวงหมายเลข 1 (ถนนพหลโยธิน) ผ่านประตูน้ำพระอินทร์ แยกเข้าทางหลวงหมายเลข 32 เลี้ยวซ้ายไปตามทางหลวงหมายเลข 309 เข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p> <p>(2) รถโดยสารประจำทางกรุงเทพฯ-พระนครศรีอยุธยา รถออกจากสถานีขนส่งสายตะวันออกเฉียงเหนือ ถนนกำแพงเพชร 2 (หมอชิต 2) วันละหลายเที่ยว (3) รถไฟขบวนปลายทางสู่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา (4) เรือเป็นที่นิยมของชาวต่างชาติ ได้ชมทัศนียภาพและวิถีชีวิตสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา</p>
4. สถานที่สำคัญภายในวัดโบราณ	<p>วัดพนัญเชิงวรวิหาร วัดพุทไธศวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วิหารพระมงคลบพิตร วัดหน้าพระเมรุ และวัดไชยวัฒนาราม (ดูรายละเอียดจากใบแทรกที่ 4)</p>
5. ชุดความรู้	<p>(1) ชุดความรู้คือ การเห็นถึงคุณค่า ความหมาย และน้อมนำไปปฏิบัติเพื่อมงคลชีวิต เป็นเส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา คือ “ไหว้พระธาตุเพื่อทาน ศิล ภาวนา” โดยมีศาสนสถานสำคัญคือเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ และปราสาทประธานของวัดพุทไธศวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดไชยวัฒนาราม</p> <p>(2) ชุดความรู้ที่มุ่งเน้นถึงความเข้าใจ เข้าถึงแก่นของสังขารเพื่อนำไปปฏิบัติ พัฒนาจิตใจ อารมณ์ให้มีความมั่นคงและบริสุทธิ์ผ่องใส เป็นเส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ คือ “สังขารมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” โดยมีศาสนวัตถุสำคัญคือพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยของวัดพนัญเชิงวรวิหาร ของวิหารพระมงคลบพิตร และของวัดหน้าพระเมรุ</p>
6. คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา	<p>เจดีย์ประธานทรงระฆัง ทรงปราสาท และพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย ส่งเสริมให้เกิดความตระหนักถึงหลักธรรมคำสอนเรื่องบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ (ทาน ศิล ภาวนา) โอวาทธรรม 3 ประการ (การไม่ทำชั่ว การทำความดี การทำให้บริสุทธิ์ผ่องใส) และอริยสัจ 4 เส้นทางแห่งความดับทุกข์ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) โพธิปักขิยธรรม 37 คือ อริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นสภาวะนำออกจากทุกข์ สติปัฏฐาน 4 สภาวะที่มีสติเป็นฐานให้จิตสงบ สัมมปธาน 4 สภาวะที่ทำให้จิตมีความเพียรไม่ทอดลอย อิทธิบาท 4 สภาวะที่ทำให้ประสบความสำเร็จอย่างสูงสุด อินทรีย์ 5 สภาวะที่เป็นใหญ่กว่าธรรมที่เนื่องกับตน พละ 5 สภาวะที่ไม่หวั่นไหวต่อกิเลส โภชมงค์ 7 สภาวะที่รู้แจ้งธรรม</p>

ตารางที่ 15 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1. วัดมหาธาตุ	-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ดอกบัวตูม -เจดีย์ทิศ 8 องค์ (เจดีย์มุมแบบศิลปะล้านนา เจดีย์กลางทรงปราสาท)	-พระพุทธรูป ปางมารวิชัยในวิหารหลวง -พระพุทธรูป ปางพระอัฐารศในมณฑป

	-ฐานวิหารหลวง ฐานวิหารสูง ฐานอุโบสถ -มณฑป 2 หลัง ประดิษฐานพระอัฐารศ -เจดีย์ห้ายอด (บรรจุอัฐิพระมหาธรรมราชาลิไท) -ซุ้มคูหา กำแพงแก้ว	
2.วัดศรีสวาย	-ปราสาทประธาน 3 องค์ เป็นรูปแบบศิลปะลพบุรี -วิหาร 2 ตอน (ด้านหน้า ทิศใต้ขององค์ปราสาท) -กำแพงแก้ว กำแพงวัด สระน้ำ ฐานอาคาร	
3.วัดสระศรี	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา -วิหาร 9 ห้อง -อุโบสถกลางน้ำ -เจดีย์เล็กแบบศรีวิชัยผสมลังกา	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหาร 9 ห้อง -พระพุทธรูปปางลีลาหน้าเจดีย์เล็ก ๆ
4.วัดตระพังเงิน	1) ด้านทิศตะวันตก -เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ดอกบัวตูม -วิหาร 7 ห้อง -เจดีย์ทรงวิมาน ฐานเจดีย์ราย บ่อน้ำ 2) ด้านทิศเหนือ -ฐานวิหารและเสาศิลาแลง -ฐานเจดีย์ราย ซุ้มประตู แนวกำแพง คูน้ำล้อมรอบ 3) เกาะกลางตระพังเงิน -อุโบสถกลางบ่อน้ำโบราณ เสาหินปัก 8 ทิศ -ฐานเจดีย์ราย บ่อน้ำโบราณ	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหาร 7 ห้อง -พระพุทธรูปปางลีลา -พระพุทธรูปปางประธานอภัยและปางลีลาในจะระนำของเรือนธาตุทั้ง 4 ของเจดีย์ประธาน
5.วัดพระพายหลวง	-ปราสาทประธาน 3 องค์เหลือสมบูรณ์องค์เดียว -วิหาร 5 ห้องตั้งอยู่ด้านหน้า -อุโบสถตั้งอยู่ด้านหลัง -เจดีย์ทรงเหลี่ยมตั้งอยู่หน้าวิหาร ระเบียงคต -มณฑปพระสี่อิริยาบถ -ระเบียงคต วิหารเล็ก เจดีย์ราย	-พระพุทธรูปสี่อิริยาบถที่ชำรุด -พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ชำรุด
6.วัดศรีชุม	-มณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส -วิหาร 6 ห้อง วิหารเล็ก มณฑปเล็ก อุโบสถ -เจดีย์ราย ศาลาพระฤาษี สระน้ำ คูน้ำล้อมรอบ	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย นามว่า “พระอจนะ”
7.วัดช้างล้อม	-เจดีย์ประธานทรงกลม/ทรงระฆัง/ทรงลังกา -วิหารหน้าเจดีย์ประธาน -ฐานเจดีย์ราย กำแพงแก้ว คูน้ำล้อมรอบ	-ฐานเขียนสีที่เหลื่อมรองรับช้างปูนปั้น 32 เชือก

ตารางที่ 16 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1.วัดเจดีย์เจ็ดแถว	-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ทรงดอกบัวตูม -วิหารประธาน -ระเบียงคตล้อมรอบเจดีย์ประธาน -เจดีย์บริวารรูปแบบต่าง ๆ ประจํามุม -วิหารเล็ก -เจดีย์ราย 26 องค์ศิลปะสุโขทัย กำแพงศิลาแลง	-พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิใน จะระนำของเจดีย์ทรงปราสาท -พระพุทธรูปยืนในซุ้มโถงเจดีย์รายที่อยู่ หลังเจดีย์ประธานและมีจิตรกรรม ภาพอดีตพระพุทธเจ้า เหล่าเทวดาและ กษัตริย์ที่ดูเลือนลางมาก
2.วัดนางพญา	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกาศิลปะ	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย

	<p>อยุธยา เจดีย์ตั้งบนฐานทักษิณที่เดิมมีช้างปูนปั้นประดับโดยรอบ</p> <p>-วิหาร 7 ห้อง มีผนังทึบเจาะช่องแสงเป็นลูกทรงสี่เหลี่ยม</p> <p>-อุโบสถ เจดีย์ราย กำแพงวัด</p>	<p>-ประติมากรรมประดับปูนปั้นลายรักร้อย แข่งสิ่งทลายประจำยามที่เป็นศิลปะล้านนาและจีน</p>
3. วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่	<p>-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส (เหลือฐานเชิงหน้ากระดานฐานปัทม์ และมาลัยลูกแก้ว 3 ชั้น)</p> <p>-วิหาร 6 ห้อง มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง ปัจจุบันเหลือให้เห็นเพียงเสา</p>	
4. วัดสวนแก้วอุทยานน้อย	<p>-เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์/ทรงดอกบัวตูม</p> <p>-กำแพงแก้วล้อมรอบเจดีย์ฯ</p> <p>-ฐานของวิหาร</p> <p>-มณฑปที่มีหลังคารูปโค้งแหลม</p> <p>-เจดีย์ราย 13 องค์</p>	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในมณฑป
5. วัดเขาพนมเพลิง	<p>-เจดีย์ประธานทรงระฆัง/ทรงกลม/ทรงลังกา</p> <p>-วิหารโถง ขนาด 14 x 20 เมตร</p> <p>-มณฑปรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังคาทรงจั่ว มีบันไดทางขึ้นลง เรียกว่าศาลเจ้าแม่ละอองสำลี</p> <p>-เจดีย์ราย</p>	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหารโถงและในมณฑป
6. วัดเขาสวรรณคีรี	<p>-เจดีย์ประธานทรงระฆัง</p> <p>-วิหาร 5 ห้อง</p> <p>-เจดีย์รายสร้างด้วยศิลาแลงและสร้างด้วยอิฐ</p>	
7. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง	<p>-ปราสาทประธาน</p> <p>-วิหารหลวง</p> <p>-พระธาตุมูเตา</p> <p>-มณฑปพระอิฐารศ</p> <p>-วิหารสองพี่น้อง</p> <p>-อุโบสถ กำแพงวัด</p> <p>-กุฏิพระร่วงพระลือ</p>	<p>-พระบรมสารีริกธาตุ</p> <p>-พระพุทธรูปปางมารวิชัยในวิหารหลวง</p> <p>-พระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์ประดิษฐานในวิหารสองพี่น้อง</p> <p>-พระพุทธรูปปางลีลา</p> <p>-พระพุทธรูปยืน 2 องค์</p> <p>-พระพุทธรูปพระอิฐารศ</p>
8. วัดช้างล้อม	<p>-เจดีย์ประธานทรงกลม/ทรงระฆัง/ทรงลังกา มีช้างปูนปั้นยืนเต็มตัวล้อมรอบฐานเจดีย์ประธาน</p> <p>-วิหารหน้าเจดีย์ประธาน</p>	-พระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานในจระณะนำของเจดีย์ประธาน

ตารางที่ 17 ไบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1. วัดพระแก้ว	<p>-เจดีย์ทรงระฆังมีฐานล่างเป็นซุ้มรอบ 32 ซุ้ม</p> <p>-ฐานมณฑปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและฐานวิหารพื้นเตี้ย</p> <p>-อุโบสถ</p> <p>-เจดีย์ทรงระฆัง/เจดีย์ช้างเผือก/ เจดีย์ทรงระฆังช้างล้อม</p>	<p>-พระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์</p> <p>-พระพุทธรูปปางไสยาสน์ 1 องค์</p> <p>-พระพุทธรูป สิ่งทูปูนปั้น</p> <p>-พระพุทธรูปเหลือโคลนศิลาแลง</p> <p>-พระบาทสองข้างของพระอิฐารศ</p>
2. วัดพระธาตุ	<p>-เจดีย์ประธานทรงระฆัง</p> <p>-ฐานวิหารก่อด้วยศิลาแลง</p>	

	-เจดีย์รายทรงระฆังก่อด้วยอิฐ	
3.วัดพระนอน	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง -ฐานวิหารพระนอน มีเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ -ฐานอุโบสถ มีฐานใบเสมาหินชนวนที่สลักลวดลายพรรณพฤกษา -ศาลาโถง, ห้องน้ำ, บ่อน้ำ, กำแพงวัดเรียงด้วยศิลาแลง	-พระพุทธรูปปางไสยาสน์ที่ประักหักพัง
4.วัดพระสี่อิริยาบถ	-วิหารขนาดใหญ่ภายในมีแท่นอาสน์สงฆ์และแท่นประดิษฐานพระประธาน มีเสารับเครื่องบนเป็นศิลาแลงสี่เหลี่ยม -มณฑปแบบจัตุรมุข -กำแพงแก้ว -ฐานเจดีย์รายทรงปราสาทยอดระฆัง -อุโบสถ มีใบเสมาปักบนพื้นดินโดยรอบ	-พระพุทธรูปปางลีลา -พระพุทธรูปปางไสยาสน์ -พระพุทธรูปปางมารวิชัย -พระพุทธรูปยืน -แท่นประดับสิงห์ปูนปั้นและทวารบาล 8 แท่น

ตารางที่ 18 ใบแทรกแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ
1.วัดพนัญเชิงวรวิหาร	-วิหารหลวง -อุโบสถ -วิหารเขียน -ศาลพระนางสร้อยดอกหมาก	-พระพุทธรูปไตรรัตน์นายกหรือหลวงพ่อโต ปางมารวิชัย -พระพุทธรูปปางมารวิชัยทองคำ และนาก -จิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีเล่าเรื่องพุทธประวัติทศชาติชาดก -จิตรกรรมฝาผนังเขียนภาพเครื่องตั้งแบบจีน
2.วัดพุทไธศวรรย์	-พระมหาธาตุ (ปราสาทประธาน) -วิหารหลวง -อุโบสถ -วิหารพระพุทไธศวรรย์ -ตำหนักพระพุทโธษาจารย์ -ระเบียงคต กำแพงแก้ว มณฑป 2 หลัง -เจดีย์ราย 19 องค์ รูปทรงกลม ทรงแปดเหลี่ยม ทรงย่อมุม และทรงปราสาท -วิหารราย/วิหารแกลบ 6 หลัง -ศาลาโถง หอระฆัง	-พระพุทธรูปปางไสยาสน์ -พระพุทธรูปนั่งเรียงอยู่โดยรอบ -พระพุทธรูป 3 องค์ในอุโบสถ -จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย ใช้สีพูนรงค์ เล่าเรื่องไตรภูมิโลก สันฐานและทศชาติชาดก -พระอนุสาวรีย์ 3 กษัตริย์
3.วัดมหาธาตุ	-ปราสาทมหาธาตุ (ปราสาทประธาน) -เจดีย์ทรงระฆังแบบกรุงศรีอยุธยา -เจดีย์ทรงปราสาทยอด -วิหาร และปราสาทบิรवारหรือปราสาทราย -พระตำหนักพระสังฆราช	-พระพุทธรูปปางมารวิชัย -รากไม้ล้อมเศียรพระพุทธรูปหินทราย ศิลปะอยุธยาอายุกว่าร้อยปี

4.วัดราชบูรณะ	-ปราสาทประธาน -วิหารหลวง -อุโบสถ -เจดีย์ประจำมุม เจดีย์ราย	-พระพุทธรูปยืนปูนปั้น -ครุฑและยักษ์ปูนปั้น -พระพุทธรูปนั่งในเรือนแก้ว -จิตรกรรมฝาผนังในกรุห้องที่ 1-2
5.วัดพระศรีสรรเพชญ์	-เจดีย์ประธานทรงระฆัง 3 องค์ -เจดีย์ยอด เจดีย์มุมในระเบียงคต และเจดีย์มุม -กำแพงวัด -เจดีย์ราย 32 องค์ มณฑป 3 องค์ -วิหารหลวง วิหารจัตุรมุข -วิหารพระโลกนาถ วิหารพระปาเลไลย์ -พระที่นั่งจอมทอง -อุโบสถ หอระฆัง -วิหารเปลื้องผ้า	
6.วิหารพระมงคลบพิตร	-วิหารพระมงคลบพิตร	-พระมงคลบพิตร ปางมารวิชัย
7.วัดหน้าพระเมรุ	-อุโบสถ -วิหารสรรเพชญ์ -วิหารขาว -มณฑปนาคนคร	-พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ “พระพุทธรูปนิมิตวิจิตรโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ” -พระพุทธรูปแกะสลักด้วยศิลาเขียว “พระคันธารราษฎร์” -พระพุทธรูปศิลาปางมารวิชัย -พระพุทธรูปศิลานาคนคร
8.วัดไชยวัฒนาราม	-เจดีย์ประธานทรงปราสาทจัตุรมุข -เจดีย์บริวาร -อุโบสถ -เมรุทิศเมรุราย -เจดีย์ย่อมุมสิบสอง	-พระพุทธรูปหินทราย -พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ -พระพุทธรูปหินทรายรวม 120 องค์ที่ระเบียงคต -ประติมากรรมนูนต่ำ บนผนังด้านนอกเมรุทิศเมรุราย

4.7 หนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ข้อมูลที่ได้จากหัวข้อ 4.4.3 ตารางสังเคราะห์: จัดกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา จากเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จากนั้น จึงนำข้อมูลมาพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

ภาพที่ 1 ปกนอกหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

บทสรุปผู้บริหาร

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์เล่มนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นสื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

เนื้อหาประกอบด้วยพื้นที่ของอุทยานประวัติศาสตร์ ๔ แห่ง คือ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อยู่ในพื้นที่ ๓ จังหวัด คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๔ วัด/แห่ง จังหวัดสุโขทัย ๑๕ วัด/แห่ง จังหวัดกำแพงเพชร ๔ วัด/แห่ง

มรดกโลกทางวัฒนธรรมทั้ง ๒๐๗ วัด/แห่ง สามารถแบ่งเป็นเส้นทางเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ๓ สาย คือ

(๑) เส้นทางสายพระบรมมหารัชมงคลจักรวาลวิหาร

มีสถานที่ ๒๒ วัด/แห่ง คือ วัดศรีสรรเพชญ์ วัดไชยวัฒนาราม วัดมหาธาตุ (พระนครศรีอยุธยา) วัดพุทธไสยาสน์ วัดราชบูรณะ วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระแก้ว วัดสระศรี วัดมหาธาตุ (สุโขทัย) วัดตระพังเงิน วัดศรีสวย วัดช้างล้อม (สุโขทัย) วัดพระพายหลวง วัดนางพญา วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสุวรรณคีรี วัดเขาทองเพลิง วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดช้างล้อม (ศรีสัชนาลัย) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย

(๒) เส้นทางสายศาลาสี่ประตู

มีสถานที่ ๑ วัด/แห่ง คือ วัดพระสี่อิริยาบถ

(๓) เส้นทางสายอริยสงฆ์ ๔ ทางแห่งความดี

มีสถานที่ ๔ วัด/แห่ง คือ วัดหน้าพระเมรุ วัดพระมงคลบพิตร วัดศรีชุม วัดพนัญเชิงวรวิหาร

ภาพที่ 2 ปกในหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

อุทยานประวัติศาสตร์
พระนครศรีอยุธยา

● 01 วัดหน้าพระเมรุ	๑
02 วัดพระศรีสรรเพชญ์	๒
● 03 วัดไชยวัฒนาราม	๓
04 วิหารพระมงคลบพิตร	๔
● 05 วัดมหาธาตุ (พระนครศรีอยุธยา)	๕
06 วัดพุทธโฆศาราม	๖
● 07 วัดพนัญเชิงวรวิหาร	๗
08 วัดราชบูรณะ	๘

อุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัย

● 01 วัดศรีชุม	๙
02 วัดสระศรี	๑๐
● 03 วัดมหาธาตุ	๑๑
04 วัดตระพังเงิน	๑๒
● 05 วัดศรีสวาย	๑๓
06 วัดช้างล้อม	๑๔
● 07 วัดพระพายหลวง	๑๕

อุทยานประวัติศาสตร์
ศรีสัชนาลัย

● 01 วัดนางพญา	๑๖
02 วัดเจดีย์เจ็ดแถว	๑๗
● 03 วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่	๑๘
04 วัดเขาสวรรคต	๑๙
● 05 วัดเขาพนมเพลิง	๒๐
06 วัดสวนแก้วอุทยานน้อย	๒๑
● 07 วัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย	๒๒
08 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขมียง	๒๓

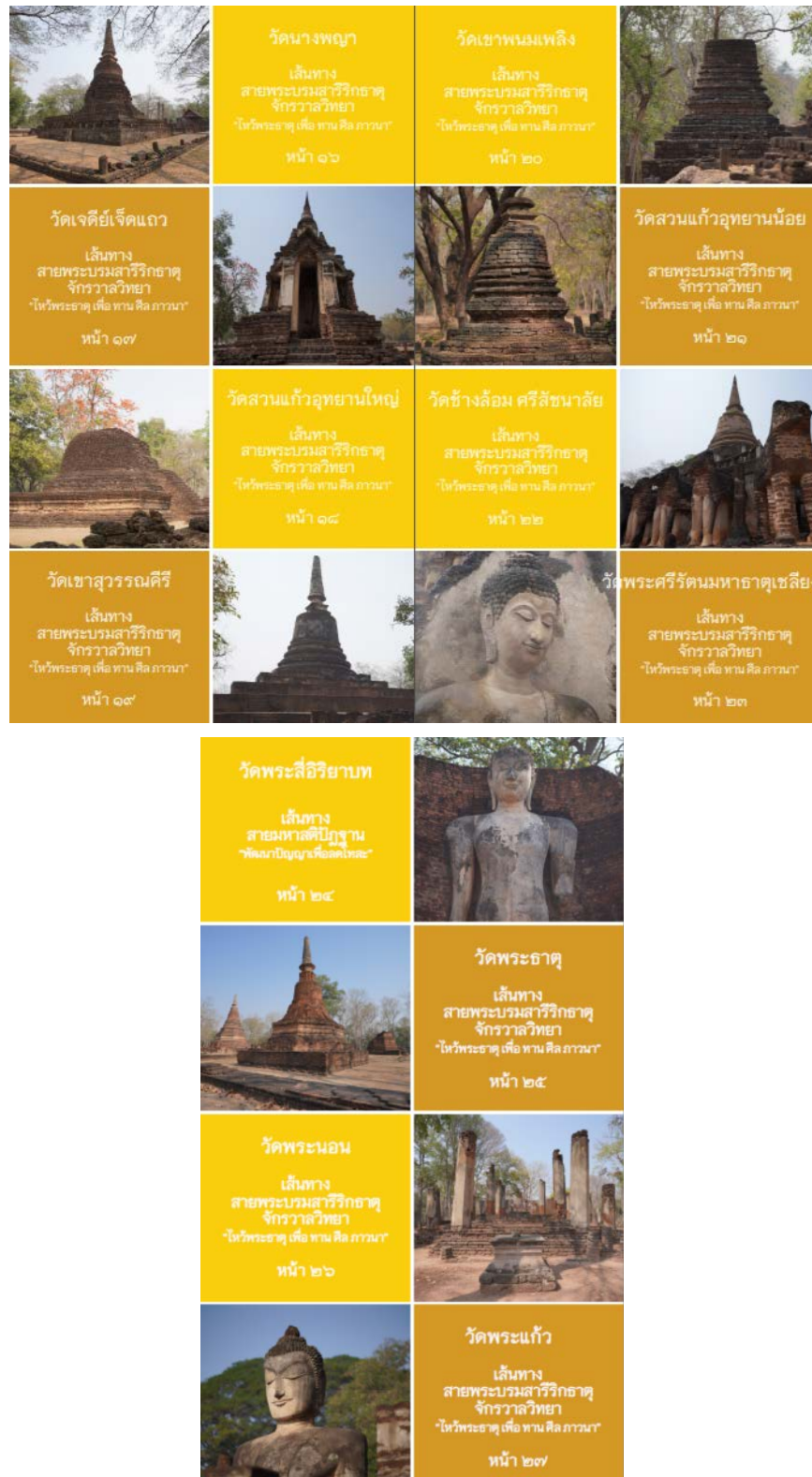
อุทยานประวัติศาสตร์
กำแพงเพชร

● 01 วัดพระสี่อิริยาบถ	๒๔
02 วัดพระธาตุ	๒๕
● 03 วัดพระนอน	๒๖
04 วัดพระแก้ว	๒๗

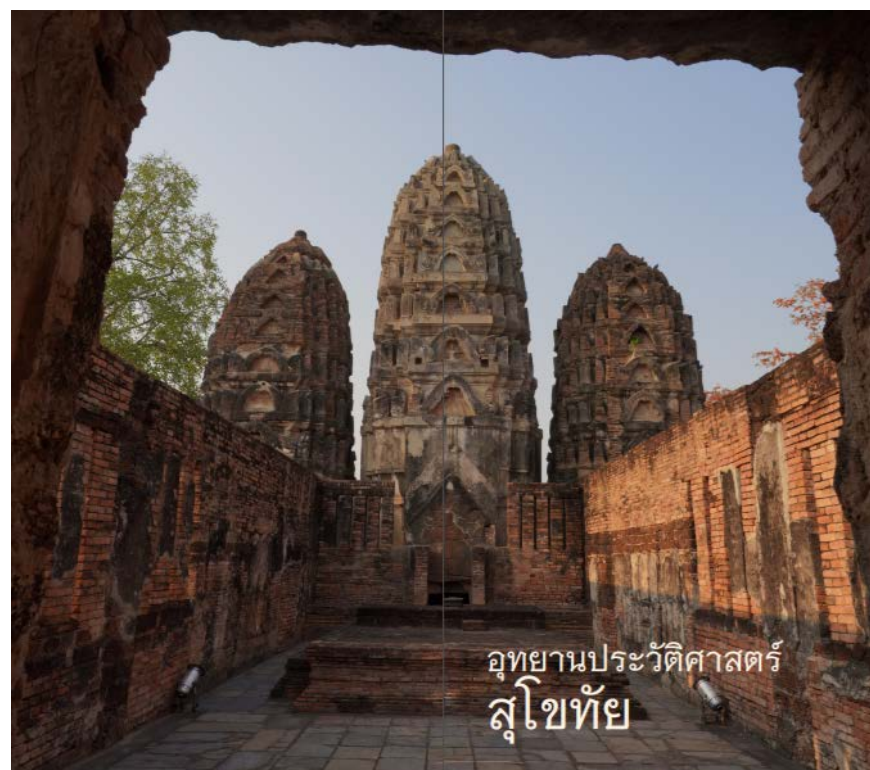
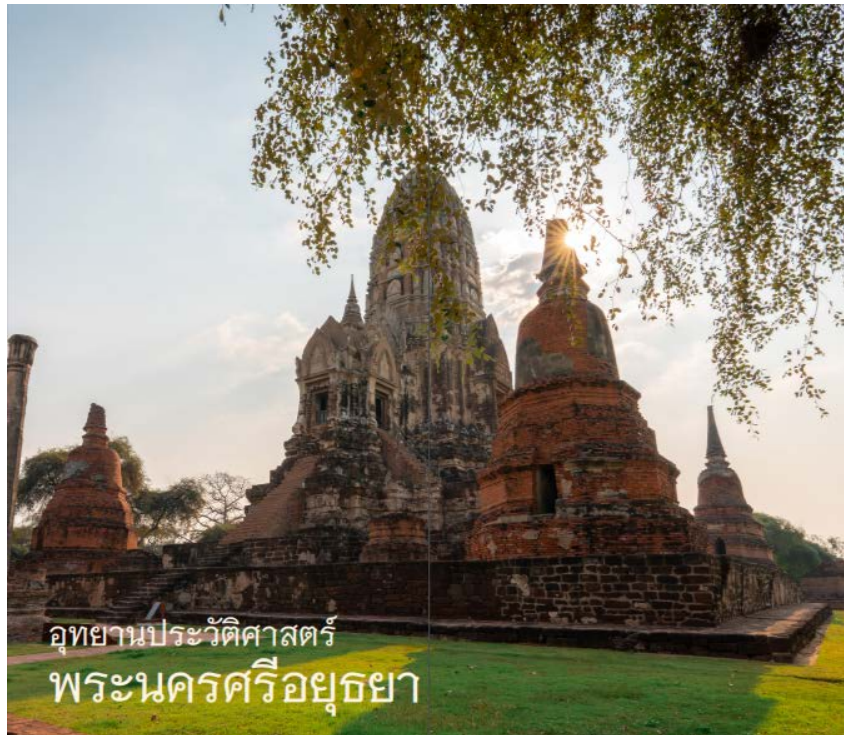

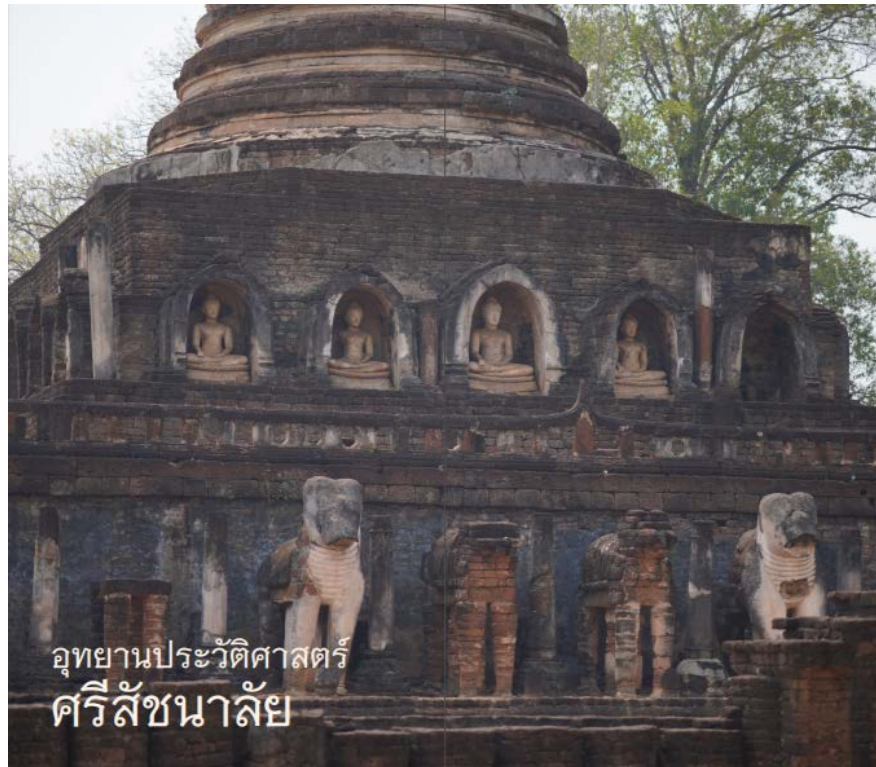
	<p>วัดหน้าพระเมรุ</p> <p>เส้นทาง สายอวยลิ่ง ๔ ทางแห่งความดับทุกข์ "สังฆกรรมแม่ชีวัด รุ่ง สีน เขียวมา"</p> <p>หน้า ๑</p>	<p>วัดมหาธาตุ</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๕</p>	
<p>วัดพระศรีสรรเพชญ์</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๒</p>			<p>วัดพุทไธสวรรย์</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๖</p>
	<p>วัดไชยวัฒนาราม</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๓</p>	<p>วัดพนัญเชิงวรวิหาร</p> <p>เส้นทาง สายอวยลิ่ง ๔ ทางแห่งความดับทุกข์ "สังฆกรรมแม่ชีวัด รุ่ง สีน เขียวมา"</p> <p>หน้า ๗</p>	
<p>วิหารพระมงคลบพิตร</p> <p>เส้นทาง สายอวยลิ่ง ๔ ทางแห่งความดับทุกข์ "สังฆกรรมแม่ชีวัด รุ่ง สีน เขียวมา"</p> <p>หน้า ๔</p>			<p>วัดราชบูรณะ</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๘</p>

	<p>วัดศรีชุม</p> <p>เส้นทาง สายอวยลิ่ง ๔ ทางแห่งความดับทุกข์ "สังฆกรรมแม่ชีวัด รุ่ง สีน เขียวมา"</p> <p>หน้า ๙</p>	<p>วัดศรีสวย</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๑๓</p>	
<p>วัดสระศรี</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๑๐</p>			<p>วัดช้างล้อม</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๑๔</p>
	<p>วัดมหาธาตุ</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๑๑</p>	<p>วัดพระพายหลวง</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๑๕</p>	
<p>วัดตระพังเงิน</p> <p>เส้นทาง สายพระบรมสารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา "ไหว้พระธาตุ เพื่อ หาน ศิล กวามา"</p> <p>หน้า ๑๒</p>			

ภาพที่ 3 สารบัญหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

ภาพที่ 4 อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง

วัดหน้าพระเมรุ

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

มรดกโลก
พระพุทธรูปคานา

พระวิหารขาว

พระประธานในวิหารขาว สร้างในปี พ.ศ. ๒๐๔๐ มีนามว่า หลวงพ่อขาว ปางมารวิชัย เป็นทองสัมฤทธิ์เงิน มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ให้เราได้ศึกษาเรื่องราวในอดีตและได้สัมผัสความวิจิตรงดงาม เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธรูปคานา

เส้นทางสายอริยสัจ ๔ ทางแห่งความดับทุกข์

วัดพระศรีสรรเพชญ์

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

มรดกโลก
พระพุทธรูปคานา

วัดพระศรีสรรเพชญ์

อดีตวัดหลวงประจำพระราชวัง พระมหาปราสาทเบญจเสถียรสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเจดีย์เบญจเสถียรพระจุฬามณีเจดีย์ สะท้อนถึงคำสอนเรื่องกรรม (การกระทำ) คือ การไม่ทำความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส แล้วความดีจะนำพาไปเกิดในภพภูมิที่ดี มีความสุขตามคติจักรวาลวิทยา

เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา

วัดไชยวัฒนาราม

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

วัดไชยวัฒนาราม
โดยแผนผังของวัดสร้างตามคติจักรวาล คือ ปราสาทประธานตั้งอยู่ศูนย์กลางของวัดเป็นระดับสูงสุด เปรียบได้กับเขาพระสุเมรุ มนุษย์อาศัยอยู่บนดินบริเวณรอบเขาพระสุเมรุ ละหอนาคคีติลลนเรื่องการทำความดีนำไปเกิดในภพภูมิที่ดี

เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา

วิหารพระมงคลบพิตร

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

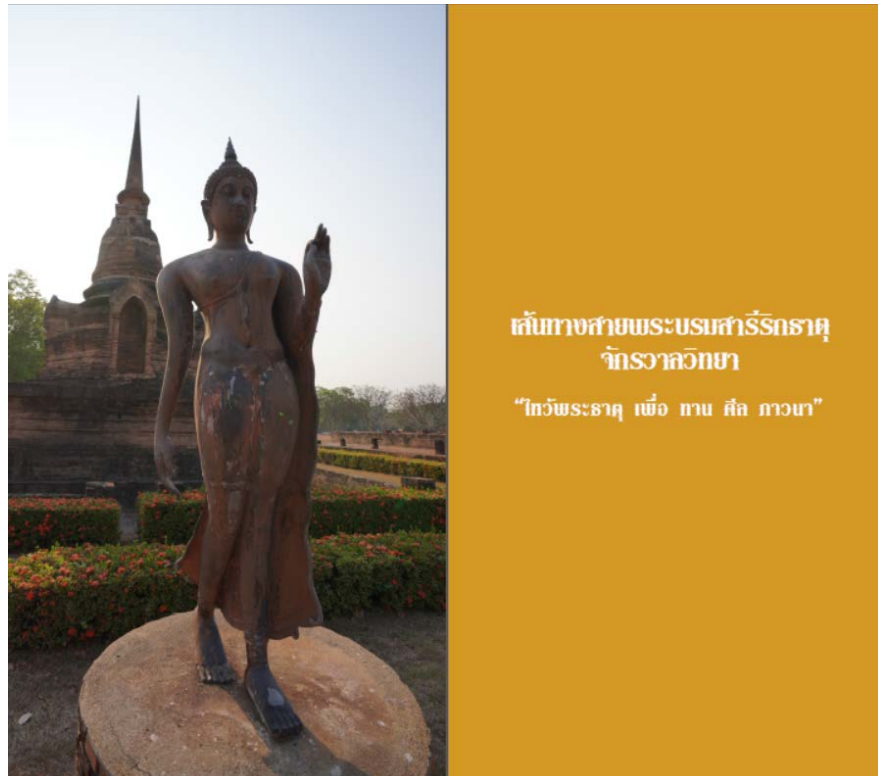

พระมงคลบพิตร
ปางการวิชัย หมายถึง ชนะมารและประสบความสำเริง ได้ตรัสรู้หลักธรรมอริยสัง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งหมายถึง หนทางแห่งการดับทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ วัชระบ คำวิชอบ วาจวิชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ ความพยายามชอบ สติระลึกชอบ สมาธิตั้งมั่นชอบ

เส้นทางสายอริยสัง ๔ ทางแห่งความดับทุกข์

ภาพที่ 5 นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่

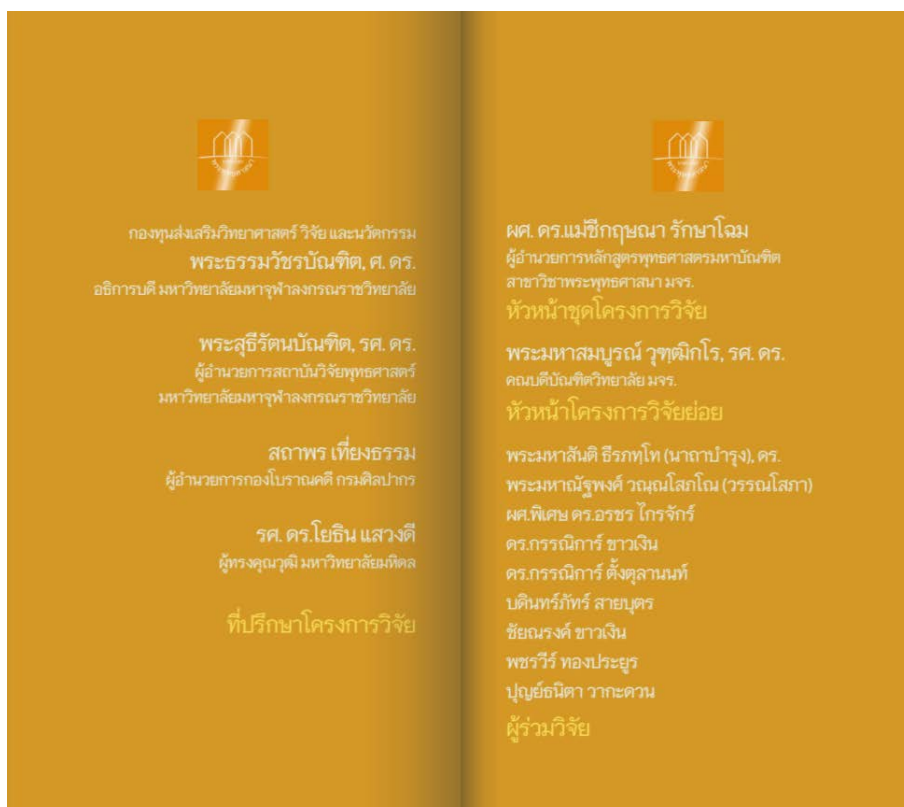

	<p>วัดพระศรีสรรเพชญ์ ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>	<p>วัดราชบูรณะ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>	
<p>วัดไชยวัฒนาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>			<p>วัดพระธาตุ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร</p>
	<p>วัดมหาธาตุ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>	<p>วัดพระนอน ตำบลหนองปลิง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร</p>	
<p>วัดพุทไธสวรรย์ ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>			<p>วัดพระแก้ว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร</p>

ภาพที่ 6 การแบ่งเส้นทางและการนำเสนอคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา

ภาพที่ 7 ที่ปรึกษาโครงการและคณะนักวิจัย

ภาพที่ 8 ภาพปกหลังหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

4.8 องค์ความรู้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พัฒนารฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา คณะผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยพบว่าองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนสถานเจดีย์ประธาน ศาสนวัตถุพระพุทธรูปในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา อาณาจักรที่เคยรุ่งเรืองในอดีต เมื่อได้ทำการสืบค้น สัมภาษณ์เชิงลึก และพัฒนารฐานข้อมูล จนเกิดความเชื่อมโยงเป็นองค์ความรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมใน 3 ด้าน คือ ด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา รวมเรียกว่ากระบวนการเรียนรู้อุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา หรือ “HAR” ประกอบด้วย

H-history คือ กระบวนการสืบค้นด้านประวัติศาสตร์ผ่านความเชื่อมโยงของอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยาในทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง เริ่มขึ้นเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ประกาศให้สุโขทัยเป็นราชธานีและให้ศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง ทำให้สุโขทัยเจริญรุ่งเรือง จนถึงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 สุโขทัยเริ่มอ่อนแอและตกเป็นเมืองลูกหลวงของอยุธยา โดยอยุธยาได้ดำเนินนโยบายผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติกับราชวงศ์สุโขทัยโดยการแต่งงานบ้านเมืองจึงสงบสุข ต่อมาเกิดศึกสงครามกับเมืองข้างเคียงและตกเป็นเมืองขึ้นพม่าถึง 2 ครั้ง ในที่สุดอยุธยาก็ต้องล่มสลายไป

A-art คือ กระบวนการสืบค้นด้านศิลปะ สถาปัตยกรรมวัด ประติมากรรมพระพุทธรูป และจิตรกรรมฝาผนังในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยการถ่ายทอด สั่งสม ประยุกต์ และผสมผสานวัฒนธรรมเขมรที่เคยรุ่งเรืองในดินแดนนี้ ต่อมามีการผนวกสุโขทัยเข้ากับอยุธยา ทำให้ศิลปะอยุธยามีส่วนผสมของศิลปะสุโขทัยและศิลปะล้านนา จากการพัฒนาดังกล่าวจึงเห็นศิลปะอยุธยาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น สามารถพบเห็นได้จากสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนังในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีความเชื่อมโยงทางสังคมและการเมืองการปกครอง จนเกิดการเคลื่อนย้ายฝีมือช่างระหว่างกัน

R-religion คือ กระบวนการสืบค้นด้านศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ยุคสุโขทัยสู่ยุคอยุธยาและสืบต่อถึงปัจจุบัน ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ไม่เสื่อมสูญ หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตคือสุคติโลกสวรรค์ คุณลักษณะของศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม (culture) ซึ่งหมายถึงครรลองของชีวิตที่ครอบคลุมถึงทุกสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นและความเชื่อที่ถือปฏิบัติตามศาสนา จัดเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เป็นต้นแบบวัฒนธรรมที่เก่าแก่ แต่ยังทันสมัยอยู่ในบริบทพระพุทธศาสนานั้น วัฒนธรรมคือศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี ศาสนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ตามลำดับ

กระบวนการเรียนรู้ “HAR” คือ ประวัติศาสตร์ (history) ศิลปะ (art) ศาสนา (religion) เป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยนี้ ซึ่งสังเคราะห์ได้เป็นชุดความรู้เรื่อง “เส้นทางเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา” ประกอบด้วย 3 เส้นทาง คือ

1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา คุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา และโอวาทธรรม 3 ประการ คือการไม่ทำความชั่ว การทำความดี การทำให้บริสุทธิ์ผ่องใส มีปรากฏในวัดของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย คือวัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดตระพังเงิน วัดพระพายหลวง วัดช้างล้อม ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย คือวัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดเขาพนมเพลิง วัดสุวรรณคีรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดช้างล้อม ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร คือวัดพระแก้ว วัดพระธาตุ วัดพระนอน และในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา คือวัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดศรีสรรเพชญ์ วัดไชยวัฒนาราม

2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือมหาสติปัญญา 4 คือ (1) การฝึกสติโดยการกำหนดรู้ลมหายใจ ฝึกสติในอิริยาบถคือการยืน การเดิน การนั่ง การนอน ฝึกสติในอิริยาบถย่อยคือการกำหนดรู้การเหลียวมอง การยกมือ ยกแขน การเหยียด การคู้แขน เป็นต้น การฝึกสติในการกำหนดสิ่งปฏิภูล พิจารณาผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เอ็น กระดูก เป็นต้น ฝึกสติในการพิจารณาร่างกายโดยความเป็นธาตุ ฝึกสติโดยการพิจารณาร่างกายเป็นซากศพ (2) การฝึกสติกำหนดความรู้สึก ความรู้สึกสุข ความรู้สึกทุกข์ ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ ความสุขที่มีเหยื่อล่อ (กามคุณ) ความทุกข์ที่มีเหยื่อล่อ (กามคุณ) (3) การฝึกสติกำหนดอาการของจิต กำหนดรู้ว่าจิตมีความโลภ จิตมีความโกรธ จิตจิตมีความหลง จิตมีความท้อแท้หดหู่ (4) การพิจารณานิรวณ 5 ประการที่ปิดกั้นไม่ให้บรรลุสมาธิ พิจารณาร่างกาย ความรู้สึก ความจำ ความคิดทั้งดีและไม่ดี การคิดอารมณ์ การพิจารณาอวัยวะที่รับรู้โลกภายนอกคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อวัยวะเหล่านี้เป็นช่องทางให้เกิดความสุขและความทุกข์ วัดที่เป็นสัญลักษณ์ของมหาสติปัญญาคือวัดพระสี่อิริยาบถในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

3) เส้นทางสายอริยสัง 4 ทางแห่งความดับทุกข์ คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คืออริยสัง 4 (การดับทุกข์) คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ คือมหาสติปัญญา 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 มีปรากฏในวัดของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย คือวัดศรีชุม และในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา คือวัดพนัญเชิง วัดหน้าพระเมรุ วิหารพระมงคลบพิตร

นำข้อมูล“HAR” จัดทำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ โดยใช้ฐานข้อมูล องค์ความรู้ และผลลัพธ์ 3 เส้นทางเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ตารางที่ 19 องค์ความรู้จากการวิจัย “HAR” MODEL

(1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา
คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือ บุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ และหลักโอวาทธรรม 3 ประการ

(2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา
คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือ มหาสติปัญญา 4

(3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์
คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือ อริยสัจ 4 และโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ (1) เพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา (2) เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา (3) เพื่อพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยใช้กรอบแนวคิดในการศึกษา 2 ลักษณะ คือ (1) ใช้การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อรวบรวมข้อมูลแล้ววิเคราะห์ เพื่อนำเสนอชุดความรู้ที่ได้จากฐานความรู้ในบริบทพระพุทธศาสนา 2) ใช้การศึกษาจากภาคสนาม เป็นการลงพื้นที่สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา จากนั้นผลิตเป็นรูปแบบของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งคณะผู้วิจัยสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้คือ

5.1 สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยสรุปว่า

1. พัฒนาด้านแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ได้พบว่าฐานข้อมูลการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่เป็นเรื่องประวัติความเป็นมา ที่ตั้ง การติดต่อ การประชาสัมพันธ์ และประเภทเส้นทางไปยังอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย (1) โบราณสถานที่เป็นศาสนสถานวัดหรืออาคารสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา เช่น เจดีย์ประธาน วิหาร หลวง อุโบสถ มณฑป เจดีย์ราย และเจดีย์มุม เป็นต้น (2) โบราณวัตถุที่เป็นศาสนวัตถุพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประติมากรรมประดับอาคาร และจิตรกรรมฝาผนัง (3) บุคคลผู้สร้างวัดและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่เป็น ศาสนบุคคล (4) พิธีทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนพิธีได้ทำสืบต่อกันมา ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 4 ถูกบันทึกอย่างเชื่อมโยงในการอธิบายผ่านเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อการเรียนรู้ทั่วไป ส่วนข้อมูลในบริบทพระพุทธศาสนาเป็นข้อมูลอีกชุดหนึ่งที่มีความสำคัญในการเรียนรู้ถึงสาเหตุและผลลัพธ์ในการมีเจดีย์ ปรากฏ หรือพระพุทธรูปภายในวัดโบราณของอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่งนี้ ซึ่งไม่ใช่สิ่งปรักหักพังอย่างที่เห็น แต่เป็นสิ่งที่สร้างไว้เพื่อการสักการบูชาของพุทธศาสนิกชนในอดีตที่มีคุณค่า

ในการพัฒนาเป็นต้นแบบเพื่อการเรียนรู้ข้อมูลเชิงพุทธปรัชญาที่เป็นงานวิจัยและเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เล่มใหม่ อันเกิดจากการได้ไปเยือน

2. พัฒนารฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยผนวกฐานข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย คัมภีร์พระพุทธศาสนาและเอกสารอื่น ๆ เข้าด้วยกัน แล้วนำมาสังเคราะห์ วิเคราะห์ แสดงผลลัพธ์เป็นคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาและเส้นทางการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา 3 สาย และสรุปเป็นตารางสังเคราะห์การจัดกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาเพื่อพัฒนารฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ได้แก่

1) เส้นทางการสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “ไหว้พระธาตุเพื่อ ทาน ศีล ภาวนา” เป็นเส้นทางที่ออกแบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมให้เห็นถึงคุณค่าและความหมาย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติบูชาให้เป็นมงคลชีวิตที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือ บุญกิริยาวัตถุ 3 และโอวาทธรรม 3

2) เส้นทางการสายมหาสติปัญญา ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” โดยมุ่งเน้นการพัฒนาจิต เกื้อหนุนให้เข้าถึงความดีงาม สร้างเครือข่าย ขยายผลในการพัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ โภคะ โมหะ และพัฒนามนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ในชีวิต ซึ่งมีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือ มหาสติปัญญา 4

3) เส้นทางการสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “สังฆธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” โดยมุ่งเน้นความเข้าใจ ความเข้าถึงแก่นของสังฆธรรมเพื่อนำชีวิตให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน นำไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจ อารมณ์ ให้มีความมั่นคงและบริสุทธิ์ผ่องใส ซึ่งมีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือ อริยสัจ 4 และโพธิปักขิยธรรม 37ประการ

ตารางที่ 19 สังเคราะห์: จัดกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาเพื่อพัฒนารฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ชื่อวัด	ศาสนสถาน	ศาสนวัตถุ	ศาสนธรรม	เส้นทางมรดกโลก
วัดมหาธาตุ (สุโขทัย)	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปอัญญาสาร	1.บุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา 2.โอวาทธรรม 3 ประการ คือ การไม่ทำความชั่ว การทำความดี การทำให้บริสุทธิ์ ผ่องใส	เส้นทางการสาย พระบรม- สารีริกธาตุ จักรวาลวิทยา
วัดศรีสวาย	เจดีย์ทรงปราสาท 3 องค์	-----		
วัดสระศรี	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางลีลา		
วัดตระพังเงิน	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางลีลา		
วัดพระพายหลวง	เจดีย์ทรงปราสาท 3 องค์	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดช้างล้อม (สุโขทัย)	เจดีย์ทรงระฆัง	ช้างปูนปั้น 32 เชือก		
วัดเจดีย์เจ็ดแถว	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์	พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ		
วัดนางพญา	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดสวนแก้วอุทยานน้อย	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดเขาพนมเพลิง	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดสุวรรณคีรี	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูปปางลีลา /พระพุทธรูปอัญญาสาร		

วัดช้างล้อม (ศรีสัชนาลัย) วัดพระแก้ว	เจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางมารวิชัย/พระพุทธรูป ปางไสยาสน์		
วัดพระธาตุ	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดพระนอน	เจดีย์ทรงระฆัง	พระพุทธรูปปางไสยาสน์		
วัดพุทธไธศวรชัย	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางไสยาสน์		
วัดมหาธาตุ (อยุธยา)	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดราชบูรณะ	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางประทับยืน		
วัดศรีสรรเพชญ์	เจดีย์ทรงระฆัง	-----		
วัดไชยวัฒนาราม	เจดีย์ทรงปราสาท	พระพุทธรูปปางมารวิชัย		
วัดพระสี่อิริยาบถ		พระสี่อิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน	มหาสติปฎิฐาน 4 ยืน เดิน นั่ง นอน อย่างมีสติ	เส้นทางสาย มหาสติปฎิฐาน
วัดศรีชุม วัดหน้าถิง วัดหน้าพระเมรุ วิหารพระมงคลบพิตร		พระพุทธรูปปางมารวิชัย (พระอจนะ) พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางมารวิชัยทรงเครื่อง พระพุทธรูปปางมารวิชัย	อริยสัง 4 (การดับ ทุกข์) คือทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ คือ มหา สติปฎิฐาน 4 สัมมปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทริย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8	เส้นทางสาย อริยสัง 4 ทางแห่งความดับ ทุกข์

3. พัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา เป็นขั้นตอนของการนำฐานข้อมูลในส่วนอื่น ๆ ที่สรุปเป็นตารางสังเคราะห์: จัดกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทมา จากนั้นได้ขยายผลเป็นผลผลิตหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เล่มใหม่ ชื่อว่า “มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” มีองค์ประกอบเป็นภาพวาดดูสดใสสวยงาม เล่าเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ผ่านเส้นทางมรดกโลก 3 สายและนำเสนอสารสนเทศ 6 เรื่อง ได้แก่ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทเส้นทาง (4) สถานที่สำคัญ (5) ชุมความรู้ (6) คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา ซึ่งองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. การพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา พบว่าฐานข้อมูล

การเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่มีองค์ประกอบคือ (1) โบราณสถานหรือศาสนสถานวัดหรืออาคารสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ เจดีย์ประธาน วิหารหลวง อุโบสถ มณฑป เจดีย์ราย เจดีย์มุม (2) โบราณวัตถุหรือศาสนวัตถุพระพุทธรูป ประติมากรรมประดับอาคาร จิตรกรรมฝาผนัง (3) บุคคลผู้สร้างวัดและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาหรือศาสนบุคคล ได้แก่ พระมหากษัตริย์ (4) พิธีทางพระพุทธศาสนาหรือศาสนพิธีได้ทำสืบต่อกันมา องค์ประกอบทั้ง 4 นี้ถูกบันทึกอย่างเชื่อมโยงกับการอธิบายผ่านประวัติศาสตร์และศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อการเรียนรู้โดยทั่วไป ซึ่งสอดคล้องกับงานของมณีนรัตน์ สุขเกษม และนุชนนตรี ภาพสมุทรี ศึกษาเรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน: เมืองมรดกโลก-มรดกวัฒนธรรมมีชีวิตกรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” พบว่าแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่ผสมผสานระหว่างบริบทของเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของโบราณสถานโบราณวัตถุในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร มีความเข้ากันกับภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิต และวัฒนธรรมประเพณีผ่านมิติของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกประทับใจกับสถานที่ท่องเที่ยวแล้วอยากมาเที่ยวอีก เพื่อเรียนรู้สิ่งอื่นที่ทรงคุณค่า ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาเป็นแหล่งมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารได้อย่างยั่งยืนสืบไป นอกจากนี้ยังเป็น การเตรียมความพร้อมในการเป็นศูนย์กลางของมรดกโลกแห่งอาเซียนในอนาคต

ส่วนข้อมูลในบริบทพระพุทธศาสนาเป็นข้อมูลอีกชุดหนึ่งที่มีความสำคัญในการเรียนรู้ถึงสาเหตุและผลลัพธ์ในการมีเจดีย์ ปรางค์ หรือพระพุทธรูปภายในวัดโบราณของอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่งนี้ ซึ่งไม่ใช่สิ่งปรักหักพังอย่างที่เห็น แต่เป็นสิ่งที่สร้างไว้เพื่อการสักการบูชาในอดีต มีคุณค่าเป็นต้นแบบเพื่อการเรียนรู้พุทธปรัชญาและทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เล่มใหม่เพื่อการศึกษาเรียนรู้ก่อนมาเยือนอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Wasim Qazi, Syed Ali Raza, and Nida Shah ศึกษาเรื่อง “Acceptance of e-book reading among higher education students in a developing country: the modified diffusion innovation theory” เป็นเรื่องการสำรวจความตั้งใจของนักเรียนที่มีต่อการใช้ E-Books โดยใช้ทฤษฎีนวัตกรรมการแพร่กระจายที่ปรับเปลี่ยนทัศนคติของนักเรียน พบว่าความซับซ้อน การสังเกต การทดลองทัศนคติ และการรับรู้ มีผลในเชิงบวกต่อความตั้งใจเชิงพฤติกรรม โดยใช้ทฤษฎีนวัตกรรมของ Roger ทำนายความตั้งใจของบุคคลที่มีต่อการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ การศึกษานี้มีผลลัพธ์เชิงประจักษ์แสดงถึงรูปแบบการวัดคุณลักษณะของนวัตกรรมเรื่องความเข้ากัน การสังเกต การตรวจสอบได้ ผลการวิจัยพบว่า หากนักเรียนพบ E-Books ที่ตรงกับความต้องการ มีความสนใจ มีทัศนคติเชิงบวก และลองสังเกตได้ สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความตั้งใจในเชิงบวกต่อ E-Books และส่งผลให้เกิดการใช้งานจริงในที่สุด

2. พัฒนารฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา โดยรวมฐานข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย คัมภีร์พระพุทธศาสนาและเอกสารอื่น ๆ แล้วนำมาสังเคราะห์ วิเคราะห์ และแสดงผลลัพธ์เป็นศาสนธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบข้อที่ 5 ของอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา เป็นเส้นทางการเรียนรู้พระพุทธศาสนา 3 สาย คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศีล ภาวนา” มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือบุญกิริยาวัตถุ 3 และโอวาทธรรม 3 (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือมหาสติปัญญา (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ ชื่อชุดองค์ความรู้คือ

“สังฆธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคืออริยสัจ 4 และโพธิปักขิยธรรม 37 ซึ่งการวิจัยส่วนมากสิ้นสุดลงที่การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณี ซึ่งไม่ควรจบเพียงเท่านั้นควรมีฐานข้อมูลที่เกิดขึ้นใหม่เพื่อเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้แสวงหาสิ่งอื่นต่อไป โดยได้สอดคล้องกับทฤษฎีตัวบทของโรลิ่งด์ บาร์ตส์ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านกับตัวงานเขียนที่เป็นวรรณกรรมมีลักษณะหยุดนิ่ง สื่อสารทางเดียว และมีผู้อ่านเป็นผู้บริโภคงานเขียนหรือตัวงานสื่อความหมายตรง ซึ่งเป็นแนวคิดแบบโครงสร้างนิยม ส่วนตัวบทที่เป็นวรรณกรรมมีลักษณะเคลื่อนไหว สื่อสารโดยมีผู้อ่านเขียนตัวบทใหม่ได้ เป็นการเพิ่มอำนาจให้ผู้อ่าน และลดบทบาทของผู้เขียนหรือตัวงานสื่อความหมายแฝง เป็นแนวคิดแบบหลังโครงสร้างนิยมที่ผู้อ่านไม่ต้องยึดติดกับความหมายแบบเดิม ๆ แต่จะเดินไปสู่กระบวนการสื่อและสร้างความหมายที่ไม่รู้จบ ภายใต้ความซับซ้อนของรหัสที่ต้องถอดอย่างระมัดระวัง โดยโรลิ่งด์ บาร์ตส์ ได้แบ่งรหัสเป็นพหุตัวบท ประกอบด้วยรหัสทางสัญวิทยา รหัสการตีความหมาย รหัสเชิงสัญลักษณ์ รหัสการกระทำ และรหัสวัฒนธรรม รหัสเหล่านี้มีการอ่านตัวบทที่แตกต่างและมีความหมายมากมาย เนื่องจากมีการแทนที่หรือสวมทับตลอดเวลา เป็นสิ่งที่นำไปสู่เรื่องรูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอยและให้อิสระในการตีความที่ต่างจากความหมายของสัญลักษณ์แบบเดิม ๆ

3. การพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา เป็นขั้นตอนของการนำฐานข้อมูลทั่วไปและฐานข้อมูลเฉพาะทางพระพุทธศาสนา มาสรุปเป็นกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาและพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนา จากนั้นได้ขยายผลเป็นผลผลิตหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เล่มใหม่ชื่อ “มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” มีองค์ประกอบเป็นภาพถ่ายคู่มือใสสวยงาม เล่าเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ผ่านเส้นทางมรดกโลก 3 สาย และสารสนเทศ 6 เรื่อง คือ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทเส้นทาง (4) สถานที่สำคัญ (5) ชุดความรู้ (6) คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา ซึ่งการนำฐานข้อมูลที่ค้นพบมาพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ มีความสอดคล้องกับงานของ Senthilkumaran Piramanayagam and Partho Pratim Seal ศึกษาเรื่อง “The Choice Between E-Books and Printed Books: A Study Among Hospitality and Tourism Educators and Learners Hospitality and Tourism Educators and Learners” พบว่าการพิมพ์หนังสือและ E-Books มีทั้งข้อดีข้อด้อยคือ การพิมพ์หนังสือให้ความสุขในการอ่านและประสบการณ์การเรียนรู้ที่ยืดเยื้อ ซึ่งผู้จัดพิมพ์และผู้แต่งหนังสือควรแนบหนังสือฉบับดิจิทัล ซีดีรอม หรือสำเนาการพิมพ์ของหนังสือ เพื่อช่วยให้จัดเก็บและพกพาหนังสือทำได้สะดวก เพราะทั้งนักเรียนและครูมีความตั้งใจที่จะเพิ่มอัตราการใช้งานและสนใจใน E-Books มากขึ้นในอนาคต จึงควรให้ความสำคัญกับ E-Books ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของการอ่าน การสืบค้นในอนาคต และการเดินไปพร้อมกันในเรื่องที่เป็นชุดเดียวกับหนังสือสิ่งพิมพ์ เป็นการส่งเสริมการอ่านการเรียนรู้ของคนต่างวัยในสังคมอนาคต

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่องพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ควรนำมาเป็นสื่อการสอนในระดับประถมศึกษาเพื่อดึงความสนใจให้ตื่น

รู้ถึงมรดกโลกที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลานานกว่าประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่โบราณกาล ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่ในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 และประดิษฐานอย่าง มั่นคงเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11 ทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน สามารถเป็นแบบเรียนแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ได้เรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมผ่านหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เรื่องมรดก โลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

5.3.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

รัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณให้เพียงพอในการขุดค้นโบราณสถานแห่งใหม่และบูรณะ โบราณที่มีอยู่แล้ว รัฐบาลควรสนับสนุนอัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อการ ส่งเสริมและการทำกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวที่มาเยือนอุทยานประวัติศาสตร์ นอกจากนี้อุทยาน ประวัติศาสตร์แต่ละแห่งควรอนุญาตให้ชุมชนและผู้ประกอบการนำนักท่องเที่ยวเข้าไปทำกิจกรรมเพื่อ สืบสานวัฒนธรรมประเพณีและการเรียนรู้อุทยานประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามอุทยานประวัติศาสตร์ ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พร้อมทั้งผู้ประกอบการควรประชุมร่วมกันทุก ไตรมาสเพื่อวางแผนในการจัดทำตารางส่งเสริมการท่องเที่ยวมรดกโลกทางวัฒนธรรม

5.3.3 ข้อเสนอแนะทั่วไป

ฐานข้อมูลในงานวิจัยนี้ สามารถเป็นแบบเรียนแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชน ทั่วไป ได้เรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมผ่านหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เรื่องมรดกโลกทางวัฒนธรรมใน บริบทพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ :

ก. ภาษาไทย

กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

กรมการศาสนา. ศาสนพิธีและมารยาทไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2561.

กรมศิลปากร. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2542.

กรมศิลปากร. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2516.

กรมศิลปากร. โครงการปรับปรุงแผนแม่บท นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: เอ็น เอส พี พรินติ้งกรุ๊ป, 2537.

กรมศิลปากร. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย แผนแม่บท เมษายน 2521. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521.

กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการอนุรักษ์เมืองโบราณศรีสัชชนาลัย. กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533.

กรมศิลปากร. จารึกสมัยสุโขทัย. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสือไทย พุทธศักราช 2526. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526.

กรมศิลปากร. ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 8/2530.

กรมศิลปากร. นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร. พิมพ์ครั้งที่ 4. สุโขทัย: บริษัทบางกอกอินเฮาส์ จำกัด, 2561.

กรมศิลปากร. แผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (พ.ศ. 2524-2529). กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี, 2527.

กรมศิลปากร. แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย. กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533.

กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่มที่ 1. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2516.

- กรมศิลปากร. รายงานการสำรวจและขุดแต่งบुरुณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสี่ชนาลัย พ.ศ. 2508-2512. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2512.
- กรมศิลปากร. รายงานการสำรวจขุดแต่งและบुरुณะโบราณสถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2513. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513.
- กรมศิลปากร. วัดพุทไธศวรรย์ พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2543.
- กรมศิลปากร. “วิวัฒนาการพุทธสถานไทย”. จัดพิมพ์ประกอบการจัดนิทรรศการพิเศษเนื่องในเทศกาล ปุริมพรรษาปี 2533 ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร 6 กรกฎาคม-30 กันยายน 2533. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, 2533.
- กรมศิลปากร. สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2552.
- กฤษณ์ อินทโกศัย. “รายงานการเปิดกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ” ในจิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนคร: กรมศิลปากร, 2501.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. “วิเคราะห์การอ่านแปลจารึกแผ่นทองแดงวัดไชยวัฒนาราม”. วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2880-2559). พิษณุโลก: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2559.
- โซฮีโกะ ยามาตะ และฮิโรชิ ทานากะ. รายงานการปฏิบัติการธรรงค์นานาชาติสำหรับโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. สุโขทัย: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 2529.
- ณัฐภัทร จันทวิช. หนังสือวัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2553.
- ทรงสิริ วิชิรานนท์ และคณะ. การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์เทคโนโลยีเสมือนจริงส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนคูบัว จังหวัดราชบุรี. งานประชุมวิชาการระดับชาติด้านการท่องเที่ยวกับมนุษยศาสตร์ ครั้งที่ 1 19-20 ธันวาคม 2562.
- เทียมจันทร์ หมั่นสระเกษ. “การศึกษาโลกทัศน์ในจารึกสุโขทัย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2542.
- ชกฤต ฉีกบแหลม และคณะ. “แผนงานการพัฒนาโปรแกรมประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่เพื่อตอบสนองการใช้งานของกลุ่มนักท่องเที่ยวผู้ใช้อุปกรณ์พกพาชนิดสมาร์ตโฟนและแท็บเล็ต”. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2560.
- ธีรวัสส์ บำเพ็ญบุญบารมี. ความเป็นไปทางพระพุทธศาสนา: ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา ตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2550.
- ธนิต อยู่โพธิ์. งานบुरुณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัย. พระนคร: กรมศิลปากร, 2507.

- นิคม มูลิกะคามะ. **แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถาน ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2548.
- ประกาศกรมศิลปากร. **กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 105 ตอนที่ 57.** (12 เมษายน 2531).
- ประกาศกรมศิลปากร **เรื่องขึ้นทะเบียนโบราณสถาน. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 85 ตอนที่ 41.** (7 พฤษภาคม 2511).
- ประทีป เพ็งตะโก. **สถาปัตยกรรม วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- ปิยะวัฒน์ รองสวัสดิ์. **จุดคามรามเทพ วัดพุทไธศวรรย์ อยุธยา.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิริวัฒนา อินเทอร์เน็ต จำกัด (มหาชน), 2550.
- พญาลิไท **ไตรภูมิกถา** กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, 2540.
- พระกวีวราญาณ (จ่านงค์ ชุตินุชโร). **วิชาศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.
- พระครูสุนทรสังฆพิณิจ ดร. และคณะ “**การพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศของแหล่งท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยในฐานะประตูสู่อาเซียน**” **รายงานวิจัย** สำนักงาน คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2560.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) **พระพุทธศาสนาในเอเชีย** พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** พิมพ์ครั้งที่ 17 กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ 11 กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, 2551.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พัฒนาสังคมไทยด้วยความรู้ เข้าใจไตรภูมิฯ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2549.
- พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์). **ตำนานกรุงเก่า** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงจำเริญ โบราณราชธานินทร์. พระนคร: บริษัทสหอุปกณ์การพิมพ์, 2502.
- พระยาโบราณราชธานินทร์. **เรื่องกรุงเก่า ในประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 37 ภาคที่ 63.** พระนคร: องค์การคำครุสภา, 2512.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). **ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 39 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64.** กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, 2512.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). พระนคร: องค์การคำครุสภา, 2504.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน. พระนคร: คลังวิทยา, 2514.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ในคำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหา
วัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พิมพ์ครั้งที่ 2. พระ
นคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.

พระวิเชียรปรีชา (น้อย) พงศาวดารเหนือในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม 2. พระนคร:
ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2504.

พิทยา ดำเนินงาม และประโชติ สังขนุกิจ. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน
เมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชชนาลัย พ.ศ. 2508-2512. (พระนคร: กรมศิลปากร,
2514).

พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. สุโขทัยเมืองพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครสวรรค์: บริษัท เดอะ เบสท์ เพรส
แอนด์ ครีเอชั่น จำกัด, 2562.

มะลิ โคกสันเทียะ. นำชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดกำแพงเพชร. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.

มานิต วัลลิโกดม. “สภาพปัจจุบันของวัดราชบูรณะ” ในจิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุพระปรางค์วัด
ราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนคร: กรมศิลปากร, 2501.

มานิต วัลลิโกดม. วัดไชยวัฒนาราม พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. รูป
ถ่ายและแผนผัง. (ม.ป.ท., 31 ธันวาคม 2511). รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพนายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม.

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และคณะ. “การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเชิงเครือข่ายชุมชนการ
ท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในประชาคมอาเซียน”. รายงานวิจัย
สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)
2560.

มูลนิธิพระมงคลบพิตร. จดหมายเหตุ: การบูรณปฏิสังขรณ์วิหารพระมงคลบพิตร. นนทบุรี: บริษัท
ภาพพิมพ์ จำกัด, 2562.

ระพีพรรณ ใจภักดี. คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก, 2548.

วัชรีย์ สวามีวิศุ์. วัดหน้าพระเมรุราชิการาม. กรุงเทพมหานคร: แกลเลอรีการพิมพ์, 2559.

วัชรีย์ วัชรสินธุ์. สัตว์ส่วนสัมพันธ์ในงานสถาปัตยกรรมไทย (สายสกุลช่างอยุธยา). กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

วิจิตร สังข์ประพันธ์. พุทธศาสตร์. ภูเก็ต: วิทยาลัยครูภูเก็ต, 2534.

วิมลวรรณ วงศ์ศิริ และชลลดา ม่วงธนะใจ. การเพิ่มช่องทางประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวในรูปแบบ
อินโฟกราฟิกและสื่อมัลติมีเดียผ่านเว็บไซต์ กรณีศึกษา ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัด
เพชรบูรณ์. การประชุมวิชาการระดับชาติราชภัฏเพชรบุรี วิจัยศิลปวัฒนธรรม ครั้งที่ 4
วันที่ 3 ธันวาคม 2560 มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี.

- สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2529.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธรเจดีย์**. (กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, 2544.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธรเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร: เจริญธรรม, 2517.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร, 2539.
- สายชล ปัญญชิต และคณะ “การวิเคราะห์นโยบายและยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน” **รายงานวิจัย** สำนักงาน คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2560.
- สารานุกรมสุขุทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป)** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.
- สิรินุช เรื่องชีวิติน. “จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา”. **สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- สังข์ พัฒโนทัย. **พระเจ้าปราสาททอง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา พระสุเมรุ, 2516.
- สันติ เล็กสุขุม. **งานช่าง คำช่างโบราณ**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2553.
- สันติ เล็กสุขุม. **จิตรกรรมไทยแบบประเพณีและแบบสากล**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช.
- สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นท์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2541.
- สันติ เล็กสุขุม. **วัด-เจดีย์ ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา**. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2560.
- สันติ เล็กสุขุม และคณะ. **โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐานมรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชชาลัย กำแพงเพชร**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551.
- สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทจรัลสนิทวงศ์ การพิมพ์ จำกัด, 2542.
- เสนอ นิลเดช. **วัดพระศรีสรรเพชญ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประชาชน, 2546.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. **พระพุทธรจิรายวตร 60 ปาง**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือ ธรรม, 2546.
- เสถียร โปอินันทะ. **พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: โรงพิมพ์มหา- มกุฏราชวิทยาลัย, 2543.
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. **พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาพร้อมรูปถ่ายและ แผนผัง**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.26.1.1/12 เอกสารสำนักงานเลขานุการกรม กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ **เรื่องกรมการบูรณะสุโขทัย**. พ.ศ. 2496-2501.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.26.1.1/58 เอกสารสำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร
กระทรวงศึกษาธิการ **เรื่องคณะอนุกรรมการที่ปรึกษาในการปรับปรุงบูรณะเมือง
สุโขทัยเก่า, 2510.**

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. “พระจักรพรรดิราชกับงานศิลปกรรม”. **จักรพรรดิราชที่ฝั่งของมหาชน
ชาวสยาม**. กรุงเทพมหานคร: มติชนปากเกร็ด, มีนาคม 2550.

อนุชิต คำของเมือง. **พุทธประวัติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2549.

อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. **วิกเตอร์ เคนเนดี แพล. องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย (The Elements of
Thai Architecture)**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์สตรีสาร จำกัด, 2521.

อานนท์ เรื่องเทศ. “**รายงานความก้าวหน้า การขุดแต่งและการออกแบบเพื่อการบูรณะวัดพระศรี
สรรเพชญ์ ประจำงวดที่ 3-4**” เสนอโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์
พระนครศรีอยุธยา (อัสสำเนา).

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร. **มรดกไทย มรดกโลก**. กรุงเทพมหานคร: ยูนิค แมเนจ, 2547.

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา**.
กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2543.

ข. ภาษาอังกฤษ

Adel Eladl and Ali Sharaf Al Musawi. European Journal of Educational Research
Effects of Students Attitudes towards Using E-Books on Their Self-efficacy
and Academic Motivation, **European Journal of Educational Research**.
Vol 9 No 3 (July 2020).

Behavioral & Social Sciences Librarian. Vol 33 No 1 (February 2014).

Carmen Antón. Carmen Camarero and Javier Rodríguez-Pinto, Pleasure in the use of
new technologies: The case of e-book readers, **Online Information
Review**. Vol 41 No 2 (April 2017).

Chia-Lin. et al. Investigating the determinants of e-book adoption. **Program
electronic library and information systems**. Vol 51 No 1 (April 2017).

Forrest McGill. “**The Art and Architecture of The Reign of King Prasatthong of
Ayutthaya (1629-1656)**”. (A dissertation submitted in partial Fulfillment of
the requirements for Doctor of Philosophy in the University of Michigan,
1977).

Jodi Shepherd and Rachel Arteaga. Social Work Students and E-Books: A Survey of
Use and Perception.

Kay Downey. et al. KSUL: an Evaluation of Patron-Driven Acquisitions for E-books,
Computers in Libraries, Vol 34 No 1 (March 2014): 10-12, 30-31.

Namho Chung and Heejeong Han. The relationship among tourists' persuasion.
attachment and behavioral changes in social media. **Technological
Forecasting and Social Change**. Vol123 (September 2016).

Sara Domínguez-Navarro and Maria del Rosario González-Rodríguez. Social Media managerial implications for budget accommodation venues: use of Social Media platforms more effectively and efficiently. **Quality and Quantity**, (August 2019).

Senthilkumaran Piramanayagam and Partho Pratim Seal. The Choice Between E-Books and Printed Books: A Study Among Hospitality and Tourism Educators and Learners Hospitality and Tourism Educators and Learners.

Senthilkumaran Piramanayagam, Siddhant Rathore and Partho Seal. Destination image. visitor experience. and behavioural intention at heritage centre. **Anatolia**. Vol 31 No 1 (April 2020).

Wasim Qazi. Syed Ali Raza and Nida Shah. Acceptance of e-book reading among higher education students in a developing country: the modified diffusion innovation theory. **International Journal of Business Information Systems**. Vol 27 No 2 (January 2018).

Xi Leung and Lan Jiang. How do destination Facebook pages work? An extended TPB model of fans' visit intention. **Journal of Hospitality and Tourism Technology**. Vol 9 No 5 (June 2018)

(2) วิทยานิพนธ์ :

ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช. “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2536.

พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง. “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว: ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ. 2544.

พนิดา อุตตะโมต. “ศึกษาวัดเจติยเจ็ดแถว”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.

ภูวเดช สิ้นทับศาล. “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย”. **ดุชนิพนธ์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2560.

วรศรา ตั้งคำวานิช. “รุ่งอรุณแห่งความสุข: การสร้างประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2450-2534”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2555.

วารี สามารถ. “ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531.

(3) บทความ :

เกศรินทร์ โชคเพิ่มพูน. การผลิตสื่อมัลติมีเดียเพื่อพัฒนากระบวนการสื่อสารด้วยเทคโนโลยีเสมือนจริง : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์เมืองนครราชสีมา. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**, ปีที่ 43 ฉบับที่ 2 (2560).

ชาตรี มหันตรัตน์ และปณณธร หอมบุญมา. ปัญหาการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกแบบมีส่วนร่วม: นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. **วารสารวิทยาการจัดการปริทัศน์**. ปีที่ 21 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2562).

นิคม มูลิกะคามะ. “ลมหายใจเฮือกสุดท้ายของสถาปัตยกรรมไทย” สารกรรมศิลปากร. ปีที่ 6. ฉบับที่ 6. (2536).

มณีนรัตน์ สุขเกษม และนุชเนตร กาศสมุทร. การจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน: เมืองมรดกโลกมรดกวัฒนธรรมมีชีวิต กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร. **วารสาร มทร.อีสาน ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2561).

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2550).

ปราณี ตันประยูร และกิติมา ทามาลี. การจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลก. **วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)**. ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2561).

วันทนี้อยู่ แสนภักดี. แนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอยุธยาเมืองมรดกโลก ในมุมมองของผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยว. **วารสารวิชาการและวิจัย มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2562).

ศรีศักร วัลลิโภดม ความมหัสจรรย์ของกำแพงเพชร. **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ 19 (2). (เมษายน-มิถุนายน, 2536).

ศรีศักร วัลลิโภดม. “พระเจ้าปราสาททองกับวัดไชยวัฒนารามและจักรพรรดิราช”. **วารสารศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ 3 ฉบับที่ 10 (สิงหาคม 2535).

สุชานาด สิงหาปัด. ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม: กิจกรรมสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนผู้ไทบ้านโพน จังหวัดกาฬสินธุ์. **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา**. ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2560).

สุดารา. “วัดไชยวัฒนาราม”. **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ 7. ฉบับที่ 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524).

(3) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

งานพัฒนาองค์ความรู้สำหรับ SME. **เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อธุรกิจบริการท่องเที่ยวและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://sme.go.th/upload/mod_download/download-201810050_82111.pdf [18 กุมภาพันธ์ 2564].

ฉัตรชัย อรรถปักษ์, **องค์ประกอบศิลปะ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.oknation.net/blog/sarattatham/2011/01/24/entry-1> [18 กุมภาพันธ์ 2564].

ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มนุษยวิทยาสรินธร (องค์กรมหาชน). วาทีณี ถนอมพลกรังและทงศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล เรียบเรียงและดูแลฐานข้อมูล.

- [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://sac.or.th/databases/archaeology/archaeology/> [15 ธันวาคม 2563].
- ณัฐวิทย์ พิมพ์ทอง. บทความเรื่องไตรภูมิ: **จักรวาลทัศน์ของชาวพุทธ “ความเชื่อกับภูมิวัฒนธรรม”**. จัดโดยมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ร่วมกับร้านหนังสือริมขอบฟ้า. เมื่อวันศุกร์ที่ 22 เมษายน 2554. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=196> [14 กุมภาพันธ์ 2564].
- เทคโนโลยีสารสนเทศกับการท่องเที่ยว**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://satiwit-it.myreadyweb.com/article/category-134025.html> [22 กุมภาพันธ์ 2564].
- น. ณ ปากน้ำ. **ผลงานที่ไม่มีใครรู้จักของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.moomkafe.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539158266&Ntype=5> [22 กุมภาพันธ์ 2564].
- บุศรมณี บุญผล. **เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่วัดมหาธาตุ พุทธศิลป์อันโดดเด่นแห่งอาณาจักรสุโขทัย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://aseanclubkku.blogspot.com/2019/04/blog-post.html> [9 เมษายน, 2564].
- พระพุทธรูป**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.elibrary.sacict.net/upload/knowledge_base/Introduction/knowledge_sen/history/h0002.pdf [22 กุมภาพันธ์ 2564].
- พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 5 หมวด 1 ภูมิจตุกะ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://palipage.com/jm/index.php?option=com_content&view=article&id=89%3Aabhidhammatthasangaha5&catid=46%3Aabhidhammatthasangahapali&Itemid=30&limitstart=1 [14 กุมภาพันธ์ 2564].
- พุทธกิจประจำวัน 5 ประการ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dmc.tv/forum/index.php?Showtopic=1789> [10 เมษายน 2564].
- พุทธศิลป์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.artbangkok.com/detail_page.php?sub_id=85 [15 กุมภาพันธ์ 2564].
- ไพฑูริย์ ศรีฟ้า. หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (e-Book). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://oknation.nationtv.tv/blog/freeday888/2009/08/25/entry-1> [10 เมษายน 2564].
- รชตะ ปิวาวัฒนพานิช. **มรดกโลกในประเทศไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://ngthai.com/travel/17354/worldheritagesitesinthailand/> [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://thailandtourismdirectory.go.th/th/info/attraction/detail/itemid/2949> [5 เมษายน 2564].
- ศาสนาและประเพณี**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/prawatisassukhothay/dan-sasna> [14 มีนาคม 2564].
- ศิลปะสุโขทัยด้านสถาปัตยกรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/karmeuxngkarpkkh rxngsukhothay/silp-smay-sukhothay> [10 เมษายน 2564].
- ศิลป์ พีระศรี. พระยาอนุমানราชชน แปล. ประติมากรรมไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.moomkafe.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539158266&Ntype=5> [22 กุมภาพันธ์ 2564].

- ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก กระทรวงวัฒนธรรม. **หลักเกณฑ์การขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลก**. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: <http://164.115.22.96/convention.aspx> [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วิหารพระมงคลบพิตร**. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: https://ayutthaya.mots.go.th/news_view.php?nid=359 [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วัดมหาธาตุ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
www.ayutthaya.mots.go.th/news_view.php?nid=342 [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- Christina Grace. 5 รูปแบบ E-book ที่แตกต่างกันซึ่งดีที่สุด. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.easepdf.com/th/topics/ebook-formats.html> [26 กุมภาพันธ์ 2564].
- ศิลปะสุขุขทัยด้านสถาปัตยกรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/karmeuxngkarpkkh/rxngsukhothay/silp-smay-sukhothay> [10 เมษายน 2564].
- ศิลป์ พีระศรี. พระยาอนุนามานราชชน แปล. **ประติมากรรมไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.moomkafae.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539158266&Ntype=5> [22 กุมภาพันธ์ 2564].
- ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก กระทรวงวัฒนธรรม. **หลักเกณฑ์การขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลก**. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: <http://164.115.22.96/convention.aspx> [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วิหารพระมงคลบพิตร**. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: https://ayutthaya.mots.go.th/news_view.php?nid=359 [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วัดมหาธาตุ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
www.ayutthaya.mots.go.th/news_view.php?nid=342 [28 กุมภาพันธ์ 2564].
- Christina Grace. 5 รูปแบบ E-book ที่แตกต่างกันซึ่งดีที่สุด. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<https://www.easepdf.com/th/topics/ebook-formats.html> [26 กุมภาพันธ์ 2564].

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

ที่ อว ๘๐๐๓/ว ๕๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

๓๕ ธันวาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เจริญพร คุณสถาพร เทียงธรรม ผู้อำนวยการกองโบราณคดี กรมศิลปากร

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม ตำแหน่งอาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคณะ ได้รับการอนุมัติทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๔ ให้ทำวิจัย เรื่อง “นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” ซึ่งประกอบด้วยโครงการย่อย ๒ โครงการ คือ

(๑) เรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา”

(๒) เรื่อง “พัฒนา Application เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา”

ได้สร้างเครื่องมือวิจัยขึ้นมาใหม่ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และเพื่อความถูกต้องของเนื้อหาแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์จึงเห็นควรให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย

เพื่อการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคณะผู้วิจัยเห็นว่าท่านเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้คำแนะนำที่ถูกต้อง เทียบตรง เป็นประโยชน์ จึงเจริญพรเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและพัฒนาเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์ และขออโนโมทนาขอบคุณล่วงหน้า ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิโกโร, รศ. ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ประสานงาน: ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม โทร. ๐๘๙-๘๙๘๒๘๖๒

ที่ อว ๘๐๐๓/ว ๕๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๘๔ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๘๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๑๔
www.mcu.ac.th

๓๕ ธันวาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เจริญพร รศ. ดร.โยธิน แสงดี สถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณ ตำแหน่งอาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคณะ ได้รับการอนุมัติทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๔ ให้ทำวิจัย เรื่อง “นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” ซึ่งประกอบด้วยโครงการย่อย ๒ โครงการ คือ

(๑) เรื่อง “พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา”

(๒) เรื่อง “พัฒนา Application เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา”

ได้สร้างเครื่องมือวิจัยขึ้นมาใหม่ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และเพื่อความถูกต้องของเนื้อหาแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์จึงเห็นควรให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย

เพื่อการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคณะผู้วิจัยเห็นว่าท่านเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้คำแนะนำที่ถูกต้อง เทียบตรง เป็นประโยชน์ จึงเจริญพรเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและพัฒนาเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์ และขออนุโมทนาขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิโกโร, รศ. ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ประสานงาน: ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณ โทร. ๐๘๔-๘๘๘๒๘๖๒

ภาคผนวก ข.
หนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัย

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๐๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๔ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘
www.mcu.ac.th

๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม / นักวิจัย บัณฑิตวิทยาลัย

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย เพื่อทำการวิจัยในเรื่อง “นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาข้อเสนอการวิจัยของท่านแล้ว มีความเห็นว่า ข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการนี้ มีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนด ไม่ต้องแก้ไขปรับปรุงแต่ประการใด จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

จึงเจริญพรมมาเพื่อแก้ไขและดำเนินการต่อไป.

ขอเจริญพร

(พระสุวเรนเมธาภรณ์, ผศ.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๐๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๔ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘
www.mcu.ac.th

๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม / นักวิจัย บัณฑิตวิทยาลัย

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย เพื่อทำการวิจัยในเรื่อง “นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาข้อเสนอการวิจัยของท่านแล้ว มีความเห็นว่า ข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการนี้ มีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนด ไม่ต้องแก้ไขปรับปรุงแต่ประการใด จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

จึงเจริญพรมมาเพื่อแก้ไขและดำเนินการต่อไป.

ขอเจริญพร

(พระสุวเรนเมธาภรณ์, ผศ.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ค. รูปภาพเจดีย์ประธานของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์ มรดกโลกทางวัฒนธรรม

1. เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม

วัดมหาธาตุ สุโขทัย

วัดตระพังเงิน สุโขทัย

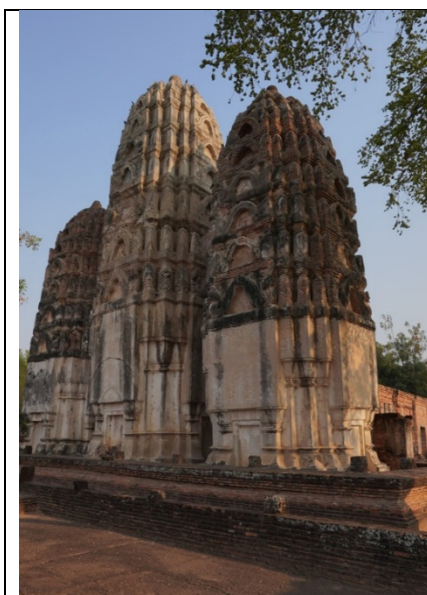

วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีรัชนาลัย

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย ศรีรัชนาลัย

2. เจดีย์ประธานทรงปราสาท

วัดศรีสวย สุโขทัย

วัดพระพายหลวง สุโขทัย

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชชาลัย

วัดพุทธไสวรรย์ ออยุธยา

วัดมหาธาตุ ออยุธยา

วัดราชบูรณะ ออยุธยา

วัดไชยวัฒนาราม ออยุธยา

3. เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือทรงกลม

		
<p>วัดสระศรี สุโขทัย</p>	<p>วัดช้างล้อม สุโขทัย</p>	<p>วัดนางพญา ศรีสัชชาลัย</p>
		
<p>วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่</p>	<p>วัดเขาพนมเพลิง ศรีสัชชาลัย</p>	<p>วัดสุวรรณคีรี ศรีสัชชาลัย</p>
		
<p>วัดช้างล้อม ศรีสัชชาลัย</p>	<p>วัดพระแก้ว กำแพงเพชร</p>	<p>พระธาตุ กำแพงเพชร</p>

ภาคผนวก ง. รูปพระพุทธรูปปางต่าง ๆ

1. พระพุทธรูปปางมารวิชัย

		
วัดพระแก้ว กำแพงเพชร	วัดมหาธาตุ ออยุธยา	วัดไชยวัฒนาราม ออยุธยา
		
วัดพนัญเชิง ออยุธยา	วิหารพระมงคลบพิตร ออยุธยา	วัดหน้าพระเมรุ ออยุธยา
		
วัดพุทธโสธรวรย์	วัดศรีชุม สุโขทัย	

2. พระพุทธรูปอัญมณี

4. พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ, พระพุทธรูปสี่อริยาบถ

วัดเจติยเจ็ดแถว ศรีสัชชาลัย

วัดพระสี่อริยาบถ กำแพงเพชร

5. พระพุทธรูปปางไสยาสน์

วัดพระแก้ว กำแพงเพชร

วัดพุทธไสยาสน์ อยุธยา

ภาคผนวก จ. รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก

ลำดับ	ชื่อ นามสกุล (ฉายา)	ตำแหน่ง
	สัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่ พระนครศรีอยุธยา	
1	พระพิศาลวิฑารกิจ	เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุราชิการามวรวิหาร เจ้าคณะตำบลท่า วาสกุรี เขต 3
2	คุณสุกัญญา เบาเนิด	ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
3	คุณวิรัตน์ แข็งขัน	ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวและกีฬาประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
4	พระเมธีวรารามณ์	รองเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงวรวิหาร รองเจ้าคณะจังหวัด
5	พระครูภาวนาภักทรคุณ	รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธไสยาสน์
6	คุณบุญสืบ หาสาสน์ศรี	ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงกุฎเกล้า

7	คุณโสฬส ปรียติฆรพันธ์	มัคคุเทศก์พระนครศรีอยุธยา
8	คุณสฤณี เอกยะติ	นายกสมาคมสื่อวิทยุโทรทัศน์ศรีอยุธยา
9	คุณเศรษฐเนตร มั่นใจจริง	มัคคุเทศก์มรดกโลกพระนครศรีอยุธยา
10	คุณทวีวัฒน์ คุ้มสุข	ผู้นำชุมชนปราสาทนครหลวง
	สัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่กำแพงเพชร	
11	คุณกฤตย์พัฒน์ จันทร์เชื้อ ผู้ช่วย	ประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 2
12	ดร. วิชา จันทร์เชื้อ	นายกสมาคมสหพันธ์ท่องเที่ยวภาคเหนือจังหวัดกำแพงเพชร, มัคคุเทศก์เมืองมรดกโลก, ผู้ประกอบการท่องเที่ยว
13	คุณบัณฑิต ทองอร่าม	หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
14	คุณปฏิภาณ ชันพันธ์	หัวหน้าสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร
15	คุณอัจฉรา แสงจันทร์	ประธานชุมชนท่องเที่ยววนครชุม
	สัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่สุโขทัย	
16	คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์	ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย
17	คุณจรัส แมนเหมือน	ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร วิทยาลัยการวัดตระพังทองและมัคคุเทศก์ท้องถิ่น
18	คุณธาดา สังข์ทอง	ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
19	คุณธีระ ฐปทอง	ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย
	สัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่ศรีสะเกษ	
20	คุณอัญชัญ อินหันต์	นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย
21	คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์	มัคคุเทศก์มรดกโลกศรีสะเกษ
22	คุณวรภาพร รัตนวงษ์	หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสะเกษ
23	คุณมณฑาทิพย์ อินทร์ทอง	นักโบราณคดีปฏิบัติการ ศรีสะเกษ

ภาคผนวก ฉ. รูปภาพการลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึก

พระพิศาลวิหารกิจ เจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุราชิการามวรวิหาร

คุณสุกัญญา เบนิต ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

คุณวิรัตน์ แข็งขัน ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระเมธีวราภรณ์ รองเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงวรวิหาร

พระครูภาวนาภัทรคุณ รักษาการเจ้าอาวาสวัดพุทธโสธรวรย์ พระอารามหลวง

คุณบุญสืบ ทาสาน์ศรี ประธานกรรมการมูลนิธิพระมงกุฎเกล้าพิตร วัดพระมงกุฎเกล้าพิตร

ดร. วิชา จันท์เชื้อ   มัคคุเทศก์เมืองมรดกโลกและผู้ประกอบการท่องเที่ยวจังหวัดกำแพงเพชร
คุณกฤตย์พัฒน์ จันท์เชื้อ ประธานสภาอุตสาหกรรมเขตพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 2 กำแพงเพชร

คุณบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

คุณปฏิกรณ์ ชันพันธ์ หัวหน้าสำนักงานการท่องเที่ยวและการกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร

คุณจำรัส แมนเหมือน ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร ไวยาวัจกรวัดตระพังทองและมัคคุเทศก์ท้องถิ่น
คุณปองเลิศ เฉลิมสิริโรจน์ ประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองเก่าสุโขทัย

คุณธาดา สังข์ทอง ผู้อำนวยการสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

คุณธีระ ฐปทอง ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัย

คุณประดิษฐ์ ทองศิลป์ มัคคุเทศก์มรดกโลกศรีสัชนาลัย

คุณอัญชัญ อินหันต์ นายกสมาคมการท่องเที่ยวสุโขทัย ผู้ประกอบการในศรีสัชนาลัย

คุณวราพร รัตนวงษ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขนาลัยคุณมณฑกาญจน์ อินทร์ทอง นักโบราณคดี
ปฏิบัติการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขนาลัย

ที่ วธ ๐๔๑๖/๒๕๖๐

กรมศิลปากร

ถนนหน้าพระธาตุ กทม. ๑๐๒๐๐

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๔

เรื่อง อนุญาตให้เข้าบันทึกภาพและคลิปวิดีโอด้วยการใช้อากาศยานไร้คนขับ (Drone)

เรียน ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อ้างถึง หนังสือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ อว ๘๐๐๑.๑/๒๖ ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๔

ตามหนังสือที่อ้างถึง ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคณะฯ ขออนุญาตเข้าบันทึกภาพและคลิปวิดีโอในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ด้วยการใช้อากาศยานไร้คนขับ (Drone) ในวันที่ ๑ - ๕ มิถุนายน ๒๕๖๔ ความละเอียดแจ้งแล้ว นั้น

กรมศิลปากรพิจารณาแล้ว อนุญาตให้ที่มีวิจัยและคณะฯ เข้าบันทึกภาพและคลิปวิดีโอในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ด้วยการใช้อากาศยานไร้คนขับ (Drone) ได้ โดยยกเว้นค่าธรรมเนียมการถ่ายทำ ทั้งนี้ ต้องไม่กีดขวางเป็นอุปสรรค หรือส่งผลกระทบต่อโบราณสถานและผู้มาเยี่ยมชม และให้ประสานรายละเอียดโดยตรงที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย หมายเลขโทรศัพท์ ๐ ๕๕๙๕ ๐๗๑๔

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นายประทีป เห่งตะโก)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย
อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
โทร. ๐ ๕๕๙๕ ๐๗๑๔
โทรสาร ๐ ๕๕๙๕ ๐๗๑๔

พัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทาง วัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

Developing Database and Electronic Book for cultural heritage learning in the context of Buddhism

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์ และ พชรวีร์ ทองประยูร

¹Maechee Kritsana Raksachom, Kunnikar Tangtulanont and Patcharawee
Thongprayoon

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

Corresponding Author's Email: Kritsana.rak@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ (1) พัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา (2) พัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา (3) พัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า ความโดดเด่นในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา มีองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาอยู่ 5 ด้าน คือ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม สร้างขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาสืบทอดพระพุทธศาสนาจากยุคสุโขทัยสู่ยุคอยุธยาและต่อเนื่องถึงยุครัตนโกสินทร์ การสร้างพุทธศิลป์แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาสะท้อนถึงวัฒนธรรมประเพณี คติการสร้าง เอกลักษณ์ของชาติ

คุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรม ปรากฏในศาสนสถานที่เป็นเจดีย์ประธานและศาสนวัตถุที่เป็นพระพุทธรูป เจดีย์ประธานสร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการและหลักโอวาทธรรม 3 ประการ ส่วนพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือหลักอริยสัจ 4 และหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ พัฒนาระบบการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาได้เป็นเส้นทาง 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 การนำข้อมูลโบราณสถาน 27 แห่งทำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

คำสำคัญ: ฐานข้อมูล; มรดกโลกทางวัฒนธรรม; การเรียนรู้พระพุทธศาสนา; หนังสืออิเล็กทรอนิกส์

Abstract

In this research article, an attempt was purposely made: (1) to develop the prototype of database and e-book for learning world cultural heritage in the context of Buddhism, (2) to develop the database for learning world cultural heritage in the context of Buddhism, and (3) to develop the e-book for learning world cultural heritage in the context of Buddhism.

The results of the study were clearly that the historical park's remarkableness of Sukhothai, Si Satchanalai, Kamphaeng Phet, and Phra Nakhon Si Ayutthaya basically encompass five kinds of Buddhist sites: the religious places, religious objects, religious persons, rituals and Buddha's teachings which somehow stem from strong faith in Buddhism and thereby being constantly passed down from Sukhothai to Ayutthaya till Rattanakosin period. In these respects, the creation of Buddhist arts was considerably regarded as the representation of the Buddhist prosperity, the reflection of the traditional culture, the ideal principle of creating national characteristics.

The concrete and abstract values manifest in the religious places which are the main pagoda and religious objects which are the Buddha image. The chief pagoda was deliberately established to keep the relic of Buddha resulting in the realization of the Buddhist philosophical values: the three meritorious acts and three admonitions or exhortations of the Buddha. As regards the Buddha images, they were symbolically represented as the Buddha leading to the realization of Buddhist philosophical values: the principle of Four Noble Truths and Thirty-seven Requisites of Enlightenment or Bodhipakkhiya-dhamma. Therefore, the most important principles of Dhamma gained from the research can be concluded as the three meritorious routes so as to provide the body of knowledge in order to develop the learning processes of the cultural heritage in the context of Buddhism as follows: (1) the cosmology of Buddha's relic route, (2) *Mahāsatiṭṭhāna* route and (3) the Four Noble Truths route. The databases collected from these 27 religious places are published on the E-book platform.

Keyword: Database; World Cultural Heritage; learning Buddhism; Electronic book.

บทนำ

องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในประเทศไทยให้เป็นมรดกโลกจำนวน 5 แห่ง คือ เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และผืนป่าดงพญาเย็น-เขาใหญ่น

(Information, Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Thailand, 2019) มรดกโลกทั้ง 5 แห่งนี้ได้สร้างรายได้ในรูปแบบการท่องเที่ยว ทำให้เกิดอาชีพในพื้นที่ ตั้งแต่ธุรกิจการท่องเที่ยว ที่พัก และมัคคุเทศก์ จึงเป็นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเน้นให้ความรู้เชิงพื้นที่ที่มีลักษณะสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม รวมถึงองค์ความรู้ด้านอื่น ๆ และคุณค่าทางสังคมยังสะท้อนถึงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละยุค ซึ่งการอนุรักษ์และรักษาวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่เป็นเรื่องสำคัญมาก

ในปี พ.ศ. 2534 ประเทศไทยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม 2 แห่ง คือเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชชนาลัยและกำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ซึ่งประกอบด้วยอุทยานประวัติศาสตร์ จำนวน 4 แห่ง คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา (Foreign Affairs Division, Ministry of Culture, 2013) อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่งนี้มีโบราณสถานเป็นวัดโบราณและโบราณวัตถุเป็นพระพุทธรูปที่ปรักหักพังตามกาลเวลา แต่ทั้งหมดนี้ยังเหลือร่องรอยของอารยธรรมและความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยาไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาประวัติศาสตร์อันรุ่งเรืองและเป็นรากเหง้าคนไทยผ่านมุมมองของนครประวัติศาสตร์ทั้ง 2 แห่งนี้

วัดโบราณและพระพุทธรูปปรักหักพังจำนวนมากในนครประวัติศาสตร์ เกิดขึ้นจากการเผยแพร่และดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทย เริ่มเมื่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยแบ่งเป็น 4 ยุค คือ ยุคหินยานแบบเถรวาท ยุคมหายาน ยุคหินยานอย่างพุกาม และยุคลัทธิกาวงศ์ (HRHighness Princess Maha Chakri Sirindhorn Krom Phraya Damrong Rajanupap, 1974) โดยพระพุทธศาสนาหินยานแบบเถรวาทเผยแพร่สู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในสมัยทวารวดี ต่อมาเขมรมีอำนาจเหนือไทย ได้นำพระพุทธศาสนาแบบมหายานเข้ามาเผยแพร่ ทำให้พลเมืองนับถือพระพุทธศาสนาตามผู้ปกครองในสมัยศรีวิชัย เมื่อพระเจ้าอนุรุทธมหาราชทรงมีอำนาจเหนือประเทศล้านนา พลเมืองนับถือพระพุทธศาสนาหินยานอย่างพุกามในสมัยเชียงแสน สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบบลัทธิกาวงศ์ ได้อาราธนาพระเถระผู้ใหญ่มาจากเมืองนครศรีธรรมราชและตั้งอยู่ในเมืองสุโขทัย ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลัทธิกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองจนถึงปัจจุบัน แม้มีเหตุการณ์ที่ต้องส่งต่อและรักษาความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดการสูญสิ้นอาณาจักรหนึ่งและส่งต่อไปอีกอาณาจักรหนึ่ง คือ จากยุคสุโขทัยไปสู่ยุคอยุธยาและยุครัตนโกสินทร์ตามลำดับ การพัฒนาฐานข้อมูลมรดกโลกทางวัฒนธรรมเพื่อรวบรวมฐานข้อมูลที่มีคุณค่าเชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรมของเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์ความรู้ในด้านพระพุทธศาสนา

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า พระครูสุนทรสังฆพินิจ (Phrakhru Sunthorn Sanghapinit, 2017) ได้กล่าวถึงฐานข้อมูลในงานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์นโยบายและยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน” การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ทำให้การท่องเที่ยวเติบโตขึ้นและพัฒนาศักยภาพของผู้ประกอบการผ่านบริการซื้อขาย

ทางออนไลน์ โดยมีจุดเด่นในการค้นหาข้อมูล บริการ และนำเสนอสารสนเทศด้านใหม่ผ่าน จอคอมพิวเตอร์หรือโทรศัพท์มือถือ ซึ่งช่วยส่งเสริมและเพิ่มเติมฐานข้อมูลให้ลึกและน่าสนใจยิ่งขึ้น ภูวเดช สินทับศาล (Sinthapsan, 2017) ได้กล่าวถึงองค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนาในงานดุขนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย” การพัฒนาองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ช่วยส่งเสริมการเชื่อมโยงให้เป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวมรดกโลกในภูมิภาคอาเซียน เป็นศูนย์เรียนรู้วัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาโดยการประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคีเครือข่ายภาคเอกชน และประชาชน เพื่อให้บรรลุการบริหารจัดการธุรกิจการท่องเที่ยว Qazi, Raza, and Shah (2018) ได้กล่าวถึงหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ในงานเขียนเรื่อง “Acceptance of e-book reading among higher education students in a developing country: the modified diffusion innovation theory” ความตั้งใจของนักเรียนที่มีต่อการนำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์มาใช้ โดยใช้ทฤษฎีนวัตกรรมการแพร่กระจายเพื่อปรับทัศนคติของนักเรียนต่อการรับรู้ ซึ่งผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงความเข้ากันได้ ความซับซ้อน ความสามารถในการสังเกตความสามารถในการทดลองทัศนคติและการรับรู้ มีผลในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญต่อความตั้งใจเชิงพฤติกรรม หากนักเรียนพบหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ที่ตรงกับความต้องการ ความตั้งใจเชิงบวกต่อหนังสืออิเล็กทรอนิกส์จะส่งผลให้เกิดการใช้งานจริงในที่สุด

จากความสำคัญดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ซึ่งผลที่คาดว่าจะได้คือฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา
2. เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา
3. เพื่อพัฒนาหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหาเอกสาร แนวคิดทฤษฎี เป็นการรวบรวมข้อมูลเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ของมรดกโลกในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชาลัย กำแพงเพชร พระนครศรีอยุธยา และศึกษาแนวคิดการพัฒนาฐานข้อมูล แนวคิดมรดกโลกทางวัฒนธรรม แนวคิดหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ และแนวคิดการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม เป็นการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้องและเก็บภาพนิ่งในอุทยานประวัติศาสตร์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ 3 จังหวัด คือ จังหวัด

สุโขทัย 15 วัด จังหวัดกำแพงเพชร 4 วัด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 8 แห่ง โดยมีเป้าหมายเพื่อค้นหาข้อมูลด้านองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ของวัดในอุทยานประวัติศาสตร์

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์ คือ ผู้อำนวยการหรือหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ เจ้าอาวาสวัด เจ้าหน้าที่การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด มัคคุเทศก์มรดกโลกและท้องถิ่น ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว และผู้นำชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการศึกษา

1) การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม 23 รูป/คน

2) การจัดประชุมกลุ่มย่อย ผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่านเข้าร่วมสนทนากลุ่มเฉพาะเพื่อปรับปรุงฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติ/ทดลอง/ฝึกอบรม เป็นการศึกษา ตรวจสอบ ปรับปรุง และลบความซ้ำซ้อนของข้อมูล เพื่อติดตามผลให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล เป็นการรวบรวมฐานข้อมูลที่เป็นประโยชน์ตามวัตถุประสงค์และนำมาวิเคราะห์เป็นผลการศึกษาวิจัย โดยมุ่งเน้นการพัฒนาฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อหาองค์ความรู้ในประเด็นของคุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ปรากฏในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาและนำไปจัดทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการศึกษาวิจัยและการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย เป็นชุดองค์ความรู้เส้นทางเรียนรู้พระพุทธศาสนา 3 เส้นทางและนำเสนอเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า ฐานข้อมูลทั่วไปของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา เป็นเรื่องที่ตั้ง การติดต่อ และช่องทางประชาสัมพันธ์ เรื่องประวัติความเป็นมา เรื่องประเภทเส้นทางไปถึงอุทยานประวัติศาสตร์ และเรื่องสถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์ ส่วนฐานข้อมูลเฉพาะเป็นเรื่ององค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สืบค้น ลงพื้นที่สำรวจ และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยสรุปว่า

1) องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาในอุทยานประวัติศาสตร์ อธิบายความเชื่อมโยงผ่านประวัติศาสตร์และศิลปะเพื่อพระพุทธศาสนา ได้แก่ (1) ศาสนสถาน หมายถึง วัดหรืออาคารสิ่งก่อสร้าง

ได้แก่ เจดีย์ประธาน เจดีย์บริวาร อุโบสถ วิหารหลวง มณฑป โดยเจดีย์ประธานสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์ของพระธรรม การตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา และความเจริญแห่งธรรมในสังคม (2) ศาสนวัตถุ หมายถึง พระพุทธรูป ประติมากรรมประดับอาคาร และจิตรกรรมฝาผนัง นิยมสร้างพระพุทธรูปปางลีลา เพื่อแสดงถึงความเจริญทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม เศรษฐกิจ และความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย (3) ศาสนบุคคล หมายถึง บุคคลผู้สร้างวัดหรือบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ให้ขุดพระธาตุขึ้นมาให้ชาวเมืองได้สักการบูชา เป็นต้น ทำให้ชาวเมืองมีวัฒนธรรม มีจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักดำเนินชีวิต ทำให้บ้านเมืองสงบร่มเย็น ส่วนพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไท) โปรดให้สร้างถาวรวัตถุ ทรงผนวช และพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิภคา กล่าวถึงภูมิ 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ เพื่อเตือนสติชาวเมืองให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว เพื่อจะได้มีสวรรค์เป็นเป้าหมาย (4) ศาสนพิธี หมายถึง การกรานกฐิน การบรรพชาอุปสมบท ถือเป็นวัฒนธรรมหรือจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมา มีระเบียบ แบบแผน แบบอย่างปฏิบัติให้เกิดศรัทธา เกิดรูปธรรมที่เสริมสร้างคุณค่าด้านจิตใจ และเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

2) พุทธศิลป์ในอุทยานประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมสร้างเพื่อพระพุทธศาสนาด้วยทักษะฝีมือ ความประณีต ความศรัทธา และสมาธิของครูช่างโบราณ เพื่อสื่อเรื่องของพระพุทธเจ้า หลักธรรมในการดำเนินชีวิต การผ่อนคลายจิตใจ และเจริญศรัทธาผ่านรูปแบบของสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนัง อธิบายได้ดังนี้

2.1) สถาปัตยกรรม เป็นศิลปกรรมสะท้อนวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ ความสร้างสรรค์ และสืบทอดเป็นเอกลักษณ์ไทย แบ่งเป็น 3 ด้าน คือ (1) พุทธศิลป์ด้านสถาปัตยกรรม สร้างเพื่อพระพุทธศาสนาด้วยความศรัทธา เป็นศาสนสถานเพื่อทำศาสนพิธี มีเจดีย์ประธาน วิหาร อุโบสถ มณฑป (2) แผนผังของวัด เป็นที่ตั้งสถาปัตยกรรม ซึ่งกำหนดหน้าที่ใช้สอย เช่น แผนผังของวัดแบบประเพณีสมัยสุโขทัยถึงอยุธยาตอนกลาง มีเจดีย์ประธานอยู่กลาง วิหารหลวงอยู่ด้านหน้า อุโบสถอยู่ด้านหลัง ตั้งอยู่ในแนวเดียวกัน ยกเว้นสมัยอยุธยาตอนต้นมีระเบียงคดล้อมเจดีย์ประธาน ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แผนผังของวัดให้อุโบสถและวิหารหลวงมีความสำคัญ ระเบียงคดหายไป ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แผนผังของวัดมีอุโบสถเป็นประธาน มีเจดีย์ขนาดเล็ก 2 องค์คู่กันตั้งอยู่หน้าอุโบสถ วิหารอยู่ด้านหลังอุโบสถ (3) คติการสร้างศาสนสถานในสมัยสุโขทัย เมื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นที่ยอมรับ ศาสนสถานสร้างแบบผสมระหว่างพราหมณ์และพุทธตามคติจักรวาล โดยวางวิหาร ปรารค์ และอุโบสถในแกนเดียวกัน มีระเบียงคดล้อมรอบและเชื่อมอาคารในรูปสี่เหลี่ยม เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล มีปรารค์ประธานเป็นรูปสมมุติของเขาสุเมรุ อุโบสถเป็นปราสาทที่ประทับของพระพุทธเจ้า ระเบียงคดเป็นสัญลักษณ์เขาสัตตบริภัณฑ์ ปรารค์ประธานเป็นศูนย์กลางจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มีเจดีย์บริวารประจำมุมเป็นตัวแทนของจักรวาล

2.2) ประติมากรรม เป็นศิลปกรรมที่เกิดจากการปั้น กดพิมพ์ หล่อ แกะสลัก ตอกและดุน ฉลุ บุด้วยวัสดุโลหะ ไม้ ปูน และหิน เพื่อเป็นรูปจำลองที่ครูช่างต้องการสื่อสาร มี 4 ประเภท คือ (1) พระพุทธรูปที่มีลักษณะเฉพาะตามสมัย เช่น พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยมีลักษณะพระวรกายโปร่ง เส้นรอบนอกโค้งงาม พระพักตร์รูปไข่สมส่วน พระขนงโค้งรับกับพระนาสิกที่งุ้มเล็กน้อย พระโอษฐ์แย้มดูสำรวม มีเมตตา พระเกตุมาลารูปเปลวเพลิง พระสังฆาฎียวาวจรดพระนาภี พระศกแบบก้นหอย

ไม่มีไร่พระศก พระพุทธรูปสมัยอยุธยา มีลักษณะผสมคือพระวรกายคล้ายพระพุทธรูปอุทอง พระพักตร์ยาวแบบสุโขทัย พระเกตุมาลาเป็นหยักแหลมสูงรูปเปลวเพลิง พระขนงโค้งแบบสุโขทัย สังฆาฏิใหญ่ปลายตัดตรงหรือสองแฉกไม่เป็นเขี้ยวตะขาบบนเขียงแสนหรือสุโขทัย นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบกษัตริราช (2) คติการสร้างพระพุทธรูป สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า สร้างเพื่อประดิษฐานในโบสถ์วิหารเพื่อกราบไหว้บูชา เมื่อได้ฟังดูพระพักตร์ จิตเกิดความสงบสุข โดยเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย สร้างตามอุดมคติที่ถ่ายทอดให้รู้ซึ่งถึงแก่นสารแห่งพระธรรมที่ครูช่างสร้างตามอุดมคติที่เป็นโลกุตรธรรมให้ปรากฏขึ้นจากวัตถุที่เป็นโลกียะ

2.3) จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ เป็นภาพเขียนสีบนผนังปูนหรือไม้ในศาสนสถาน เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าและเชิดชูพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป จิตรกรรมฝาผนังเป็นเครื่องมือเล่าเรื่องศาสนา ส่งผลด้านเจริญศรัทธาแก่ชาวพุทธที่รู้และไม่รู้หนังสือ เขียนแนวอุดมคติ ใช้สีเรียบ ตัดเส้นสีดำหรือแดงให้คมชัด สีที่ใช้เป็นสีฝุ่นผสมกาวแห้งสัตรีหรืออย่างไม้ ใช้สีเอกรงค์ (แดง ขาว เหลือง ดำ) พบในกรุเจดีย์รายของวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย เป็นภาพอดีตพระพุทธเจ้าประทับเรียงเป็นแถวและคันสลัด้วยบุคคลชั้นสูงประทับอัญชลี เขียนด้วยสีดินแดงตัดเส้นสีดำสีแดง ภาพดูเลื่อนกลางมาก นอกจากนี้มีภาพลายเส้นแบบ 2 มิติ พบในวัดศรีชุม ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกาสัมโยปถนารูวะ เป็นภาพสลักลายเส้นจารบนแผ่นหินชนวน 60 แผ่น เล่าชาดก 550 ชาต ในช่วงอยุธยาตอนต้น จิตรกรรมฝาผนังใช้สีเอกรงค์ เส้นวาดละเอียดคมชัด พื้นหลังใช้สีอ่อน ภาพแบนราบไม่มีมิติ มีขนาดเล็กได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ลพบุรี สุโขทัย เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่ง มีซุ้มพระอัครสาวกทำสักการะ พบในกรุปราสาทวัดราชบูรณะ ในช่วงอยุธยาตอนกลาง ภาพในสมุดข่อยเขียนไตรภูมิและพุทธประวัติ ระบายหลายสี แสดงถึงอิทธิพลศิลปะสุโขทัย และในช่วงอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมไทยบริสุทธิ์ใช้สีพูนรงค์ (เพิ่มสีเขียว สีน้ำเงิน) ปิดทองบนรูปและลวดลาย ลายเส้นอ่อนช้อย ภาพคล้ายมองจากที่สูง โครงสีสว่างใช้สีขาวเป็นพื้น รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย พบในตำหนักพระพุทธรูปโฆษาจารย์ วัดพุทไธศวรรย์

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า การถอดบทเรียนการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้องได้ข้อมูลเชื่อมโยงระหว่างประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา นำไปสู่การเผยแพร่พระพุทธศาสนาและการสืบทอดศิลปกรรมโดยมีวัดเป็นสื่อกลางและฐานข้อมูลใหม่ทำให้คุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรมปรากฏในศาสนสถานและศาสนวัตถุภายในอุทยานประวัติศาสตร์ เมื่อนำฐานข้อมูลมาสังเคราะห์จะได้ผลลัพธ์เป็นชุดคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาและชุดความรู้ของมรดกโลก 3 เส้นทาง มีรายละเอียดดังนี้

1) ถอดบทเรียนการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่เกี่ยวข้อง นำไปสู่การเชื่อมโยงระหว่างประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา ดังนี้

1.1) ด้านประวัติศาสตร์ อาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครอง ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงประกาศยกเมืองสุโขทัยให้เป็นราชธานีและให้ศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวงสุโขทัยจึงเจริญรุ่งเรืองมากจนเมื่อสิ้นสุดสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) บ้านเมืองเริ่มอ่อนแอและแพ้สงครามแก่อยุธยาในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 สุโขทัยกลายเป็นเมืองลูกหลวง ศรีสัชนาลัยเป็นหัวเมืองชั้นโท และกำแพงเพชรเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือ กรุงศรีอยุธยาได้ดำเนินนโยบายสร้างสาย

สัมพันธ์ทางเครือญาติด้วยการแต่งงานระหว่างราชวงศ์สุโขทัยและอยุธยา ทำให้บ้านเมืองสงบสุข จนกระทั่งเสียกรุงครั้งที่ 2 ให้แก่พม่า อาณาจักรอยุธยาจึงล่มสลายลง

1.2) ด้านศิลปะ ศิลปกรรมที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนังใน สมัยสุโขทัย สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนา โดยถ่ายทอดผ่านการสั่งสม ประยุกต์ และผสมผสาน ของวัฒนธรรมจากเขมรที่เคยรุ่งเรืองในดินแดนนี้ ต่อมาสุโขทัยถูกรวมเข้ากับอาณาจักรอยุธยา ศิลปะ อยุธยาได้ผสมผสานเข้ากับศิลปะสุโขทัยและศิลปะล้านนาที่แพร่ลงมาถึงอยุธยาด้วยเหตุของสงคราม หรือมีสัมพันธภาพกัน การสืบเนื่องเกี่ยวโยงนี้ ทำให้ศิลปะอยุธยามีพัฒนาการที่ชัดเจนขึ้น เห็นได้ จากศาสนสถานและศาสนวัตถุในอุทยานประวัติศาสตร์ โดยมีการเคลื่อนย้ายด้านศิลปวัฒนธรรม ระหว่างกัน

1.3) ด้านศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองในยุคสุโขทัยมาสู่ยุค อยุธยาและยุครัตนโกสินทร์ตามลำดับ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ไม่เสื่อมถอย ทำให้หลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้ามีการถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เกิดผลคือการบรรลุเป้าหมายสุดท้าย ของชีวิตเป็นสุคติโลกสวรรค์

2) คุณค่าเชิงรูปธรรมที่ปรากฏในศาสนสถานและศาสนวัตถุภายในอุทยานประวัติศาสตร์

2.1) เจดีย์ประธาน เป็นศาสนสถานที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า การได้กราบไหว้ เหมือนได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เป็นพุทธบูชาสติจิตวิญญาณของชาวพุทธ และส่งเสริมความสามัคคี เจดีย์ประธาน 3 ประเภทในอุทยานประวัติศาสตร์ ได้แก่ (1) เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรง ดอกบัวตูม ตั้งเป็นศูนย์กลางของวัดมีเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะสุโขทัย แสดงถึงความมีอิสระจาก อำนาจเขมร เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ องค์เจดีย์ประกอบด้วยฐานส่วนล่าง ส่วนเรือนธาตุ ยอด เหนือเรือนธาตุที่มีลักษณะคล้ายพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ยอดมีลักษณะคล้ายบัวลูกแก้วซ้อน กันขึ้นไปคล้ายปล้องไฉนในเจดีย์ทรงระฆัง ถัดขึ้นไปมีลักษณะคล้ายปลียอด (2) เจดีย์ประธานทรง ระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา ได้รับอิทธิพลจากลังกาทวีป เป็นแบบช่างสกุลสุโขทัยที่ประดิษฐ์ขึ้น จากการผสมสัดส่วนให้กลมกลืนและรูปทรงสวยงามจากอิทธิพลของคติมหายานแบบเจดีย์ปาละ และโจฬะคือ ฐานเจดีย์สูงซ้อนกันหลายชั้น มีบัวปากระฆัง รูปทรงระฆังพองออกในตอนบนและคอด ในส่วนที่เป็นปากระฆัง (3) เจดีย์ทรงปราสาท สุโขทัยเคยเป็นเมืองขึ้นของเขมรที่ครองลพบุรี ชาวเมือง จึงนับถือนมหายาน มีการสร้างปราสาท 3 องค์ตามแบบลพบุรี เมื่อสถาปนาราชธานีสุโขทัย ปราสาทที่เป็น ศูนย์กลางของวัฒนธรรมเขมรได้แปลงเป็นวัดพุทธแบบลังกาวงศ์ และนำพระบรมสารีริกธาตุมา ประดิษฐานไว้ภายในถือนมเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าและเป็นจิตวิญญาณของเมือง สมัยอยุธยาได้สร้าง ปราสาทและมีแผนผังวัดตามคติจักรวาลที่วัดไชยวัฒนาราม มีปราสาทประธานสร้างแบบศิลปะเขมรผสม ศิลปะอยุธยาเป็นแบบเฉพาะ ปราสาทประธานเปรียบเหมือนเขาพระสุเมรุ เป็นแกนกลางจักรวาล และ บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สถิตของพระอินทร์ ต่อขึ้นไปเป็นสวรรค์ชั้นดุสิต ชั้นรูป พรหม ชั้นอรูปพรหม จนถึงสภาวะแห่งพระนิพพาน

2.2) พระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า สร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธาของผู้สร้าง พระพุทธรูปหลายปางที่สร้างขึ้น สร้างตามพุทธอิริยาบถที่ปรากฏในพุทธประวัติ คือ (1) พระพุทธรูป ปางมารวิชัย มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนมารผจญ มหาบุรุษตั้งพระปณิธานแน่วแน่ที่จะบรรลุ

สัมมาสัมโพธิญาณ (Thai Tripitakas: 20/8/61) พญามารจึงยกทัพมารมาขัดขวางไม่ให้ตรัสรู้(Thai Tripitakas: 23/3/4) และพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว (2) พระพุทธรูปปางลีลา มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาที่อุบัติเป็นท้าวสันตสูติ เทวบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อครบ 3 เดือน ทรงเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ทางบันไดแก้ว ด้วย กิริยาการก้าวเดินที่งดงามจนช่างโบราณจินตนาการเป็นผลงานการยืนพระบาทขวาก้าวไปแบบกิริยา เดินที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวสุโขทัยศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น(Thai Commentary:2-210) (3) พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนประทับเสวยวิมุตติสุขใน สัปดาหที่ 6 ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ดวงต้นมุจลินท์ 7 วัน พญานาคมุจลินท์มา โอบรอบพระกายแผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรเพื่อบังความหนาวความร้อนไม่ให้เปียกเปียน พระพุทธองค์ (Thai Tripitakas: 4/5/8) (4) พระพุทธรูปปางไสยาสน์ มีคติการสร้างจากพุทธประวัติ ตอนปรินิพพาน รัชสั่งให้พระอานนท์ตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่เพื่อนอนพัก ทรงสำเร็จสัพพัญญู มีสติสัมปชัญญะ (Thai Tripitakas: 10/198/147) ทรงเตือนพุทธบริษัทให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท (Thai Tripitakas: 10/155/99) (5) พระอัญญาส มีคติการสร้างจากพุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขใน สัปดาหที่ 2 เสด็จไปประทับยืนด้านตะวันออกเฉียงเหนือของต้นมหาโพธิ์เป็นเวลา 7 วัน พระอัญญาส นี้มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ สูง 18 ศอก เป็นเอกลักษณ์แสดงถึงอิทธิพลสกุลช่างของ สุโขทัย งดงามและประดิษฐานอย่างมั่นคงในสุโขทัย (6) พระสี่อริยาบถ มีคติการสร้างจากการเจริญ วิปัสสนากัมมัฏฐานโดยใช้อริยาบถเป็นฐาน คือ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นการอบรมจิตอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้จิตเกิดความสงบ

3) คุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในศาสนสถาน คือเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรง ดอกบัวตูม ทรงระฆังหรือทรงกลมหรือทรงลังกา ทรงปราสาท ทำให้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ ว่าด้วย ทาน ศีล ภาวนา (Thai Tripitakas: 23/294/126) และหลัก โอวาทธรรม 3 ประการ ว่าด้วยการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (Thai Tripitakas: 25/183/90) ส่วนคุณค่าเชิงนามธรรมที่ปรากฏในศาสนวัตถุ คือพระพุทธรูป ปางมารวิชัย ปางลีลา นาคปรกปางสมาธิ ปางไสยาสน์ พระอัญญาส ทำให้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าเชิง พุทธปรัชญา คือหลักอริยสัจ 4 ว่าด้วยทางแห่งความดับทุกข์ โดยการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ประกอบด้วย สติปัฏฐาน 4 ว่าด้วยการฝึกสติ (Thai Tripitakas: 10/373/301) สัมมัปปธาน 4 ว่าด้วยความเพียร (Thai Tripitakas: 11/310/283-284) อิทธิบาท 4 ว่าด้วย ความสำเร็จ (Thai Tripitakas: 35/431/342) อินทรีย์ 5 ว่าด้วยธรรมที่เป็นใหญ่ (Thai Tripitakas: 20/163/404) พลละ 5 ว่าด้วยธรรมที่เป็นกำลัง (Thai Tripitakas: 22/13/17) โพชฌงค์ 7 ว่าด้วย หลักธรรมตรัสรู้ (Thai Tipitaka: 35/466/358) มรรคมีองค์ 8 ว่าด้วยทางสายกลาง (Thai Tripitakas: 29/50/174) สำหรับพระสี่อริยาบถ มีหลักธรรมปรากฏในหมวดอริยาบถ เป็นขั้นการ ปฏิบัติกายนุปัสสนาสติปัฏฐานในวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยตั้งสติไว้ที่ฐานคืออริยาบถ 4 ได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นหลักมหาสติปัฏฐาน 4

4) ชุดองค์ความรู้ เป็นเส้นทางเรียนรู้พระพุทธศาสนา 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรม สารีกธาตุจักรวาลวิทยา ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศีล ภาวนา” เป็น เส้นทางการศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติบูชาให้เป็นมงคลชีวิตที่ยิ่งใหญ่ มีคุณค่าเชิง

พุทธปรัชญา คือบุญกิริยาวัตถุ 3 ประการ และโอวาทธรรม 3 ประการ (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” เป็นเส้นทางมุ่งเน้นการพัฒนาจิต เกื้อหนุนให้เข้าถึงความดีงาม สร้างเครือข่าย ขยายผลในการพัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ โลภะ โมหะ และพัฒนามนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ในชีวิต มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือ มหาสติปัญญา 4 (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ ชื่อชุดองค์ความรู้คือ “สังจธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” เป็นเส้นทางมุ่งเน้นความเข้าใจ ความเข้าถึงแก่นของสังจธรรมเพื่อนำชีวิตให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน นำไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจ อารมณ์ ให้มีความมั่นคงและบริสุทธิ์ผ่องใสมีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา คือ อริยสัจ 4 และโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ “มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” มีองค์ประกอบของหนังสือ คือ ภาพถ่ายที่เล่าเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยเชื่อมโยงผ่านเส้นทางมรดกโลก 3 เส้นทาง และนำเสนอพร้อมสารสนเทศ 6 สารสนเทศ คือ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทเส้นทาง (4) สถานที่สำคัญ (5) ชุดความรู้ (6) คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา ซึ่งองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา ติดตามทางช่องทาง <https://online.pubhtml5.com/zkfp/ebxm/>

องค์ความรู้ใหม่

1. ได้ฐานข้อมูลการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมจากเอกสารและการสัมภาษณ์ในพื้นที่ทั้ง 27 โบราณสถาน
2. ได้สารสนเทศ 6 เรื่อง คือ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทเส้นทาง
3. ได้ฐานข้อมูลมรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุ
4. ได้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์จำนวน 27 โบราณสถาน

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พัฒนาระบบผลิตต้นแบบ (prototype) เกี่ยวกับฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา พบว่าฐานข้อมูลการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่ มีองค์ประกอบคือ (1) โบราณสถานที่เป็นศาสนสถานวัดหรืออาคารสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ เจดีย์ประธาน วิหารหลวง อุโบสถ มณฑป เจดีย์ราย เจดีย์มุม (2) โบราณวัตถุที่เป็นศาสนวัตถุพระพุทธรูป ประติมากรรมประดับอาคาร จิตรกรรมฝาผนัง (3) บุคคลผู้สร้างวัดและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนบุคคล ได้แก่ พระมหากษัตริย์ (4) พิธีทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนพิธีได้ทำสืบต่อกันมา องค์ประกอบทั้ง 4 นี้ถูกบันทึกอย่างเชื่อมโยงกับการอธิบายผ่านประวัติศาสตร์และศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อการเรียนรู้โดยทั่วไป ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Sukkasem and -Kansamut (2018) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างยั่งยืน: เมืองมรดกโลก-มรดกวัฒนธรรมมีชีวิต กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” พบว่าแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่ผสมผสานระหว่างบริบทของเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของโบราณสถานโบราณวัตถุในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร มีความเข้ากันกับภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิต และวัฒนธรรมประเพณี

ผ่านมิติของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกประทับใจอยากมาเที่ยวอีก เพื่อเรียนรู้สิ่งอื่นที่มีคุณค่าและนำไปสู่การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืน นอกจากนี้เป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อเป็นศูนย์กลางมรดกโลกแห่งอาเซียนในอนาคต ส่วนข้อมูลในบริบทพระพุทธศาสนาเป็นข้อมูลอีกชุดหนึ่ง ที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ถึงสาเหตุและผลลัพธ์ของการสร้างเจดีย์ ปรางค์ หรือพระพุทธรูปในวัดของอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง 4 แห่ง ซึ่งไม่ใช่สิ่งปรักหักพังอย่างที่เห็น แต่เป็นสิ่งที่สร้างไว้เพื่อการสักการบูชาในอดีตมีคุณค่าเป็นต้นแบบเพื่อการเรียนรู้พุทธปรัชญา เรียกว่าศาสนธรรม คือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Damdee (2006) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์” พบว่ารูปแบบโครงการพิพิธภัณฑ์จำเป็นต้องทราบถึงความหมายของพุทธศิลป์ คุณลักษณะ เนื้อหา ประเภท ความหมาย บทบาทหน้าที่ หลักการ และแนวคิดพื้นฐานในการจัดการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางและองค์ประกอบภายในพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้จำเป็นต้องทราบความหมาย ประเภทของปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อให้ทราบถึงเนื้อหา วิธีการนำเสนอสื่อสัญลักษณ์ และจุดมุ่งหมายของปรัชญาในงานพุทธศิลป์ที่เป็นหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งใช้แก้ปัญหาสังคมและบุคคลคือ หลักไตรลักษณ์ หลักไตรสิกขา เป็นต้น

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พัฒนารูปแบบข้อมูลสำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาโดยรวมฐานข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย คัมภีร์พระพุทธศาสนาและเอกสารอื่น แล้วนำมาสังเคราะห์ วิเคราะห์ และแสดงผลเป็นศาสนธรรม เป็นองค์ประกอบข้อที่ 5 ในอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรมมีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญา เป็นเส้นทางการเรียนรู้พระพุทธศาสนา 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา “ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศิล ภาวนา” มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือ บุญกิริยาวัตถุ 3 และโอวาทธรรม 3 (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือ มหาสติปัญญา 4 (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ “สัจธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน” มีคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาคือ อริยสัจ 4 และโพธิปักขิยธรรม 37 แต่การวิจัยส่วนมากสิ้นสุดที่การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณี ไม่ควรจบเพียงเท่านี้ ควรมีฐานข้อมูลเกิดใหม่เพื่อเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้แสวงหาสิ่งอื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีตัวบของโรลิ่งด์ บาร์ตส์ (2001) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านกับตัวงานเขียนที่มีลักษณะหยุดนิ่ง สื่อสารทางเดียว และผู้อ่านเป็นผู้บริโภคงานเขียนหรือตัวงานสื่อความหมายตรงเป็นแนวคิดแบบโครงสร้างนิยม เมื่อตัวบทมีลักษณะเคลื่อนไหว สื่อสารโดยมีผู้อ่านเขียนตัวบทใหม่ได้ เป็นการเพิ่มอำนาจให้ผู้อ่าน และลดบทบาทของผู้เขียนหรือตัวงานสื่อความหมายแฝง เป็นแนวคิดแบบหลังโครงสร้างนิยมที่ผู้อ่านไม่ต้องยึดติดกับความหมายแบบเดิม แต่จะเดินไปสู่กระบวนการสื่อและสร้างความหมายที่ไม่รู้จบ ภายใต้อำนาจความซับซ้อนของรหัสที่ต้องถอดอย่างระมัดระวัง แบ่งรหัสเป็นพหุตัวบท ได้แก่ รหัสทางสัญวิทยา รหัสการตีความหมาย รหัสเชิงสัญลักษณ์ รหัสการกระทำ รหัสวัฒนธรรม รหัสเหล่านี้มีการอ่านตัวบทที่แตกต่างและมีความหมายมากมายเพราะมีการแทนที่หรือสวมทับตลอดเวลา เป็นสิ่งนำไปสู่การตีความที่เป็นอิสระต่างจากความหมายของสัญลักษณ์แบบเดิม ๆ

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พัฒนารูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์สำหรับการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา เป็นขั้นตอนของการนำฐานข้อมูลทั่วไปและฐานข้อมูลเฉพาะทาง

พระพุทธศาสนา มาสรุปเป็นกลุ่มคุณค่าเชิงพุทธปรัชญาและพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ จากนั้นได้ขยายผลเป็นผลผลิตหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เล่มใหม่ชื่อ “มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” มีองค์ประกอบเป็นภาพถ่ายสวยงาม เล่าเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา ผ่านเส้นทางมรดกโลก 3 เส้นทางและสารสนเทศ 6 สารสนเทศ คือ (1) ที่ตั้ง การติดต่อ และประชาสัมพันธ์ (2) ประวัติและความเป็นมา (3) ประเภทเส้นทาง (4) สถานที่สำคัญ (5) ชุมความรู้ (6) คุณค่าเชิงพุทธปรัชญา ซึ่งการนำฐานข้อมูลที่ค้นพบมาพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ มีความสอดคล้องกับงานของ Piramanayagam and Pratim Seal (2020) ได้ศึกษาเรื่อง “The Choice Between E-Books and Printed Books: A Study Among Hospitality and Tourism Educators and Learners Hospitality and Tourism Educators and Learners” พบว่าหนังสือและ E-Books มีทั้งข้อดีข้อด้อยคือ หนังสือสิ่งพิมพ์ให้ความสุขในการอ่านและประสบการณ์การเรียนรู้ที่ยอดเยียม ซึ่งผู้จัดพิมพ์และผู้แต่งหนังสือควรแนบหนังสือฉบับดิจิทัล ซีดีรอม หรือสำเนาการพิมพ์ของหนังสือ เพื่อช่วยให้จัดเก็บและพกพาหนังสือทำได้สะดวก เพราะทั้งนักเรียนและครูมีความตั้งใจที่จะเพิ่มอัตราการใช้งานและสนใจใน E-Books มากขึ้นในอนาคต จึงควรให้ความสำคัญกับ E-Books ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของการอ่าน การสืบค้นในอนาคต และการเดินทางไปพร้อมกันในเรื่องที่เป็นชุดเดียวกับหนังสือสิ่งพิมพ์ เป็นการส่งเสริมการอ่านการเรียนรู้ของคนต่างวัยในสังคมอนาคต

สรุป

มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาใน 4 อุทยานประวัติศาสตร์คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา คือ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม จำนวน 27 โบราณสถาน 3 เส้นทาง 6 สารสนเทศ ก่อให้เกิดคุณค่าทางพุทธปรัชญาเพื่อการเรียนรู้มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนาในมิติของรูปธรรมและนามธรรมในรูปแบบของฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่าองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาในอุทยานประวัติศาสตร์คือศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม มีลวดลายพุทธศิลป์เพื่อพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในรูปแบบของสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมฝาผนัง ที่ยังไม่ได้ขุดค้นและบูรณะ

ดังนั้นรัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณให้เพียงพอในการขุดค้นโบราณสถานแห่งใหม่และบูรณะโบราณที่มีอยู่แล้ว รัฐบาลควรสนับสนุนอัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อการส่งเสริมและการทำกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวที่มาเยือนอุทยานประวัติศาสตร์ นอกจากนี้อุทยานประวัติศาสตร์แต่ละแห่งควรอนุญาตให้ชุมชนและผู้ประกอบการนำนักท่องเที่ยวเข้าไปทำกิจกรรมเพื่อสืบสานวัฒนธรรมประเพณีและเรียนรู้อุทยานประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม อุทยานประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พร้อมทั้งผู้ประกอบการท่องเที่ยวและ

ชุมชน ควรมีการประชุมร่วมกันทุกไตรมาสเพื่อวางแผนในการจัดทำตารางส่งเสริมการท่องเที่ยวมรดกโลกทางวัฒนธรรม

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่าคุณค่าเชิงรูปธรรมเรียนรู้ผ่านเจดีย์ประธาน พระพุทธรูป ประธานอันเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า เชื่อมโยงคุณค่าเชิงนามธรรมเรียนรู้พุทธธรรม หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 โอวาท 3 ประการ อริยสัจ 4 โปธิปักขิยธรรม 37 ประการ และมหาสติปัญญา

ดังนั้นหน่วยงานที่จัดการศึกษาควรจัดทัศนศึกษาให้นักเรียน นิสิต นักศึกษาได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาผ่านอุทยานประวัติศาสตร์มรดกโลกทางวัฒนธรรม และจัดอบรมมัคคุเทศก์เพื่อให้มีฐานข้อมูลทางด้านพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่าเกิดการพัฒนาเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ชื่อ “มรดกโลกทางวัฒนธรรมในบริบทพระพุทธศาสนา” ประกอบด้วย ภาพถ่ายเล่าเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพระนครศรีอยุธยา โดยเชื่อมผ่านมรดกโลก 3 เส้นทาง และนำเสนอพร้อมสารสนเทศ 6 สารสนเทศ

ดังนั้นหน่วยงานที่จัดการศึกษา หน่วยงานการท่องเที่ยว ประชาชนทั่วไป และนักท่องเที่ยวสามารถศึกษาเรียนรู้ผ่านมรดกโลก 3 เส้นทาง คือ (1) เส้นทางสายพระบรมสารีริกธาตุจักรวาลวิทยา “ไหว้พระธาตุ เพื่อ ทาน ศิล ภาวนา” (2) เส้นทางสายมหาสติปัญญา “พัฒนาปัญญาเพื่อลดโทสะ” และ (3) เส้นทางสายอริยสัจ 4 ทางแห่งความดับทุกข์ “สัจจธรรมนำชีวิต รู้ ตื่น เบิกบาน”

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1) พัฒนารฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้อุทยานประวัติศาสตร์ทางอีสานใต้
- 2) พัฒนารฐานข้อมูลและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อการเรียนรู้อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

References

- Anuwit Charoensupakul. (1978). *The Elements of Thai Architecture*. (Kennedy, translator). Bangkok: Satri Sarn Printing Co., Ltd.
- Fine Arts Department. (1990). *Evolution of Thai Buddhists*. Bangkok: Amarin Printing Group Co., Ltd.
- Fine Arts Department. (1996). *Patomsomphotikata*. Bangkok: Somjai printing.
- Fine Arts Department. (1982). *Rattanakosin painting book*. Bangkok: Amarin Printing Group Co., Ltd.
- Fine Arts Department. (1984). *Sukhothai inscription*. Bangkok: Fine Arts. Department.
- HRHighness Princess Maha Chakri Sirindhorn Krom Phraya Damrong Rajanupap. (1974). *Legend of Buddha Chedi*. Bangkok: Charoen Tham Printing House.

- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (2017). *Commentaries: Thai version*. Bangkok: MCU press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tripitakas*. Bangkok: MCU press.
- N. Na Pak Nam. (2000). *Ayutthaya Painting*. Bangkok: Ancient city publishing house.
- Sarikavanich, P. *Architectural Study of Wat Chaiwatthanaram Phra Nakhon Si Ayutthaya Province*. (Master's Thesis). Mahidol University.
- Phaya Lithai. (1983). *Three worlds speech*. Bangkok: Fine Arts Department.
- Phra Brahmakunaphorn (P.A. Payutto). (2006). *develop Thai society with knowledge Understanding Tribhum*. Bangkok: Dharmasapha's Buddhist Publishing House.
- Phra Maha Wichan Liao Seng. (2001). *Buddhist art and tourism: Study the role of temples in preserving Buddhist arts for tourism*. (Master's Thesis). Mahidol University.
- Phra Poet Worawan (Chamnong Chutintharo). (2013). *Religion. 3rd printing*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya printing house.
- Thaothong, P. (2002). *Thai visual painting*. Bangkok: Sinrapakon.
- Lek Sukhum, S. (2010). *Fine arts Word of antique craftsman*. Bangkok: Rungsilp Printing.
- Lek Sukhum, S. (1999). *Ayutthaya Art, Royal Craftsmanship of the Land*. Bangkok: ancient city publishing house
- Lek Sukhum, S. (2018). *Sukhothai Art*. Bangkok: Physics Center Publishing House.
- Manichot, S. (1986). *Thai painting*. Bangkok: Odeon Store Publishing House. Waree Samart. (1988). *Social Thoughts in Sukhothai Literature*. (Master's Thesis). Chiang Mai University.

ประวัติผู้วิจัย

1. ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม
 ชื่อ-นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Kritsana Raksachom
 เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน 334xxxxxxxxxx

2. ตำแหน่งปัจจุบัน

อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย
 หน่วยงานและสถานที่ติดต่อ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระนคร กรุงเทพมหานคร

3. ที่อยู่ปัจจุบัน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ 3/3 พระนคร กรุงเทพมหานคร 10200

4. ประวัติการศึกษา

ธ.ศ.เอก บ.ศ. 9 (บาลี 9 ประโยค) อภิธรรมบัณฑิต
 ศศ.บ (ภาษาอังกฤษ) ศษ.บ (ภาษาไทย)
 พธ.ม (พุทธศาสนา) พธ.ด. (พุทธศาสนา)

5. ประสบการณ์การทำงาน

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
 อาจารย์บรรยายปริญญาโท/ปริญญาเอก
 อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์นิสิตปริญญาโท/ปริญญาเอก

6. สาขาวิชาที่เชี่ยวชาญ

ภาษาบาลี
 พระไตรปิฎก
 พุทธศาสนา

7. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

1. หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง ศึกษาทัศนคติที่มีต่อการเรียนการสอนหลักสูตรดุขฎิบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์. 2554)

2. หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวในทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กระบวนการเปลี่ยนแปลงเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม (ทุนสกว. 2556)

3. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ (ทุนวิจัย สกว. 2556) RDG 5550018

4. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** สภาพปัญหาและแนวทางการเข้าถึงการศึกษา ระดับสูงของแม่ชีไทย, 2556 (ทุนวิจัยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

5. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** “ประวัติศาสตร์ชุมชนนักบวชหญิงในสังคมไทย (ทุนวิจัยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ 2557 มจร.)

6. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเชิงเครือข่าย ชุมชนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน (ทุนวิจัย สกว. 2558)

7. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** “รูปแบบและกระบวนการสร้างจิตสาธารณะเพื่อการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน (ทุนวิจัยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ 2559)

8. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** การประเมินหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2560) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ทุนบัณฑิตวิทยาลัย มจร. 2559)

9. **พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนเสโน, ผศ.ดร.หัวหน้าโครงการ ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน (นักวิจัย) ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม (ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการวิจัย) เรื่อง** การพัฒนาองค์ความรู้และกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะในการลดปัจจัยเสี่ยงเชิงพุทธบูรณาการ (ทุนวิจัย สสส. 2561)

10. **หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง** “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง จิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ทุนบัณฑิตวิทยาลัย มจร. 2561)

ประวัติผู้วิจัย

1. ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์
ชื่อ-นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Kunnikar Tangtulanont
เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน 310xxxxxxxxx

2. ตำแหน่งปัจจุบัน

นักวิจัย, นักวิชาการอิสระ

3. ที่อยู่ปัจจุบัน

บ้านเลขที่ 1 ซอยพระราม 2 (50) แยกที่ 2 ถนนพระราม 2 แขวงแสมดำ
เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร 10150

4. ประวัติการศึกษา

บ.บ. (การเงินและการธนาคาร). พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) มจร.
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มจร.

5. ประสบการณ์การทำงาน

ผู้อำนวยการบริษัทเอกชน

6. สาขาวิชาที่เชี่ยวชาญ

พุทธศาสนา

7. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ผู้ร่วมวิจัยเรื่องรูปแบบการส่งเสริมพฤติกรรมพอเพียงวิถีพุทธ

ประวัติผู้วิจัย

1. ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) พชรวีร์ ทองประยูร
ชื่อ-นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Patcharawee Thongprayoon
เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน 310xxxxxxxxxx

2. ตำแหน่งปัจจุบัน

นักวิจัย, นักวิชาการอิสระ

3. ที่อยู่ปัจจุบัน

199/62 หมู่บ้านโกเดินทาร์นสาย 3 ถนนพุทธมณฑลสาย 3 แขวงหนองค้างพูล เขต
หนองแขม กรุงเทพมหานคร 10160

4. ประวัติการศึกษา

ศ.ศ.บ. (หัตถกรรม) พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) มจร.

5. ประสบการณ์การทำงาน

-

6. สาขาวิชาที่เชี่ยวชาญ

-

7. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

-